

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

20 DE ANI DE LA INSTAURAREA PUTERII POPULARE
LUPTA MASELOR PENTRU INSTAURAREA PUTERII
POPULARE M. RUSENESCU

DIN ACTIVITATEA P.C.R. LA SATE IN PREAJMA INSTAU-
RĂRII REGIMULUI DEMOCRAT-POPULAR (IANUARIE-MAR-
TIE 1945) TR. UDREA

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMINTULUI ÎN ROMANIA
ȘCOALA AGRICOLĂ DE LA BALTA-VERDE-CRAIOVA
(1867—1872). ROLUL LUI ION IONESCU DE LA BRAD ÎN
ÎNFIINȚAREA EI GH. CRISTEA

ECONOMIA DOMENIULUI FEUDAL DIN MOLDOVA ȘI ȚARA
ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA
(1800—1830) S. COLUMBEANU

ÎNSEMNAȚIILE DIN ÎNCHISOAREA DE LA SEGHEDIN ALE
DOCTORULUI IOAN RAȚIU M. CONSTANTINESCU ȘI

GEORGETA PENELEA

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STU-
DII DOCUMENTARE)

DISCUȚII

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNAȚI

TOMUL 18 — 1965

2

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU
(*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-
IAȘI, acad. C. DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU,
L. BÁNYAI, V. CHERESTEȘIU, V. POPOVICI (*membri*);
NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agen-
țiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi
și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abona-
mente) se face prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135,
București, R. P. Română, sau prin reprezentanții săi din
străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum
și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de
redacție al revistei „Studii” — revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM 18 1965 Nr. 2

SUMAR

20 DE ANI DE LA INSTAURAREA PUTERII POPULARE

	Pag.
M. RUSENESCU, Lupta maselor pentru instaurarea puterii populare.	257
TR. UDREA, Din activitatea P.C.R. la sate în preajma instaurării regimului democrat-popular (ianuarie-martie 1945)	277

STUDII

GH. CRISTEA, Contribuții la istoria învățămîntului din România. Școala agricolă de la Balta-Verde — Craiova (1867—1872). Rolul lui Ion Ionescu de la Brad în înființarea ei	293
S. CUMBEANU, Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800—1830)	323

NOTE ȘI COMUNICARI

M. CONSTANTINESCU și GEORGETA PENELEA, Însemnările din închisoarea de la Seghedin ale doctorului Ioan Rațiu	353
P. CÎNCEA, Disidența liberal-radicală condusă de C. A. Rosetti (1878—1885) . .	363
OLIMPIU MATICHESCU, Din activitatea „Apărării patriotice” sub conducerea P.C.R. în perioada: 9 mai 1945 — ianuarie 1948	383
EMIL VIRTOSU, Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807	403

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Mediaeval Academy of America și problemele actuale ale medievalisticii americane (R. Constantinescu)	421
--	-----

DISCUȚII

Istoriografia modernă a României. Tematică (P. Cernovodeanu, N. Copoiu, Vlad Georgescu)	429
---	-----

- Adunarea generală a Academiei R.P.R. (*Paul Oprescu*); Din activitatea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. în 1964; Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din țările române secolele XIV—XVIII; Expoziție organizată de secția de artă feudală a Muzeului de artă al R.P.R. (*Radu Popa*); Doua luni în R. S. F. Iugoslavia (*N. Ciachir*) 437

RECENZII

- CORNELIA C. BODEA, *Correspondența politică (1855—1859)*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, XLVIII+700 p. (vol. III din *Documente privind Unirea Principatelor*) (*Dan Berindei*) 447
- KEITH HITCHINS, *The Roumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860—1865* (extras din „Balkan Studies”, V (1964), nr. 1, p. 89—108) (*acad. A. Opetea*) 451
- . . . *Bibliographia historiae rerum rusticarum internationalis 1960—1961*, Redig. P. Gunst, Budapesta, Edit. Museum Rerum Rusticarum Hungariae, MCMLXIV, 208 p. (*L. Demény*) 454
- . . . *L'art byzantin, art européen*, Athènes, 1964, 593 p. + 145 fig. (*Răzvan Theodorescu*) 458

REVISTA REVISTELOR

- „Revista arhivelor”, organ al Direcției generale a Arhivelor statului, București, an. V (1962), nr. 1—2, 700 p.; an. VI (1963), nr. 1—2, 654 p.; an. VII (1964), nr. 1—2, 694 p. (*Gr. Chiriță*) 463
- „Československý časopis historický” (Revista cehoslovacă de istorie), Československé nakladatelství Akademie věd, an. XII, 1964, nr. 1—6, 928 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 468
- „The English Historical Review”, vol. LXXIX, nr. 310—313, Londra, Edit. Longmans, 1964, 896 p. (*S. Columbeanu*) 473

INSEMNAȚII

- Istoria României. — DAN BERINDEI, *Orașul București reședință și capitală a Țării Românești 1459—1862*, București, 1963, 300 p. (Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.) (*P.I.P.*); * * * *Studii și articole de istorie*, vol. V, București, 1963, 533 p. (Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.) (*G. I.*). Istoria universală. — * * * *Об особенностях империализма в России*, Москва, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 439 p. (*E.U.*); MICHAL BRON, *Polacy w wojnie hispańskiej (1936—1939)* (Polonezii în războiul spaniol), Warszawa, Wojskowy Instytut Historyczny, Wydawnictwo MON, 1963, 278 p. (*M.M.*); OTOKAR MRAZEK, *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku, od manufaktury do roku 1918* (Evoluția industriei în țările cehice și Slovacia, de la manufactură pînă la 1918), Praha, Politické nakladatelství, 1964, 481 p. (*Tr. I.-N.*); STANOJEVIĆ, GLIGOR, *Црна Гора пред стваране државе (1773—1796)* (Muntele negru în perioada premergătoare constituirii statului), Beograd, Posebna izdanijy, 1962, 354 p. (*S. I.*); ROBERT S. LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, (Paris), Armand Colin, 1962, 488 p. + 22 pl. (Collection Destins du Monde, 6) (*S. C.*); * * * *Atti del Convegna inter-*

nazionale sul tema: Il Risorgimento e l'Europa (Roma, 21-31 ottobre 1961), Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, 1964, 256 p. (V. N.); MARTINES LAURO, *The social World of the Florentine humanists 1390-1460*, Princeton-New Jersey, University Press, 1963, 419 p. (P. S.); Z. S. BELOUSOVA, *Французская дипломатия накануне Мюнхена*, Москва, Изд. „Наука“, 1964, 299 p. (A. L.); JAMES A. WILLIAMSON, *The Tudor Ages*, (London), Longmans, (1963), XXIII + 468 p. (S. C.); A. S. KAN, *Новейшая история Швеции*, Москва, Изд. международных отношений, 1964, 304 p. (A. V.). **Byzantinologie.** — JOHANNES IRMSCHER, *Zur Weltanschauung des Agathias* (extras din volumul *Tagung für allgemeine Religionsgeschichte*, Sonderheft der Wissenschaftlichen Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena, 1963, p. 47-53); *Die Auseinandersetzung mit dem antiken Erbe im modernen Griechenland* (extras din „Eos“ LIII/2, 1963, p. 321-334); *Deutschland und die griechische Erhebung* (extras din „Bulletin de l'Institut d'Histoire de l'Académie Bulgare des Sciences“, t. 14-15, 1964, p. 137-150) (E. St.); H. EVERT-KAPPELOWA, *Studia nad historią wci bizantyńskie w VII-IX wieku* (Studii despre istoria satului bizantin în secolele VII și IX), Lodz, 1963, 120 p. (E. Fr.); SP. VRYONIS, *An attic hoard of Byzantine gold coins (668-741) from the Thomas Whittmore collection and the numismatic evidence for the urban history of Byzantium*, în „Зборник радова Византинолошког института“, кн. VIII, Београд, 1963, p. 291-300 (E. Fr.). **Bibliografie, arhivistică, muzeografie.** — Dr. LJUBOMIR DURKOVIĆ-JAKSIĆ, *Istoriја српских библиотека (1801-1850)* (Istoria bibliotecilor sîrbești), Beograd, 1963, 211 p. (S. I.); * * * *Dictionnaire de Paris*, Paris, Librairie Larousse, 1964, 591 p. (P. S.)

LUPTA MASELOR PENTRU INSTAURAREA PUTERII POPULARE *

DE

M. RUSENESCU

Insurecția armată din august 1944 a fost răscrucea de la care poporul român a pornit pe drumul realizării năzuințelor sale de veacuri, de libertate și dreptate socială, pentru făurirea unei vieți noi. Răsturnarea dictaturii antonesciene n-a constituit decît începutul luptei, și masele populare sub conducerea partidului comunist, dezvoltînd experiența obținută, au trecut cu hotărîre la luptă pentru înfăptuirea unor transformări radicale în viața politică, economică și socială a țării. Insurecția armată din august 1944, începutul unei adevărate renașteri a României, a deschis, așa cum arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej, drumul „pentru înfăptuirea de adînci transformări revoluționare și clădirea unei Români noi, socialiste”¹.

Descătușînd energia creatoare a maselor, insurecția antifascistă a dat un puternic impuls luptei maselor populare pentru obiective tot mai înalte ale progresului social, spre desăvîrșirea transformărilor burghezodemocratice și trecerea la instaurarea puterii muncitorești-țărănești, la înfăptuirea sarcinilor revoluției socialiste.

Valul luptei revoluționare a maselor populare a înlăturat succesiv cele trei guverne cu majoritate reacționară și a adus la putere, la 6 Mar-

* Problema luptei pentru instaurarea puterii populare a constituit în ultimii ani obiectul a numeroase studii, apărute în reviste de specialitate sau în diferite broșuri. În studiul de față nu ne vom ocupa decît de unele aspecte ale luptei pentru instaurarea puterii populare, oglindite în presa locală de partid și democratică (lista acestor periodice a fost alcătuită de T. Necșa și publicată în „Studii”, 1962, nr. 5).

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*. Expunere la Sesiunea solemnă a Marii Adunări Naționale 22 august 1964, București, Edit. politică, 1964, p. 3.

tie 1945, primul guvern în care clasa muncitoare avea rolul precumpănitor, guvernul prezidat de patriotul înflăcărat și eminentul om de stat, dr. Petru Groza.

★

Descătușate de lanțurile asupririi, libere în manifestarea voinței lor, mase largi populare, sub conducerea P.C.R., au trecut imediat după 23 August 1944 la o luptă hotărâtă, desfășurând mari bătălii revoluționare pentru a impune transformări radicale în folosul celor ce muncesc. Călăuzit de învățătura marelui Lenin, care sublinia că „numai partidul politic al clasei muncitoare, adică partidul comunist, este în stare să unească, să educe, să organizeze avangarda proletariatului și a întregii mase muncitoare”², Partidul Comunist Român a acordat o atenție deosebită acestei sarcini arzătoare de organizare a uriașei forțe a maselor care se aflau în plină mișcare. Încă din zilele când avioanele dușmane mai bombardau capitala țării, au avut loc ședințe de constituire a comitetelor de fabrică. Astfel, în ziua de 27 august au hotărât alegerea comitetelor de fabrică muncitorii de la întreprinderile „Malaxa”, S.T.B., C.F.R., „Vulcan”, „Gaz și electricitate” etc. din București³. „Am cucerit azi libertatea — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej la întrunirea ținută la 30 august în fața sediului central al P.C.R. — dar ea trebuie consolidată. Pentru aceasta rolul de frunte revine clasei muncitoare și luptei sale. Dar numai lupta organizată poate avea un succes deplin. Organizați-vă în sindicatele unite ale întreprinderilor voastre, formați comitete de fabrică”⁴. Chiar a doua zi au fost alese comitete de fabrică la „Aerochimica”, „Tăbăcăria națională”, „Voina”. „Amero”, „Ford-Română”, „Atelierele C.F.R.-Grivița” etc.⁵.

În lunile septembrie-noiembrie, după ce fusese înființată Comisia de organizare a mișcării sindicale unite din România, la 1 septembrie 1944, acțiunea de organizare a muncitorilor a cunoscut un mare avânt în întreaga țară⁶.

Organele locale de presă ale partidului, presa democratică, au desfășurat o intensă propagandă în vederea sprijinirii muncii de organizare a comitetelor de fabrică, a întregii mișcări sindicale. Răspîndind în mase largi de oameni ai muncii știri despre acțiunile întreprinse de muncitori, ziarul „Luptătorul”, organul Comitetului județean P.C.R. Ilfov, a contri-

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 246.

³ „România liberă” din 30 august 1944.

⁴ Ibidem.

⁵ „Luptătorul” din 6 septembrie 1944.

⁶ Cf. I. Chișer, *Organizarea comitetelor de fabrică (23 august — octombrie 1944)*, în „Studii”, 1964, nr. 4; M. Rusenescu, *Lupta maselor bucureștene pentru instaurarea puterii populare*, în „Studii”, 1959, nr. 5; S. Homenco, *Reorganizarea mișcării sindicale din țara noastră (septembrie 1944)*, în *50 de ani de la crearea Comisiei generale a sindicatelor din România 1906—1956*, București, Edit. C.C.S., 1958; E. Manguț, *Frontul unic muncitoresc, temelia reorganizării mișcării sindicale după 23 August 1944*, în „Studii”, 1963, 5.

buit totodată și la mobilizarea lor pentru organizarea mișcării sindicale. „Partidul Comunist — scria ziarul — cheamă întregul popor român să sprijine din răputeri marea luptă ce se dă acum pentru organizarea sindicală a muncitorimii”⁷. Subliniind că numai prin organizare clasa muncitoare va putea dezvolta și întări succesele obținute, același ziar chema muncitorimea din capitală la lupta pentru „a înfăptui sindicatele, de a le dezvolta în organe de luptă puternice de apărare a intereselor lor”⁸.

Acțiunea de organizare a muncitorilor din capitală cunoaște un mare avânt. La 1 septembrie își aleg comitetul de fabrică muncitorii de la uzinele „Fiat”⁹, la 3 septembrie ia ființă sindicatul muncitorilor din industria textilă¹⁰. Tot în ziua de 3 septembrie își aleg comitetul de fabrică și muncitorii de la fabrica „Semat”¹¹. În ziua de 4 septembrie își aleg comitete muncitorii blănari și ospătari¹². Între 5 și 14 septembrie iau ființă comitete de fabrică sau comitete sindicale la întreprinderile de arte grafice „Dacia Traiană”, „Manotehnica”, „Adesgo”, „Apretura”, „Imprimeria națională”, „Distribuția” etc.¹³.

Organele de presă locale ale partidului și presa democratică au contribuit în mod nemijlocit la lupta pentru organizarea muncitorimii. Adresându-se muncitorilor, țăranilor, meseriașilor și intelectualiilor, „România muncitoare”, organul județenei P.C.R. din Brăila, scria: „Partidul Comunist este cel mai fidel apărător, cinstit, al intereselor voastre. Nu stați indiferenți la lupta care se dă pentru promovarea intereselor voastre”¹⁴. Îndemnând la organizare pe muncitori, același ziar sublinia că „datoria voastră, pentru clasa voastră, pentru voi, pentru copiii și femeile voastre, este ca să vă alăturați nouă și cu forțe unite să îndeplinim idealul nostru”¹⁵. Ziarul „Înainte”, organul județenei P.C.R. Brăila, publica știri despre numeroasele adunări de organizare ale muncitorilor. Astfel, la 14 septembrie 1944 a luat ființă comitetul sindical al muncitorilor manuali din port¹⁶, la 16 septembrie s-au organizat în sindicate muncitorii metalurgiști și ceferiști¹⁷, la 21 și 23 septembrie muncitorii docheri și cei de la Șantierul naval¹⁸ etc.

În valea Jiului organizarea a început la 20 septembrie 1944, când a luat ființă comisia de organizare¹⁹ și în scurt timp a fost cuprinsă în sindicate întreaga muncitorime din regiune.

⁷ „Luptătorul” din 16 septembrie 1944.

⁸ „Luptătorul” din 10 septembrie 1944.

⁹ „România liberă” din 18 septembrie 1944.

¹⁰ Ibidem din 5 septembrie 1944.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem din 9 septembrie 1944.

¹³ Vezi și V. Rața, *Rolul comitetelor de fabrică în lupta pentru susținerea frontului antihitlerist și instaurarea primului guvern democratic la 6 Martie 1945*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R.”, 1961, nr. 4.

¹⁴ „România muncitoare” din 3 septembrie 1944, Brăila.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ „Înainte” din 17 septembrie 1944.

¹⁷ Ibidem, din 18 septembrie 1944.

¹⁸ Ibidem, din 22 și 24 septembrie 1944.

¹⁹ Cf. I. Chiper, *art. cit.*, p. 823.

În marea majoritate a localităților din Valea Prahovei au luat ființă comitete de fabrică în luna septembrie²⁰. Tot în această lună s-au organizat și minerii din bazinele carbonifere Comănești (Bacău), Schitu-Golești (Muscel), muncitorii de la Sacarimb, Ghelar, metalurgiștii de la Hunedoara, muncitorii din Reșița²¹ etc.

Ziarul „Luptătorul bănățean“ relatează pe larg despre adunările oamenilor muncii din Timișoara pentru organizarea lor în sindicate. Subliniind necesitatea organizării, ziarul, în numărul său din 29 septembrie 1944, arată că la Timișoara grupe de muncitori au format „comitete zburătoare“ care au ajutat pe muncitorii de la mai multe întreprinderi să se organizeze. La 14 septembrie 1944, același ziar anunță că la fabrica de lanțuri s-a terminat organizarea muncitorilor în sindicate²². Între 25 septembrie și 1 octombrie și-au ales comitete sindicale muncitorii de la fabricile „Hammer și Ney“, „Boszak“, „Fadepa“, I.E.T.²³ etc. Organul de presă al P.C.R. în județul Tulcea arată la 5 noiembrie 1944 că au fost organizate peste 10 sindicate, printre care sindicatul muncitorilor din port (19 septembrie), sindicatul muncitorilor în lemn (25 septembrie), sindicatul unit al constructorilor (28 septembrie), sindicatul unit al muncitorilor (30 septembrie), sindicatul muncitorilor pielari (9 octombrie), din îmbrăcăminte (9 octombrie), sindicatul pescarilor (13 octombrie), navigatorilor (24 octombrie)²⁴ etc.

Mișcarea de organizare în sindicate a cuprins și pe muncitorii din Brașov, Brăila, Tîrgoviște, Iași, Sibiu, Arad, Caransebeș, Mediaș, Galați, Constanța, Pitești, Tg.-Jiu, Giurgiu, Cîmpulung etc.

După constituirea sindicatelor pe ramuri de producție au avut loc adunări în care au fost alese comisii locale care aveau sarcina să coordoneze și să îndrume activitatea sindicală locală. În capitală, în prima jumătate a lunii ianuarie 1945, au avut loc adunări pentru pregătirea congreselor uniunilor sindicale²⁵.

Între 26 și 30 ianuarie 1945 s-au desfășurat la București lucrările Congresului general liber al Sindicatelor Unite din România, care a hotărât constituirea Confederației Generale a Muncii, organizația sindicală unică a oamenilor muncii din țara noastră. Acest congres reprezintă un eveniment de seamă în istoria mișcării muncitorești din România, el consfințind în general încheierea procesului de reorganizare sindicală și refacerea unității de acțiune și de luptă a clasei muncitoare.

Ziarul „Plugarii“, gazeta Frontului plugarilor din regiunea Cluj, arătînd însemnătatea refacerii unității mișcării muncitorești, și importanța congresului, sublinia totodată și alt aspect. Ziarul scria: „Pentru prima dată după patru ani de înstrăinări și suferințe, delegații muncitorimii noastre iau contact cu cea din restul României, în cadrul unui congres. Este un

²⁰ Cf. I. Chiper, *art. cit.*, p. 823.

²¹ Ibidem.

²² „Luptătorul bănățean“ din 14 septembrie.

²³ Ibidem, din 1—5 octombrie 1944.

²⁴ „Voința Tulcei“ din 5 noiembrie 1944.

²⁵ Ibidem, numerele dintre 14—20 ianuarie 1945.

prim prilej de a-și manifesta mulțumirea și bucuria de a fi fost încadrați României, căreia de fapt îi aparțineam”²⁶.

Îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă ale muncitorilor era deosebit de necesară pentru asigurarea îndeplinirii sarcinilor legate de refacerea economiei naționale, democratizarea țării, sprijinirea războiului antihitlerist etc. În cadrul sindicatelor, muncitorii au pornit imediat la luptă unită pentru câștigarea unor revendicări economice și politice. Astfel, la 5 septembrie 1944, comitetul de fabrică de la Uzinele „Malaxa” a organizat o întrunire la care au participat mii de muncitori. Memoriul întocmit cuprindea revendicări economice și politice ca 8 ore de muncă, concedierea elementelor fasciste, mărirea salariilor, interzicerea bătăii etc.²⁷. Ziarul „Luptătorul”, publicînd memoriul, sublinia hotărîrea muncitorilor de la „Malaxa” care arătau că „întrucît realizarea acestor revendicări ne va asigura minimul de existență și întrucît aceste cerințe sînt izvorite din șirul de drepturi juste ce ne-au fost răpale sau nu ne-au fost acordate pînă astăzi, sîntem siguri de satisfacerea lor, iar în caz că nu vom fi înțeleși sîntem ferm hotărîți de a lupta pînă la definitivă cîștigare a lor”²⁸. Asemenea adunări ale muncitorilor din capitală pentru satisfacere de revendicări au mai avut loc la Uzinele „Lemaître”²⁹, „Laromet”³⁰, „Grivița C.F.R.”³¹, la „Uzinele chimice române”, „Țesătoriile reunite”, Fabrica „Emil Lăzărescu”³², S.T.B.³³.

Muncitorii au pornit la acțiuni (adunări în fabrică, demonstrații în fața direcțiilor întreprinderilor, demonstrații pe străzi etc.), pentru satisfacerea imediată a revendicărilor lor. De exemplu, muncitorii de la S.E.T., îndrumați de comuniști, după cum relatează ziarul „Luptătorul”, au sfărîmat carcerele³⁴ în ziua de 9 septembrie 1944. Presa democratică a sprijinit lupta muncitorilor, cerînd desființarea carcerilor, desființarea bătăii etc., publicînd în același timp știri despre acțiunile de luptă ale muncitorilor. Astfel, aceiași muncitori de la S.E.T. cereau cu insistență la 20 septembrie îndepărtarea comandantului militar. La 17 septembrie, delegații muncitorimii metalurgiste din București, îndrumați de partid, au ales un comitet din 35 de reprezentanți și au formulat revendicări privind îmbunătățirea condițiilor de muncă, înlăturarea elementelor fasciste etc. O situație asemănătoare s-a petrecut și la C.F.R. Dezaprobînd răspunsul direcției C.F.R. la memoriul înaintat anterior, muncitorii ceferiști, adunați la 20 septembrie, au votat o moțiune de protest, cerînd guvernului satisfacerea imediată a revendicărilor lor și au însărcinat o delegație în frunte cu tovarășul Chivu Stoica care să-i reprezinte la Ministerul Co-

²⁶ „Plugarii” din 26 ianuarie 1945.

²⁷ „România liberă” din 7 septembrie 1944.

²⁸ „Luptătorul” din 8 septembrie 1944.

²⁹ „România liberă” din 7 septembrie 1944.

³⁰ „Luptătorul” din 8 septembrie 1944.

³¹ „România liberă” din 14 septembrie 1944.

³² „Luptătorul” din 16 septembrie 1944.

³³ Ibidem.

³⁴ „Luptătorul” din 21 septembrie 1944.

municațiilor. Delegația a obținut sporirea de salarii, acordarea ajutorului de iarnă, oprirea oricărei concedieri etc.

La 24 septembrie 1944 are loc în București pe stadionul A.N.E.F. o mare adunare, la care au participat peste 25 000 de muncitori, desfășurată sub semnul lozincilor „Vrem mărirea salariului la nivel cu scumpețea“, „La muncă egală, salariu egal“, „Jos fascismul“³⁵. Participanții la adunare au manifestat și împotriva reacționarilor care sabotau democratizarea aparatului de stat, împotriva politicii guvernului Sănătescu față de organizarea muncitorimii și a revendicărilor formulate de ea. În cuvântările lor, reprezentanții P.C.R. au subliniat necesitatea luptei ce trebuia dusă împotriva guvernului Sănătescu, în a cărui componență majoritatea era reacționară. Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta că „numai un guvern care să reprezinte cele mai largi pături muncitoare de la orașe și sate, toate forțele democratice ale țării, poate rezolva sarcinile actuale, de interes vital pentru poporul român“³⁶. După adunare a avut loc o mare demonstrație pe străzile capitalei, pînă în Piața Victoriei, scandîndu-se lozincă: „Vrem guvern de Front național-democrat“. Toate organele de presă locale ale P.C.R. sau democrate care au apărut la acea dată au publicat știri amănunțite despre această mare demonstrație a muncitorimii bucureștene. Chiar ziarele reacționare nu au putut să treacă sub tăcere acest lucru.

Întreaga muncitorime din țara noastră a urmat exemplul muncitorilor din București. Presa de partid locală sau democratică, relatînd despre demonstrația muncitorilor din București, insera totodată în coloanele sale știri amănunțite și despre adunările muncitorilor din diferite localități, informînd astfel muncitorimea din întreaga țară asupra stării revoluționare. La Brașov, în aceeași zi, a avut loc o întrunire a muncitorilor din sindicatul C.F.R., unde s-a cerut, după cum relatează ziarul „Drum nou“, „majorarea salariilor, izgonirea hitleriștilor din posturile de conducere“³⁷ etc. La 25 septembrie a avut loc o mare manifestație a muncitorilor din Mediaș³⁸. Publicînd date asupra adunării, ziarul „Mediașul nou“, organ condus de P.C.R., arată că muncitorii au cerut „curățirea aparatului de stat de elementele fasciste și legionare, formarea unui guvern F.N.D.“³⁹.

La 26 septembrie a fost dat publicității proiectul de platformă al Frontului național-democrat, elaborat de C.C. al P.C.R. Proiectul prevedea lichidarea proprietății moșierești mai mari de 50 ha, împrumutarea țărănilor fără sau cu pămînt puțin, înzestrarea lor cu inventar agricol, lichidarea resturilor fascismului, anularea legilor antidemocratice, antimuncitorești, epurarea aparatului de stat de elementele fasciste, votul universal, libertatea presei etc. Erau de asemenea înscrise măsuri pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și salarizare a clasei muncitoare,

³⁵ „Luptătorul“ din 27 septembrie 1944.

³⁶ „Scînteia“ din 26 septembrie 1944.

³⁷ „Drum nou“, organ de luptă pentru libertate și progres, din 27 septembrie 1944 (Brașov).

³⁸ „Mediașul nou“, organ de cultură și informații, din 1 octombrie 1944.

³⁹ Ibidem.

pentru refacerea economiei, pentru mobilizarea tuturor forțelor în vederea ducerii pînă la victoria finală a războiului antihitlerist. Prin prevederile sale, platforma constituia programul desăvîrșirii transformărilor burghezo-democratice, programul îndeplinirii sarcinilor antifasciste, antiimperialiste, agrare, ale revoluției populare⁴⁰. La marca adunare a F.N.D. din Constanța, Gheorghe Gheorghiu-Dej a spus: „La 23 August 1944 poporul și clasa muncitoare au dobîndit libertăți care niciodată nu vor mai putea fi nesocotite. Acestea au fost smulse prin lupta muncitorilor și țăranilor... Acesta nu este un guvern de colaborare, ci numai un guvern de coaliție, în care se ciocnesc cele mai ascuțite interese opuse. Sînt în guvern reprezentanți ai partidelor politice care împiedică pulsul democratizării țării. Ei nu înțeleg că democratizarea și înlăturarea haosului se poate face numai prin aplicarea platformei”⁴¹. Puterea de stat pe care o preconiza programul F.N.D. constituia, în esență, o putere populară.

Proiectul de platformă s-a bucurat de adeziunea tuturor muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, meseriașilor, funcționarilor etc. din întreaga țară. În moțiunea votată de delegații Frontului plugarilor întruniți la București în zilele de 27—30 septembrie, publicată de ziarul „Plugarii”, se spunea: „Am examinat platforma de Front național-democratic elaborată de Comitetul Central al Partidului Comunist din România și ne-am convins că ea cuprinde în cadrul ei cerințele de bază ale poporului nostru muncitor, de la sate și orașe, că ea urmărește să garanteze pentru vecie libertatea națională și socială a poporului român, asigurînd totodată o viață nouă — dreaptă și fericită — a tuturor celor ce muncesc cu brațele sau cu creierul, că prin urmare numai prin îndeplinirea acestei platforme, care revendică un guvern al Frontului național-democratic, se vor putea realiza scopurile mari pentru care au luptat și au fost martirizați marii noștri străbuni”⁴².

Imediat după publicarea platformei au loc numeroase adunări, în cadrul cărora participanții și-au exprimat adeziunea. În București, 10 000 de ceferiști, la 29 septembrie, au aderat la platformă⁴³. La fel cu aceștia și muncitorii de la „Malaxa”⁴⁴, „Metaloglobus”, „Voinea”, „Moara românească”, „Monitorul Oficial”, „Gaz și Electricitate” etc. Peste 100 000 de muncitori, intelectuali, delegați ai țăranilor, funcționari au votat la 8 octombrie o moțiune în care se spunea că „de azi înainte proiectul de platformă al F.N.D. devine programul de luptă al întregului popor român”⁴⁵. În întreaga țară au loc numeroase adunări la Hunedoara, Ploiești, Cluj, Galați, Iași, Bacău, Brașov, Arad, Craiova, Pitești, Brăila, Oradea etc. Peste 25 000 de muncitori din Valea Jiului au demonstrat la 15 octombrie la Petroșeni pentru un guvern al F.N.D.⁴⁶. La Timișoara,

⁴⁰ V. Liveanu, *Transformările revoluționare — premise ale proclamării Republicii Populare Române*, în „Studii”, 1964, nr. 4.

⁴¹ „Cuget liber” din 1 decembrie 1944 (Constanța).

⁴² „Plugarii”, gazeta Frontului plugarilor din România, 5 octombrie 1944 (Cluj).

⁴³ „Scînteia” din 1 octombrie 1944.

⁴⁴ „România liberă” din 2 octombrie 1944.

⁴⁵ „Scînteia” din 11 octombrie 1944.

⁴⁶ „Luptătorul banațean” din 21 octombrie 1944.

15 000 de muncitori, țărani și intelectuali au cerut la 15 octombrie schimbarea guvernului. La Arad, Lugoj, Caransebeș, Oravița etc., mii de oameni ai muncii manifestau pentru îndepărtarea guvernului, pentru curățirea aparatului de stat de fasciști⁴⁷. Organele locale de presă ale partidului sau democrate: „Luptătorul” (București), „Înainte” (Brăila), „Ardealul luptător” (Alba-Iulia), „Luptătorul bănățean” (Timișoara), „Înainte” (Bacău), „Moldova liberă”, „Cuget liber” (Constanța), „Voința Tulcei”, „Mediașul nou” etc. relatau pe larg desfășurarea acestor adunări, publicau cuvântările reprezentanților partidului, chemau la luptă pentru îndepărtarea guvernului cu majoritate reacționară. Exprimându-și adeziunea cu platforma F.N.D. „Înainte”, ziarul organizației județene P.C.R. Brăila, scria: „Numai un guvern de Front național-democratic, care să cuprindă toate grupările și partidele, hotărâte să lupte la realizarea platformei, care reprezintă cele mai vii aspirații ale poporului român, este singura cale de refacere și întărire a țării”⁴⁸. La 12 octombrie ziarul arată că, „discutind conținutul rezoluției și platformei Frontului național-democratic, organizațiile Partidului Comunist și Social-Democrat și le-au însușit întocmai”⁴⁹. Susținând platforma, „Cuget liber”, organul P.C.R. Constanța arată că „din acest moment noi declarăm deschisă lupta pentru înlăturarea actualului guvern și cerem înlocuirea lui cu forțe noi democratice și populare, care să se bucure de încrederea întregului popor al acestei țări”⁵⁰. Publicând știri despre adunarea muncitorilor din Brașov la 1 octombrie 1944, ziarul „Drum nou” scria că „platforma elaborată de C.C. al P.C.R. este un act de însemnătate istorică. Această platformă exprimă interesele și năzuințele vitale ale clasei muncitoare și ale întregului popor”⁵¹. Muncitorii brașoveni participanți la adunarea din 1 octombrie și-au luat angajamentul solemn că „vor lupta cu toată hotărârea pentru realizarea platformei”⁵².

Numeroasele manifestații care au avut loc în toată țara⁵³ demonstau participarea întregului popor sub conducerea partidului la lupta pentru realizarea platformei, la instaurarea unui guvern democrat. „Poporul român — scria „Cuget liber” (Constanța) — jefuit de toate drepturile sale, rob și pînă la nimicire și înfometat pînă la moarte strigă din toate puterile sale: Ajunge. Acest popor luptă pentru un guvern de front democratic. Acest popor cere un guvern popular, cere garanția democrației, care este singura garanție a viitorului”⁵⁴. „Moldova liberă”, organ popular de luptă patriotică, chema la acțiune hotărîită masele populare din Moldova împotriva guvernului, care sabota refacerea țării. „Împotriva acestui guvern se duce lupta în momentul de față — scria ziarul respectiv. Împotriva

⁴⁷ „Luptătorul bănățean”, din 18 octombrie 1944.

⁴⁸ „Înainte” din 7 octombrie 1944.

⁴⁹ Ibidem, din 12 octombrie 1944.

⁵⁰ „Cuget liber” din 13 octombrie 1944.

⁵¹ „Drum nou” din 3 octombrie 1944.

⁵² Ibidem.

⁵³ Al. Gh. Savu, *Lupta maselor populare conduse de P.C.R. pentru instaurarea guvernului democrat* (23 August 1944—6 Martie 1945), în „Analele Institutului de istorie a partidului”, 1961, nr. 4.

⁵⁴ „Cuget liber” din 21 octombrie 1944.

acestui guvern sîntem și noi chemați să demonstrăm astăzi. Răsturnarea acestui guvern este condiția necesară pentru refacerea noastră”⁵⁵. La demonstrația care a avut loc la Iași la 29 octombrie 1944, muncitorimea a cerut îndepărtarea guvernului de la conducerea statului. „Vrem un guvern de concentrare a tuturor forțelor democratice. Vrem pămînt pentru țărani și măsuri pentru lichidarea șomajului”⁵⁶.

Proiectul de platformă prevedea, printre alte măsuri, și îndepărtarea elementelor antonesciene și hitleriste din întreprinderi și aparatul de stat. Peste capul guvernului, care menținea elementele fasciste în posturi de conducere, forțele populare au trecut, sub conducerea comunistilor, la înlăturarea lor. Astfel la Uzinele „Vulcan”, o gardă muncitorească sprijinită de masa salariaților a interzis, la mijlocul lunii octombrie, intrarea în uzină a profasciștilor, printre care figura și unul dintre directori⁵⁷. Sînt îndepărtate elementele fasciste din conducere și de la „Lemaître”⁵⁸, „Brăgadiru”⁵⁹, „Malaxa”⁶⁰, S.E.T.⁶¹ și S.T.B.⁶² etc. Comitetul Sindicatului muncitorilor din Vulcan, după cum scrie ziarul local „Zori noi”, a convocat o ședință generală, în care s-a hotărît eliminarea din întreprindere a tuturor elementelor reacționare. La fel au procedat și muncitorii din Călan⁶³. Asemenea acțiuni au loc în întreaga țară și ele vor cunoaște o amploare mult mai mare în lunile noiembrie-decembrie. Sprijinind această acțiune, ziarul „Înainte” (Brăila), într-un articol redacțional, spunea: „Curățirea de toate elementele fasciste, legionare, pronaziste este imperativul ceasului de față”⁶⁴. În unele orașe s-a trecut la înlocuirea primarilor sau prefecților. După cum relatează ziarul „Mediașul nou”, la 5 octombrie a avut loc alegerea primarului democrat din Mediaș. La fel și prefectul a fost înlocuit⁶⁵. La 1 noiembrie, populația orașului Constanța a ales un nou primar și apoi imediat a înlocuit pe vechiul prefect. Relatînd despre acțiunile întreprinse de masele populare, ziarul „Cuget liber” scria că, „în ciuda tuturor încercărilor de intimidare și a tuturor provocărilor fasciste, muncitorimea, populația constănțeană au luat cu asalt palatul municipal și au instalat pe noii aleși”⁶⁶. Acțiunea de înlocuire a primarilor, prefecților etc. va cunoaște o amploare mai mare în lunile noiembrie-decembrie.

Partidul Comunist Român s-a ocupat îndeaproape și de organizarea aliaților clasei muncitoare, și în special de masele de bază ale țărănimii. Echipa muncitorești de la orașe, și mai ales din București, au fost trimise de partid la sate pentru a îndruma, organiza și sprijini pe țărani în lupta pentru înfăptuirea acțiunilor lor revendicative. Țăranii sprijiniți de munci-

⁵⁵ „Moldova liberă” dfn 29 octombrie 1944.

⁵⁶ Ibidem, din 31 octombrie 1944.

⁵⁷ „Scînteia” din 19 octombrie 1944.

⁵⁸ Ibidem, din 22 octombrie 1944.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, din 26 noiembrie 1944.

⁶¹ Ibidem, din 5 noiembrie 1944.

⁶² Ibidem, din 23 noiembrie 1944.

⁶³ „Zori noi” din 3 și 10 decembrie 1944.

⁶⁴ „Înainte” din 4 noiembrie 1944.

⁶⁵ „Mediașul nou” din 8 octombrie 1944.

⁶⁶ „Cuget liber” din 3 noiembrie 1944.

tori se organizau în comitete menite să acționeze pentru înfăptuirea revendicărilor țărănești⁶⁷. Printre primele comitete organizate în regiunea București a fost cel din comuna Valea Rusului⁶⁸. În prima jumătate a lunii octombrie se aleg numeroase comitete, iar la sfârșitul lunii în majoritatea comunelor din județul Ilfov organizarea se încheiase⁶⁹. Adresându-se țăranilor cu îndemnul de a se organiza, ziarul „Înainte” (Brăila) scria: „Faceți comitete țărănești din cei mai cinstiți tovarăși țărani, care n-au fost legionari sau naziști, care n-au suferit condamnări, care au o purtare frumoasă și cinstită în satul vostru”⁷⁰. În județul Tulcea, la începutul lunii noiembrie fuseseră alese comitete țărănești în comunele Dunavățul de Jos, Poșta, Telița, Hamciarca, Sarichioi, Slava Rusă, Slava Cercheză, Juri-loica etc.⁷¹. Înregistrind ampla acțiune de organizare a țăranilor, ziarul „Voința Tulcei” scria că „sat după sat se organizează și-și aleg comitete cetățenești fără deosebire de religie sau opinii politice. Ele s-au convins că unirea este puterea. Nu mai cer nimic, ele încep să lupte, să cucerească. Soarta lor e în mina lor”⁷².

La 28 octombrie și 3 noiembrie 1944 au avut loc în București mari manifestații împotriva guvernului cu majoritate reacționară. Lupta hotărâtă a maselor populare conduse de Partidul Comunist Român a doborât la 4 noiembrie primul guvern Sănătescu⁷³. În noul guvern, format tot de Sănătescu, P.C.R. și-a întărit pozițiile, obținând un nou minister — Ministerul Comunicațiilor —, în fruntea căruia a venit Gheorghe Gheorghiu-Dej. În noul guvern, ca vicepreședinte, a fost numit dr. Petru Groza, dar reacțiunea deținea încă majoritatea. Aceasta a făcut ca în continuare să fie sabotată sprijinirea războiului antihitlerist, să nu fie satisfăcute revendicările maselor populare. Oamenii muncii, conduși de partid, au ieșit din nou în stradă și au cerut formarea unui guvern democratic. Peste 100 000 de oameni ai muncii din București au manifestat a doua zi după instalarea noului guvern, cerînd guvern democratic, democratizarea țării, îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă și înfăptuirea reformei agrare.

Lansînd lozinca „Totul pentru front, totul pentru victorie”, partidul comunist a mobilizat întregul popor la luptă pentru susținerea frontului antihitlerist⁷⁴. Muncitorii de la Uzinele „Malaxa”, „Lemaître”, „Vulcan”, „Voina” etc., la diferite adunări, au cerut mărirea producției, controlul repartiției. Muncitorii cefești nu au precupețit nici un efort pentru refacerea căilor ferate distruse, pentru a asigura transportul și aprovizionarea

⁶⁷ Tr. Udrea, *Rolul comitetelor țărănești în fărîmarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimă sub conducerea P.C.R.*, în „Studii”, 1959, nr. 4.

⁶⁸ „Luptătorul” din 10 septembrie 1944.

⁶⁹ „Victoria” din 15 noiembrie 1944.

⁷⁰ „Înainte” (Brăila) din 25 septembrie 1944.

⁷¹ „Voința Tulcei” din 12 noiembrie 1944.

⁷² Ibidem, din 5 noiembrie 1944.

⁷³ Al. Savu, *Lupta maselor populare sub conducerea P.C.R. pentru răsturnarea primului guvern cu majoritatea reacționară (Sănătescu)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1959, nr. 6.

⁷⁴ V. Anescu, *Partidul Comunist din România, conducătorul și organizatorul luptei întregului popor pentru sprijinirea frontului antihitlerist*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1963, nr. 4.

armatelor de pe frontul antihitlerist. La Petroșani, după vizita lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, după cum sublinia ziarul „Zori noi”, organ al P.C.R. Alba-Hunedoara, minerii au hotărât să lucreze în două serii, inclusiv în zilele de duminică, prin aceasta urmărind creșterea producției și a efortului general de război împotriva Germaniei hitleriste⁷⁵. Ziarele de partid și democrate locale au contribuit și ele la aceasta, mobilizând masele la lupta pentru susținerea frontului antihitlerist. „Uniunea democratică”, organ al Blocului național-democratic, încă din primele zile după insurecție arăta: „După 4 ani de tiranie, după 4 ani de sclavie, după 4 ani de jefuire a tot ce a fost mai bun în țară, armata noastră împreună cu armatele U.R.S.S. biruitoare eliberează petec cu petec țara noastră de hienele naziste”⁷⁶. Subliniind contribuția armatelor noastre pe frontul antihitlerist, ziarul „Severinul liber”, gazetă săptămînală de luptă populară, scria: „Prinosul nostru de recunoștință îl închinăm glorioasei armate române, încheștată pe fronturile de luptă antifascistă, alături de aliați, în jertfa comună pentru făurirea unei lumi mai bune”⁷⁷.

Forțele reacționare din guvern au căutat să saboteze producția industrială, să producă mărirea haosului economic etc. Mase tot mai largi de oameni ai muncii au trecut la alcătuirea de comitete cetățenești care au desfășurat o intensă activitate în demascarea sabotajilor, speculanților etc.

În numeroase orașe și sate, prefecții și primarii sînt înlocuiți⁷⁸. Ziarul „Cîmpul”, organul județenei P.C.R. din Turnu-Măgurele, arăta că „din toate colțurile județului nostru primim zilnic scrisori din partea țăranilor și muncitorilor care cer epurarea din administrația comunală a legionarilor”⁷⁹. Peste 4 000 de cetățeni, după cum relatează ziarul „Voința Tulcei”, au instalat la 7 noiembrie primarul și ajutorul de primar aleși de ei⁸⁰. La Mangalia, Limanu, Albești, Topraisar, Biruința, Moșneni, Peceneaga etc., locuitorii au alungat elementele fasciste și și-au ales primari democrați⁸¹. Peste 40 de comune din cele 68 existente, după cum relatează „Flacăra”, organul județenei P.C.R. Tutova, și-au instalat primari noi⁸². La 26 noiembrie, populația județului Hunedoara și-a instalat prefect democrat⁸³, iar la 29 noiembrie 25 000 de muncitori din Timișoara manifestează și și instalează primar și prefect democrați⁸⁴.

Lupta hotărîtă a maselor a făcut ca în numeroase cazuri prefecturile și primăriile să fie luate cu asalt și primarii și prefecții să fie înlocuiți. Ziarele de partid și democrate locale au jucat un rol deosebit în această luptă. În coloanele lor apăreau numeroase articole în care cereau „să

⁷⁵ „Zori noi” din 6 decembrie 1944.

⁷⁶ „Uniunea Democratică” din 31 august 1944.

⁷⁷ „Severinul liber” din 8 ianuarie 1945.

⁷⁸ T. Necșa, *Aspecte din lupta pentru instaurarea unor autorități locale democratice*, în „Studii”, 1959, nr. 4.

⁷⁹ „Cîmpul” din 31 octombrie 1944.

⁸⁰ „Voința Tulcei” din 12 noiembrie 1944.

⁸¹ „Cuget liber” din 15 și 18 noiembrie 1944.

⁸² „Flacăra” din 19—23 noiembrie 1944.

⁸³ „Zori noi” din 3 decembrie 1944.

⁸⁴ „Luptatorul bănățean” din 30 noiembrie 1944.

se termine cît mai grabnic curățirea aparatului și instituțiilor de stat și particulare”⁸⁵ (e vorba de curățirea de elementele fasciste). Elementele reacționare din guvern au trecut însă la măsuri represive, antimuncitorești, mergînd pînă la asasinat. Așa s-au întîmplat lucrurile la 26 noiembrie în comuna Apărătorii Patriei de lingă București, unde au fost omorîți mai mulți muncitori. Peste 200 000 de oameni ai muncii din București au protestat și manifestat împotriva guvernului care patronase crima. În țară au avut loc de asemenea numeroase adunări în care oamenii muncii protestau împotriva guvernului, cerînd înlocuirea lui.

La 2 decembrie 1944 lupta maselor populare a înregistrat un nou succes, cel de-al doilea guvern Sănătescu fiind silit să demisioneze. În noul guvern condus de generalul Rădescu, rolul dominant au continuat să-l dețină tot partidele burghezo-moșierești.

Împotriva luptei maselor largi populare reacțiunea a trecut la organizarea de atacuri fățișe contrarevoluționare. Sub conducerea partidului, departe de a da înapoi, masele populare și-au intensificat lupta pentru înlăturarea noului guvern cu majoritate reacționară. În întreaga țară au avut loc numeroase mitinguri, demonstrații de protest împotriva politicii antimuncitorești a guvernului⁸⁶. Muncitorii cereau aplicarea platformei F.N.D., aducerea la cîrma statului a unui guvern democrat. „Prahova democratică”, ziarul de luptă al organizațiilor democratice din județul Prahova, scria că aplicarea platformei F.N.D. „poate garanta țării o dezvoltare spre o reală democrație, spre progres economic și social”⁸⁷. Condamnînd politica antimuncitorească promovată de guvernul Rădescu, ziarul „Zori noi” chema totodată masele la luptă hotărîtă pentru instaurarea unui guvern democrat. „Nici o forță din lume — scria ziarul menționat mai sus — nu va putea să oprească această luptă. Nici o amenințare sau avertisment nu pot să stingă dorul secular al țăranilor după pămînt. Nici o forță nu va putea împiedica muncitorimea de a înlătura pe sabotori. Poporul vrea realizarea platformei. Poporul român vrea un guvern al Frontului național-democratic și nu va înceta lupta pînă cînd nu va realiza o Românie cu adevărat liberă, democratică și independentă”⁸⁸.

Un moment însemnat în lupta pentru instaurarea puterii populare l-a constituit programul de guvernare al Frontului național-democratic. Elaborat din inițiativa Partidului Comunist Român și dat publicității la 29 ianuarie 1945, programul cuprindea prevederi ca: participarea cu maximum de efort la războiul antihitlerist, îndeplinirea condițiilor convenției de armistițiu, înfăptuirea reformei agrare, curățirea aparatului de stat de elementele fasciste, diferite măsuri menite să ridice nivelul economic, cultural și sanitar al poporului, reorganizarea armatei pe principii democratice, judecarea criminalilor de război, înfăptuirea unei politici demo-

⁸⁵ „Voința Tulcei” din 19 noiembrie 1944.

⁸⁶ Vezi „România viitoare” din 17 ianuarie 1945, (Sibiu); „Moldova liberă” din 31 ianuarie 1945; „Severinul liber” din 24 ianuarie 1945; „Cîmpul” din 12 ianuarie 1945, (Tr.-Măgurele); „Luptătorul bănățean” din 15 decembrie 1944 și 11 ianuarie 1945; „Zori noi” (Deva) din 10 decembrie 1944; „Flacăra” (Tutova) din 17—23 decembrie 1944 etc.

⁸⁷ „Prahova democratică” din 14 ianuarie 1945.

⁸⁸ „Zori noi” din 10 decembrie 1944.

crate de înfrățire între poporul român și minoritățile naționale, politică ce trebuia să asigure restabilirea administrației românești în Transilvania etc. În ceea ce privește forma de stat, programul preconiza stabilirea unui regim democratic parlamentar. Fără îndoială că nu putea fi vorba de menținerea vechiului parlament burghez, ci se avea în vedere făurirea unui adevărat regim de democrație.

Prin presa centrală, cât și prin cea locală, programul a fost adus la cunoștința întregului popor. Subliniind importanța istorică a programului F.N.D., ziarul „Moldova liberă” scria că „programul de guvernare al Frontului național-democratic nu este o simplă expunere de proiecte, el este o chemare spre luptă, un îndemn spre mobilizarea tuturor forțelor populare pentru rezolvarea marilor sarcini ce stau în fața poporului român, de realizarea sau nerealizarea lui depinde salvarea țării”⁸⁹. Sub titlul *Să guverneze Frontul național-democrat*, ziarul „Prahova democratică”, comentînd conținutul programului, scria că „în etapa actuală a istoriei noastre, numai programul de guvernare al F.N.D. poate aduce țării salvarea de la dezastrul în care reacțiunea ne împinge”⁹⁰. „România viitoare”, care apărea la Sibiu, consemnînd importanța deosebită a programului F.N.D., scria că „toți avem un dușman comun: fascismul intern și extern. Pentru nimicirea lui trebuie să luptăm cu toții să facem un front comun. Un guvern F.N.D. se impune...”⁹¹. „Ialomița liberă”, săptămînal de orientare și luptă democratică ce apărea la Călărași, însușindu-și programul F.N.D., scria — sub motoul „Numai un guvern al Frontului național-democratic poate rezolva marile probleme ale neamului” — că „Frontul național-democratic prezintă țării un program de guvernare și cheamă întreg poporul, toate categoriile sociale, să se grupeze în jurul acestui program”⁹².

Publicarea programului de guvernare a F.N.D., popularizarea lui prin presa locală, a dat un nou îmbold luptei maselor populare pentru satisfacerea justelor lor revendicări. La București, peste 300 000 de cetățeni, mobilizați de comuniști, demonstrează pe străzi la 1 februarie, cerînd un guvern al F.N.D.⁹³. În ziua de 4 februarie au loc mari manifestații muncitorești în toate sectoarele capitalei⁹⁴.

Presa locală de partid și democrață înregistra cu regularitate marile întruniri ale oamenilor muncii. Astfel, în ziua de 3 februarie 1945, la Ploiești, a avut loc o mare manifestație, la care au participat peste 30 000 de muncitori. „Cetățenii prahoveni — scrie „Prahova democratică” — au cerut în mod hotărît un guvern al F.N.D.-ului”⁹⁵. Ziarul subliniază că au mai avut loc manifestații la Cîmpina, Moreni, Băicoi, Filipești etc.⁹⁶. În ziua de 4 februarie au avut loc de asemenea numeroase adunări ale muncitorilor. La Petroșani, în această zi, peste 5 000 de muncitori au mani-

⁸⁹ „Moldova liberă” din 31 ianuarie 1945.

⁹⁰ „Prahova democratică” din 4 februarie 1945.

⁹¹ „România viitoare” din 4 februarie 1945.

⁹² „Ialomița liberă” din 12 februarie 1945.

⁹³ „Scinteia” din 3 februarie 1945.

⁹⁴ Ibidem, din 6 februarie 1945.

⁹⁵ „Prahova democratică” din 11 februarie 1945.

⁹⁶ Ibidem.

festat pentru un guvern F.N.D.⁹⁷. Mii de cetățeni ai Iașului, în aceeași zi au cerut formarea unui guvern al F.N.D.⁹⁸. Cetățenii orașului și județului Constanța, în demonstrația uriașă din 4 februarie, au aderat, după cum scria „Cuget liber“, cu totul la programul de guvernare F.N.D., cerînd încredințarea imediată a conducerii țării unui guvern al F.N.D.⁹⁹. La adunarea celor 10 000 de muncitori de la Sibiu, unul dintre vorbitori spunea: „Dragostea și încrederea poporului în F.N.D. izbucnește într-un strigăt însuflețit, chemînd la cîrma țării pe adevărații reprezentanți sinceri ai neamului: Vrem guvern F.N.D.“¹⁰⁰. Peste 25 000 de cetățeni au manifestat la 7 februarie pe străzile Aradului, cerînd un guvern F.N.D.¹⁰¹. Sub semnul lozincii „Dorința arzătoare a întregului popor: guvern F.N.D.“, 35 000 de cetățeni au manifestat pe străzile Timișoarei¹⁰².

În toate orașele țării, ca și la sate, se manifestează în aceste zile pentru un guvern F.N.D. Mereu se adaugă noi demonstrații, întruniri, adunări, din care se degajă o singură concluzie: necesitatea aducerii la cîrma țării a unui guvern democrat.

Pentru a zăgăzui valul luptelor revoluționare, guvernul cu majoritate reacționară al lui Rădescu a trebuit să recurgă la diferite manevre. La 11 februarie 1945, generalul Rădescu trebuia să vorbească la cinematograful „Scala“, sub pretextul consultării populației asupra dorințelor sale. Cu mult înaintea începerii, sala a fost plină de ascultători, partizani ai programului F.N.D. Cu totul pe neașteptate, Rădescu a vorbit la cinematograful „Aro“ unui public anume ales, compus în majoritate din elemente reacționare, pe care le-a îndemnat să treacă la acțiune. Publicul strîns în sala „Scala“, indignat de această manevră a lui Rădescu, a refuzat să-i asculte cuvîntarea prin radio și au manifestat hotărît în fața sălii de cinematograf „Aro“. Cuvîntarea lui Rădescu era îndreptată în întregime împotriva muncitorimii, pe care o acuza că se ocupă prea mult de politică. „Muncitorii să se ocupe mai puțin cu politica și mai mult cu treaba — a spus el. Orîșice agitație trebuie să înceteze, căci în caz contrar însăși existența țării e periclitată“¹⁰³. Înlăturarea muncitorimii de la viața politică însemna o trădare a intereselor naționale ale poporului nostru. Față de țărani, Rădescu s-a pronunțat împotriva reformei agrare, afirmînd că a ajuns la concluzia că „nu este momentul potrivit pentru reforma agrară, ci mai mult: a face reforma agrară acum ar fi cea mai grosolană greșeală“¹⁰⁴. Într-o însuflețită adunare populația din satele județului Bacău, ca și din toate celelalte județe ale țării, au cerut alungarea guvernului Rădescu. În telegrama trimisă lui Rădescu de țărănimia din Bacău se spunea: „Plugarii din județul Bacău, luînd cunoștință de discursul dv. provocator, prin care amînați sau nu vreți să faceți de loc reforma agrară, protestăm

⁹⁷ „Zori noi“ din 11 februarie 1945.

⁹⁸ „Moldova liberă“ din 6 februarie 1945.

⁹⁹ „Cuget liber“ din 7 februarie 1945.

¹⁰⁰ „Drum nou“ din 8 februarie 1945.

¹⁰¹ „Luptătorul bănățean“ din 8 februarie 1945.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ „Scînteia Ardealului“ din 8 martie 1945.

¹⁰⁴ Ibidem.

cu energie și vă amintim că trecem imediat la reforma agrară, împărțind pământul. Cerem să plecați imediat din fruntea statului”.

Elementele reacționare nu au întârziat să tragă concluzii din cuvîntarea lui Rădescu. Bande conduse de Ilie Lazăr, Comaniciu și alții, au trecut la agresiune, încercînd să devasteze redacția ziarului „Scînteia”, spărgînd vitrinele magazinelor etc. Peste 500 000 de cetățeni ai capitalei, întruniți în Piața Națiunii, au protestat împotriva guvernului cu majoritate reacționară Rădescu, împotriva acțiunilor huliganice întreprinse de partizanii săi ¹⁰⁵. În întreaga țară au loc manifestații în care participanții cer înlăturarea guvernului Rădescu. „Zilnic ne sosesc știri din toate colțurile Banatului — scria „Luptătorul bănățean” — despre marile manifestații ale populației orașelor și satelor, manifestații care arată dorința arzătoare și voința îndirjită a poporului care vrea să-și asigure existența și viitorul printr-un guvern F.N.D.” ¹⁰⁶. Asemenea manifestații au avut loc la Ploiești, Timișoara, Brașov, Sibiu, Călărași, Tîrgoviște, Rîmnicu-Vîlcea, Iași, Deva, Cluj, Bacău, Alexandria, Alba-Iulia etc. La Constanța, muncitorii considerau, după cum relata ziarul „Cuget liber”, că „sîntem mobilizați și nu vom dezarma pînă ce nu vom avea un guvern al F.N.D.” ¹⁰⁷. Dînd amănunte despre demonstrația ce a avut loc la Călărași în ziua de 11 februarie 1945, ziarul „Ialomița liberă” scria: „Numărul neobișnuit de mare de cetățeni ai orașului și de plugari care au luat parte la dîrza hotărîre a întregii adunări de a lupta pentru un guvern al F.N.D. sînt dovezi că județul Ialomița este o cetățuie cucerită de democrație, care va ști să-și impună legile în întreg ținutul” ¹⁰⁸.

La 13 februarie 1945 a avut loc o mare demonstrație la Ploiești, la care au participat peste 60 000 de cetățeni ¹⁰⁹.

La Conferința județeană a Frontului plugarilor Sibiu din 18 februarie 1945 se arată că „a sunat ceasul istoric ca să începem lupta pentru reforma agrară și lupta pentru un guvern al poporului, pentru un guvern al Frontului național-democratic” ¹¹⁰.

Conștienți că țara era îndrumată spre prăpastie, muncitorii, țărani, intelectuali, toate categoriile populației, cereau înlăturarea guvernului Rădescu, în care reprezentanții partidelor Național-Țărănesc și Național-Liberal sabotau refacerea țării și sprijinirea frontului antihitlerist.

Muncitorii tipografi din București au refuzat să mai tipărească oficiosul P.N.Ț., „Dreptatea”. Rădescu a trimis poliția. O delegație a muncitorilor s-a prezentat la Rădescu la 16 februarie 1945, pe care Rădescu a amenințat-o că el va proceda tot așa cum s-a procedat în Grecia. El a spus muncitorilor că le declară război, că va chema armata și va ordona să tragă în ei ¹¹¹.

¹⁰⁵ „Înainte” din 17 februarie 1945.

¹⁰⁶ „Luptătorul bănățean” din 18 februarie 1945.

¹⁰⁷ „Cuget liber” din 16 februarie 1945.

¹⁰⁸ „Ialomița liberă” din 19 februarie 1945.

¹⁰⁹ „Prahova democratică” din 19 februarie 1945.

¹¹⁰ „Poporul” din 25 februarie 1945.

¹¹¹ „Scînteia Ardealului” din 8 martie 1945.

Intr-adevăr, bandele fasciste-legionare au trecut la provocări directe. Cu ocazia unei adunări convocate la „Malaxa”, elementele fasciste au încercat prin violență să schimbe comitetul de fabrică și să impună un comitet format din reacționari. Autoritățile reacționare au trimis două plutoane de jandarmi care, împreună cu bandele huliganice, au blocat intrările și au sechestrat comitetul de fabrică. Reprezentanții C.G.M., în frunte cu tovarășul Gheorghe Apostol, s-au deplasat la fața locului. În același timp, muncitorii de la „Vulcan”, C.F.R., I.O.R., au pornit în coloane să ajute pe cei de la „Malaxa”. Bande de huligani au tras cu pistoale automate în mulțimea din curtea uzinelor, rănind grav pe tovarășul Gheorghe Apostol, președintele C.G.M. Muncitorimea neînfricată a trecut la dezarmarea fasciștilor și eliberarea comitetului de fabrică. În toate fabricile și întreprinderile din capitală, precum și în toate orașele țării, au avut loc adunări în care muncitorii au înfierat crimele comise la „Malaxa”¹¹². Într-o ediție specială, ziarul „Severinul liber”, înfierând crimele comise la Uzinele „Malaxa”, scria: „Frontul național-democratic, sprijinit de întreg poporul, cere: Să plece Rădescu”¹¹³. Relatînd în amănunțime cele petrecute la „Malaxa”, ziarul „Chemarea” (Tîrgoviște) scria, îndemnînd pe muncitori la luptă, că „fiecare să fim un Gheorghe Apostol. Mai mult ca oricînd să muncim pentru întărirea solidarității noastre”¹¹⁴. Peste 10 000 de cetățeni ai capitalei Moldovei, după cum relatează „Moldova liberă”, au jurat la 25 februarie la statuia lui Ștefan cel Mare „să nu înceteze lupta pînă la distrugerea definitivă a fascismului”¹¹⁵. Asemenea acțiuni au avut loc în numeroase centre ale țării¹¹⁶.

În lunile decembrie-martie, echipele muncitorești au sprijinit pe oamenii muncii din diferite județe, să alunge vechii primari sau prefecți și să instaleze primari sau prefecți democrați. Astfel, la marea adunare de la Tr.-Măgurele, ținută la 11 februarie 1945, cînd oamenii muncii au impus instalarea unui prefect democrat, au participat și muncitori din București, de la C.F.R., S.T.B. etc.¹¹⁷. La adunarea de la Craiova, ținută de asemenea în vederea instalării unui prefect democrat, la 17 februarie 1945, au participat și muncitori din capitala țării. Pînă în februarie 1945 fuseseră smulse din mîinile reacțiunii 52 de prefecturi din totalul de 58.

Sub conducerea partidului, clasa muncitoare a continuat să sprijine organizarea țărănimii și, totodată, să treacă la înfăptuirea de jos a reformei agrare. Din însărcinarea Comitetului Central al P.C.R., numeroase echipe muncitorești au plecat la sate, unde au desfășurat o intensă activitate. Prezența muncitorilor bucureșteni, de exemplu, s-a făcut mai mult simțită în satele județelor Ilfov, Dîmbovița, Teleorman, Vaslui, Suceava etc. În numeroase cazuri echipele muncitorești au avut de înfruntat elementele

¹¹² „Scînteia” din 23 februarie 1945.

¹¹³ „Severinul liber” din 23 februarie 1945.

¹¹⁴ „Chemarea” din 25 februarie 1945 (Dîmbovița).

¹¹⁵ „Moldova liberă” din 28 februarie 1945.

¹¹⁶ Vezi „Descătușarea” din 25 februarie (Roman), „Zori noi” din 28 februarie, „Luptătorul bănățean” din 25 februarie, „România viitoare” din 25 februarie, „Prahova democrată” din 25 februarie 1945 etc.

¹¹⁷ „Cîmpul” din 21 februarie 1945.

reacționare, cărora nu le era pe plac organizarea țărânimii sau împărțirea pământurilor. Astfel, la 15 februarie 1945 în comuna Băineț, plasa Siret, jandarmii au arestat echipa de muncitori venită aici pentru organizarea țăranilor. Sub presiunea numeroșilor țărani, după cum scria ziarul „Clopotul”, care au protestat în mod insistent, autoritățile au fost nevoite să elibereze pe muncitori ¹¹⁸.

În nenumărate cazuri, muncitorii au ajutat pe țărani materialicește, cu unelte agricole sau prin repararea uneltelor ce le posedau țăranii. La adunarea muncitorilor din Tîrgoviște din 4 februarie 1945, participanții au votat o moțiune, după cum relatea ziarul „Chemarea”, organul F.N.D. Dimbovița, în care se obligau: „...Să strîngem toate tractoarele și toate uneltele agricole ce se găsesc pe teritoriul județului nostru și, după ce le vom repara, să le punem la dispoziția țăranilor fără plată” ¹¹⁹.

Susținînd năzuințele de veacuri ale țărânimii noastre, alături de presa centrală a partidului și a celorlalte organizații democratice, presa locală de partid și democrată a publicat în această perioadă numeroase articole în care cereau trecerea la îndeplinirea reformei agrare. Astfel, ziarul „Plugarii”, organul Frontului plugarilor din Cluj, scria: „Una dintre problemele cele mai arzătoare care așteaptă o imediată rezolvare este fără îndoială problema reformei agrare. Un singur glas se aude dintr-un capăt la celălalt al țării, glas hotărît și dîrz, ieșit din gîtlejurile uscate ale plugărimii: Vrem pămînt” ¹²⁰. „Poporul” (Sibiu) scria că „reforma agrară trebuie făcută acuma, neîntîrziat, pentru ca în primăvară țăranii să intre cu plugurile în pămînturile care de drept sînt ale lor, căci ei le-au muncit și apărut” ¹²¹.

Țărâtimea, într-adevăr, cu de la sine putere a trecut la ocuparea moșilor boierești. Locuitorii comunei Dragodănești (Dimbovița), întruniți în ziua de 7 ianuarie 1945, au hotărît, după cum relatează ziarul local „Chemarea”, ca „pînă ce guvernul va veni cu legea de reformă agrară noi să intrăm în posesiunea terenurilor din această moșie, care a fost a strămoșilor noștri, împărțindu-le în loturi egale”. În aceeași zi au procedat la împărțirea pămîntului, împrăștiindu-se, 154 de țărani ¹²². Același lucru

¹¹⁸ „Clopotul” din 23 februarie 1945.

¹¹⁹ „Chemarea” din 11—18 februarie 1945.

¹²⁰ „Plugarii” din 25 februarie 1945.

¹²¹ „Poporul” din 18 februarie 1945. În același sens, ziarul „Prahova democrată” cerea „să se lichideze cu gravele stări sociale care dăinuie în satele noastre... Cerem exproprierea marii proprietăți agrare de la 50 ha în sus și împărțirea tuturor acestor pămînturi rezultate la țăranii fără pămînt sau cu pămînt puțin...” (28 ianuarie 1945); „Plugarul”, ziarul Frontului plugarilor din județul Teleorman, a apărut în numeroase rînduri, pe lângă articolul de fond pe această temă, sub motoul „Lupta unită a țăranilor va face ca în primăvară pămînturile pe care le muncesc să fie ale lor” (15 februarie 1945); Ziarul „Cimpul” (Tr.-Măgurele) scria: „Țărani teleormăneni, nu lăsați nici un petec de pămînt moșieresc nelucrat, ci puneți stăpînire pe el, fiindcă este al vostru (5 decembrie 1944). Prefectul județului Tutova, prin ordonanța nr. 6.847—după cum scria ziarul local „Flacăra” din 7 decembrie 1944 — a ordonat ca toate moșiile din cuprinsul județului cu o suprafață mai mare de 50 ha să fie trecute în folosința țăranilor („Flacăra” din 7 decembrie 1944). Același lucru s-a făcut și în alte județe unde fuseseră instalați prefecți democrați (vezi „Plugarii” (Cluj) din 11 noiembrie 1944).

¹²² „Chemarea” din 18—25 februarie 1945.

I-au făcut și locuitorii din comuna Căzănești (Dîmbovița) ¹²³. În comunele Dragalina, Independența, Radu Negru, Tonea, Cocora etc. pînă la data de 27 februarie 1945, după cum relatează ziarul „Ialomița liberă“, erau împărțite toate moșiile ¹²⁴. Nu vom stăruî asupra descrierii ocupărilor de moșii ¹²⁵, totuși trebuie să arătăm că, la sfîrșitul lunii februarie și în primele zile ale lunii martie 1945, ele deveniseră extrem de frecvente. Subliniind care era situația în nordul Transilvaniei, ziarul „Scînteia Ardealului“, într-un articol, arată : „Este fără îndoială un succes că fără de ordonanțe speciale pentru reforma agrară, aproape în toate județele nordului Transilvaniei s-a și început împărțirea pămîntului. Zeci de muncitori s-au prezentat și au fost trimiși la sate pentru ca să ajute țăranului să-și ia pămîntul“ ¹²⁶.

Valul luptei revoluționare a maselor creștea într-un ritm extrem de puternic ¹²⁷. Pături tot mai largi de oameni ai muncii, sub îndrumarea și conducerea comuniștilor, se ridicau la luptă împotriva guvernului cu majoritate reacționară condus de generalul Rădescu, cereau aducerea la cîrma țării a unui guvern al F.N.D. La 24 februarie a avut loc în capitala țării, în Piața Națiunii, o mare adunare populară. Peste 600.000 de cetățeni din București, muncitori din Valea Prahovei, țărani din județele Ilfov și Dîmbovița au protestat împotriva guvernului Rădescu și au cerut formarea unui guvern democratic. După terminarea mitingului, mulțimea încolonată a pornit să manifesteze pe Calea Victoriei. Ajungînd în fața prefecturii de poliție, elemente reacționare au tras din localul acesteia în demonstranți. Infruntînd mișeasca provocare, participanții au ajuns în Piața Palatului, unde au cerut într-un singur glas înlăturarea lui Rădescu și formarea unui guvern al F.N.D. Din dispoziția generalului Rădescu, s-a deschis focul de arme din clădirea Ministerului de Interne asupra manifestanților. Au fost omorîți mai mulți muncitori. Gheorghe Gheorghiu-Dej, de pe o platformă-camion a S.T.B., imediat după ce s-a tras împotriva demonstranților, a spus, printre altele : „Am crezut că putem să demonstrăm în mod pașnic pentru a ne arăta voința noastră de luptă, spre a impune lui Rădescu să plece din fruntea guvernului... Nu vom înceta lupta nici o clipă, o vom duce și cu mai mare hotărîre, pînă la doborîrea acestui guvern incapabil“ ¹²⁸.

Vestea despre crimele și samavolniciile comise din ordinul generalului Rădescu s-a răspîndit imediat pe întreg teritoriul patriei. Țara întreagă s-a ridicat și a protestat împotriva guvernului Rădescu. Au loc în zilele imediat următoare manifestații de protest la Ploiești, Constanța, Iași, Galați, Brăila, Bacău, Arad, Timișoara, Cluj, Craiova, Pitești, Roman etc. „Muncitorimea și țăranimea județului Roman — se spune în telegrama

¹²³ „Chemarea“ din 18-25 februarie 1945.

¹²⁴ „Ialomița liberă“ din 5 martie 1945.

¹²⁵ „Flacara“ (Tutova) din 7 decembrie 1944 ; „Chemarea“ din 18—25 februarie 1945, „Cuget liber“ (Constanța) din 21 februarie 1945 ; „Poporul“ (Sibiu) din 25 februarie 1945 ; „Plugarii“ (Cluj) din 4 martie 1945 ; „Ialomița liberă“ din 5 martie 1945.

¹²⁶ „Scînteia Ardealului“ din 8 martie 1945.

¹²⁷ Gh. Țuțui și Gh. Savu, *Lupta maselor populare din țara noastră pentru întaurarea și consolidarea puterii populare, pentru trecerea la revoluția socialistă*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.“, 1962, nr. 1..

¹²⁸ „Scînteia“ din 26 februarie 1945.

adresată lui Rădescu —, întrunită la 24 februarie 1945 într-o mare demonstrație de protest înfierează ultimele atentate contra libertăților cetățenești săvârșite din ordinul dvs. și cer venirea în fruntea țării a unui guvern al poporului, un guvern F.N.D.“¹²⁹. Într-o ediție specială, înfierind atacul mișelesc îndreptat împotriva manifestațiilor din Piața Palatului la 24 februarie, ziarul „Moldova liberă“ scria: „Astăzi trebuie să ne spunem și noi cuvîntul pentru a face să se audă pînă la București GLASUL MOLDOVEI care strigă: Asasinul Rădescu să fie arestat. Să fie demis guvernul călăului Rădescu. Vrem un guvern F.N.D.“¹³⁰. Condamnînd masacrul din Piața Palatului, „Drum nou“ (Brașov) scria că „Rădescu este astăzi un fascist notoriu, a cărui înlăturare este necesară pentru apărarea intereselor poporului și ale națiunii. Poporul întreg va lupta pentru doborîrea imediată a asasinului Rădescu“¹³¹. La Ploiești, peste 60 000 de cetățeni au înfierat crimele din 24 februarie, chiar în aceeași zi, și au cerut formarea unui guvern F.N.D. Relatînd despre această manifestație, ziarul „Prahova democrată“ scria: „Ieri Piața Unirii a fost plină pînă la refuz de forțele populare, care au cerut cu hotărîre prin cuvîntul conducătorilor ei, guvern al Frontului național-democratic“¹³². În capitală, peste 200 000 de cetățeni s-au legat prin jurămint, la înmormîntarea muncitorilor căzuți la 24 februarie, să lupte pentru înfăptuirea programului Frontului național-democratic.

Aducînd la cunoștință cititorilor lupta dusă de întregul popor împotriva guvernului Rădescu, ziarul „Inainte“ (Brăila) scria: „Să plece Rădescu. Să asculte ordinul vremurilor, al acestor vremuri care sînt ale maselor dornice de dreptate“¹³³.

Și, într-adevăr, valul de protest al maselor creștea cu fiecare zi ce trecea. Reacțiunea nu mai era în stare să oprească lupta maselor conduse de P.C.R., pentru un guvern democrat. Se ridicau la luptă forțe sociale uriașe, de nebanuit. În zilele de 1, 2, 3 martie au avut loc din nou numeroase adunări, atît în București, cît și în întreaga țară, unde se cerea arestarea lui Rădescu și formarea unui guvern democratic. Ziarul „Descătușarea“ (Roman), îndemnînd la luptă populația locală, scria că „Rădescu și Maniu, cu întreaga lor clică de criminali și sabotori ai nevoilor poporului, vor cădea curînd sub loviturile din ce în ce mai grele date de Majestatea-Sa Poporul“¹³⁴.

Sub presiunea luptei maselor populare conduse de partid, generalul Rădescu a demisionat și s-a refugiat la misiunea engleză, de unde a fugit peste hotare. Înlăturarea guvernului Rădescu a stîrnit un viu entuziasm în întreaga țară. Ziarul „Inainte“ (Bacău), ca și altele din alte localități, au apărut sub titlul *Salutăm alungarea lui Rădescu*.

¹²⁹ „Descătușarea“ (Roman) din 2 martie 1945.

¹³⁰ „Moldova liberă“ din 25 februarie 1945.

¹³¹ „Drum nou“ din 2 martie 1945.

¹³² „Prahova democrată“ din 25 februarie 1945.

¹³³ „Inainte“ din 1 martie 1945.

¹³⁴ „Descătușarea“ din 2 martie 1945.

Reacțiunea a încercat însă să aducă la cîrma țării un guvern format tot din elemente reacționare în frunte cu prințul Știrbei, manevră care a eșuat.

800 000 de cetățeni din București și din satele județelor Ilfov, Ialomița, Vlașca, Teleorman, mobilizați de P.C.R., s-au adunat în ziua de 6 martie 1945 în Piața Națiunii și au cerut formarea unui guvern democrat. Chiar în timpul manifestației, cînd muncitorii cereau un guvern al F.N.D., s-a anunțat formarea guvernului prezidat de dr. Petru Groza, guvern în care de astă dată rolul preponderent îl aveau reprezentanții clasei muncitoare.

Venirea guvernului dr. Petru Groza la conducerea țării a străbătut cu iuțeala fulgerului întregul cuprins al patriei noastre. Întreg poporul român a sărbătorit cu entuziasm, prin adunări, mitinguri, manifestații, aducerea la cîrma statului a unui guvern democrat. Relatînd despre adunarea celor 2 000 de muncitori din Roman, ziarul „Descătușarea” sublinia totodată că „poporul și-a impus voința. Forurile superioare au trebuit să țină seama de ceea ce cereau muncitorii, țăranii, intelectualii și toate celelalte categorii sociale ale țării”¹³⁵. Ziarul „Cîmpul” (Tr.-Măgurele) scria: „Astăzi țara are un guvern de largă concentrare democratică, un guvern ce va stîrpi pentru totdeauna buruiana putredă a fascismului”¹³⁶. Relatînd despre adunarea muncitorilor din Constanța, ziarul local „Cuget liber” scria că „populația constănțeană salută cu entuziasm formarea guvernului Petru Groza”¹³⁷. Subliniind însemnătatea aducerii la putere a guvernului Petru Groza, „Scînteia Ardealului” arată că, „la 6 Martie 1945, țara noastră a intrat într-o nouă epocă a istoriei sale”¹³⁸.

Guvernul democratic instaurat la 6 Martie a reprezentat dictatura democrat-revoluționară a proletariatului și țărănimii. Perioada 23 August 1944 - 6 Martie 1945 a fost perioada în care s-au desfășurat uriașe lupte populare pentru instaurarea unui regim democrat-popular. Avîntul uriaș al luptei maselor populare conduse de P.C.R. a constituit factorul hotărîtor în înlăturarea claselor exploataatoare de la putere.

Guvernul în frunte cu eminentul om de stat dr. Petru Groza, adus la 6 Martie 1945 la cîrma țării, a constituit expresia voinței și intereselor profunde ale întregului popor român. Instaurarea guvernului democratic dr. Petru Groza a deschis drum liber unor profunde transformări revoluționare în viața economică și social-politică a țării.

Sub conducerea înțeleaptă a Partidului Comunist Român, după instaurarea guvernului democratic, masele muncitoare de la orașe și sate au trecut la înfăptuirea ansamblului de măsuri preconizate de partid, care aveau menirea să desăvîrșească revoluția burghezo-democratică și să pregătească condițiile obiective și subiective pentru trecerea la construirea acelei societăți a libertății și dreptății sociale, societatea socialistă.

¹³⁵ „Descătușarea” din 9 martie 1945.

¹³⁶ „Cîmpul” din 7 martie 1945.

¹³⁷ „Cuget liber” din 16 martie 1945.

¹³⁸ „Scînteia Ardealului” din 1 aprilie 1945.

DIN ACTIVITATEA P. C. R. LA SATE ÎN PREAJMA INSTAURĂRII REGIMULUI DEMOCRAT-POPULAR (IANUARIE-MARTIE 1945) *

DE

TR. UDREA

Creșterea vertiginoasă, după 23 August 1944, a influenței politice și a forței organizațiilor P.C.R., azeziunea maselor largi la programul F.N.D., elaborat din inițiativa P.C.R., au asigurat succesul luptei pentru putere și, prin aceasta, al dezvoltării continue a revoluției populare în țara noastră. Aliatul principal al clasei muncitoare în lupta pentru puterea populară a fost țărănimea. Partidul Comunist Român a desfășurat de aceea cu energie o largă activitate pentru făurirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, ca parte integrantă a luptei sale pentru instaurarea regimului democrat-popular în România.

Succesele obținute de partid în primele luni după 23 August 1944 în lupta pentru formarea unui larg front național democratic, forța crescândă a clasei muncitoare organizate, crearea pas cu pas în focul luptei comune duse împotriva forțelor reacționare a bazelor organizatorice și politice ale alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, cucerirea unor importante poziții în aparatul de stat și în guvern au creat la sfârșitul anului 1944 condiții favorabile desfășurării ample, pe un front larg și într-un ritm mai rapid, a procesului revoluționar în direcția instaurării puterii populare și a înfăptuirii într-un viitor apropiat a principalelor revendicări democratice cerute de mase, între care și a reformei agrare. Lupta pentru formarea unui guvern democrat-popular și pentru înfăptuirea revoluționară a principalelor reforme democratice, printre care și a reformei

* Acest articol reprezintă textul lărgit al comunicării prezentate de autor la sesiunea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. ținută în cinstea celei de-a XX-a aniversări a insurecției armate din august 1944.

agrară, au constituit obiectivele centrale ale mișcării revoluționare din România la începutul anului 1945. Pentru înfăptuirea acestor obiective, P.C.R. a desfășurat în această perioadă o uriașă și complexă muncă organizatorică politică în direcția mobilizării maselor celor mai largi la lupta revoluționară.

Alianța revoluționară a muncitorimii și țărănimii a fost principala forță politică care a asigurat victoria în lupta pentru cucerirea puterii politice. Trecerea la făurirea pe un front larg a alianței dintre clasa muncitoare și țărănimia muncitoare în focul luptei pentru puterea populară a cerut din partea P.C.R. îmbunătățirea și îmbogățirea creatoare a formelor organizatorice și politice de muncă folosite până atunci în sinul țărănimii. Vom încerca să schițăm în articolul prezent unele aspecte inedite pe care le-a îmbrăcat activitatea P.C.R. la sate în lunile premergătoare instaurării regimului democrat-popular (ianuarie-februarie 1945).

Partidul Comunist Român a desfășurat în cursul lunilor noiembrie-decembrie 1944, și îndeosebi în primele luni ale anului 1945, o activitate susținută în scopul lărgirii bazei de masă și a întăririi simțitoare a organizațiilor revoluționare ale clasei muncitoare și ale țărănimii muncitoare, precum și ale celorlalte pături și categorii sociale interesate în realizarea reformelor cu caracter burghezo-democrat cuprinse în programul de luptă al F.N.D. Mergînd pe linia atragerii unor mase țărănești cît mai largi la lupta revoluționară pentru putere populară și pămînt, luptă care în primele două luni ale anului 1945 a parcurs o fază decisivă¹, P.C.R. a intensificat, începînd din luna decembrie 1944, munca de extindere rapidă și generalizare a procesului de organizare a țărănimii în cadrul Frontului plugarilor.

Bătălia pentru organizarea și antrenarea în masă a țărănimii la lupta revoluționară, alături și sub conducerea clasei muncitoare, a căpătat la sfîrșitul anului 1944 și în primele zile ale anului 1945, ca urmare a măsurilor organizatorice și politice speciale adoptate de P.C.R., o intensitate și o amploare deosebită.

Pînă la sfîrșitul anului 1944, Frontul plugarilor, cu ajutorul membrilor de partid care activau în cadrul său, a reușit să-și făurească în majoritatea regiunilor țării rețeaua organizatorică de bază, pornind de la comitetul central pînă la organele conducătoare regionale, județene, de plasă și terminînd cu organizațiile locale comunale în curs de constituire. Antrenarea țărănimii organizate în comitete țărănești ale Frontului plugarilor la acțiuni revoluționare cu caracter politic mai pronunțat, cu prilejul tinerii întrunirilor și demonstrațiilor inițiate de organizațiile F.N.D. locale în centrele de plasă sau județene, participarea la acțiuni de înlăturare a elementelor reacționare din aparatul de stat local și de instalare a unor reprezentanți ai forțelor democratice au contribuit la creșterea conștiinței

¹ P. Nichita, *Activitatea desfășurată de Partidul Comunist Român în primele luni ale anului 1945 în vederea lărgirii bazei de masă a Frontului național-democratic și întăririi influenței sale politice*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1963, nr. 5, p. 3 și urm.

și combativității ei revoluționare. Rezultatele obținute deja în primele luni după 23 August 1944 în munca de organizare și de antrenare a țărănimii la revoluția populară dovedeau marele potențial revoluționar de care era capabilă țărănimea atunci când acționa alături și sub conducerea clasei muncitoare.

În urma întregirii și întăririi rețelei organizațiilor de partid regionale, județene și din principalele centre industriale ale țării, a puternicei creșteri numerice în această perioadă a rîndurilor sale, a constituirii a sute de noi organizații de partid cu mii de membri la sate, Partidul Comunist Român a fost în măsură în etapa hotărîtoare a lunilor ianuarie-februarie 1945, cînd s-a decis soarta luptei pentru putere, să sprijine pe baza unui plan general și sistematic de acțiune extinderea și consolidarea rapidă în majoritatea localităților rurale a Frontului plugarilor.

Organizațiile de partid locale, în urma indicațiilor trasate de C. C. al P.C.R., au trecut, la începutul anului 1945, la crearea unor comandamente teritoriale (regionale, județene, de plasă) pentru coordonarea activității desfășurate de echipele F.N.D. la sate². În afara echipelor „volante” F.N.D. de îndrumare și agitație, care activau de multe luni pe principiul deplasării operative într-un număr nelimitat de comune, în vederea difuzării unor manifeste, chemări la unele acțiuni cu caracter local etc., comandamentele locale pentru munca la țară au organizat și trimis pe teren numeroase echipe de propagandă și acțiune F.N.D., alcătuite în majoritate din muncitori, care urmau să-și desfășoare activitatea fără întrerupere, într-un număr determinat de comune și sate, de regulă aceleași pentru întreaga campanie. Fixarea în teren a echipelor muncitorești a permis familiarizarea rapidă a acestora cu condițiile locale, precum și continuitatea în munca de agitație și de organizare a țărănimii din raza lor de activitate. Legătura operativă a echipelor cu centrul de plasă sau județean era asigurată prin instructori, ca și prin deplasările periodice pe care membrii acestor echipe le făceau în fruntea unor delegații de țărani din comunele respective la întrunirile F.N.D., care, începînd de la sfîrșitul lunii ianuarie 1945, se țineau cu regularitate în fiecare duminică în capitalele de plăși sau județ.

Din inițiativa P.C.R., conducerea centrală a sindicatelor a lansat un apel către muncitorimea din principalele centre industriale să participe la munca politică în rîndul țărănimii din regiuni mai puțin dezvoltate industrial și unde se resimțea lipsa de cadre. Sute de muncitori bucureșteni (ceferiști de la Grivița, metalurgiști etc.), răspunzînd chemării partidului, au plecat în această perioadă în Oltenia, în Cîmpia Dunării, în Moldova și în alte părți ale țării. Pe plan local, organizațiile de partid mobilizează și constituie noi echipe din muncitorii centrelor industriale mai importante, pe care le trimit de asemenea în județele sau localitățile unde se simțea nevoie³.

² Cu privire la constituirea și activitatea acestor „comandamente”, numeroase informații se găsesc în arhivele regionalele P.M.R. (procese-verbale de constituire, liste nominale cu cei trimiși pe teren, rapoartele acestora trimise uneori zilnic la „centru” despre creșterea numerică a organizațiilor de luptă țărănești și acțiunile desfășurate pe plan local în special în februarie 1945).

³ Este interesant faptul că organizațiile de partid, sub controlul și îndrumarea cărora activau aceste echipe, trimiteau informări și aprecieri asupra rezultatelor obținute județenilor sau regionalelor de unde proveneau aceste echipe.

Munca de organizare a țărănimii în Frontul plugarilor s-a împletit cu o susținută muncă de agitație și propagandă în sînul țărănimii asupra sarcinilor care stăteau în fața mișcării revoluționare din țara noastră în acea etapă. În condițiile grele ale iernii, înfruntînd provocările reacțiunii și forțelor represive, membrii de partid din celulele satești locale, activiștii de partid trimiși la țară, echipele muncitorești permanente de propagandă, au reușit să învingă în mare măsură șovăielile, să risipească nedumeririle și urmările propagandei reacționare din conștiința țărănimii, să lămurească țărănimea ca, în condițiile politice existente în acel moment, reforma agrară și celelalte revendicări la care năzuiau fierbinte nu puteau fi obținute decît pe calea luptei revoluționare, în alianță cu clasa muncitoare și sub conducerea P.C.R., pentru un regim democrat-popular.

În munca lor zilnică din ianuarie-februarie 1945, echipele muncitorești permanente au sprijinit țărănimea într-o serie de acțiuni ca organizarea și consolidarea în cît mai numeroase comune și sate a Frontului plugarilor, inițierea și conducerea luptei pentru instalarea în fruntea comunelor și a centrelor de plasă și județe a unor reprezentanți ai F.N.D., constituirea formațiilor de luptă patriotică satești, sprijinirea acțiunilor cu caracter social-economic desfășurate de comitetele țărănești pe plan local, organizarea acțiunilor de asistență socială și sanitară pentru ajutorarea victimelor războiului, precum și în acțiunile menite să limiteze efectele speculei prin organizarea aprovizionării populației sărace cu mărfuri de larg consum, în special cu cereale, lemne de foc și de construcție, gaz lampant, săpun, sare, sodă etc. Împletirea unor acțiuni de ajutorare economică a țărănimii prin intermediul sau cu sprijinul organizațiilor democratice locale cu lupta politică pentru democratizarea țării a dat o deosebită viabilitate muncii zilnice în sînul țărănimii, a reușit să atragă la activitate publică mase tot mai largi de țărani, contribuind la ridicarea conștiinței de luptă și a combativității maselor țărănești, la întărirea legăturilor dintre muncitori și țărani reuniți sub acelcași lozinci de luptă.

Ca rezultat al muncii desfășurate de organizațiile de partid locale, de miile de echipe muncitorești care împînziseră satele, munca de organizare în Frontul plugarilor și de antrenare a țărănimii la lupta revoluționară a luat un avînt deosebit.

Astfel, dintr-o dare de seamă sintetică a regionalei Moldova a Frontului plugarilor rezultă o creștere organizatorică impetuoasă a acestei organizații la sfîrșitul anului 1944 și începutul anului 1945. La sfîrșitul lunii decembrie 1944, în Moldova erau organizate deja 9 comitete județene provizorii⁴, avînd aproximativ 13 000 de membrii organizați, 149 de comitete comunale, 7 comitete de plasă, 13 cooperative. În aceeași lună s-au ținut primele mari întruniri ale Frontului plugarilor, cu participarea masivă a țărănimii. Astfel, la una din întrunirile ținute la Iași au luat parte peste 6 000 de țărani din județul Iași, precum și delegați ai țărănimii din cele-

⁴ Regionala Moldova a Frontului plugarilor avea în raza sa de activitate toate cele 17 județe din Moldova și Bucovina de sud.

alte județe moldovene. Două luni mai târziu, în februarie 1945, existau deja comitete județene în toate județele regiunii, iar numărul membrilor Frontului plugarilor pe întreaga regiune trecuse de 93 000. Numai în cursul lunii februarie 1945, membrii acestei organizații au participat la 165 de manifestații și întruniri ținute în majoritatea centrelor de județ și de plasă, uneori chiar în unele comune mai mari. Alături de activul de partid local, de echipele muncitorești din regiune, la munca de organizare a țărănimii au participat și 90 de muncitori din București⁵.

Succese asemănătoare în extinderea și lărgirea considerabilă a organizațiilor Frontului plugarilor s-au înregistrat și în celelalte regiuni ale țării⁶. În aceste condiții a devenit posibilă și necesară pregătirea unui congres național al acestei organizații, care urma să adopte un statut al Frontului plugarilor, corespunzător noilor sarcini revoluționare care stăteau în fața țărănimii în lupta pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice. În condițiile creșterii puternice a numărului de țărani înscriși în Frontul plugarilor s-a trecut la înlocuirea comitetelor de inițiativă sau a comitetelor provizorii care puseseră inițial bazele organizațiilor locale, cu organe conducătoare alese de întreaga masă a membrilor organizațiilor de Frontul plugarilor, începînd de la comitetele comunale, de plasă, județene, regionale și pînă la alegerea delegaților pentru congresul pe țară care fusese fixat pentru sfîrșitul lunii februarie 1945⁷.

La sfîrșitul anului 1944 și în primele săptămîni ale anului 1945, cu sprijinul organizațiilor locale de partid, se desfășoară o susținută activitate în direcția organizării de adunări generale satești, de conferințe ale Frontului plugarilor de plasă, județ, regiune, în care, făcîndu-se analiza activității depuse pînă atunci și fixîndu-se sarcinile de viitor, se alegeau totodată organele conducătoare locale, precum și delegați pentru conferințele organizațiilor imediat superioare. Alegerea unor comitete „definitive” de către întreaga masă a membrilor (a noilor organe conducătoare) a contribuit la întărirea și completarea aparatului organizatoric-politic al Frontului plugarilor în toate verigile sale⁸. Extinderea în toate regiunile țării și consoli-

⁵ Arh. Regionalei P.M.R. Iași, fond. XXV, dos. 1945 (darea de seamă a regionalei Moldova a Frontului plugarilor de la înființare /octombrie 1944/ pînă la 31 iulie 1945). Pentru acțiunile din nordul Moldovei vezi Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 41/1945, p. 25, 253—258 și 277.

⁶ Date privind organizarea țărănimii în Frontul plugarilor se găsesc în culegerea de studii și referate *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, vol. I, p. 159—161, și 165—166; vol. II, p. 38—39, 83—86, 139, 163, 203—204 și 234—235.

⁷ Datorită evenimentelor petrecute la sfîrșitul lunii februarie 1945, ținerea Congresului Frontului plugarilor a fost contramandată și apoi amînată pentru o dată ulterioară.

⁸ Semnificativă pentru democratismul și spiritul nou al unor astfel de alegeri era acea formulare stereotipă pe întreg cuprinsul țării din procesele verbale de alegeri în care organele conducătoare provizorii ce funcționaseră pînă atunci își depuneau mandatul în fața adunării generale a tuturor membrilor (sau pentru conferințele de plasă, județ, regiune, a delegațiilor acestora) pentru a se putea „alege noi organe conducătoare de către adunare, avînd în vedere numărul mare de noi înscrieri”. Alegerea conducătorilor organizației lor în plenul adunării fără exercitarea unor forme de constrîngere (așa cum se petrecuseră

darea organizatorică a Frontului plugarilor nu s-a desfășurat izolat, ci s-a integrat în procesul general de concentrare a forțelor democratice în vederea asaltului hotărâtor pentru înlăturarea elementelor reacționare din aparatul de stat și din guvern și pentru cucerirea pe cale revoluționară a revendicărilor democratice de bază, între care și a reformei agrare, revendicări care nu s-au putut înlăptui decât în focul luptei generale pentru regim democrat-popular.

*

Lupta pentru putere populară s-a desfășurat în condițiile unei ascutite bătălii între forțele revoluționare și cele reacționare. După constituirea guvernului Rădescu, forțele reacționare, folosind pozițiile dominante pe care le dețineau încă în aparatul de stat (în special în verigile sale superioare), biziindu-se pe sprijinul palatului și al cercurilor reacționare imperialiste au trecut treptat la atacuri tot mai fățișe împotriva forțelor revoluționare în speranța lichidării, prin măsuri represive, a cuceririlor democratice pe care le obținuseră masele populare sub conducerea P.C.R. în perioada ce se scursese de la victoria insurecției armate din august 1944. Sub pretextul „reîntronării ordinii”⁹ (a „ordinii” burghezo-moșierești),

lucrurile în timpul regimului burghezo-moșieresc), reprezenta un fenomen nou, un element al manifestării pe plan local a noii democrații populare. Procedind în mod liber la alegerea comitetelor de Frontul plugarilor, țărani erau conștienți că astfel vor curma definitiv „razletirea noastră prin toate partidele (burghezo-moșierești — *Tr. U.*) în care am fost exploatați și umiliți pînă la degradare în trecut”. (Arh. Regionalei P.M.R. Galați, fond. 33 Frontul plugarilor, județeană Tecuci/, dos. 119 44, p. 31 și urm.).

⁹ Referitor la instalarea într-o serie de comune a unor autorități democratice alese de populație și la concursul pe care aceste autorități îl dădeau administrării și exploatarei proprietăților moșierești părăsite, Rădescu a dat un ordin circular la 9 ianuarie 1945 care reflecta poziția antițărănească și antidemocratică pe care se situa majoritatea reacționară din guvern în problema agrară „Sint informat — se spunea în ordin — că unele organe administrative dau dispoziții și iau masuri în legătura cu modul de administrare și exploatare a proprietăților agricole. Rog luați măsuri ca să înceteze imediat orice imixțiuni a oricărui organe administrative (democratice *Tr. U.*) în astfel de chestiuni. Politica guvernului (a majorității reacționare din guvern — *Tr. U.*) în materie agrară se dirijează exclusiv de Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Autoritățile administrative urmează să execute numai ordinele primite de la numitul departament. Nu admit nici o întârziere și nici o măsură contrară politicii generale a guvernului în aceste chestiuni”. (Arh. st. Iași, fond. 208, dos. 546/45, p. 43.) Raspunzătoare de executarea acestui ordin erau făcute, în ordinul circular sus-amintit, atît organele administrative, cît și organele subordonate Inspectoratului general al jandarmeriei, ceea ce reflecta intenția majorității reacționare din guvern de a aduce la îndeplinire acest ordin prin mijlocirea forțelor represive.

Pe aceeași linie de restabilire a vechii ordini burghezo-moșierești, acolo unde aceasta fusese înlăturată prin lupta revoluționară a maselor, generalul Rădescu a dat mai multe ordine (primul cu data de 20 decembrie 1944) organelor Ministerului de Interne de a acționa neîntîrziat pentru dezarmarea și desființarea formațiilor de luptă patriotică și a formațiilor de poliție populară care funcționau într-o serie de localități, în special în Moldova și parțial în Dobrogea, Banat și celelalte regiuni ale țării (Arh. st. Iași, fond. Inspectoratului jandarmi Iași, dos. 148/45, p. 58 și 70).

Întrucît organele însărcinate cu îndeplinirea acestor ordine, temîndu-se de riposta maselor populare, ezitau să-l execute, Inspectoratul general de jandarmi a revenit la 4 februarie 1945 cu un alt ordin, mai drastic, prin care se cerea prefecturilor și forțelor de jandarmerie și poliție „să treacă la desființarea imediată a formațiilor de poliție rurală. Evoluția operațiunilor ce decurg din aceasta măsură se va raporta telefonic Inspectoratului general de jandarmi din 3 în 3 zile” (ibidem, p. 121). La 11 februarie 1945, Minis-

sfidînd voința maselor populare care alungaseră din fruntea a numeroase primării, prefecturi și a altor organe de stat a elementelor reacționare fasciste, majoritatea reacționară din guvern în cap cu generalul Rădescu care gira și Departamentul Internelor, a trecut spre sfîrșitul lunii decembrie 1944 — începutul lunii ianuarie 1945, în special în Moldova, la înlocuirea unora din reprezentanții F.N.D. aleși de populație în fruntea organelor locale de stat, cu elemente reacționare provenite în majoritatea cazurilor din vechiul aparat de stat antonescian. Pe întreg cuprinsul țării, dar mai ales în Moldova¹⁰, vechii funcționari de stat antonescieni neepurați, revenind din evacuare, au încercat să restaureze cu forța vechea ordine burghezo-moșierească dinainte de 23 August 1944. Recurgînd la măsuri represive cu un vădit caracter contrarevoluționar, cercurile reacționare dovedeau neputința lor de a mai face față evoluției evenimentelor prin mijloacele obișnuite de guvernare. Drepturile de organizare și manifestare cucerite în urma victoriei insurecției armate, succesele obținute în democratizarea țării permiteau maselor largi conduse de P.C.R. în cadrul chiar al Constituției din 1923 repuse în vigoare după 23 August 1944, să participe tot mai activ și mai hotărîtor la viața politică a țării, reducînd în egală măsură posibilitățile de manevrare și de influențare a mersului evenimentelor de către forțele reacționare. În aceste condiții, majoritatea reacționară din guvern, sperînd și într-un eventual sprijin extern din partea cercurilor guvernamentale anglo-americane cu prilejul conferinței care urma să aibă loc la Ialta, au încercat să stăvilească prin luarea unor măsuri „de ordine” cu caracter contrarevoluționar lupta revoluționară a maselor populare dornice de înnoiri social-politice. Aceste manevre ale majorității reacționare au fost dejucate de poziția adoptată de organizațiile F.N.D. care acceptau temporar și în anumite cazuri izolate schimbarea unor prefecți sau primari democrați, fără însă a permite cercurilor reacționare să lovească în cuceririle democratice de bază pe care le obținuseră masele populare după 23 August 1944 (drepturile și libertățile democratice, noile raporturi de muncă din întreprinderi, instituții și de pe ogoare etc.).

În condițiile în care forțele reacționare, departe de a fi de acord cu cuceririle obținute de masele populare, foloseau pozițiile cheie deținute încă în aparatul de stat și în guvern în încercările lor de a stăvili și a reprima valul luptei revoluționare, înfăptuirea reformei agrare, ca și a altor transformări democratice înscrise în platforma program a F.N.D., nu se puteau realiza decît în cadrul luptei generale pentru consolidarea și

terul Afacerilor Interne a revenit, dînd un nou ordin „special” în același sens, ceea ce dovedea că ordinele anterioare nu fuseseră executate între timp, datorită riposteii hotărîte a forțelor democratice (ibidem, p. 131).

¹⁰ Pentru reinstalarea cu ajutorul forței armate a vechilor autorități antonesciene readuse din evacuare și pentru restabilirea în vechile drepturi a moșierimii locale, Rădescu, cu asentimentul majorității reacționare din guvern, a dat împuterniciri excepționale pe întreaga Moldovă (similare celor conferite unui guvernator militar în timp de război) generalului Rozin, cunoscut prin apartenența sa la cercurile moșierești reacționare. În condițiile raportului de forțe din Moldova, net favorabil forțelor revoluționare, generalul Rozin nu a putut duce la îndeplinire planurile contrarevoluționare a căror înfăptuire îi fusese încredințată de majoritatea reacționară din guvern.

lărgirea pozițiilor câștigate deja de forțele revoluționare în aparatul de stat și în guvern, pentru instaurarea unui regim democrat-popular în România.

Începînd cu primele zile ale anului 1945, sub îndrumarea comuniștilor, în adunările, întrunirile și mitingurile muncitorimii, țărănimii și în general ale tuturor organizațiilor încadrate în F.N.D., participanții și-au manifestat hotărîrea de a trece neîntîrziat la lupta pentru formarea unui nou guvern democratic și la înlăptuirea peste capul și împotriva majorității reacționare din guvernul Rădescu a principalelor reforme democratice înscrise în platforma-program a F.N.D.¹¹

Un moment important al luptei P.C.R. pentru întărirea unității de acțiune a clasei muncitoare, pentru precizarea sarcinilor concrete imediate care stăteau în fața mișcării revoluționare din România, al cărei hegemon era clasa muncitoare, l-a constituit lucrările primului Congres general al Sindicatelor Unite, care s-a desfășurat între 26 și 30 ianuarie 1945 la București. În cadrul lucrărilor congresului au fost prezentate și dezbătute principalele sarcini care stăteau în fața mișcării muncitorești, precum și programul pe care trebuia să-l urmeze F.N.D. în cazul că ar fi fost chemat să formeze singur sau în colaborare cu alte forțe democratice un nou guvern.

Relevînd aportul clasei muncitoare la munca de propagandă și organizare în rîndurile țărănimii, raportul general al comisiei de organizare aprecia că trebuie intensificat ajutorul organizatoric dat de clasa muncitoare țărănimii în lupta sa pentru pămînt¹².

Rezoluția congresului sindical aprecia că în interesul grăbirii refacerii economice, al dezvoltării democratice a țării, pentru a se asigura victoria în lupta pentru un guvern democratic era necesar ca „sindicatelor să ia parte la lupta ce o duce țărănimea și forțele democratice pentru înlăptuirea neîntîrziată a reformei agrare, prin confiscarea averilor criminalilor de război și a pămîntului moșieresc peste 50 ha”¹³.

La 28 ianuarie 1945, în condițiile creșterii puternice a avîntului revoluționar al maselor populare care cereau instaurarea regimului democrat-popular, înlăptuirea reformei agrare, garantarea drepturilor și libertăților democratice și luarea de măsuri energice contra elementelor reacționare și sabotoare, din inițiativa P.C.R. se publică programul de guvernare al Frontului național-democratic.

Publicarea programului de guvernare al F.N.D. a avut loc într-un moment de ascuțire maximă a contradicțiilor social-politice din țară, oglindită și în relațiile încordate dintre reprezentanții F.N.D. în guvern care cereau înlăptuirea măsurilor democratice cerute de mase, pe de o

¹¹ Din motive tactice (întrucît se urmărea atragerea unei părți a burgheziei liberale la activitatea viitorului guvern de largă concentrare democratică) și deoarece s-a apreciat că nu corespundea sarcinilor imediate ale revoluției populare care în prima sa etapă aveau în esență un caracter burghezo-democratic, s-a renunțat la punctul din platforma-program F.N.D. privind naționalizarea industriei mari. Cu rare excepții, această revendicare nu a mai fost înscrisă în motiunile adunărilor F.N.D. care au loc în cursul lunii ianuarie 1945, chiar înainte de lansarea programului de guvernare F.N.D.

¹² *Dezbaterile primului Congres general liber al Sindicatelor Unite din România* 26—30 ianuarie 1945, București, Edit. C.G.M., p. 53.

¹³ *Ibidem*, p. 166.

parte, și majoritatea reacționară din guvern care se opunea cu înverșunare oricărui transformări democratice.

Proiectul rechemării unor unități de pe front, întocmirea la Marcele Stat-Major al armatei și la Inspectoratul general al jandarmeriei a unor planuri de „operațiuni” pentru reprimarea cu forță armată a luptei revoluționare, înlăurirea din aparatul de stat central a unor elemente democratice care luaseră poziție împotriva majorității reacționare din guvern¹⁴, arestarea și persecutarea unor fruntași locali ai F.N.D., atentatele săvârșite împotriva unor activiști și fruntași ai luptei democratice¹⁵, încurajarea activității bandelor teroriste, constituite în majoritate din foștii membri ai organizațiilor fasciste, și asmuțirea acestora împotriva întrunirilor și demonstrațiilor F.N.D. dovedeau intenția cercurilor reacționare de a încerca ca ultimă soluție și, atît timp cît mai dețineau importante poziții în viața social-politică a țării, să stăvilească valul luptei revoluționare pe calea dezlănțuirii unui sîngeros război civil.

În aceste condiții, însăși în interesul înlăptuirii neîntîrziate a transformării democratice în direcția desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, programul de guvernare F.N.D. pune ca sarcină imediată a mișcării revoluționare din țara noastră declanșarea luptei hotărîtoare pentru instaurarea regimului democrat-popular.

Rod al cunoașterii exacte al raportului de forțe, al experienței acumulate în cursul celor cinci luni de luptă revoluționară desfășurată după 23 August 1944, al muncii politice desfășurată de P.C.R. în acest răstimp, programul de guvernare F.N.D. a fost primit favorabil de masele largi populare. La 4 februarie 1945, prima duminică după publicarea programului de guvernare a F.N.D., au avut loc în majoritatea centrelor de plasă și județe, la chemarea partidului, sute de întruniri și mitinguri, la care sutele de mii de participanți și-au dat adeziunea necondiționată la acest program și au cerut în moțiunile adoptate trecerea imediată la înfăptuirea lui¹⁶. Adeziunea largă și promptă ca urmare a muncii politice desfășurate de partid a maselor populare la programul de guvernare F.N.D. a provocat panică și derută în rîndul forțelor reacționare.

La sfîrșitul lunii ianuarie și începutul lunii februarie 1945, lupta pentru puterea populară și pentru înlăptuirea pe cale revoluționară a principalelor revendicări democratice cuprinse în programul de guvernare F.N.D. a intrat în faza decisivă.

Dorința fierbinte a maselor largi țărănești de a trece la înfăptuirea imediată pe cale revoluționară a reformei agrare, exprimată în cadrul șutelor de adunări, întruniri țărănești, a șutelor de mitinguri organizate sub egida F.N.D., dovedea că țărănimea muncitoare era pregătită politicește pentru a participa alături și sub conducerea clasei muncitoare la bătălia

¹⁴ Vezi în aceasta privință cazul elocvent al inginerilor agronomi democrați în lepar-tați din funcțiile lor de către ministrul agriculturii I. Hudiță, membru marcant al P.N.Ț.

¹⁵ Un atentat mirșav a fost organizat, în acest timp, la fostele Uzine „Malaxa”, de către forțele reacționare, împotriva tovarășului Gh. Apostol, conducător al mișcării sindicale din România.

¹⁶ „Studii”, 1959, nr. 4, p. 263—265.

hotărîtoare pentru răsturnarea guvernului Rădescu și instaurarea unui guvern democrat-popular.

Lupta pentru înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare, pentru înlăturarea în masă a elementelor reacționare din fruntea primăriilor, preturilor, prefecturilor, pentru apărarea și lărgirea cuceririlor democratice amenințate de valul de represii dezlănțuite cu furie (dar, în genere, fără efectele scontate) de majoritatea reacționară din guvernul Rădescu au reprezentat principalele forme de participare a maselor țărănești revoluționare la instaurarea regimului democrat-popular.

În aceste împrejurări și ținînd seama de faptul că principalele partide burghezo-moșierești care dețineau majoritatea ministerelor în guvernul Rădescu, inclusiv Ministerul Agriculturii, s-au declarat împotriva înfăptuirii unei reforme agrare democratice, din inițiativa P.C.R., consiliul pe țară al F.N.D. a hotărît în ședința sa din 8 februarie 1945 ca delegații F.N.D. să părăsască lucrările comisiei guvernamentale pentru studierea reformei agrare ¹⁷ și să lanseze lozinca trecerii imediate la înfăptuirea, peste

¹⁷ În scopul stăvilirii luptei revoluționare pentru pămînt și pentru a semăna confuzie în sinul țărănimii, fruntașii celor două partide burghezo-moșierești (după ce refuzaseră inițial orice tratative în legătură cu înfăptuirea reformei agrare „mai înainte de a se termina razboiul”), se declaraseră la începutul lunii decembrie 1944 de acord cu examinarea în cadrul guvernamental a necesității și modalităților de înfăptuire a acestei reforme democratice. Ca urmare a acestui acord, s-a creat comisia pentru studierea reformei agrare. Compusă în majoritate covârșitoare din elemente reacționare (mulți din membrii săi fiind chiar moșieri), comisia pentru studierea reformei agrare a funcționat timp de aproape două luni fără a realiza vreun acord. Intrînd în comisie, reprezentanții P.C.R. și ai celorlalte partide și organizații politice din F.N.D. au fost din primul moment conștienți că acest organism consultativ guvernamental nu va putea să-și îndeplinească misiunea pentru care fusese constituit oficial. Participarea reprezentanților F.N.D. la lucrările comisiei a urmărit în principal să determine atît pe reprezentanții P.N.L.-Brătianu, cît mai ales pe cei ai P.N.Ț.-Maniu, să-și precizeze pînă la capăt poziția lor reală, care era ostilă înfăptuirii unei reforme agrare democratice. Mai întîi, reprezentanții Partidului Liberal-Brătianu și apoi și reprezentanții P.N.Ț.-Maniu în această comisie au fost nevoiți să prezinte proiecte ale programului agrar al partidelor lor. Proiectul de așa-zisă reformă agrară supus spre discuție la începutul lunii februarie 1945 de P.N.Ț.-Maniu a demonstrat fără tăgadă că poziția acestui partid, care cuprindea în rîndurile sale numeroși moșieri, nu se deosebea esențial de poziția P.N.L.-Brătianu, că sub paravanul unor argumente și considerente care vorbeau aparent de amînarea și efectuarea treptată a reformei agrare se ascundea în fond împotrivirea P.N.Ț. față de această reformă. Conform proiectului P.N.Ț., proprietatea moșierească redusă ca dimensiuni era menținută în continuare. Declarîndu-se, sub pretextul unor considerente de natură economică, împotriva „fărîmîțării” marilor exploatări agrare (deci împotriva unei împrăștierea a țărănimii sărace ca urmare a unei largi exproprieri a pămînturilor moșierești), proiectul P.N.Ț. vedea îmbunătățirea stării țărănimii pe calea „cooperării” și „armoniei” dintre proprietate și inițiativa particulară, pe de o parte, și muncă, pe de altă parte. În urma demascării poziției antițăărănești, ostile unei reforme agrare democratice, pe care s-a situat conducerea P.N.Ț.-Maniu, prezența reprezentanților F.N.D. la lucrările comisiei nu mai era necesară. La 10 februarie 1945, în condițiile puternicului avînt de luptă a maselor țărănești, reprezentanții F.N.D. s-au retras de la lucrările comisiei de studii pentru reforma agrară, care, în urma acestui fapt, a încetat să mai joace vreun rol politic.

capul și împotriva majorității reacționare din guvernul Rădescu, a reformei agrare, în conformitate cu principiile înscrise în programul de guvernare F.N.D.¹⁸.

În numărul din 9 februarie 1945 al organului central de presă al Frontului plugarilor se publică principalele pasaje ale manifestului C. C. al Frontului plugarilor¹⁹ prin care țărănimea era chemată să treacă la înfăptuirea neîntârziată a reformei agrare. Manifestul integral al C. C. al Frontului plugarilor, multiplicat la centru în mii de exemplare și remultiplicat de către organizațiile locale F.N.D.²⁰, a fost difuzat operativ în rîndul maselor largi țărănești, care au luat astfel cunoștință de chemarea de a trece la acțiune pentru înfăptuirea reformei agrare.

Manifestul C. C. al Frontului plugarilor, care exprima punctul de vedere al P.C.R. și al tuturor celorlalte partide și organizații politice grupate în F.N.D., după ce enunța în primele fraze principalele idei²¹, le dezvolta în continuare într-un stil mobilizator și accesibil.

„De la guvernul care este acum la putere — se arăta în manifest — voi nu aveți nimic bun de așteptat, căci în acest guvern cei mai mulți miniștri, trimiși acolo de conducerile partidelor național țărănesc și liberal, nu vor ca voi să fiți împroprietăriți”²².

Chemînd țărănimea să păsească pe calea luptei deschise pentru confiscarea și împărțirea pămînturilor moșierești împotriva forțelor reacționare din guvern și din afara guvernului, manifestul sublinia că în lupta sa țărănimea nu mai era singură, că lupta țărănimii pentru pămînt era sprijinită de forța organizată a clasei muncitoare unită în syndicate revoluționare și de toate forțele patriotice grupate în F.N.D. Manifestul sublinia că victoria definitivă împotriva dușmanului secular, moșierimea, nu putea fi obținută și consolidată decît în condițiile luptei „pentru înscăunarea la

¹⁸ P. Nichita, *op. cit.*, p. 6.

¹⁹ „Frontul plugarilor”, nr. 9 din 10 februarie 1945. În practica organelor de presă exista obiceiul de a antedata cu o zi întregul tiraj, deci atît exemplarele difuzate în capitală, cît și cele destinate provinciei. Deci numărul din Frontul plugarilor datat 10 februarie 1945 a apărut de fapt în dimineața zilei de 9 februarie.

²⁰ Unele organizații locale, reproducînd pe o față textul integral al manifestului C.C. al Frontului plugarilor, tipăreau pe verso texte agitatorice, în care tezele de bază ale manifestului erau exemplificate cu exemple concrete luate din regiunea respectivă (se compara, de pildă, suprafața mare de pămînt deținută de anumiți moșieri locali cu micile gospodării țărănești). În copiile de mai tirziu ale manifestului, multiplicare spre sfîrșitul lunii februarie, apar uneori și știri privind mersul înfăptuirii reformei agrare în regiunea respectivă.

²¹ „Frați țărani — începea manifestul — soarta voastră este în mîinile voastre. Înăfăptuitorii reformei agrare trebuie să fiți voi plugarii, ajutați și sprijiniți de toți cei care vor binele țării. Voi munciți din greu ca să faceți să rodească pămîntul moșieresc, dar voi nu sînteți stăpîinii lui. Ascultați, plugari din toate colțurile țării, a sunat ceasul ca ogorul pe care-l munciți să fie al vostru, nu al moșierilor”. (Arh. st. Iași, fond. Inspectoratului jandarmi Iași, dos. 128/1945, p. 36).

²² Ibidem.

cîrma țării a unui guvern F.N.D. (Frontul național-democrat). Guvernul F.N.D. va consfinți prin lege lucrările de confiscare a moșiilor și de împrăștiere a țăranilor”²³.

În manifest erau de asemenea expuse principiile de bază, ca și modalitățile practice de înlăptuire a reformei agrare²⁴ în condițiile în care această acțiune nu era legiferată prin lege și se desfășura în luptă cu forțele reacționare. Recomandările cuprinse în manifest și care dezvoltau principiile stabilite în programul de guvernare F.N.D. (la punctul 6) au jucat de fapt rolul unui regulament de înlăptuire a reformei agrare pentru întreaga perioadă care a precedat apariția legii și regulamentului de reformă agrară.

Publicarea apelului C. C. al Frontului plugarilor a fost semnalul care a declanșat desfășurarea pe front larg a luptei pentru reformă agrară democratică. Desfășurarea luptei pentru reforma agrară în condițiile și în cadrul bătăliei hotăritoare pentru puterea populară a fost înainte de toate o acțiune cu caracter revoluționar, pe care țăranimea nu a putut-o înlăptui decît cu sprijinul și sub conducerea clasei muncitoare în frunte cu P.C.R.

Alături de miile de țăranî comuniști, membri ai celulelor satești de partid, a căror combativitate și conștiință politică crescuseră simțitor în primele săptămîni ale anului 1945, au participat la bătălia pentru înlăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare mii de comuniști din orga-

²³ Arh. st. Iași, loc. cit.

²⁴ Iată textual acest pasaj din manifest: „Se apropie timpul însămînțarilor. Voi vreți să faceți însămînțările pe pămîntul vostru. Nu avem timp de pierdut. Treceți imediat la lucru! Aveți comitetele voastre satești ale Frontului plugarilor. Stringeți-vă cu toți și dați însărcinare comitetelor voastre:

a) sa alcătuiască tabele cu plugarii fără pămînt și cu pămînt puțin pentru ca fiecaruia sa i se dea lotul cuvenit;

b) sa afle cît pămînt moșieresc se gasește în cuprinsul comunei;

c) sa vegheze ca inventarul agricol al moșiilor să nu fie înstrăinat, stricat sau dosit, pentru ca de el va avea nevoie țăranimea împrăștiată pentru muncile cîmpului.

Împărțirea pămîntului nu se va face de catre comisiile moșierilor și cei care îi apara (era o aluzie directă a felului nedemocratic în care se efectuase aplicarea reformei agrare din 1921 — *Tr. U.*). Comitetele plugărești trebuie să facă ele împărțirea pămîntului. Iata cum a hotărît F.N.D. sa fie înlăptuită reforma agrară:

1) Să fie confiscate (în întregime — *Tr. U.*) pămînturile criminalilor de război, ale moșierilor plecați cu nemții și ale celor care saboteaza lucrările cîmpului și moșiile lor.

2) Să fie confiscat pămîntul ce depășește 50 ha al celorlalți moșieri.

3) Cu pămînturile confiscate se vor împrăști țăranii fără pămînt și cu pămînt puțin. La împrăștiere, comitetele satești ale Frontului plugarilor vor avea grijă deosebită pentru ostașii plecați pe front, pentru invalizi, pentru familiile lor, pentru văduvele și orfanii ostașilor cazuți.

4) Din pămînturile confiscate statul va constitui un fond de rezervă de cinci la suta. Din acest fond el va împrăști țăranii din regiunile fără pămînt.

5) Pămînturile manastirești nu se vor confisca.

6) Prețul pămîntului confiscat și dat țăranilor se fixează la o sumă egală cu valoarea recoltei pe un an. Plata se va face statului în zece rate anuale”. (Arh. st. Iași, loc. cit.)

nizațiile orășenești²⁵, care sosesc la sate în primele zile după publicarea manifestul C.C. al Frontului plugarilor, sprijinind și întărind munca echipelor muncitorești care activau pe teren de mai înainte.

Prin grija și sub îndrumarea atentă a organizațiilor de partid, după 9 februarie 1945 sînt pregătite și trimise la sate mii de noi echipe muncitorești pentru a sprijini lupta țărănimii. Înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare de către țărănimea organizată în comitetele țărănești ale Frontului plugarilor, sub conducerea P.C.R. și cu sprijinul efectiv al echipelor muncitorești, a dat o lovitură decisivă pozițiilor forțelor reacționare la sate; în multe localități ea s-a împletit cu lupta pentru democratizarea în masă a verigilor locale ale aparatului de stat, contribuind astfel, alături de marile demonstrații muncitorești de la orașe, la izolarea și înlăturarea de la putere a guvernului cu majoritate reacționară, Rădescu.

Lupta pentru pămînt a cunoscut în februarie 1945 anumite aspecte și o intensitate care au diferit în funcție de condițiile locale, de raportul de forțe existent pe plan local, de forța și influența politică a organizațiilor revoluționare în sînul maselor largi populare într-o regiune sau alta, dar care, în esență, a avut același conținut.

În acele regiuni, județe sau localități în care de mai înainte prin lupta revoluționară a maselor conduse de P.C.R., fuseseră instalate autorități democratice, aceste autorități au sprijinit și colaborat cu organizațiile democratice și în primul rînd cu comitetele țărănești pentru încheierea operației de confiscare și împărțire a pămînturilor moșierești în conformitate cu propunerile cuprinse în programul de guvernare F.N.D. Astfel s-au petrecut lucrurile în majoritatea județelor din Moldova, în nordul Transilvaniei, în Dobrogea, ca și în multe alte județe din restul țării²⁶. Această acțiune a fost, de altfel mult ușurată și simplificată în acele localități în care majoritatea pămînturilor moșierești, părăsite de proprietarii lor în primăvara și vara anului 1944, se găseau deja sub controlul administrativ al comitetelor țărănești și fuseseră luate parțial în folosință de săteni încă din toamna anului 1944 (era cazul îndeosebi cu întinse suprafețe din Moldova și din Transilvania).

În comunele și județele conduse de elemente reacționare, înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare s-a împletit și s-a condiționat reciproc cu lupta pentru democratizarea aparatului de stat local cu participarea țărănimii, sub conducerea P.C.R., alături de celelalte forțe democratice la acțiunea de înlocuire pe plan local a prefecților reacționari prin reprezentanți ai F.N.D.

În ciuda ordinelor repetate date de generalul Rădescu și acoliții săi de a se recurge la forța armată, în majoritatea cazurilor autoritățile administrative locale reacționare, nu au cutezat să dea curs ordinelor primite

²⁵ Desemnarea în cadrul ședințelor celulelor de partid orășenești a membrilor de partid care urmau să plece la sate s-a făcut, ținîndu-se seama ca cei trimiși să fie originari de la sate sau cunosători ai vieții țărănești; acolo unde a fost posibil, membrii de partid originari din sate au fost trimiși în comunele lor de baștină.

²⁶ Cu privire la înfăptuirea reformei agrare în județele conduse de prefecți democrați, vezi Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 49, dos. 9 272, p. 4—9, 15, 28 29 și 31 32; dos. 9 275, p. 3—5, 7—8, 24—30, 48 și 51—54.

de la „centru”²⁷, bătînd de regulă în retragere în fața valului luptei revoluționare²⁸.

În județele în care prefecții reacționari în colaborare cu o serie de comandanți militari ai garnizoanelor locale²⁹, executînd ordinele criminale ale generalului Rădescu, au trecut la măsuri represive împotriva acțiunii de înlăptuire a reformei agrare, lupta pentru pămînt și pentru democratizarea aparatului de stat local a luat forma unei ascuțite lupte de clasă. În aceste cazuri, rolul comuniștilor, sprijinul dat de echipele muncitorești în mobilizarea maselor țărănești la lupta pentru reforma agrară și în asigurarea reușitei acestei acțiuni a fost hotărîtor. În aceste condiții, organizațiile de partid locale au ținut seama, în alegerea momentului și a localității de unde urma să declanșeze acțiunea de ocupare și împărțire a pămînturilor moșierești, de forța celulelor de partid sătești și a organizațiilor de Frontul plugarilor, de condițiile locale și, în genere, de raportul de forțe cel mai favorabil existent pe teritoriul județului respectiv. Spre a da un singur exemplu, acțiunea de reformă agrară a fost începută în județul Dolj în comunele Cetate și Băilești unde existau celule de partid deosebit de active³⁰. La fel, în județul vecin, Romanați, acțiunea de împărțire a pămîntului este începută în comunele Castranova, Apele Vii, Drăghiceni, Liiceni, comune în care influența P.C.R. era puternică³¹. Atît la Cetate, cît și la Castranova, autoritățile județene reacționare venite la fața locului au fost silite, în fața dîrzeniei țărănimii locale, să dea înapoi³². Aceasta a avut un deosebit răsunset pentru țărănimia din celelalte comune învecinate care, învingîndu-și teama de forțele represive, trec în masă la înlăptuirea reformei agrare³³.

Deoarece extinderea și consolidarea acțiunii de înlăptuire a reformei agrare era frînată, iar în unele locuri chiar reprimată cu violență de elementele reacționare care mai dețineau controlul asupra unor prefec-turi, din inițiativa P.C.R. masele populare au trecut în a doua jumătate

²⁷ Un larg răsunset a avut în acest sens ordonanța emisă de Corpul V de Armată-Iași, la 20 februarie 1945, și care, în urma riposteî date la chemarea partidului de masele largi populare, a fost retrasă imediat (vezi despre aceasta: Arh. st. Iași, fond, Inspec-toratul jandarmeriei Iași, dos. 148/1945, p. 17—20 și 70—72 și urm.; dos. 128/1945, p. 47 (textul ordonanței) și 54 (textul anularii ordonanței)).

²⁸ Extrem de ilustrativă pentru deruta și lipsa de încredere în stabilitatea guver-nului manifestată chiar în rîndul organelor represive este comportarea comandantului le-giunii de jandarmi Brașov, care, spre a nu fi obligat să ia măsuri represive pentru care putea fi ulterior tras la răspundere, raportează cu mare întîrziere o serie de acțiuni revo-luționare care duseseră la instalarea unor autorități democratice în județul Brașov.

²⁹ În majoritatea cazurilor, acești prefecți sau comandanți militari erau marl pro-prietari de moșii, fiind prin însăși starea lor socială ostili reformei agrare.

³⁰ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 49, dos. 9 275, p. 40—42 și 132—133 (notele informative din 14 și 15 februarie 1945).

³¹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 49, dos. 9 275, p. 287.

³² Ibidem, p. 198.

³³ Printre localitățile din județul Romanați ai căror locuitori au trecut la înlăptuirea reformei agrare se numărau și comunele Grozăvești și Leu. Operația de împărțire a moșiilor din comuna Leu (ca, de altfel, și din alte comune ale județului) a început la 23 februa-rie 1945, efectuîndu-se sub îndrumarea lui Ștefan Dobrescu, membru al județenei P.C.R. Romanați, care pe data de 24 februarie 1945 va cădea răpus de gloanțele trase de elementele criminale din sediul prefecturii (ibidem, p. 386).

a lunii februarie la luarea cu asalt a acestor prefecturi și la instalarea ca prefecți a unor reprezentanți ai F.N.D.

Cu excepția județelor Dolj și Romanați, unde elemente izolate din armată au tras asupra manifestanților, asasinînd mișelește pe cîțiva participanți³⁴, în restul județelor, sub presiunea valului revoluționar și în situația în care ostașii puși să apere sediile prefecturilor au fraternizat cu manifestanții, instaurarea unor autorități democratice s-a înfăptuit pe cale relativ pașnică.

Înlăturarea în masă a primarilor, pretorilor, prefecților reacționari și înlocuirea lor cu reprezentanți ai F.N.D. au paralizat și au făcut imposibilă aplicarea planurilor majorității reacționare din guvern de a folosi aparatul de stat împotriva luptei revoluționare a maselor populare conduse de partid.

În condițiile stăpînirii „străzii” în principalele centre ale țării de către masele de demonștranți, ale înlăturării în masă a elementelor reacționare din aparatul de stat local, ale creșterii de la o zi la alta a ritmului de înfăptuire pe cale revoluționară a reformei agrare, guvernul Rădescu a fost silit de valul luptelor revoluționare să demisioneze.

Înlăturarea guvernului Rădescu a dat un nou avînd luptei maselor pentru democratizarea aparatului de stat, pentru înfăptuirea reformei agrare și a celorlalte acțiuni revoluționare desfășurate sub conducerea P.C.R. la sfîrșitul lunii februarie și în primele zile ale lunii martie 1945.

În condițiile noului raport de forțe creat la sfîrșitul lunii februarie și începutul lunii martie 1945, masele populare conduse de P.C.R. au reușit să instaureze la 6 martie 1945 primul guvern democratic din istoria României, condus de eminentul om de stat și patriot înflăcărat dr. Petru Groza.

În focul luptei revoluționare pentru împărțirea pămînturilor moșierești, pentru înlăturarea elementelor reacționare din aparatul de stat, pentru instaurarea puterii democrat-populare, s-a făurit alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, sub conducerea clasei muncitoare.

Rolul hotărîtor în făurirea și închegarea acestei alianțe l-a avut Partidul Comunist Român, care, aplicînd în mod creator la condițiile istorice existente în țara noastră, tezele marxist-leniniste despre revoluție, a reușit să conducă la victorie lupta revoluționară a maselor pentru instaurarea regimului democrat-popular și desăvîrșirea în prima etapă a revoluției a sarcinilor revoluției burghezo-democratice.

³⁴ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 49, dos. 9 280, f. 17—18, 27, 90 96 și 129 131.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMINTULUI DIN ROMÂNIA

ȘCOALA AGRICOLĂ DE LA BALTA-VERDE—CRAIOVA (1867—1872).
ROLUL LUI ION IONESCU DE LA BRAD ÎN ÎNFIINȚAREA EI

DE

GH. CRISTEA

Despre școala agricolă de la Balta-Verde—Craiova, care, în efemera și zbuciumată sa existență, a întâmpinat imense dificultăți, unele inerente începutului, altele datorate incapacității guvernelor de a-i înțelege cu adevărat menirea și de a-i acorda ajutorul direct de care avea deseori nevoie pentru a depăși momentele critice, s-a scris foarte puțin și doar în treacăt. Lucrările apărute pînă acum s-au mărginit fie să expună, pe scurt, decretul de organizare, cu enunțarea unor considerații sumare, fie numai să relateze datele — nu totdeauna verificate — cînd a luat ființă și cînd s-a desființat școala¹.

¹ Ch. D. Druțu, *Istoricul învățămîntului agricol în România*, București, 1906, p. 49—53; S. P. Radianu, *Învățămîntul agriculturii și silviculturii (Memoriu)*, București, 1886, p. 38 și 39 (afirmația lui S. P. Radianu că școala de la Balta-Verde a fost suprimată la 1 ianuarie 1871 nu corespunde realității); D. G. Vasiliu, *Învățămîntul agricol în România, Comana (Vlașca)*, 1918, p. 4; Al. Andronic și Gh. Ungureanu, *Învățămîntul agricol în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, IX (1958), fasc. 1—2, p. 124; *Jubileul de 50 de ani al învățămîntului agricol*, în „Revista viticolă, horticolă și agricolă”, nr. 5 din 1 iunie 1903, p. 89; vezi și „Transilvania. Foaia Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, an. II, 1869, nr. 1 din 1 ianuarie, p. 19—20; în recenta lucrare *Agricultura României. 1944—1964*, București, Edit. agrosilvică, 1964, în subcapitolul *Învățămîntul agricol în România burghezo-moșierească*, se afirmă în mod greșit că școlile de la Balta-Verde, lîngă Craiova și Galata, lîngă Iași, au luat ființă în 1871—1872 și s-au desființat în 1872 (p. 352).

Vom încerca, în cele ce urmează, să aducem unele contribuții la istoria înființării și activității acestei școli, care, împreună cu școlile de la Pantelimon—București și Galata—Iasi, constituie primele instituții de învățământ agricol din țara noastră.

★

Învățământul agricol românesc își are obârșia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu renașterea culturii naționale impusă de dezvoltarea economică-socială a principatelor și influențată de intrarea acestora — în urma contactelor multilaterale tot mai strânse cu Apusul — în orbita culturii europene; pentru introducerea și promovarea cuceririlor științei și tehnicii agricole s-au creat condiții mai favorabile și s-au deschis noi perspective, îndeosebi după ce — prin pacea de la Adrianopol — au fost anulate restricțiile navigației, s-a suprimat monopolul grânelor și al altor produse deținut de Imperiul otoman, s-a dat deplină libertate comerțului, ceea ce va accelera procesul de destrămare a feudalismului și de dezvoltare a relațiilor capitaliste în principatele dunărene.

Încă din 1828, Epitropia școlilor din Moldova a hotărât, printr-o anafora, ca în gimnaziul înființat la Trei Ierarhi să se predea, printre alte obiecte, și „economia pămîntească și politicăască”². Cîțiva ani mai tîrziu, în 1834, a apărut cartea postelnicului M. Drăghici despre „învățătura pentru lucrarea pămîntului”³.

O dată cu inaugurarea Academiei (1835), sub domnia lui Mihail Sturza, intră în vigoare și noul regulament al școalelor publice din Principatul Moldovei⁴, care prevedea instituirea cursurilor de agronomie ce urmau să se țină într-un institut în apropierea Iașului, la vreo moșie ce va sluji drept model de economie rurală⁵. Întors de la studii din străinătate, unde fusese trimis în 1838 — în celebra fermă-școală de la Roville (Franța) a lui Mathieu de Dombasle își însușise temeinice cunoștințe teoretice și practice —, Ion Ionescu (Ion Ionescu de la Brad) își va începe cursurile în martie 1842 la Academia Mihăileană⁶.

În lucrarea *Îmbunătățiri în agricultura noastră*, publicată doi ani mai tîrziu⁷, Ion Ionescu sublinia superioritatea mașinilor agricole în lucrarea pămîntului și necesitatea introducerii ultimelor cuceriri științifice din țările înaintate, recomandînd, ca cea mai bună soluție pentru progresul agriculturii române, experiența lui Dombasle — ferma-școală — aplicată la realitățile din principate: „Din toate mijloacele de întrebuițat pentru

² V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, t. I, București, 1892, p. 119; t. IV, București, 1901, p. 229; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățămîntului superior în Moldova. Acte și documente*, Iași, 1885, p. 123.

³ Titlul exact: *Iconomia rurală și dumesnică sau învățatură pentru lucrarea pămîntului și îmbunătățirea gospodăriei de câmp și de casă. Culesă din cărți în limbi străine de postelnicul Manuil Drăghici, președinte Tribunalului de la Dorohoi, Eșii, 1834.*

⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 389—421.

⁵ *Ibidem*, p. 397.

⁶ Gh. Ionescu-Sisești, *Agronomul Ion Ionescu de la Brad*, București, Edit. agro-silvică, 1955, p. 6; Al. Andronic și Gh. Ungureanu, *art. cit.*, p. 113.

⁷ *Lucrarea a apărut în „Foaie științifică și literară”, an. I, numerele din 19 martie, 16, 23 și 30 aprilie 1844.*

înflorirea agriculturii, numai înființarea unei ferme modele este acel ce ne poate îndemna întru propășirile trebuitoare celui mai înșămnat ram al industriei noastre.

De interesul nostru este ca cunoștințele agricole ce se află la națiile cele mai luminate și îmbunătățirile dovedite pe aiure în practică de foloșitoare, să ne sîrguim a le potrivi cu clima, pămîntul și împrejurările economice și comerciale a țării noastre⁸. În condițiile în care ferma model, în afară de îndeplinirea rolului său de a servi de exemplu, demonstrînd cu rezultate concrete superioritatea unui sistem de cultură mai rațional decît cel obișnuit în țară, „va căuta să și împămîntenească principuri, înlesnind cultivatorilor dobîndirea unor folosuri mai mari prin formarea de oameni învățați, de vechili, vătăji, feciori boerești și argați destoinici de a pune în lucrare, la oricare moșie din țară, sistema ce sporește venitul și micșorează cheltuiala de producere, atunci, pe lîngă numirea de fermă-modelă, va dobîndi și numirea de «școală sau institut de agricultură»”⁹. Această concepție privind rolul fermei-școli, reluată în 1845¹⁰ și în 1847 într-o lucrare specială¹¹, va sta într-o mare măsură la baza organizării școlilor de la Pantelimon, Balta-Verde și Galata. Ea se reflecta și în regulamentul școlar din 1851, care, preconizînd învățămîntul liber și gratuit, prevedea, în școlile reale, la materiile facultative, „economia rurală și elemente de himie cu aplicațiuni la agricultură și industrie”, iar pentru învățămîntul agricol, ferma model pe o moșie de lîngă Iași, elevii recrutîndu-se din absolvenții școlilor reale¹².

Prima școală agricolă va lua însă ființă numai în 1853, și nu în Moldova, ci în Țara Românească, unde, cu două decenii în urmă (1832—1833), cursuri de agricultură practică erau predate în diferite grade de învățămînt¹³, iar prin 1838 eforia școalelor stabilea, între alte materii, lucrarea pămîntului și economia casei¹⁴; în aceeași perioadă — 1838 — învățămîntul agricol se preda și la „Sf. Sava”¹⁵. Deși, se pare, pregătiri pentru deschiderea școlii de lîngă București s-au făcut încă din 1852, și poate chiar mai înainte¹⁶, totuși abia la 26 iunie 1853 Eforia școalelor anunța că „la școala de agricultură așezată pe moșia Panteleimon s-a început de la 10 ale următoarei (curente — Gh. C.) cursurile de anul întîi. Aceste cursuri sînt slobode pentru oricine va voi să asiste la dînsle”¹⁷. Era publicată, în același timp, și „programa școlii” pentru cei trei ani: în afară

⁸ „Foaie științifică și literară”, an. I, nr. 14 din 16 aprilie 1844, p. 105. Vezi și V. Maciu și ing. C. Vasilescu, *Ion Ionescu de la Brad, luptătorul revoluționar, gînditorul progresist, introducătorul științei agricole în patria noastră*, în „Studii”, VII (1954), nr. 3, p. 158.

⁹ „Foaie științifică și literară”, nr. 14 din 16 aprilie 1844, p. 105—106.

¹⁰ Ioan Ionescu, *Calendar pentru bunul gospodăru*, Iași, 1845; vezi și V. Maciu și ing. C. Vasilescu, *art. cit.*, p. 158.

¹¹ [I. Ionescu], *Ferma modelă și Institutul de agricultură în Moldavia*, Iași, 1847.

¹² Al. Andronic și Gh. Ungureanu, *art. cit.*, p. 120; cf. Ch. D. Druțu, *op. cit.*, p. 16.

¹³ Ch. D. Druțu, *op. cit.*, p. 17.

¹⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. II, București, p. 4—11.

¹⁵ Ch. D. Druțu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁶ *Ibidem*, p. 26, 27; S. P. Radianu, *op. cit.*, p. 31, 32.

¹⁷ „Buletinul oficial” (în continuare se va cita „Bul. of.”), București, nr. 40 din 26 iunie 1853, p. 159. Vezi și *Jubileul de 50 de ani al învățămîntului agricol*, în „Revista viticolă, horticolă și agricolă”, nr. 5 din 1 iunie 1903, p. 89, 95.

de noțiuni de gramatică, matematică, fizică, botanică, se predă agricultura, zootehnia, economia plugărească¹⁸. În perioada care a urmat, atât înainte cât și după unirea principatelor, școala de la Pantelimon a suferit o serie de transformări, la intervale destul de dese¹⁹, care i-au creat o situație precară, de provizorat, ce nu putea contribui la dezvoltarea ei.

După reforma agrară din 1864, când relațiile capitaliste în economia țării erau în continuă și rapidă creștere, iar formarea unor cadre de specialiști în domeniul agriculturii constituia o necesitate vitală, se pune din nou, cu și mai multă acuitate, problema organizării învățământului agricol.

În lupta lor împotriva forțelor sociale retrograde ale trecutului, reprezentate în primul rând de moșierimea conservatoare, elementele înaintate ale burgheziei, interesate în consolidarea și apărarea noilor relații, în întărirea unității și cucerirea independenței noului stat, militau în același timp pentru răspîndirea științei și culturii în rîndul maselor. Era firesc ca atenția lor să se îndrepte în această perioadă mai ales spre majoritatea covârșitoare a poporului, țărănimea. Neobositul luptător Ion Ionescu de la Brad, consecvent principiilor sale, va continua să considere învățământul agricol ca unul din cele mai eficiente mijloace de luptă împotriva ideologiei reacționare, pentru luminarea cultivatorilor săteni, pentru eliberarea lor și de ignoranță, de obscurantism. Ideile sale privind școala de agricultură cu o fermă model pe lîngă ea, în care să se îmbine în mod organic studiile teoretice și practica agricolă, vor fi reluate acum în alte condiții.

Legea asupra instrucțiunii publice promulgată în decembrie 1864 decidea să se instituie „în centrurile principale ale României trei școale de agricultură cari vor cuprinde și ferme model, pentru inițiativa practică a agriculturii”²⁰. Scurt timp după aceasta, în proiectul de cultură privind exploatațiunea moșiei Pantelimon, aprobat în ianuarie 1865²¹ și publicat

¹⁸ „Bul. of.”, București, nr. 40 din 26 iunie 1853, p. 159.

¹⁹ Ch. D. Druțu, *op. cit.*, p. 36, 37, 39—42.

²⁰ „Monitorul, Jurnal Oficial al Principatelor Unite-Române”, nr. 272 din 5/12 decembrie 1864, p. 1 292.

²¹ Fusesera prezentate doua proiecte — celălalt de către P. S. Aurelian. Comisia, compusă din A. Slătineanu, A. Holban și deputatul Litinschi, a apreciat că amîndouă se bazează pe principii „statornicite de științe”. Dar deoarece proiectul lui I. Ionescu cuprindea „mai multe dezvoltări foarte folositoare pentru aplicație”, a hotărît ca acesta să fie prezentat Ministerului de Interne, Agricultură și Lucrări Publice. Proiectul a fost aprobat cu decizia nr. 762 din 25 ianuarie 1865, semnată de M. Kogălniceanu (Arh. ist. centrală, Ministerul Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 363/1864, f. 103, 104, 110, 129, 130; vezi și „Monitorul jurnal oficial al României” (în continuare se va cita „Monitorul...”), nr. 23 din 30 ianuarie 1865, p. 118). În proiectul de cultură, I. Ionescu propunea ca pe moșia Pantelimon, în afară de ferma experimentală „lipită de școala de agricultură”, să se facă o fermă model mică — în suprafață de 10 pogoane și 10 prăjini pentru casă și grădină — al cărei scop era îmbunătățirea culturii mici a satenilor și o fermă mare, pentru cultura mare; aceasta deoarece în țară existau două feluri de exploatari rurale (Ion Ionescu, *Proiect de cultură pentru exploatațiune a Panteleimonului*, București, 1865, p. 8, 10, 23—25). Exploatarea fermei mari trebuia să fie organizată, după concepția lui Ion Ionescu, pe principii capitaliste: „Cu capitalul, dar, intelectual al antreprenorului industriei agricole, cu capitalul său pecuniar și cu ajutorul machinelor și uneltelor perfecționate, se poate face o cultură mai prosperă și mai înăvuțitoare decît cea a muncii silite. Cu munca liberă, secundată de științe, de capital, de machini, de soiuri alese de plante și de vite multe și frumoase, se poate face ca pămîntul cultivabil să producă un venit cu mult mai mare decît cel de sub regimul desființat al muncii silite” (*ibidem*, p. 148).

mai întâi în „Monitorul oficial”²², apoi în broșură aparte²³, Ion Ionescu propunea să se înființeze „la Craiova pentru Valahia mică și la Iași pentru Moldova un învățământ și un așezământ de practică pre cât de util, pre atît și de folositor acelor părți ale României”²⁴. Propunerea însă n-a fost pusă în aplicare. De fapt nici profilul școlii de la Pantelimon nu fusese încă precizat. Un decret din 31 august 1866 prevedea ca această școală să se mărginească „într-un învățământ elementar și practic” pentru care cheltuielile anuale erau suportate de guvern, moșia urmînd a fi o exploatațiune rurală profitabilă, o întreprindere particulară²⁵. Asemenea organizare, inspirată de legea învățămîntului agricol din Franța (octombrie 1848)²⁶, corespundea concepțiilor și dorințelor lui Ion Ionescu, care o considera ca cea mai potrivită pentru „a lumina pe fiii cultivatorilor săteni” și care, de altfel, își exprima satisfacția solicitînd Ministerului Agriculturii să i se încredințeze postul de director al școlii, profesor de agricultură și arendaș al fermei²⁷.

Cu prilejul discutării bugetului Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice în Adunarea deputaților — ședințele din 15 și 16 februarie 1867 — au avut loc aprinse dezbateri tocmai în legătură cu profilul școlii de la Pantelimon: dacă învățămîntul să fie elementar sau de grad secundar, ce materii să se predea și cîte catedre să funcționeze²⁸.

În atmosfera acestor vii dezbateri, de al căror rezultat depindea, într-o anumită măsură, însuși viitorul învățămîntului agricol din țara noastră și care reflectau atitudinea înaintată, dar și limitele reprezentanților burgheziei și acelei părți din moșierime conștiente de necesitatea propagării cuceririlor științifice pentru progresul agriculturii, s-a pus în discuție un amendament prezentat de D. Tacu și semnat și de alți deputați²⁹.

²² Începînd cu nr. 24 din 2/14 februarie 1865.

²³ Ion Ionescu, *Proiect de cultură pentru exploatațiunea Panteleimonului*, București, 1865.

²⁴ *Ibidem*, p. 193. Învățămîntul agricol în România urma să fie compus din: o școală superioară cu ferma experimentală, una pentru toată țara; trei școli practice și cîte o fermă model pentru cultura mare și mică pe lînga fiecare din ele, la Pantelimon, Craiova și Iași; zece profesori de agricultură, unul pentru fiecare seminar, iar acesta să aibă și cîte o fermă model mică; opt ferme-școale în fiecare zonă a României, pentru formarea „uvrierilor celor mai capabili” (*ibidem*, p. 195-196).

²⁵ „Monitorul...”, nr. 197 din 8-20 septembrie 1866, p. 963.

²⁶ Arh. ist. centrală, fond. Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 416/1866, f. 244.

²⁷ În referatul sau nr. 30 din 12 noiembrie 1866, I. Ionescu scria, printre altele: „Țin foarte mult, Domnule Ministru, la reușita completă, la sancționare eclatantă prin esperimentă și punere în lucrare a ideilor ce ați admis în noua organizare a Panteleimonului, fiindcă acestea sînt ideile pe care le-am susținut și propagat în țeara în curs de 26 de ani, de cînd mă ocup cu lucrările de îmbunătățire a agriculturii noastre; și știind că tot succesul depinde de la omul căruia veți încredința punerea în lucrare a noii organizări, nu pot să nu vin a vă ruga ca să mă puneți și pe mine în rîndul acelor ce aspiră a fi chemați ca să poarte greaua și înimportantă sarcină de director al școlii, de arendaș al fermei, de profesore de agricultură cel mai devotat răspîndirii luminei în clasa muncitorilor săteni” (*ibidem*, p. 273).

²⁸ „Monitorul...”, nr. 40 din 19 februarie/3 martie 1867, p. 291 și nr. 41 din 21 februarie/5 martie 1867, p. 294, 295.

²⁹ P. I. Cernătescu, G. Caruzi și I. Roșianu. Vezi „Monitorul...”, nr. 40 din 19 februarie/3 martie 1867, p. 291.

Amendamentul propunea să se aloce în bugetul ministerului „suma de lei 100 000 pentru înființarea a două școli de agricultură, una la Iași și una la Craiova, după programa acelei de la Pantelimon”³⁰; el a fost adoptat de comisia bugetară. M. Kogălniceanu, „raportatorul Comisiunii bugetare”, atrăgea însă atenția că cele două școli nu pot să se înființeze decît pe moșiile statului, iar moșiile statului din apropierea orașelor Craiova și Iași erau arendate pe anul în curs; deci ministerul nu putea să înființeze aceste școli decît atunci cînd va găsi asemenea moșii libere. M. Kogălniceanu era de părere să se voteze „cifra propusă”, cu rezerva ca „ministerul să întrebuințeze această cifră cînd va avea moșiile statului la dispozițiunea sa”; în același timp, ținînd seama că lucrările nu puteau începe decît în toamnă, propunea să se voteze numai 50 000—60 000 de lei de fiecare școală, „cu care să se facă de minister pregătiri pentru anul viitor”³¹.

Declarîndu-se de acord cu reducerea propusă de Kogălniceanu, deputatul P. Cernătescu sublinia, la rîndul său, necesitatea înființării școlii la Craiova³².

Amendamentul lui D. Tacu privind înființarea școlilor de la Craiova și Iași, cu reducerea propusă de M. Kogălniceanu, a fost pus la vot și primit de Adunarea deputaților în ședința din 16 februarie 1867³³.

În cursul lunilor care au urmat, Ministerul Agriculturii și Ministerul Finanțelor au căutat, cu sprijinul Prefecturii județului Dolj, să stabilească domeniul statului și clădirile corespunzătoare pentru instalarea viitoarei școli, ce trebuia să fie în apropiere de orașul Craiova sau pînă la depărtare de o oră³⁴. Dintre moșiile de lîngă Craiova — Cernelele (cu o întindere de 1 800 de pogoane), Moleni (127), Albești (900) și Balta-Verde (630 de pogoane)³⁵ — a fost aleasă Balta-Verde (și lucrul acesta era comunicat prefecturii de Dolj la 7 august 1867)³⁶, aprobîndu-se propunerea subprefecturii Ocolu, deși, în ce privește localul, se atrăgea atenția că „acele încăperi sunt în deplorabilă stare și au trebuință a se repara”³⁷. În afară de terenul din moșia statului Balta-Verde, fostă a mănăstirii Jitia sau Jitianu, școlii de agricultură de la Craiova i s-au pus la dispoziție și clădirile mănăstirii; de aici și denumirea de „Școala Jitianu”, sub care mai era cunoscută.

Lucrările preliminare pentru înființarea școlii de la Balta-Verde — Craiova au fost încredințate inspectorului general de agricultură Ion Ionescu³⁸. Prefectul județului Dolj a primit ordin „a da tot concursul d-lui Ionescu în executarea acestei lucrări de mare importanță pentru agricultura țării”³⁹. Inspectorul general, însoțit de prefectul județului și

³⁰ „Monitorul...”, nr. 40 din 19 februarie/3 martie 1867, p. 291.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, nr. 41 din 21 februarie/5 martie 1867, p. 294.

³³ Ibidem, p. 295.

³⁴ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 145/1867, f. 1, 2, 4 și 8.

³⁵ Ibidem, f. 10.

³⁶ Ibidem, f. 11.

³⁷ Ibidem, f. 3.

³⁸ Ibidem, f. 13.

³⁹ Ibidem, l. 14.

de arhitectul orașului Craiova, s-a dus la Balta-Verde și a examinat la fața locului starea clădirilor, situația moșiei, resursele ei⁴⁰. El a ales, din ordinul Ministerului Agriculturii, 300 de pogoane, care, la noua arendare, vor fi oprite pentru școală. De asemenea, Ion Ionescu a întocmit un studiu privind moșia pe care urma a se face ferma școlii de agricultură, înaintînd, în același timp, ministerului proiectul de cultură, „lucrarea asupra reparațiunilor de făcut”, „lucrarea pentru înființarea atelierului”⁴¹.

Școlii de la Balta-Verde, ca și celei de la Galata, i s-a dat o organizare de fermă-școală, potrivit concepțiilor lui Ion Ionescu — care recomandase insistent aceeași formă și pentru Pantelimon —, inspirate din legea instrucțiunii agricole din Franța și din experiența școlii de la Roville. Profilul acestui fel de învățămînt fusese stabilit, așa cum s-a arătat mai sus, în decretul — care nu s-a mai aplicat — din august 1866 privind școala de la Pantelimon; el era și mai bine precizat în decretul pentru organizarea fermelor școli de la Iași și Craiova⁴², apărut la 1/13 septembrie 1867. Potrivit acestui decret, moșia fermei-școli urma să fie organizată pe principiile întreprinderii agricole capitaliste; ea trebuia să fie astfel administrată, încît, în comparație cu cele vecine, să realizeze venituri mai mari, „cu care să acopere cheltuielile și să plătească renta pămîntului și interesul capitalului și să se lase și un profit ca să răsplătească munca celor ce o exploatează”. Moșia era dată de către guvern directorului școlii în arendă pe 20 de ani, cu condiția ca acesta, în calitate de arendaș, să plătească „cîștul moșiei și să facă o cultură modernă”.

Școala de agricultură se mărginea la un învățămînt elementar și practic, demonstrativ, prin cultivarea pămîntului, ca să formeze „epistați buni și oameni practici”. (Mai tîrziu, Ministerul Agriculturii va preciza că fiecare absolvent al școlii trebuia să se stabilească în comuna de origine și să se ocupe cu agricultura⁴³.) Elevii — numărul fusese fixat de decret la 30 — aveau obligația să ia efectiv parte la lucrările agricole. Munca lor rămînea în profitul directorului; de aceea nici nu puteau fi admiși înainte de a împlini vîrsta de 16 ani. În timpul cît stăteau la școală — durata acesteia era de trei ani — guvernul îi ținea „pe compta” sa, plătind directorului, pentru fiecare, 800 de lei pe an⁴⁴. În decretul de organizare se preciza, de asemenea, că elevii „se hrănesc, se îmbracă după orînduiala obicinuită între cultivatorii noștri săteni”.

⁴⁰ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 145 1867, f. 16.

⁴¹ *Raportul d-lui inspector general de agricultură Ion Ionescu către dl. ministru secretar de stat la Departamentul Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor publice*, în „Monitorul...”, nr. 256 din 15 27 noiembrie 1867, p. 1264 (raportul are data de 13 noiembrie 1867).

⁴² Decret nr. 1272 din 30 august 1867, publicat în „Monitorul...”, nr. 197 din 1/13 septembrie 1867, p. 1037.

⁴³ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 86/1870, f. 66.

⁴⁴ Suma era împărțită în felul următor: 570 de lei pe an pentru hrană, spălat, încălzire, lumină, îmbrăcăminte etc.; 30 de lei (deci, de la 30 de elevi, 900 de lei) erau păstrați pentru suma ce urma să se distribuie ca premii celor „mai zeloși” (un premiu de 300, două de 200 și două de 100 de lei); restul de 200 de lei pe an (pînă la 800, cît era hotărît de fiecare elev) trebuia să se păstreze deosebit de către directorul școlii, pentru ca după trei ani, la ieșirea din școală, fiecare elev să poată primi 600 de lei.

În ceea ce privește „personalul învățător“, acesta se compunea din director, subdirector, care era în același timp și șef de practică, contabil, veterinar, grădinar, stupar și șeful atelierului. Numit de guvern, directorul numea, la rîndul său, pe ceilalți funcționari, care urmau să fie aprobați de minister; el conducea „exploatațiunea și școala“, supraveghea și dirija întregul învățămînt.

Programul lucrărilor și al studiilor elevilor se stabilea de către minister. Ministerul prescria cărțile, numea „juriul esaminator“ în fiecare an, atît pentru primirea elevilor, cercetarea școlii și fermei, cît și pentru eliberarea atestatelor de absolvire.

Școala era înzestrată de către guvern cu un atelier de lemnărie și fierărie, la care trebuiau să fie repartizați 6 elevi ⁴⁵.

La conducerea școlii din Balta-Verde—Craiova a fost numit ca director, abia după o lună și jumătate de la apariția decretului, G. I. Roșianu, pînă atunci subdirector și șef de practică la școala de la Pantelimon ⁴⁶. În afară de reparația și amenajarea localului, care s-au făcut superficial și cu mare întîrziere ⁴⁷, creînd mari dificultăți, o problemă centrală care se punea imediat era recrutarea tinerilor elevi. Pentru a fi admiși în școală, aceștia trebuiau să îndeplinească anumite condiții: să fie din părinți agricultori, să aibă etatea de minimum 16 ani împliniți, să fi absolvit cu succes patru clase primare, să aibă o constituție robustă ⁴⁸. La primirea elevul era examinat de o comisie, un „juriu esaminator“ compus din prefectul județului, directorul școlii, institutorul superior al școlilor primare de băieți; uneori din comisie făcea parte și primul președinte al tribunalului ⁴⁹.

Cei dinții elevi trimiși la școală s-au întors acasă, deoarece localul nu era încă pregătit. Aceștia erau originari din satele județului Gorj; alții, din Mehedinți, Vlcea, Romanați au fost anunțați să aștepte pînă la a doua chemare ⁵⁰; cum lucrările întîrziiau, la începutul lui noiembrie elevii au fost repartizați pe la casele din sat, pînă la terminarea reparațiilor și procurarea mobilierului pentru internat ⁵¹.

Deschiderea festivă a școlii, programată pe rînd la 20 septembrie, 1, 5, 6 și 15 decembrie ⁵² și amînată pentru că numărul elevilor nu s-a

⁴⁵ Atelierul trebuia nu numai să repare unelte și mașini agricole, dar să și facă din nou pluguri, prășitori, grape, semănători, vînturătoare etc.

⁴⁶ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 432/1867, f. 59.

⁴⁷ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 145/1867, f. 15—17, 23, 36, 44, 69, 70, 127, 136; ibidem, dos. 52/1868, f. 162; Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 432/1867, f. 2, 3.

⁴⁸ Era de asemenea necesară garanția din partea părinților sau „corespondinților săi“, legalizată de autoritate, ca va sta neînterupt la ferma-școală trei ani, iar dacă nu, vor răspunde cheltuielile făcute cu fiul lor. Tînărul trebuia să posede un rînd de îmbrăcăminte și două perechi de încălțăminte, pînă i se vor da de către școală (Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 16/1868, f. 29).

⁴⁹ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 11, 24, 42.

⁵⁰ Ibidem, dos. 145/1867, f. 31—32, 34, 35, 37—39; Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 432/1867, f. 33, 34.

⁵¹ Ibidem, dos. 477/1869, f. 33, 34.

⁵² Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 145/1867, f. 21, 109, 125, 143.

putut completa, a fost fixată la 7 ianuarie 1868, când a și avut loc, invitați fiind și „capi ai diferitelor autorități”⁵³. După unele date, școala și-a început efectiv cursurile mult mai târziu⁵⁴, la 1 martie 1868.

De-abia a început însă ferma-școală să funcționeze (prin urmare înainte de a se cunoaște rezultatele programului aprobat prin decretul de organizare din septembrie 1867) și la 5 martie 1868 Ministerul Agriculturii a și modificat programul inițial, indicând o serie de materii (noțiuni de fizică, chimie, botanică populară, zoologie, economie rurală, legislație rurală etc.) care, aglomerate, nici nu se vor putea preda în bune condiții, timpul consacrat învățămîntului fiind de 1—3 ore pe zi⁵⁵.

Primul an școlar a durat doar cîteva luni. Rezultatele acestui an s-au văzut mai ales cu prilejul examenelor care s-au ținut în zilele de 12—15 august 1868. În primele trei zile a fost programat examenul teoretic (aritmetică, geometrie, elemente de fizică, agricultură, grădinărie, medicină veterinară), iar în ultima zi examenul practic pe cîmp și împărțirea premiilor⁵⁶. La examene a asistat și inspectorul general de agricultură Ion Ionescu, care și-a consemnat observațiile într-un raport înaintat Ministerului Agriculturii⁵⁷. În cursul examinării, elevii au răspuns foarte bine la toate întrebările. Progrese însemnate s-au obținut la aritmetică, geometrie, agricultură, „veterinărie”.

Examenul de practică ținut la cîmp a fost foarte sever. Pregătirea elevilor la acest examen a lăsat însă mult de dorit: „....În anul viitor — arăta inspectorul general — vor trebui nu numai să știe, deară să și facă, să facă adică brazda și dreaptă ca linia, și deopotrivă de adîncă, și deopotrivă de lată, și bine răsturnată, fără să cază țărîna într-însa și fără a bate boii. Și pentru ca să ajungă a fi buni plugari, vor trebui să lucreze ei singuri și cu plugul și cu celelalte mașini și unelte”. În legătură cu aceasta, se sublinia în mod deosebit necesitatea ca ministerul să înzestreze școala cu un sortiment complet de mașini și unelte, care să servească și atelierului ce începuse a lucra⁵⁸.

Școala de la Balta-Verde a manifestat „tendențe cu totul lăudabile și vrednice de încurajat” nu numai în ce privește „studiile ce s-au predat”, dar și în ce privește cultura grădinii⁵⁹. Ion Ionescu a rămas entuziasmat de „rezultatele eclatante” ale grădinăriei, lucrare „profitabile cu deosebire atît fermei, cît și învățămîntului elevilor”, „lucrări prin care directoarele cu un succes deplin a intrat în frumoasa carieră a îmbunătățirilor agricole”; cu învățătura grădinii a început învățătura elevilor, pentru că grădina „este tipul agriculturii perfecționate”⁶⁰. Rezultatele grădinii au fost

⁵³ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 4—7, 9.

⁵⁴ Ibidem, dos. 16/1868, f. 37.

⁵⁵ Vezi Prescript-verbale, încheiat la 29 iulie 1870 de N. Jioiu, P. S. Aurelian și Petru Opreanu, în „Monitorul...”, nr. 202 din 16/28 septembrie 1870, p. 977.

⁵⁶ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 16/1868, f. 37 și dos. 52/1868, f. 180, 181.

⁵⁷ *Raportul d-lui inspector general de agricultură către dl. ministru al agriculturii, comerțului și lucrărilor publice*, în „Monitorul...”, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2 117, 2 118.

⁵⁸ Ibidem, p. 2 118.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

surprinzătoare: s-au scos legume timpurii crescute în răsadnițe și felurite varietăți cultivate în grădină, care se sconta că vor aduce un venit evaluat de Ion Ionescu la peste 30 de galbeni de pogon. „Afară de venitul acesta, care cu cât va fi mai mare, cu atât mai mult dovedește că direcțiile este la înălțimea misiunii ce i s-a încredințat — sublinia în mod deosebit inspectorul general de agricultură Ion Ionescu în raportul său — este un venit și mai mare, pe care cu fericire l-am constatat în mulțimea de cunoștințe practice ce au dobândit elevii în cursul anului acesta. Esaminându-i în mijlocul plantelor semănate și cultivate de dinșii, am rămas uimit de răspunsurile ce mi-a dat asupra o mulțime de amănunte din această știință practică și cu deosebire profitabilă, când fiecărui lucru se dă și rezonul pentru care trebuie să se facă într-un fel și nu într-altul, adică când alături cu practica și în fața obiectului ei i se face și teorie... Sistemul de învățămînt introdus în ferma-școală a căpătat o deplină consecrațiune în lucrări orticole din anul acesta de aici”⁶¹.

În grădină, lângă mănăstire, s-a organizat și „o grădină de ornament” (grădină de flori, în suprafață de două pogoane), care urma să aibă și „o florărie, adică o cultură de plante și în timpul ernei, afară de grădina botanică, de pepiniere, de pomi roditori, de garduri vii și de duzi și chiar de arbori forestieri cari încep a se urzi aci, chiar după acum în pămîntul dintre mănăstire și sat”⁶².

Pe cîmpul de experiență („ferma experimentală”), în suprafață de un pogon, au fost cultivate diferite soiuri de cereale, în diferite cantități⁶³.

Deoarece pămîntul fermei încă nu fusese delimitat, iar directorul școlii nu luase în stăpînire decît o parte din el, lucrările agricole, cu excepția înființării grădinii de legume, au început abia în primăvara anului 1868⁶⁴. În acest an, potrivit unor date înaintate ministerului de către directorul școlii, au existat următoarele culturi: 32 de pogoane cu grîu, 10 cu orz, 25 cu rapiță, 100 cu porumb, dintre care 30 cultivate de fermă, iar 70 prin învoială de către țărani (din trei, una), 8½ pogoane semănate în toamna lui 1868, 70 de pogoane necultivate, pe care locuitorii din jur și-au învoit vitele la pășune, 30 de pogoane livele naturale, 1 pogon ferma experimentală, 2 pogoane grădina de ornament, 5 pogoane grădina de legume⁶⁵.

Neavînd la dispoziție toate cele 300 de pogoane ce i se cuveneau, lipsită de capital, de vite de muncă, de mașini și unelte perfecționate „cu care să se facă un lucru mult mai bun și mai eficient decît lucrul obținut de cultivatorii de prin prejur” (aceștia — e vorba de marii proprietari — și

⁶¹ „Monitorul...”, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2118.

⁶² *Ibidem*. Vezi și Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 4.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, dos. 477/1869, f. 141; vezi și *Raportul d-lui inspector general de agricultură...*, în „Monitorul...”, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2118.

⁶⁵ *Tablou resumativ de cheltuieli și venitul exploatațiunii fermei-școale de la Balta Verde (Craiova) pe anul 1868* (Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 4). Cifrele date de inspectorul general Ion Ionescu diferă; în raportul său sînt trecute, ca lucrări executate (parte cu bani, parte cu cele 2 perechi de vite cumpărate de director), următoarele: 19 pogoane cu grîu de primăvară, 13 orz, 24 cu rapiță de primăvară, 35 cu porumb, 5 pogoane grădină, 37 de pogoane fineață (loc. cit.).

introduseseră plugul perfecționat), lipsită de mijloacele necesare îmbunătățirii pământului, curățirii lui de buruienile ce-l infestaseră, era firesc ca ferma școlii, rezumându-se la o cultură obișnuită, fără a aplica nici o rotație și nici un asolament, să obțină rezultate submediocre, care nu puteau „exercita vreo influență salutară asupra agriculturii, scopul suprem al fermei-școale”⁶⁶.

Se pare că nici stupina, care avea 10 stupi, și, mai ales, nici „pășă-răria” n-au făcut în primul an progrese vrednice de luat în seamă⁶⁷. Rezultate modeste a obținut și atelierul⁶⁸.

În munca de organizare și dezvoltare, școala de la Balta-Verde a întâmpinat, chiar de la început, greutăți deosebit de mari, care au influențat negativ atât desfășurarea învățământului, cât și exploatarea fermei.

Una din cele mai grele și mai complicate probleme de rezolvat, nu numai în primul, dar și în anii următori, a constituit-o problema delimitării pământului. Așa cum s-a mai amintit, moșia statului Balta-Verde, mai înainte proprietate a mănăstirii Jitia, a fost arendată în 1867, cu condiția să se oprească 300 de pogoane acolo unde guvernul va găsi de cuviință⁶⁹. Inspectorul general de agricultură Ion Ionescu, trimis de minister la fața locului, a avut drept principiu în alegerea acestor pogoane ca „pământul fermei să fie deosebit de acel dat în arendă”. Cele 300 de pogoane au fost stabilite astfel „ca să nu jignească venitul moșiei și să nu fie cel mai mic amestec între pământul arendașului și pământul oprit pe seama școalei”⁷⁰.

Intervenția Ministerului Finanțelor (moșiile statului erau arendate de către acest minister) la Prefectura județului Dolj ca cele 300 de pogoane să fie puse la dispoziția directorului școlii, potrivit cu limitele fixate de Ministerul Agriculturii⁷¹, a rămas fără nici un rezultat. În primăvara anului 1868, locurile încă nu erau predate. După multe insistențe ale directorului⁷², a fost trimis inginerul județului, care a început măsurătoarea, jalonînd, în prima zi, punctele de delimitare⁷³. La această lucrare au fost de față atât adevăratul arendaș, monahul Daniel, fost egumen al mănăstirii Jitia, cât și Theodor Pavlovici, pretinsul arendaș, pe numele căruia figura moșia, deoarece Daniel, ca monah, nu avea dreptul să aibă îndelet-

⁶⁶ *Raportul d-lui inspectore generale de agricultură...* (loc. cit.).

⁶⁷ *Tablou resumativ de cheltuielile și venitul exploatațiunei fermei-școale de la Balta-Verde (Craiova) pe anul 1868* (Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 4).

⁶⁸ S-au construit, printre altele, 16 pluguri, dintre care 7 cu roțile, 9 grape, 1 căruță, 4 stupi. Vezi *Lista de mașinile și instrumentele construite la atelierul de la ferma-școală de la Balta-Verde (Craiova) pe 1868* (Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 10).

⁶⁹ *Despre înființarea fermei și instalarea ei, în Espunerea dării de seamă a fermei-școale de la Balta-Verde—Craiova pe anul expirat 1869* (Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 141).

⁷⁰ *Ibidem*; vezi și *Raportul d-lui inspectore generale de agricultură...*

⁷¹ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 145/1867, f. 134.

⁷² Vezi adresele directorului școlii nr. 65 din 20 martie, 77 din 17 aprilie și 93 din 6 mai 1868 (Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 61, 70 și 77).

⁷³ *Ibidem*, f. 119.

niciri lucrative⁷⁴. Arendașul a încuviințat „fixarea măgegilor pe puncte“, avînd doar pretenția să i se lase un drum de doi stînji pe marginea bălții, necesar exploatării trestiei, și să i se restituie cinci pogoane din via mănăstirii. Tranzacțiunea propusă de arendaș a fost, ulterior, la cerearea directorului, aprobată de Ministerul Agriculturii⁷⁵. Așadar, se părea că problema delimitării definitive a locurilor școlii va fi în sfîrșit rezolvată. Dar, lucru ciudat, inginerul județului a întrerupt măsurătoarea chiar a doua zi, părăsind lucrarea⁷⁶. Profitînd de aceste întîrzieri și tărăgănări, ale căror cauze erau mai mult decît suspecte, arendașul, deși recunoștea limitele fixate, a început a se întinde peste pămîntul cuvenit școlii⁷⁷, reclamînd, în același timp, pe director care i-ar fi „atacat livezile și balta“⁷⁸.

În raportul său, pe care l-am mai amintit, întocmit în urma inspecției făcute la școala de la Balta-Verde, Ion Ionescu lua într-un mod categoric apărarea școlii, cerea Ministerului Agriculturii să trimită un inginer care „să măsoare pămîntul dintre hotarele indicate“, „ca să se curme odată relele uneltiri ale arendașului“⁷⁹.

În septembrie 1868 a fost trimis, însă de către Ministerul Finanțelor, un inginer hotarnic⁸⁰; delimitarea executată a fost contestată de directorul școlii, care aducea acuzații grave inginerului, pentru că s-ar fi unit cu arendașul. Se cerea, urgent, instituirea unei comisii⁸¹. Comisia, alcătuită din prefectul județului, inginerul șef al „Serviciului de punți și șosele, circumscripția II“ și avocatul public⁸², a stabilit că inginerul hotarnic s-a ținut numai de numărul pogoanelor“, amestecînd locurile școlii cu ale arendașului⁸³. Concluziile ei — care respectau principiul aplicat de inspectorul general Ion Ionescu încă de la început, din 1867 cînd a ales locurile, au fost aprobate de către Ministerul Agriculturii ce comunica Prefecturii de Dolj „să ia măsuri pentru a delimita întocmai pămîntul școlii“⁸⁴, pe cînd Ministerul de Finanțe ordona „delimitarea conform pla-

⁷⁴ Vezi adresa nr. 122, din 13 iunie 1868 a directorului școlii către prefectul județului Dolj (Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 119 și 161).

⁷⁵ *Despre înființarea fermei și instalarea ei...* (Arh. ist. centr., Min. agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 141); vezi și *Raportul d-lui inspector generale de agri ultura...*, în „Monitorul...“, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2118.

⁷⁶ *Despre înființarea fermei și instalarea ei...* (Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 141).

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 108. Într-un raport (nr. 137 din 6 iulie 1868) directorul școlii susținea, de asemenea, ca monahul arendaș a venit să ridice cu forța magazia, pătulul și materialul bordeiului ce se aflau pe cuprinsul moșiei; atunci cînd directorul a reclamat subprefectului de ocol, acesta i-a răspuns ca arendaș este T. Pavlovici, nu monahul Daniel (ibidem, f. 161).

⁷⁹ *Raportul d-lui inspector generale de agricultură...*, în „Monitorul...“, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2118.

⁸⁰ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 205.

⁸¹ Ibidem, f. 235 și 236.

⁸² Ibidem, f. 242.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, f. 257.

nului întocmit“ de inginerul hotarnic trimis de el⁸⁵. Aceste două ordine contradictorii făceau să se amâne din nou rezolvarea problemei delimitării pământului, ceea ce va constitui o mare greutate în activitatea școlii în anul următor și va aduce grave prejudicii prestigiului și autorității sale în conflictul cu arendașul celeilalte părți din moșia Balta-Verde.

A doua problemă, care a constituit de asemenea o mare greutate în activitatea școlii și care nu s-a putut rezolva nici în primul an, nici în anii următori, a fost asigurarea numărului de elevi stabilit pentru a frecventa cursurile teoretice și practice. Prin decretul de organizare a fermelor-școli din toamna anului 1867, numărul elevilor era fixat la 36 (6 pentru atelier)⁸⁶. Încă 4 elevi (2 pentru agricultură și 2 pentru atelier), bursieri ai Consiliului județean, trebuiau luați numai din județul Dolj⁸⁷. Existau speranțe că nu vor fi dificultăți, mai ales la început, în a doua jumătate a lunii septembrie, când, dintr-o serie de județe, unii tineri se și prezentaseră la Craiova, alții urmau să sosească. Din Gorj, de exemplu, veniseră 4, din Mehedinți se anunța trimiterea a 7 tineri deja selecționați dintr-un număr mai mare, din Romanați și Vilcea câte 3.⁸⁸

Intr-un raport din 13 noiembrie 1867, Ion Ionescu aducea la cunoștința Ministerului Agriculturii că atât în județul Dolj, cât și în Mehedinți, pretutindeni pe unde a umblat, „proprietarii și arendașii, moșnenii și țăranii împroprietăriți“ cu care a stat de vorbă și-au manifestat bucuria și recunoștința pentru „înființarea stabilimentului de instrucțiune agricole“ ce răspundea „la adevăratele lor trebuințe“⁸⁹.

Dar toate aceste speranțe s-au spulberat în scurt timp. Mulți tineri care fuseseră aleși au renunțat. Alții cu greu au putut fi strinși la școală. În noiembrie 1867 erau 26; în decembrie 32 elevi⁹⁰. Abia în luna ianuarie 1868 s-a ajuns la un număr de 36 de elevi⁹¹. Numărul acesta a început însă chiar în luna următoare să scadă, întâi într-un ritm lent, apoi din ce în ce mai rapid, cifra cea mai mică — 15 — înregistrându-se în luna septembrie⁹². Ingrijorător era mai ales faptul că la examenele din august

⁸⁵ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 255.

⁸⁶ „Monitorul...“, nr. 197 din 1/13 septembrie 1867, p. 1 037.

⁸⁷ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 20 și 49.

⁸⁸ Ibidem, dos. 145/1867, f. 31, 34, 37, 42, 54.

⁸⁹ *Raportul d-lui inspector general de agricultură...*, în „Monitorul...“, nr. 256 din 15/27 noiembrie 1867, p. 1 264. Vezi și „Adevarul“ (Craiova), an. I, nr. 9 din 26 februarie 1867, p. 1.

⁹⁰ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 461/1869, f. 24.

⁹¹ *Tablou resumator pentru întreținerea elevilor fermei-școale de la Craiova pe 1868* (ibidem, f. 26). O situație întocmită la 10 ianuarie 1868 indică un număr de 34 de elevi din județele Vlasca, Ialomița, Gorj, Vilcea, Romanați, Mehedinți, Muscel, Olt, Teleorman, Argeș, Dolj. Cei mai mulți erau din județele Dolj (6), Mehedinți, Gorj, Romanați (câte 4). Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 3.

⁹² Iată, după *Tabloul resumator pentru întreținerea elevilor...*, evoluția frecvenței pe luni în 1868: ianuarie 36; februarie și martie 35; aprilie 30; mai și iunie 25; iulie 18; august 16; septembrie 15; octombrie 17; noiembrie și decembrie 19. Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 461/1869, f. 26.

1868 s-au prezentat doar 10 elevi⁹³. Chiar din primele luni ale înființării școlii — noiembrie și decembrie 1867 — au existat cazuri când unii elevi au fost admiși de „comisia esaminatorie” și doar după două-trei zile „au și dosit din școală”. Asemenea cazuri de fugă, de „dezertare”, au continuat și în lunile următoare⁹⁴. Pentru completarea locurilor vacante, conducerea școlii a trimis — uneori la intervale foarte scurte — numeroase adrese și rapoarte Prefecturii de Dolj și Ministerului Agriculturii, care, la rîndul lor, au intervenit dînd ordine subprefecților din Dolj, respectiv prefecților din județele oltene, precum și celor din Muscel, Olt, Argeș să grăbească trimiterea tinerilor pe care îi vor convinge să urmeze școala⁹⁵.

Cu toate insistențele directorului și intervențiile și ordinele date de Ministerul Agriculturii și Prefectura județului Dolj, problema asigurării numărului de elevi stabilit a rămas permanent o problemă acută, de nerezolvat. Situația se agravase deoarece în școala agricolă de la Balta-Verde au fost admiși de comisia examinatoare — indulgentă mai ales atunci cînd era incompletă — și elevi foarte slab pregătiți, care nu erau „destoinici a urma cursurile”, „neputînd unii nici chiar a scrie”⁹⁶. Probabil că din rîndul acestora s-au înregistrat cele mai multe dezertări, unii chiar afirmînd că pleacă „din cauza examenelor”⁹⁷. Nu este de neglijat nici faptul că tinerii elevi, crescuți într-o anumită libertate, obișnuiți cu viața din sat, cu munca la cîmp în aer liber, suportau foarte greu disciplina severă din școală, programul strict, potrivit căruia erau reținuți zilnic în camere pentru studiu, anul școlar prelungit, fără vacanță⁹⁸. O importanță hotărîtoare avea însă felul în care era organizată activitatea elevilor. În afară de participarea la cursurile teoretice și practice, aceștia aveau în același timp obligația — stabilită prin decretul privind înființarea celor două școli (de la Balta-Verde și Galata) — de a munci efectiv pe cele 300 de pogoane în profitul directorului, care era, totodată, și arendașul moșiei fermei. Munca în folosul directorului era, în fond, o muncă de argat, deși

⁹³ Trei elevi nu s-au prezentat la examene pentru că erau bolnavi, iar alți trei pentru că erau noi. Vezi *Raportul d-lui inspectore generale de agricultură...*, în „Monitorul...”, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2118.

⁹⁴ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 16/1868, f. 20, 33, 34 și dos. 52/1868, f. 28, 30, 51, 58, 59, 67, 74, 110.

⁹⁵ Ibidem, dos. 16/1868, f. 40 și dos. 52/1868, f. 20, 21, 49, 113, 118, 142, 243, 244 și 281.

⁹⁶ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 12. În legătură cu această situație, direcțiunea școlii a cerut prefecturii să convoace pentru 14 ianuarie 1868 „comisiunea esaminatorie completă” pentru „a face un examen general de toți elevii după care să se poată clasifica în două sau trei categorii” (ibidem); însă chiar a doua zi prefectul județului anunța pe directorul școlii că, „luînd înțelegere” cu membrii care au compus juriul examinator, aceștia au fost de părere să nu se mai facă examenul general (ibidem, f. 13).

⁹⁷ Ibidem, f. 110.

⁹⁸ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 19; Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 52/1868, f. 110.

Ion Ionescu sublinia — în urma inspecției făcute în august 1868 — că elevii „sînt foarte de departe de a fi tratați ca argați”⁹⁹. La toate acestea se mai adăugau și alte greutăți¹⁰⁰.

★

În asemenea condiții grele, dar și cu o anumită experiență acumulată, a început și s-a desfășurat activitatea școlii în cel de-al doilea an. Progresele studiilor teoretice, mai ales, au fost evidente¹⁰¹. La cursul de agricultură din anul școlar 1868/1869, de exemplu, s-au predat de către profesor (care era chiar directorul școlii) probleme deosebit de importante privind ridicarea fertilității solului, sporirea producției vegetale prin aplicarea unor metode agrotehnice înaintate, cultivarea plantelor tehnice: „despre știința pămînturilor” (diviziunea, compoziția, calitatea, destinația pămînturilor); despre îngrășăminte (vegetale, animale, mixte) și amendamente; „despre lucrările ce au de bază a dispune pămîntul la cultură” (arături, semănături, lucrări de întreținere); „despre știința plantelor folosite și cultura lor specială” („plantele cultivate în cîmp ale căror grîne serv la alimentațiunea omului”, „plantele cultivate în cîmp ale căror rădăcini, fructe și foi serv la alimentația omului”, „plantele cultivate pentru foloase industriale și economice: plantele uleioase, ațoase și vopsitoare”); despre plantele furajere (pășuni, livezi naturale, livezi artificiale); despre asolamente¹⁰². Și lecțiile de grădinărie au cuprins probleme importante, care au constituit capitole speciale ale cursului (de exemplu capitolele despre „operațiuni relative la semănat și transplantat” și „cultura specială a legumelor”)¹⁰³. Același lucru în ceea ce privește pomologia¹⁰⁴.

Răspunsurile date de elevi la agricultură și grădinărie — arăta Ion Ionescu în urma inspecției făcute la școală, cînd a și asistat la examenele ținute în zilele de 21, 22 și 23 iulie 1869 — „au produs cea mai deplină convingere că atît ei, cît și profesorii lor și-au îndeplinit datoria cu sfințenie și că se silesc a ridica școala la înalta ei misiune”¹⁰⁵. De asemenea, elevii s-au prezentat foarte bine pregătiți la examenul de aritmetică și geometrie: răspunsurile — sublinia Ion Ionescu — „nu pot să nu fi satisfăcut și pe cel mai aspru esaminator”¹⁰⁶. La apicultură însă, „pe cît erau

⁹⁹ „Monitorul...”, nr. 245 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 2 118.

¹⁰⁰ Clădirea veche a mănăstirii nu corespundea exigențelor unui internat de școală: încăperea în care locuiau elevii aveau tavanul prea jos și puțină aerație; clădirea era înconjurată de baltă cu apă stătătoare, datorită căreia în lunile de vară aproape toți elevii și personalul școlii se îmbolnăveau de friguri (vezi procesul-verbal încheiat la 14 iunie 1869 de comisia de medici care a inspectat școala. Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 80).

¹⁰¹ În clasa I s-a predat agricultura, grădinăria, zootehnia generală, aritmetica și geometria, iar în clasa a II-a agricultura, grădinăria, zootehnia, măsurarea pămîntului, apicultura și contabilitatea. Ibidem, f. 116.

¹⁰² *Programa cursului de agricultură predat în anul școlar 1868/69*, ibidem, f. 119 și 120.

¹⁰³ Ibidem, f. 122.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 123.

¹⁰⁵ Vezi *Raportul nr. 65 din 25 iulie 1869 al inspectorului general de agricultură Ion Ionescu*, trimis din Craiova Ministerului Agriculturii (ibidem, f. 117).

¹⁰⁶ Ibidem, f. 116.

de brilante răspunsurile de text ale elevilor, pe atât era materia și rău predată și rău concepută, apicultorul nefiind la înălțimea misiunii ce i s-a dat" și neavînd „însușirile cerute de pedagogie de la 'un profesor" ¹⁰⁷. Și contabilitatea a lăsat foarte mult de dorit, din toate punctele de vedere. Ion Ionescu are cuvinte foarte grele pentru contabil, atât în ce privește „însușirile de a fi învățător", cît și în ceea ce privește ținerea contabilității fermei, unde a constatat „confusiunea și haosul ce-l produce orice nemer-nic ce se găsește pus a mania cifrele pe care... le încurcă de nimene nu mai știe cum să le descurce" ¹⁰⁸. Cursul de „veterinariă" era, ca și în anul precedent, la începutul lui; „dacă nu se vor lua măsurile cuvenite — aprecia Ion Ionescu — apoi tot la început va fi" ¹⁰⁹.

În general, învățămîntul teoretic s-a rezumat mai mult la textele predate de profesori și mai puțin la însemnările și notele pe care, potrivit instrucțiunilor ministerului, erau obligați să le ia elevii și pe care directorul sau subdirectorul trebuiau „să le corigese" ¹¹⁰.

În ceea ce privește învățămîntul practic — „fundamentul fermei-școale" — rezultate deosebite s-au obținut mai ales „la munca grădinăriei și pomologiei", care era „pe cea mai sigură și mai bună cale de progres" ¹¹¹.

Ca și în anul precedent, inspectorul general a avut numai cuvinte de laudă pentru horticultură, „această agricultură perfectă", care „scoate din pămînt veniturile cele mai mari". Deoarece ferma-școală, lipsită de pămîntul ce i se cuvenea, nu începuse lucrările „de mare cultură" — problema delimitării terenului încă nu fusese rezolvată —, ea „și-a pus toată puterea" în „cele ale grădinăriei" și „a făcut o cultură horticolă de model în toate privirile" începînd chiar „ameliorațiuni fonciere de o mare însemnătate" ¹¹². Grădinăria, pomologia, și cultura duzilor, „bine croite" mergeau „și mai bine încă". În afară de grădina de legume, a cărei suprafață se pare că a crescut în cel de-al doilea an la 10 pogoane, și a cărei „cultură progresivă și înavușitoare" a servit permanent „la învățămîntul practic al elevilor și la exemplu de dat grădinarilor români", în afară de „plantațiunea de 700 duzi toți frumoși și bine prinși", s-a mai înființat o grădină de pomi fructiferi din cele mai alese și mai renumite varietăți, aduși din străinătate și plantați în primăvara anului 1869, precum și „o școală de pomi" din puieti și semințe aduse tot din străinătate, s-au plantat 238 de bucăți de fragi, smeură, coacăzi, agriși, „600 saduri sparanghel", au continuat lucrările în „grădina de ornament" și în cîmpul de experiență (ferma experimentală) ¹¹³. Toate acestea demonstau că în

¹⁰⁷ Arh. ist. centrala. Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 116.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 117.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem, f. 116.

¹¹¹ Ibidem, f. 115.

¹¹² Ibidem, f. 114.

¹¹³ Ibidem, f. 114 și 115. Vezi *Espunerea Dării de seamă a Fermei-Școale de la Balta-Verde — Craiova pe anul expirat 1869* (Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 143, 144). Vezi și *Tabel resumativ de cheltuelile și venitul exploatațiunei fermei-școale de la Balta-Verde (Craiova) pe anul 1869* (ibidem, dos. 523/1871, f. 10).

acele ramuri unde conducerea școlii avea posibilitatea să-și desfășoare în mod liber inițiativa, voința și puterea de muncă, rezultatele obținute — deși într-un timp relativ scurt — erau deosebite.

În cel de-al doilea an, ca și în primul, ferma școlii n-a putut face o adevărată cultură mare, în câmp, nici introduce rotația, asolamentul, diferite metode agrotehnice avansate, rezumîndu-se și de data aceasta la o cultură obișnuită, rudimentară. Cauzele esențiale: nerezolvarea, în continuare, a problemei delimitării locurilor (arendașul luase din nou, cu forța, și alte pogoane din pămîntul școlii); lipsa mașinilor agricole; lipsa animalelor de muncă (ferma școlii n-a avut niciodată mai mult de patru atelaje)¹¹⁴.

Cu toate acestea s-a reușit să se cultive unele suprafețe: 8,50 pogoane cu griu de toamnă, 25 de pogoane cu orz, 5 pogoane cu ovăz¹¹⁵. Muncile agricole, atît în grădina de legume și în grădina de pomi, cît și în „cultura mare”, cu excepția a 50 de pogoane de porumb date cu învoială la țărani: din trei, una¹¹⁶ — s-au făcut cu elevi, argați, zileri¹¹⁷.

În ce privește atelierul, rezultatele au fost, într-o anumită măsură, mai bune ca în anul precedent¹¹⁸. Atelierul, ca, de altfel, și ferma propriu-zisă, a obținut în primul și în al doilea an unele beneficii¹¹⁹.

Oricît de modeste, rezultatele fermei, fără să mai amintim succesele deosebite obținute în grădina de legume, contribuiseră la creșterea urii arendașului. Acesta se îndărătnicea să nu renunțe la cele 300 de pogoane puse la dispoziția școlii din moșia pe care ar fi vrut s-o arendeze singur, în întregime. Pentru a lovi în școală, el va continua, cu perseverență, atacurile împotriva conducerii acesteia, mai ales că directorul, care dăduse cu învoială țăranilor (ca islaz pentru vite sau ca locuri de muncă în dijmă) un număr de pogoane din pămîntul școlii, îi făcea și direct concurență. Profitînd de amînarea delimitării terenului, de lipsa de fermitate și formalitățile birocratice ale celor două ministere — și în primul rînd ale Ministerului de Finanțe —, de faptul că aceste ministere s-au pus foarte tîrziu de acord, ordinele Ministerului Agriculturii contrazicînd pe

¹¹⁴ Vezi *Espunerea dării de seamă...* (ibidem, dos. 477/1869, f. 143) și *Tabel resumativ...* pe 1869 (ibidem, dos. 523/1871, f. 2).

¹¹⁵ Există unele nepotriviri de cifre privind aceste suprafețe, date de raportul inspectorului general Ion Ionescu din iulie 1869 (ibidem, dos. 477/1869, f. 115), expunerea dării de seamă (ibidem, f. 144) și de tabelul rezumativ pe 1869 (ibidem, dos. 523/1871, f. 7); noi am folosit datele din tabel care ni s-au parut mai complete.

¹¹⁶ Ibidem, dos. 523/1871, f. 7.

¹¹⁷ De exemplu, la grădina de legume (pe 6 pogoane) elevii au lucrat 789½ zile, argații 94½, iar zilerii 361 de zile; în grădina de pomi (2 pogoane) elevii au lucrat 72½ zile, argații 2 și zilerii 134 de zile; la cultura griului s-au efectuat 121½ zile de către elevi, 12 de către argați, 26 de către zileri, iar la cultura orzului (în 5 din cele 25 de pogoane s-a semănat și lucernă pentru vite) 138 de zile de către elevi, 18½ de către argați, 223 de către zileri; cîmpul de experiență (1 pogon) a fost muncit numai cu elevi (80 de zile) și zileri (25½ zile) (ibidem, f. 6, 7).

¹¹⁸ S-au construit, de exemplu, 12 pluguri cu roțile, 8 grape cu dinți de fier, 1 extirpator cu 7 fiare; au fost începute, fara însă a fi terminate: 22 de pluguri, 5 prășitoare, o mașină de semănat rapiță etc. Vezi *Lista de machinele și instrumentele construite la atelierul de la ferma-școală Balta-Verde (Craiova) pe 1869* (ibidem, f. 10).

¹¹⁹ Ibidem, dos. 523/1871, f. 5 și 7—10.

cele ale Ministerului Finanțelor și invers, arendașul, lăsat în voia sa și sprijinit, credem noi, în afară de anumiți oameni politici locali cu mare influență (avocatul G. Chițu) și de unele elemente din Ministerul de Finanțe¹²⁰, a înaintat cu forța pe pământul școlii, pînă a ajuns la o distanță de 300 și chiar 100 de stinjeni de localul acesteia¹²¹. Plugurile care erau lîngă școală au fost oprite de oamenii arendașului, elevii insultați, amenințați, izgoniți¹²². Atunci cînd — în urma dispozițiilor prefectului — a venit un inginer să întocmească planul locurilor școlii, arendașul a trimis oameni înarmați cu ciomege care au dat „toate măgele jos” și au izgonit elevii care au încercat să le ridice din nou¹²³. Reclamațiile împotriva directorului școlii adresate de arendaș prefectului județului erau menite să ascundă abuzurile și manevrele sale¹²⁴. În sfîrșit, după multe stăruințe ale directorului școlii¹²⁵ și intervenții ale prefectului județului („Vă rog în interesul general — telegrafia prefectul P. Broșteanu către Ministerul Agriculturii — terminați această chestie, a se da locurile conform limitelor indicate de dv., altfel desființați școala, căci cheltuielile rămîn vane cînd școala este împiedicată a prospera”¹²⁶), problema delimitării locurilor a fost trimisă, în urma înțelegerii intervenite între cele două ministere, Consiliului de avocați, care, prin Jurnalul nr. 52 din 5 iunie 1869, a dat dreptate școlii, arendașul fiind obligat să primească delimitarea așa cum a fixat-o inspectorul general Ion Ionescu (cu excepția grădinii, unde a intervenit tranzacția între director și arendaș)¹²⁷. La 15 iulie 1869, directorul școlii „s-a instalat în posesiunea acelor 300 de pogoane”, „după cum dorea”¹²⁸. Intrigile și uneltirile arendașului însă, în loc să înceteze, s-au intensificat: proteste la prefectură declinînd competența administrației, învoieli cu țăranii cărora li s-a dat să lucreze pământul școlii, trimiterea directorului în judecată¹²⁹. Hotărîrea din 22 august 1869 a judeului de pace al Ocolului II a dat dreptate arendașului T. Pavlovici, obligînd pe directorul școlii a se mărgini în posesiunea acelor 300 de pogoane după planul întocmit de inginerul hotarnic trimis de Ministerul de Finanțe, plan care, așa cum s-a arătat mai înainte, era în favoarea arendașului și amesteca locurile rămase acestuia cu cele ale școlii¹³⁰. Impotriva acestei hotărîri s-a

¹²⁰ Este interesant de observat că și cu prilejul încheierii contractului între Ministerul de Finanțe și arendaș, la început, „din scăpare de vedere nu s-a trecut și condițiunea specială prevăzută în condica de licitație, adică de a lăsa pentru școala de agricultură 300 de pogoane loc arabil din trupul moșiei fără veri o plată” (Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 51/1867, f. 247).

¹²¹ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 33, 46.

¹²² Ibidem, f. 34.

¹²³ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 114/1869, f. 40, 41. Vezi și procesul-verbal încheiat la primărie (ibidem, f. 50).

¹²⁴ Ibidem, f. 42, 47.

¹²⁵ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 32, 33, 34, 46, 53, 63.

¹²⁶ Raport telegrafic nr. 4 048 din 3 mai 1869 (ibidem, f. 66).

¹²⁷ Ibidem, f. 71, 72.

¹²⁸ Ibidem, f. 162, 168. Vezi și Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 114/1869, f. 72.

¹²⁹ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 87, 163—165, 177, 207, 208.

¹³⁰ Ibidem, f. 212.

făcut bineînțeles apel¹³¹, dar toate aceste intrigi și prigoniri cu care era hărțuită conducerea școlii și care făceau ca și acum, după atîta vreme de la înființare, ferma-școală să nu poată avea o cultură mare rațională, progresivă și să fie în aceeași stare ca la început — căci „pe un pămînt neconținut bîntuit“ nu se putea întemeia o adevărată cultură — au avut o „înfrîurire pernicioasă“ nu numai în ce privește lucrările agricole și rentabilitatea fermei, ci și în ce privește bunul mers al școlii, prestigiul și autoritatea ei¹³². S-a dezlănțuit o adevărată campanie de calomnii, menită să demonstreze „că școala merge rău, că se cheltuiesc în curată pierdere banii țării, că directorul este un hoțiu“¹³³. Se prea poate ca demisia în bloc pe care profesorii școlii și-au dat-o la 17 iulie, deci la două zile după ce se luase în primire pămîntul școlii, și chiar în ajunul examenelor — în prima zi, la 21 iulie, ei nici n-au luat parte la examinarea elevilor — să aibă ca principală cauză uneltirile și intrigile arendașului. Această demisie ar fi avut menirea să constituie cel mai temeinic argument că situația școlii era într-adevăr dezastruoasă — dacă înșiși profesorii ei au demisionat cu toții — și că directorul trebuia neapărat înlocuit. Într-o telegramă adresată la 19/31 iulie Ministerului Agriculturii, profesorii arătau că școala ar fi fost adusă „într-o stare deplorabilă“ de către director¹³⁴. La rîndul său, directorul, încunoștința Ministerul Agriculturii de atitudinea de indisciplină a funcționarilor, de faptul că aceștia nu-și îndeplineau cu exactitate atribuțiile serviciului; subdirectorul G. Bohoreanu mai ales, care urma să fie îndepărtat încă din anul precedent, era acuzat de lucruri deosebit de grave: nepăsare față de interesele școlii, spirit de revoltă, atrăgînd de partea sa și pe ceilalți, înțelegere cu dușmanul cel mai neîmpăcat al școlii — arendașul celeilalte părți de moșie — care îl și plătea și căruia nu numai că i-ar fi comunicat toate lucrările din cancelarie, dar chiar i-ar fi predat unele hîrtii care lipsesc. Directorul insista să fie înlocuiți toți angajații, acceptîndu-li-se demisia¹³⁵. În raportul său către Ministerul Agriculturii¹³⁶, inspectorul general Ion Ionescu se arăta intransigent față de critica neîntemeiată a angajaților, care și-au călcat datoria calomniînd „omul pus în capul instituțiunii“, acuzîndu-l că „n-a făcut lucrări de îmbunătățiri agricole ce nu sînt cu putință a se face nici de către genurile cele mai mari ale agriculturii moderne“. „Scopul angajaților — sublinia el — este darea afară a directorului“¹³⁷. În același timp, inspectorul general dezaproba atitudinea directorului, care, „văzîndu-se bătut din toate părțile“, n-a avut „iscușința a vedea de unde s-a stîrnit vîntul ce-l bate“ și „i-a chemat cu asprime“ pe angajați, făcîndu-i și pe ei răspunzători de campania dezlănțuită împotriva lui¹³⁸.

¹³¹ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 195. 204.

¹³² Vezi raportul nr. 65 din iulie 1869 al inspectorului general Ion Ionescu (ibidem, f. 114).

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 105.

¹³⁵ Ibidem, f. 106 și 107.

¹³⁶ Nr. 67, trimis din Craiova, la 25 iulie 1869 (ibidem, f. 118).

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

În urma intervenției în primul rînd a lui Ion Ionescu, precum și în urma stăruințelor prefectului județului, conflictul a fost aplanat ¹³⁹.

Deși neînțelegerile dintre director și restul personalului au fost deocamdată, cel puțin aparent, înlăturate, ele au dat o grea lovitură fermei-școli și vor avea urmări grave pentru însăși existența acesteia. Cunoscînd manifestările și substratul acestui conflict, prevăzîndu-i urmările, Ion Ionescu era îndreptățit să dea semnalul de alarmă, atrăgînd atenția că „ministerul este dator a neutraliza efectul și exemplul cel rău ce l-au dat elevilor niște ampoiași ce s-au ridicat în contra mai marelui lor” ¹⁴⁰. Același scop — a contribui la neutralizarea „exemplului cel rău” — l-a avut, credem noi, și intervenția sa pe lângă Ministerul Agriculturii ca să se aducă mulțumiri atît directorului și grădinarului, pentru succesele obținute în ce privește învățămîntul și realizarea unor beneficii, cît și prefectului județului (P. Broșteanu) pentru ajutorul dat școlii ¹⁴¹, ceea ce ministerul a și făcut ¹⁴². De altfel, credem că Ministerul Agriculturii își însușise întocmai opiniile inspectorului general Ion Ionescu atunci cînd consideră școala prigonită și o pune sub directa priveghere a prefectului, dîndu-i acestuia dispoziții ca, în înțelegere cu directorul, „să o țină apărată de loviturile ce i s-au dat și care continuă a i se da” ¹⁴³.

Era nevoie de sprijin și ajutor — material în primul rînd, dar și moral — cu atît mai mult cu cît directorul, copleșit de loviturile primite, hotărîse la un moment dat, să-și părăsească postul ¹⁴⁴.

În afară de intrigile și abuzurile din partea arendașului, școala trebuia să facă față și altor greutăți, care, în comparație cu anul precedent, căpătaseră amploare. Cu toate insistențele directorului — rapoarte, adrese, către minister și către prefectură —, cu toate intervențiile prefecturii și ordinele ministerului ¹⁴⁵, numărul necesar de elevi (36, în afară de cei 4 „pe compta” Comitetului județean Dolj) era departe de a se completa, mai ales în primele opt luni ¹⁴⁶. Știrile despre lipsurile și dezordinele din școală trecuseră, mult exagerate, și în satele județelor vecine, purtate mai ales de elevii care fugiseră și ai căror părinți preferau să plătească cheltuielile făcute decît să-i întoarcă la școală; motivele: elevii nu erau bine

¹³⁹ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 118. Vezi și f. 114. Vezi și Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 114/1869, f. 84 și 85.

¹⁴⁰ Vezi raportul nr. 67 din 25 iulie 1869. Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 118.

¹⁴¹ Vezi raportul nr. 65 din 25 iulie 1869 (ibidem, f. 116, 117).

¹⁴² Vezi nota Ministerului Agriculturii nr. 5829 din 31 iulie 1869, prin care se aduc mulțumiri directorului și grădinarului, atrăgîndu-se atenția asupra lipsurilor serviciului contabilității (ibidem, f. 133); vezi și nota nr. 5830 din 1 august 1869 prin care se aduc mulțumiri prefectului județului Dolj (ibidem, f. 134).

¹⁴³ Vezi nota nr. 756 din 31 ianuarie 1870 a Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor publice către prefectul județului Dolj (Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 86/1870, f. 5), cf. ordinul nr. 6870 din 5 septembrie 1870 (ibidem, dos. 114/1869, f. 115).

¹⁴⁴ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 114.

¹⁴⁵ Ibidem, f. 15, 83, 84, 159, 161, 172, 174, 191, 214. Vezi și Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 114/1869, f. 1, 88, 120, 121.

¹⁴⁶ Iată evoluția, pe luni, a numărului de elevi prezenți la școală în 1869: ianuarie 25, februarie 27, martie, aprilie, mai 25, iunie 22, iulie 21, august 22, septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie 30 (Arh. ist. centr. Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 461/1869, f. 103).

tratați nici în ce privește hrana, nici în ce privește învățămîntul, fiind supuși la munci peste puterile lor¹⁴⁷. Toate acestea au făcut să scadă exigențele la primire, nemaiținîndu-se seama decît într-o anumită măsură de profesiunea părinților, locul nașterii, etatea și studiile elevilor, de faptul că — pentru a fi eficiente — cursurile trebuiau să înceapă la aceeași dată pentru toți elevii din aceeași clasă¹⁴⁸.

În asemenea condiții deosebit de dificile, cînd, în mod obiectiv, nu existau posibilități pentru a asigura o elementară omogenitate — diferența de vîrstă între elevi era de la 1 pînă la 5 ani, unii aveau patru clase primare, alții trei sau chiar două, unii veneau de la începutul anului, alții cîteva luni mai tîrziu, sau chiar aproape de sfîrșit¹⁴⁹ — candidați care să întrunească toate condițiile cerute și care să și dorească a se înscrie neputîndu-se găsi, s-a preconizat ca numărul necesar de elevi să se ia dintre recruții trași la sorți pentru contingentul armatei¹⁵⁰. Acești recruți erau destinați celor trei ferme-școli: Balta-Verde (Craiova), Galata (Iași) și Herăstrău (București)¹⁵¹. Potrivit proiectului de lege întocmit, timpul de trei ani, cît se stabilise să rămînă fiecare tînar în școală, se considera drept serviciu militar. În afară de cursuri teoretice agricole, se prevedea și instrucție militară. Un sergent din armată, atașat pe lîngă fiecare fermă-școală, trebuia să aibă în grijă disciplina elevilor și să-i învețe mînuirea armelor și exercițiile militare. Se prevedea, de asemenea, că programul învățămîntului se va întocmi astfel încît o oră pe zi să fie rezervată exercițiilor militare, iar de două ori în fiecare lună elevii vor ieși la cîmp împreună cu armata din garnizoană, pentru a deprinde în practică toate exercițiile necesare unui soldat¹⁵². Pînă la urmă, proiectul de lege n-a mai fost luat în considerare, renunțîndu-se la recruți¹⁵³; alte propuneri

¹⁴⁷ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 1, 183. Ancheta făcută, din ordinul Ministerului Agriculturii, de către prefectul județului, a constatat ca aceste motive erau neîntemeiate (ibidem, f. 2, 19).

¹⁴⁸ Este semnificativă, din acest punct de vedere, următoarea situație a elevilor prezenți la examenul general din iulie 1869: din totalul de 20 de elevi (unele situații dau, cîtra 21 — vezi mai sus nota 146), în clasa I erau 6, în clasa a II-a 8, la atelierul de fierărie 6; în ce privește profesiunea părinților, 16 erau agricultori, 1 — învățator, 1 — preot, 1 — arhitect, 1 — slujbaş; locul nașterii (districtul): Dolj — 5, Romanați — 2, Rimnicu-Vâlcea — 4, Gorj, — 2, Mehedinți — 1, Olt — 1, Argeș — 2, Muscel — 2, Ilfov — 1; etatea: 16 ani — 2 elevi, 17 ani — 5, 18 ani — 5, 19 ani — 7, 21 ani — 1; studiile făcute: patru clase primare — 9 elevi, trei clase — 8, două clase — 2 elevi (din datele pe care le-am avut la îndemînă n-am putut preciza studiile unui elev); data intrării în școală a elevilor din clasa I: iulie 1868 — 1 elev, septembrie 1868 — 2, octombrie 1868 — 1, decembrie 1868 — 1, martie 1869 — 1; data intrării în școală a elevilor din clasa a II-a: noiembrie 1867 — 5, decembrie 1867 — 2, februarie 1868 — 1; data intrării elevilor de la atelier: noiembrie 1867 — 2, decembrie 1867 — 2, februarie 1868 — 1, martie 1869 — 1 (ibidem, f. 130, 131, 132).

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem, dos. 477/1869, f. 17.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem, dos. 489/1869, f. 8; vezi și f. 10.

¹⁵³ Ibidem, dos. 477/1869, f. 30.

nici n-au fost luate în discuție, de exemplu aceea potrivit căreia învățătorii să fie obligați a trece întii cursurile teoretice și practice din fermele-școli ¹⁵⁴.

*

Cel de-al treilea an de existență al școlii de la Balta-Verde n-a adus, credem noi, schimbări evidente în ce privește înlăturarea neajunsurilor și greutăților; nu s-au observat, de asemenea, progrese substanțiale nici în predarea cursurilor teoretice sau în învățămîntul practic, nici în ce privește rezultatele muncilor agricole. Prin desființarea postului de inspector-general de agricultură, școala de la Balta-Verde pierduse pe cel mai consecvent sprijinitor al ei: Ion Ionescu. Comisia examinatoare — din ea făcea parte și P. S. Aurelian ¹⁵⁵ — instituită de către Ministerul Agriculturii ca să asiste la examenele elevilor și să studieze starea moșiei pe care se afla ferma-școală a făcut înlinii mari, aproape aceleași constatări, ca și Ion Ionescu în primii doi ani cînd a asistat la examene și a analizat activitatea școlii și fermei propriu-zise. S-au menționat — foarte pe scurt și într-un stil foarte reținut — cursurile predate bine: agricultura, grădinăria, aritmetica și contabilitatea, geometria cu arpentajul, la care și răspunsurile elevilor au fost mulțumitoare; s-a criticat cu asprime cursul de „veterinărie” (confuz, neinteligibil pentru elevi, terminologie restrînsă) și de economie rurală (nepotrivit pentru scopul școlii și pregătirea elevilor, propunîndu-se ca în locul lui să se dea, în cadrul cursului de agricultură sau contabilitate, unele noțiuni privind munca agricolă, retribuția lucrătorilor, costul și venitul „deosebitelor produceri agricole”); s-au făcut și alte observații critice: unele cursuri sînt prea întinse (aritmetica, grădinăria — partea relativă la grădinile de ornament), altele incomplete (agricultura — se recomanda ca în cadrul acesteia să se predea noțiuni cît de elementare asupra principalelor mașini agricole, construcțiilor de case rurale, grajduri, oierii). În general, învățămîntul teoretic era apreciat ca mulțumitor; se cerea însă Ministerului Agriculturii anularea ordinului nr. 1696 din 5 martie 1868, pentru ca în felul acesta să se revină la programul inițial, în care nu erau prevăzute o serie de materii: noțiuni de fizică, de chimie, botanica populară ¹⁵⁶.

La examenul de „învățămînt practic”, mulți dintre elevi au executat cu succes cositul, semănatul, altoitul; ca și în ceilalți ani s-au prezentat însă slab la arătură, datorită lipsei vitelor de muncă: ferma nu dispunea decît de o pereche și ar fi trebuit să aibă cel puțin trei sau patru pluguri cu cîte patru boi ¹⁵⁷.

În ceea ce privește exploatarea fermei, se simte pe alocuri, în constatările comisiei, un anumit ton lipsit de obiectivitate, uneori abia perceptibil, alteori evident. Într-adevăr, deși cele relatate corespundeau, într-o mare măsură, realității — o bună parte din pămîntul fermei era cultivat

¹⁵⁴ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 30.

¹⁵⁵ Vezi *Prescript-verbale*, încheiat la 29 iulie 1870 și semnat de N. Jioju, P. S. Aurelian, Petru Opreanu, în „Monitorul...”, nr. 202 din 16/28 septembrie 1870, p. 978.

¹⁵⁶ Ibidem, p. 977.

¹⁵⁷ Ibidem.

prin învoială de către țărani, nu exista un asolament și o rotație a culturilor, lacună regretabilă, cu atât mai mult cu cât, pentru experiența elevilor, s-ar fi putut pune în aplicare un asolament și o rotație rațională chiar pe o suprafață restrinsă —, totuși se ignorau complet cauzele esențiale ale neajunsurilor și greutăților: nici acum, după trei ani de la înființare, locurile convenite școlii nu erau încă delimitate, cheltuielile făcute cu aceste locuri fiind nesigure datorită abuzurilor arendașului vecin¹⁵⁸; lipseau fondurile necesare pentru introducerea mașinilor agricole și pentru cumpărarea atelajelor; brațele de muncă erau insuficiente, pentru că elevii nu puteau cuprinde tot pământul școlii, chiar dacă, deocamdată, nu fusese luat, în întregime, în posesiune.

Rezultatele grădinii, de care Ion Ionescu fusese entuziasmat de câte ori vizitase școala, deși se recunoștea că plantele cultivate s-au „găsit de o calitate foarte mulțumitoare și variată”, erau în mod vădit minimalizate. Comisia considera, de exemplu, că, în comparație cu pământul cultivat de către elevi, „s-a dat o prea mare întindere culturei de legume”, care, oricât de folositoare, constituia „o cultură accesorie a unei exploatațiuni agricole”, și își exprima părerea că ar fi fost mai bine să se facă un lot experimental cultivat regulat cu principalele plante de grădină¹⁵⁹. Dacă grădinăria era socotită „cultură accesorie”, în schimb se sublinia necesitatea unei ființe irigate și introducerea creșterii viermilor de mătase, îndelnetnicire specifică femeilor și care nu-și avea rațiunea într-o fermă-școală de băieți¹⁶⁰. Afirmatiile potrivit cărora pomologia „mai că nu există” și că ar trebui să se înființeze și „o școală de pomi”¹⁶¹ nu corespundeau realității: acestea existau — așa cum s-a arătat mai înainte — încă din primul an.

În sfârșit, la concluzie, printre altele, comisia venea cu propunerea să se completeze numărul de elevi, iar în ce privește pământul școlii să i se dea acesteia „toată întinderea cuprinsă între ferma-școală și baltă, pînă unde încep locurile țăranilor, iară diferența pînă la 300 de pogoane dincolo de baltă, unde va alege directoarele”; pînă la această delimitare directorul trebuia să cultive locurile pe care le avea în primire¹⁶². De intrigile și încălcările săvîrșite de către arendaș nici măcar nu se amintea.

Bazat pe toate aceste opinii, pe care le aprobase în întregime, Ministerul Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice trimitea, la 6 septembrie 1870, directorului școlii de la Balta-Verde un ordin (nr. 6690) redactat în termeni foarte severi, în care trecînd peste aprecierile pozitive ale comisiei, făcea doar observații critice, unele dintre ele mult mai accentuate și exagerate sau chiar cu totul neîntemeiate: erau într-o anumită măsură negate progresele obținute în învățămîntul teoretic și practic, se afirma că exploatarea fermei s-ar fi mărginit „numai într-o cultură de

¹⁵⁸ „Monitorul...”, nr. 202 din 16/28 septembrie 1870, p. 977. Cf. raportul nr. 2 din 12 ianuarie 1871 al directorului școlii de la Balta-Verde către Ministerul Agriculturii. Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 3.

¹⁵⁹ *Vezi Prescript-verbale...*, în „Monitorul...”, nr. 202 din 16/28 septembrie 1870, p. 977.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 977, 978.

¹⁶¹ Ibidem, p. 977.

¹⁶² Ibidem, p. 978.

legumi", iar stupina, grădina de pomi cu pepiniera și cîmpul de experiență „în care să se cultive o colecțiune de plante agricoli" ar fi lipsit cu desăvîrșire¹⁶³. Exprimînd „completa nemulțumire din partea ministerului", ordinul invita pe director ca în timpul cel mai scurt posibil să declare dacă vrea să îndeplinească toate îmbunătățirile arătate și în ce termen. Numai cu asemenea condiții și după constatarea lor de către o nouă comisie, guvernul va putea continua sacrificiile ce le face pentru întreținerea școlii. În caz contrar, va fi silit „a lua de oficiu măsurile convenite pentru a face să înceteze starea actuală"¹⁶⁴. Se prea poate ca în ceea ce privește adoptarea tonului acestui ordin, care era un adevărat ultimatum, să fi influențat și P. S. Aurelian, nu numai ca membru al comisiei, la redactarea celui *Prescript-verbale*, dar și prin noi relatări privind constatările acesteia¹⁶⁵.

Felul cum au fost întocmite cele două materiale — procesul-verbal al comisiei și ordinul ministerului — care puneau accentul pe obiecțiile critice, unele nedrepte, ignorau sau minimalizau realizările școlii (pentru care chiar ministerul trimisese cu un an înainte mulțumiri) și mai ales faptul că aceste materiale au fost făcute cunoscute unui public larg, prin apariția lor în „Monitorul oficial" din 16/28 septembrie, au precipitat lucrurile ducînd la demoralizarea completă a directorului și la intensificarea intrigilor urzite, încă de la început, de către arendașul moșiei¹⁶⁶. În plus, ferma școlii suferise mari pagube din cauza calamităților naturale (ca și în anul precedent, apele Jiului revărsat inundaseră suprafețe întinse din terenul de cultură), iar ministerul, cu toate intervențiile, nu aprobase nici un fel de despăgubiri¹⁶⁷. Delăsarea directorului și indiferența profesorilor, care nu așteptau decît momentul favorabil pentru îndepărtarea celui dintîi, au avut urîni dezastruoase pentru școală. Cursurile teoretice încetaseră și nu puteau fi reluate, deoarece nu se făcuse aprovizionarea cu lemne de foc, iar unele camere erau fără geamuri și fără sobe; locul de grădină rămăsese necultivat și părăsit; atelierul de fierărie nu mai funcționa încă din vară, pentru că lipseau cărbunii; elevii se plîngeau de hrana insuficientă, iar pentru a se încălzi tăiaseră copacii bătrîni ce mărgineau alea școlii¹⁶⁸.

Toate aceste grave deficiențe, pe lîngă altele imaginare (directorul si-ar fi însușit o sumă de bani, de exemplu)¹⁶⁹, au fost aduse de către elevi la cunoștința prefectului județului printr-o petiție îndreptată împotriva directorului, socotit singurul vinovat. Petiția — în care se relata că

¹⁶³ Vezi *Ordinul d-lui ministru al agriculturii, comerțului și lucrărilor publice către D. directore al fermei-școale de la Balta-Verde*, în „Monitorul...", nr. 202 din 16/28 septembrie 1870, p. 977. Cf. *Espunere asupra Dării de seamă... pe anul 1869*, Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 477/1869, f. 140; ibidem, dos. 523/1871, f. 4, 7, 10.

¹⁶⁴ Vezi *Ordinul d-lui ministru al agriculturii...*, în „Monitorul...", nr. 202 din 16/28 septembrie 1870, p. 977.

¹⁶⁵ Cf. Raportul nr. 9 din 5 martie 1871 al directorului școlii către Ministerul Agriculturii, în care se face aluzie la unul din membrii comisiei, probabil P. S. Aurelian, „gelos de progresele" școlii (Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 28).

¹⁶⁶ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 1—3, 27—29.

¹⁶⁷ Ibidem, dos. 477/1869, f. 42, 43, 45 și dos. 523/1871, f. 3.

¹⁶⁸ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 86 supliment 1870, f. 18 și 19.

¹⁶⁹ Ibidem.

elevii nu sînt întreținuți în condițiile prescrise de regulamentul de organizare, iar directorul susține că nu primește nimic de la minister și ceea ce face este din capitalul său — a fost întocmită, credem noi, fie de subdirector, fie la sugestia lui¹⁷⁰. Este semnificativă, din acest punct de vedere, rugămintea adresată, în final, prefectului: „...Mai înainte de a dezerta noi din școală cu toți, să binevoiți a face cele de cuvîntă că nu mai putem suferi cu asemenea om, sau a-l depărta, sau a dezerta noi“¹⁷¹.

Altă petiție, cu un conținut aproximativ asemănător, fusese trimisă Ministerului Agriculturii.

La 30 noiembrie, P. Măinescu, prefectul județului Dolj, anunța telefonic pe Ministrul de Interne că în ziua de 27 noiembrie avusese loc un incident la școala de agricultură: elevii, „revoltîndu-se, au ridicat steaguri roșii, au alarmat clopotele, manifestîndu-se contra directorului și profesorilor, pretecestînd lipsa bunului trai. După indirecte informații, acestea ar fi produsul unor intrigi a se provoca disolvarea școlii pentru pămîntul de care dispune“¹⁷². Totodată, prefectul anunța că a numit o comisie de anchetă, compusă din directorul prefecturii și un membru al Consiliului permanent, care să cerceteze cazul la fața locului, în prezența directorului școlii și a celorlalți profesori¹⁷³.

Ministerul Agriculturii a rînduit și el o anchetă: prefectul județului, împreună cu inginerul șef al circumscripției II, trebuiau să meargă la Balta-Verde și, cercetînd cu de-amănuntul plîngerile elevilor, să arate în ce măsură directorul a îndeplinit prevederile regulamentului, precum și starea în care se află școala; se trimiteau, în copie, petiția elevilor și regulamentul școlii, precizîndu-se că statul este obligat să plătească numai „personalul de învățatură și subvenția pentru susținerea celor 36 elevi cu suma de 800 lei vechi pentru fiecare“¹⁷⁴.

La 11 decembrie 1870 s-au primit procesele-verbale încheiate de subprefectul plășii Ocolu, directorul prefecturii și reprezentantul Comitetului permanent; deoarece între ultimele două existau divergențe în expunerea faptelor, ministerul n-a luat nici o măsură, așteptînd rezultatul anchetei hotărîte de el¹⁷⁵. La rîndul său, directorul școlii informa ministerul despre felul cum s-au petrecut incidentele, cerînd destituirea subdirectorului și îndepărtarea a șapte elevi care „s-au dovedit a fi fost instigatorii acelei răscoale“¹⁷⁶. În sfîrșit, la 4 ianuarie 1871, a ajuns la minister și rezultatul anchetei făcute de prefect și inginerul șef. Procesul-verbal, încheiat în ziua de 21 decembrie 1870 de aceștia, relata greutățile și neajunsurile din școală, scotea în evidență faptul că directorul nu dispunea de nici un capital: mijloacele pecuniare nu-i permiteau să aducă îmbunătățiri, mai ales după pagubele suferite din cauza inundațiilor. În concluzie,

¹⁷⁰ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 86 supliment/1870, f. 1, 2.

¹⁷¹ Ibidem, f. 2.

¹⁷² Ibidem, f. 3.

¹⁷³ Ibidem, f. 2, 3.

¹⁷⁴ Ibidem, f. 8.

¹⁷⁵ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 15.

¹⁷⁶ Ibidem.

se sublinia în mod deosebit că „această instituțiune (școala — Gh. C.) urmează, din toate punctele de vedere, a fi nu numai menținută, dar și încurajată”; de asemenea, se recomandau măsuri de îndreptare: stabilirea unei bune administrații; tot ceea ce privea îmbrăcămintea și hrana elevilor, reparațiunea localului să fie încredințate unui comitet compus din directorul școlii, unul din membrii Comitetului permanent, un proprietar de moșie, un delegat al Ministerului Agriculturii (sau chiar inginerul șef al circumscripției), care „să și elaboreze și supue la aprobare orice reglemente reclamate de împrejurări și localitate și să privegheze ca atît reglamentul de administrație, cît și programele de învățămînt să se aplice punctualmente”; localul și moșia penitenciarului Bucovăț, al cărui contract de arendare tocmai expira, să fie cedate școlii, iar locurile actuale ale acesteia, care sînt supuse inundațiilor și „pentru care sînt destui amatori a le lua, să se dea altei persoane”¹⁷⁷. Această ultimă propunere venea însă și în întîmpinarea dorințelor arendașului. Prefectul județului și inginerul șef al circumscripției nu făceau însă nici o mențiune despre destituirea subdirectorului și îndepărtarea celor șapte elevi „instigatori”¹⁷⁸. Ministerul Agriculturii a decis, la 28 ianuarie 1871, o nouă anchetă. Prefectul a primit ordin să facă singur cercetările și să comunice: cine sînt instigatorii, pentru a fi imediat îndepărtați; în ce măsură directorul își îndeplinește îndatoririle, „precum și starea stabilimentului”; îmbunătățirile ce pot fi făcute, ca școala să corespundă scopului pentru care a fost înființată¹⁷⁹. Ancheta a fost tergiversată aproape două luni¹⁸⁰, între timp fusese înlocuit și prefectul județului. Constatările noului prefect, E. Mincu, — la Balta-Verde el s-a dus însoțit de primul președinte al Curții de apel, de un alt membru de la curte, de avocatul statului, de un membru al Consiliului general județean etc., mai toți proprietari în județ¹⁸¹ — confirmau datele cunoscute. În interesul menținerii „ordinii și esemplarității” — arăta prefectul, în raportul său —, patru elevi, care luaseră „o parte mai activă și mai directă la răscoală”, urmau să fie îndepărtați. Răscoala a avut „de motiv”, în parte, lipsa de tact și neglijența directorului, care n-a dat atenție, continuu, supravegherii elevilor; fără instigarea subdirectorului G. Bohoreanu — el a îndemnat și așîțat pe elevi la nesupunere și dezordine, cu scopul de a-l înlocui pe director — nu ar fi fost însă posibile incidentele care au adus școala într-o stare deplorabilă. S-a observat și din partea celorlalți profesori multă nepăsare. De aici și indisciplina, neîncrederea, lipsa de respect a elevilor față de profesori. Dacă aceștia, împreună cu subdirectorul, și-ar fi făcut datoria, ar fi izbutit să prevină sau cel puțin să oprească scenele reprobabile¹⁸². În încheiere,

¹⁷⁷ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 15. Arh. st. Oltenia. Pref. jud. Dolj, dos. 86 supliment/1870, f. 19, 20.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 86 supliment/1870, f. 27.

¹⁸⁰ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 21, 25, 47.

¹⁸¹ Vezi raportul nr. 2016 din 19/31 martie 1871, al prefectului jud. Dolj, către Ministerul Agriculturii. Ibidem, f. 49.

¹⁸² Ibidem, f. 49, 50.

raportul conchidea : „Ferma școală de la Balta-Verde se află astăzi într-o stare de dezorganizare și de decădere completă ; este imposibile ca în condițiunile și cu personalul profesoral actual să poată merge spre îndreptare și a produce veri un folos. Asemenea este de trebuință pentru o bună exploatare ca directoarele să poată dispune de un fond, în lipsă de care nu poate avea nici vite, nici instrumentele necesare. Pre lângă acestea, trebuie luate măsuri de supraveghiere în scop de a cerceta cît mai des dacă se esecută toate dispozițiile regulamentului și starea de îngrijire și cultură a elevilor“¹⁸³.

Observațiile și concluziile raportului întocmit de prefectul județului Dolj erau pe deplin întemeiate¹⁸⁴. Ministerul Agriculturii însă n-a ținut, în general, seama de ele. În toată această lungă perioadă, de aproape trei luni de zile cît a durat de la „răscoala“ elevilor, cînd s-au constituit anchete peste anchete, cînd directorul, pe de o parte, și ceilalți profesori, pe de alta, au trimis, unul după altul, rapoarte și memorii, acuzîndu-se reciproc¹⁸⁵, iar ministerul, în loc să urgenteze, tergiversa luarea de măsuri, școala exista numai cu numele : elevii o considerau doar un local de găzduit, restul timpului îl petreceau pe străzile orașului Craiova, directorul aproape că își părăsise postul, ceilalți profesori nu făceau nici ei nimic, deși se apropia vremea lucrărilor de primăvară¹⁸⁶.

În sfîrșit, la 5 aprilie 1871, sub guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu, ministrul secretar de stat ad interim la Departamentul Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice, N. Krețulescu, a venit cu o măsură radicală, de altfel singura : destituirea directorului G. Roșianu, considerat singurul vinovat (fără a se respecta însă decretul din 31 august/12 septembrie 1867 care prevedea că arendașul director poate fi îndepărtat numai dacă trei comisii anuale vor arăta că abaterile constatate nu s-au îndreptat) și înlocuirea lui cu Al. Greceanu, fost elev al „Școlii agricole și forestiere de la Hohenheim (Württemberg)“¹⁸⁷.

¹⁸³ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 50.

¹⁸⁴ Împotriva acestor observații și concluzii profesorii au protestat energic, luînd apărarea subdirectorului și aducînd acuzații prefectului care ar fi făcut cercetarea superficial și ar fi părținit pe director. Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 52—54.

¹⁸⁵ Ibidem, f. 15, 26, 27—29, 30, 40, 48, 52—54.

¹⁸⁶ Ibidem, f. 26, 30.

¹⁸⁷ Ibidem, f. 56—58 ; ibidem, dos. 531/1871, f. 118. Pentru neplata arenzii — aceasta n-a fost fixată de la început din cauza tăgănelilor birocratice ale Ministerului Agriculturii (Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 114/1869, f. 35, 94—96 și dos. 86/1870, f. 31, 35) — și pentru nerestituirea a 14 000 de lei vechi, dați pentru înzestrarea atelierului (suma trebuia înapoiată treptat în 10 ani), precum și pentru alte despăgubiri, Ministerul Agriculturii a luat măsuri ca averea fostului director să fie sechestrată (Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 71, 136) G. Roșianu, la rîndul său, se va adresa justiției. Procesul va continua și în anii următori. În 1873, statul avea două procese cu fostul director : unul intentat împotriva sa și altul intentat de el împotriva lui Roșianu (ibidem, dos. 523/1871, f. 198, 199, 234 ; dos. 542/1872, f. 68—72, 99—101 ; dos. 566/1873, f. 1—6, 10).

Noul director — care, se pare, era un apropiat al ministrului Krețulescu¹⁸⁸ și care, cu aprobarea acestuia, va fi mai mult plecat¹⁸⁹ (îi ținea locul subdirectorul G. Bohoreanu ce acționase atîta pentru înlăturarea fostului director) — a cerut, de la început, ca din cele 300 de pogoane destinate școlii să poată subînchiria 250 pe seama statului, iar celelalte 50 de pogoane să rămîină pe seama școlii; de asemenea, școala să fie dotată cu cel puțin un plug și patru vite de muncă¹⁹⁰. Ministerul i-a aprobat și subarendarea celor 250 de pogoane, și cumpărarea atelajelor cerute¹⁹¹.

Dar școala de la Balta-Verde nu s-a mai putut redresa. Deși va mai dura, agonizînd, aproape un an — zbătîndu-se cu aceleași vechi greutăți (între care neasigurarea numărului de elevi avea acum cea mai mare pondere¹⁹²) și lipsită de un ajutor efectiv pentru a depăși criza prin care trecea soarta ei era totuși pecetluită. După încercări nereușite de strămutare a școlii în localul grădinii Bibescu¹⁹³, la Segarcea¹⁹⁴, Bucovăț (penitenciarul de aici ar fi fost transferat într-o clădire a mănăstirii Brîncoveni¹⁹⁵), la Sadova, Strehăia, Gura Motrului¹⁹⁶, s-a stabilit, în cele din urmă, pentru noua instalare a fermei-școli, moșia Vatra schitului Popînzălești (județul Romanați), proprietatea statului¹⁹⁷; planurile de noi construcții și de reparații a celor vechi au fost întocmite¹⁹⁸ la sfîrșitul lunii ianuarie 1872. Școala n-a mai apucat a se strămuta la Popînzălești: Adunarea deputaților a suprimat din bugetul anului 1872 sumele necesare pentru reparațiile localului și instalarea școlii, iar din bugetul anului viitor sumele destinate întreținerii școlii¹⁹⁹. În urma referatului Ministerului Agriculturii²⁰⁰, Consiliul de Miniștri, în ședința din 17 iunie 1872, a hotărît ca școala de la Balta-Verde să se desființeze cu începere de la 15 iulie 1872; după examene, elevii care nu-și terminaseră studiile urmau

¹⁸⁸ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 242—243.

¹⁸⁹ Ibidem, f. 164, 165 și dos. 531/1871, f. 22.

¹⁹⁰ Ibidem, dos. 523/1871, f. 63, 64.

¹⁹¹ Ibidem, f. 65, 67, 80, 81.

¹⁹² Ibidem, dos. 523/1871, f. 137, 139, 141, 168, 186, 210, 221, 251, 276 și dos. 542/1872, f. 2, 3, 28, 30, 75. Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 150/1871, f. 6, 19, 21, 25, 31 și dos. 151/1872, f. 1.

¹⁹³ Arh. st. Oltenia, Pref. jud. Dolj, dos. 150/1871, f. 29.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Arh. ist. centr., Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 523/1871, f. 103—105, 166, 167.

¹⁹⁶ Ibidem, f. 200.

¹⁹⁷ Ibidem, f. 197, 201, 222 și dos. 542/1872, f. 16.

¹⁹⁸ Ibidem, dos. 542/1872, f. 39, 40, 42—48.

¹⁹⁹ Ibidem, dos. 540/1872, f. 94.

²⁰⁰ Este semnificativ faptul că referatul Ministerului Agriculturii (nr. 6448 din 16 iunie 1872) către Consiliul de Miniștri arată ca principală cauză a desființării faptul că școala „a fost rău administrată de Directorele ce a avut”, dînd întreaga vină pe G. Roșianu și aducînd ca argumente observațiile critice făcute de comisia examinatoare în 1870, deci cu doi ani în urma (ibidem, f. 103—105).

să fie transferați la școala de la Herăstrău²⁰¹. Examenele s-au terminat la 6/18 iulie, iar ultimele formalități de predare a arhivei școlii de la Balta-Verde — Craiova s-au încheiat²⁰² la 9 august 1872.

★

Școala agricolă de la Balta-Verde, menită să servească progresului agriculturii române în condițiile noilor relații de producție ce se dezvoltau după reforma agrară din 1864, nu și-a atins scopul. Cei aproape cinci ani de existență ai acestei școli au demonstrat în primul rînd că era foarte greu ca experiența fermelor-școli din Franța, unde revoluția burgheză nimicise complet relațiile feudale, iar proprietatea capitalistă se consolidase definitiv, să poată fi aplicată creator (cu toate eforturile depuse de Ion Ionescu de la Brad) în România, unde proprietatea moșierească era încă puternică, iar rămășițele feudale frînau progresul economic al țării. Ferma-școală de la Balta-Verde a fost un sistem hibrid de învățămînt, ce îmbina școala propriu-zisă cu ferma model, concepută nu ca o fermă experimentală, care să aibă un rol didactic, ci ca o întreprindere particulară, capitalistă, bazată pe relații de exploatare în care elevii lucrau ca adevărați argați. Experiența de la Balta-Verde a demonstrat de asemenea că, în condițiile în care conducerea era concentrată în mîna unei singure persoane, în același timp director de școală și arendaș al unei ferme cu o moșie de 300 de pogoane, în mod inevitabil se ajungea ori la neglijarea învățămîntului, ori la nesocotirea propriilor interese legate de administrarea fermei ce trebuia să devină rentabilă, „înavușitoare”. La aceasta s-a adăugat faptul că postul de director-arendăș, ce presupunea obținerea unor mari profituri, a fost ținta invidiei unor subalterni, în special a subdirectorului, care voia să ocupe acest post.

De cînd a luat ființă și pînă cînd a fost desființată, școala de la Balta-Verde n-a putut rezolva problema recrutării elevilor. Foarte puțini fii de țărani doreau să urmeze cursurile școlii de agricultură. În primul rînd, elevii înzestrați care absolveau patru clase primare și care aveau și posibilități materiale se înscriau la liceul de băieți din Craiova sau la seminarul teologic. Cei care ar fi vrut să vină ca bursieri la Balta-Verde imediat după absolvirea cursului primar nu puteau fi primiți, deoarece nu aveau încă 16 ani împliniți, condiție esențială, pentru că în ferma-școală elevii erau obligați să muncească efectiv fie la muncile agricole din cîmp sau grădină, fie la atelier. Pentru un tinăr care a terminat școala primară în urmă cu trei, patru și chiar cinci ani, era foarte dificil, după o întrerupere atît de mare, să asimileze o serie de noțiuni teoretice, să se deprindă cu viața cazonă de internat.

În plus, dacă în timpul școlii argăteau în profitul directorului, după absolvirea școlii, elevii nu întrezăreau de multe ori decît perspectiva de a

²⁰¹ Arh. ist. centrală, Min. Agriculturii, R.E.A.Z., dos. 540/1872, f. 113, 114.

²⁰² Ibidem, f. 125.

se întoarce acasă, în sat, în mijlocul părinților și să muncească mai departe pe parcela de pământ — dacă aceștia primiseră la împrumut — sau pe moșia proprietarului.

Amintim că și locul în care s-a instalat școala a fost rău ales : risipit în mai multe părți, plin de smîrcuri, de nisipiști, supus inundațiilor.

La toate aceste greutăți, mai mult sau mai puțin obiective, s-au adăugat altele : insuficienta experiență și greșelile directorului, atitudinea celorlalți profesori instigați de arendaș, intrigile și uneltirile acestuia.

În asemenea împrejurări era cu atât mai necesar sprijinul efectiv și direct din partea statului și în ce privește apărarea școlii împotriva loviturilor date de arendaș, și în ce privește înzestrarea ei cu mașini și unelte agricole, cu fonduri pentru cumpărarea de vite de muncă și de producție.

Dar toate guvernele care s-au perindat în această perioadă la cârmă țării au dat dovadă de aceeași nepăsare. Singurul sprijinitor și apărător consecvent al școlii de la Balta-Verde, atîta timp cît a avut posibilitatea ca inspector-general de agricultură, a fost Ion Ionescu de la Brad, care considera „că cu toate piedicele, intrigile și dihoniele, bunul este mai cîvîrșitor decît răul și, prin urmare, instituțiunea aceasta nu merită a fi ștearsă de pe fața pămîntului României". Concluzia aceasta este și a noastră : școala nu trebuia desființată.

ECONOMIA DOMENIULUI FEUDAL DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1800—1830)

DE

S. COLUMBEANU

Intr-un studiu publicat asupra relațiilor agrare din Țara Românească și Moldova în perioada 1740—1848, se face constatarea că pînă în prezent „n-avem decît foarte puține monografii consacrate unor mari domenii”¹. Intr-adevăr, avem la dispoziție doar un număr restrîns de date privind întinderea suprafețelor cultivate ale domeniului, veniturile realizate din vînzarea diferitelor categorii de produse, cheltuielile legate de exploatarea și administrarea moșiilor. Or, asemenea date sînt deosebit de necesare, deoarece ele ne oferă criteriul după care putem aprecia mai sigur gradul de exploatare al țărănimii².

În lucrările mai vechi care se ocupă cu raporturile agrare dintre stăpîinii de moșii și țărani, problema producției și a veniturilor domeniului în perioada 1750—1848 este doar foarte vag amintită sau pur și simplu ignorată. R. Rosetti, în cunoscuta sa carte consacrată problemei agrare din Moldova, în partea a III-a, care tratează perioada 1742—1828, nu dă decît cîteva cifre privind producția unei singure moșii, Miclăușeni (Roman), moșie asupra căreia vom reveni mai pe larg³. Gh. Panu, cîțiva ani mai tîrziu, încearcă să explice sporirea obligațiilor de clacă prin dezvoltarea producției moșiilor, solicitată de necesitățile unui export de grîne crescînd la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Dar Gh. Panu nu ilustrează prin nici un argument documentar, de ordin

¹ Acad. A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 354.

² *Ibidem*.

³ R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, tom. I, București, 1907, p. 358 359, nota 1.

cantitativ, această „dezvoltare extraordinară” — cum o caracterizează el — a culturii cerealelor⁴. Iar după primul război mondial I. C. Filitti, în lucrarea sa de sinteză privind regimul proprietății solului pînă la legea rurală din 1864, nu poartă nimic despre producția domeniului feudal în secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, element care ar fi ajutat la explicarea obligațiilor țăranilor clăcași despre care I. C. Filitti vorbește în această carte⁵.

După 23 August 1944, istoriografia noastră marxistă, în lucrările consacrate cercetării relațiilor agrare în perioada descompunerii feudalismului, a dat o atenție mai mare problemelor legate de producția agricolă și de economia domeniului. La baza informației privind producția agricolă în general au stat cronicile, diferitele relatări ale străinilor privind principatele (impresii de călătorie, descrieri politice-economice, rapoarte consulare), precum și unele date statistice referitoare la recolte și la exportul de cereale către Poartă. În ce privește considerațiile asupra economiei domeniului propriu-zis — inclusiv cele din volumul al III-lea al tratatului *Istoria României* — acestea s-au bazat aproape invariabil pe însemnările de venituri și cheltuieli ale moșiiilor hatmanului Răducanu Roset din Moldova, publicate de R. Rosetti⁶, și pe unele date asupra producției de pe moșiile boierului oltean Nicolae Glogoveanu, publicate de Nicolae Iorga⁷. Amintim că date asupra economiei domeniului feudal pe la jumătatea secolului al XVIII-lea au mai publicat Cezar Bolliac⁸ în 1862 și Ioan Bogdan în 1915⁹. În ultimii ani, revista „Studii”, a publicat unele materiale privind economia domeniului feudal mănăstiresc din Țara Românească în anii 1730—1740¹⁰ și exploatarea moșiei Hoisești (Iași) în anii 1825—1836¹¹.

Trebuie însă să recunoaștem că o asemenea bază documentară pentru reconstituirea economiei domeniului feudal în perioada descompunerii feudalismului nu poate fi considerată ca suficientă. De aceea, într-un studiu mai întins — din care prezentăm unele date și constatări în articolul de față —, am încercat să continuăm, folosind o informație mai largă, cer-

⁴ Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. II partea a II-a, București, 1910, p. 364 și 465—467.

⁵ I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București (1935).

⁶ R. Rosetti, *Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului XIX. Condicta de răfuială a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. ist., seria a II-a, tom. XXXI, 1908—1909.

⁷ N. Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*, București, 1915.

⁸ C. Bolliac, *Monastirile din România*, București, 1862.

⁹ I. Bogdan, *Semile mănăstirilor de față din Moldova pe anul 1742*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. I, 1915, p. 217—279. Un studiu asupra acestor semi a fost publicat de N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 257—279.

¹⁰ S. Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „Studii”, XV, 1962, nr. 1, p. 111—134.

¹¹ Slavca Diamandi, *O gospodărie moșierească din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Studii”, IX, 1956, nr. 2—3, p. 77—90.

cetările mai vechi și mai noi legate de studierea economiei domeniului feudal în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Prilejul ne-a fost oferit de descoperirea treptată, în depozitele de arhivă, a mai multor semi de socoteli de moșii boierești din Țara Românească și Moldova. Cum toate semile găsite se încadrează din punct de vedere cronologic în primele trei decenii ale secolului trecut, am circumscris și noi tratarea temei propuse în limitele cronologice date.

În general, semile cercetate cuprind trei capitole: 1) producția moșiilor; 2) veniturile; 3) cheltuielile. Pe baza lor vom putea urmări gradul de dezvoltare a diferitelor ramuri de producție de pe domeniul feudal, precum și ponderea pe care o aveau în economia domeniului rezerva seniorială și loturile țăranilor. Apoi vom putea vedea care erau sursele de venituri ale moșiilor, mărimea lor și raporturile dintre ele, pentru a stabili astfel care era principalul izvor de venit al domeniului în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. În sfârșit, capitolul cheltuieli ne va mai da prilejul să urmărim ce fel de investiții făceau stăpînii de moșii din beneficiile realizate și în ce măsură aceste investiții erau productive sau nu.

★

Producția. Înainte de a trece la prezentarea datelor privind producția moșiilor, precizăm că, aproape fără nici o excepție, moșiile ale căror semi le-am cercetat se găsesc așezate în regiuni favorabile agriculturii: în locuri de șes sau pe văile apelor¹², ceea ce ne va permite să urmărim îndeosebi gradul de dezvoltare al culturii cerealelor la începutul secolului al XIX-lea.

La rubrica din semi privind producția desprindem două categorii de date: unele care arată cantitățile de cereale realizate, fără a se specifica proveniența, și anume cît de pe rezerva seniorială și cît de pe loturile țăranilor; a doua categorie de date arată în mod separat cît producea rezerva și cît produceau loturile țăărănești. În ce privește producția loturilor țăărănești, atragem atenția că ea nu este dată ca atare, ci a putut fi determinată pe baza cantităților de dijmă dată de țărani. Datele diferențiate (rezervă, loturi) sînt extrem de importante, deoarece pe baza lor se pot stabili raporturi de mărime între producția de pe cele două părți ale moșiei: rezerva boierului și loturile țăranilor și, în funcție de aceste raporturi, se poate defini caracterul gospodăriilor boierești. În sfârșit, tot la rubrica producție, unele semi cuprind tabele nominale extrem de interesante cu obligațiile de clacă pe cap de locuitor și cu mărimea loturilor acordate fiecărui clăcaș. Asemenea date ne permit să vedem în mod amănunțit cum era organizată exploatarea domeniului și a țăranilor care lucrau pe el.

Din toate semile pe care le-am avut la dispoziție, cea care ne-a oferit cele mai multe date asupra producției a fost seama moșiei Miclăușeni (Roman), un adevărat registru de socoteli pe anii 1825—1828¹³. Tabelul

¹² Caracteristicile solului fiecărei moșii au fost cercetate în *Marele dicționar al României*, vol. I—V, București, 1898—1902.

¹³ Bibl. Acad. R.P.R., pachetul MCCCXVI, f. 3 15, 19 29, 32 v 42 și 45 54 v.

sintetic, întocmit pe baza datelor din registru, arată că în timp de 4 ani stăpînul moşiei Miclăușeni a obţinut următoarele cantităţi de produse (în kg) ¹⁴:

Anul	Grîu	Porumb			Orz	Ovăz	Secară	Mei	Cînepă	
		Re-colta	Uium	Total					Să-mînță	Chite
1825	58 487	8 434	41 407	49 841	13 280	10 826	8 158	420	2 346	610
1826	49 697	3 772	41 407	44 179	23 847	6 042	—	368	27 512	—
1827	55 531	3 082	44 564	47 646	46 943	—	337	92	567	159
1828	41 345	3 497	44 474	47 971	37 818	15 259	628	214	259	321
Total	205 060	18 735	131 852	149 637	121 888	32 127	9 123	1 094	31 084	1 090

Anul	In		Mazăre kg	Bob kg	Linte kg	Fasole kg	Fîn stoguri
	Sămînță kg	Chite					
1825	322	184	2 392	322	138	1 165	101
1826	16 834	—	2 162	368	245	705	111
1827	23 264	—	1 303	567	345	920	87
1828	76	319	536	184	230	506	111
Total	40 546	503	6 393	1 641	858	3 296	410

La unele cereale ca grîu, porumb (numai cantitatea recoltată, nu și uiumul), ovăzul, secara și meiul, precum și la furaje ca iarba și fînul, se pot stabili următoarele suprafețe (în ha) ¹⁵:

Anul	Cereale ha						Furaje ha	
	Grîu	Porumb	Orz	Ovăz	Secară	Mei	Iarbă	Fînăț
1825	59,4	6,7	36,6	24,1	9,3	0,5	147,6	225
1826	46	2,9	23,1	9,9	—	—	69,6	250
1827	51,4	2,4	45,3	—	2,3	0,8	159	236
1828	33,2	2,8	32,7	14,9	0,5	0,1	22	295,5
Total	195	14,8	137,7	48,8	12,1	1,4	398,2	1 006,5

¹⁴ Cantitățile sînt date în mierțe și dimerlii; noi le-am transformat în kilograme.

¹⁵ Suprafețele le-am determinat folosind tabelele din N. Suțu, *Opere economice*, București, 1957, p. 175—176, care dau randamentul mediu pe suprafețe, în toate ținuturile Moldovei, la cerealele mai importante. Aceleași calcule ca în cazul moșiei Miclăușeni vom face și pentru celelalte moșii la determinarea suprafețelor cultivate, ținînd bineînțeles seama de randamentul mediu al diferitelor culturi din județul respectiv.

În privința destinației cerealelor produse la Miclăușeni registrul ne dă indicații asupra cantităților depozitate și asupra cantităților vândute :

Produse depozitate (în kg)

Anul	Grâu	Porumb	Orz	Secară	Mei	Cînepă		Ma-zare	Bob	Linte	Fasole
						Să-mînță	Chite				
1826	14 278	5 950	245	2 852	368	52 218	—	966	61	138	460
1827	1 548	106 002	—	—	1 226	444	177	720	184	92	628
1828	—	112 520	6 180	—	61	690	106	460	276	30	429
Total	15 826	224 472	6 425	2 852	1 655	53 352	283	2 146	521	260	1 517

Produse vîndute (în kg)

Anul	Grâu	Porumb	Secară	Cînepă	Fîn stoguri
1825	—	—	4 752	—	11
1826	30 672	76 650	—	920	120
1827	35 672	142 569	—	—	32
1828	8 738	9 351	—	—	24
Total	70 082	228 570	4 752	920	187

Din tabelele de mai sus rezultă că pe moșia Miclăușeni exista în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea o producție destul de ridicată de cereale și de furaje, destinată în bună parte vânzării. Pe de altă parte însă, din datele privind cantitățile depozitate și vîndute, observăm că cereala cea mai cultivată era porumbul, urmînd apoi grîul și celelalte păioase. Deși registrul nu o spune în mod explicit, putem deduce că cea mai mare parte a cantității de porumb provenea de pe loturile țăranilor, știut fiind că pe acea vreme porumbul constituia hrana de bază a populației țărănești. La grîu, în schimb, cea mai mare parte din recoltă provenea de pe rezerva seniorială. Pentru anul 1825, pe baza datelor din registru, am putut stabili că suprafața cultivată cu grîu a rezervei a fost aproximativ 53 de hectare, iar suprafața loturilor țărănești, cultivată cu aceeași cereală a fost doar de 6 hectare. În sfîrșit, comparînd suprafețele cultivate cu cereale — pe care am reușit să le determinăm ¹⁶ — cu suprafețele destinate culturilor furajere ¹⁷, observăm că acestea din urmă depășeau ca întindere pe primele. Se desprinde astfel constatarea că pe moșia

¹⁶ În registru mai apar o serie de terenuri de arătură arendate sătenilor : în 1825 — 57,1 ha ; în 1826 — 101 ha ; în 1827 — 49 ha ; în 1828 — 103,2 ha.

¹⁷ În registru mai sînt consemnate o serie de terenuri furajere de pe care se lua dijma de fîn ; conform dimensiunii medii, date în stinjeni (1 stj = 2 m), aceste terenuri erau foarte întinse : în 1825 — 3 363 stj ; în 1826 — 3 133 stj ; în 1827 — 2 428 stj ; în 1828 — 2 039 stj.

Miclăușeni ramura agriculturii legată de creșterea animalelor avea o mare importanță. Vom vedea, pe bază de cifre precise, la capitolul consacrat veniturilor moșilor, ce raporturi de mărime existau între cultura cerealelor și creșterea animalelor.

O altă serie de date interesante privind producția se găsesc în seama moșiei Șerbești (Neamț) pe anii 1817-1819¹⁸.

Cantități (în kg)

Anul	Grâu	Porumb	Orz	Ovaz	Mei	Cîneapă		Bob și ma- zare	Fasole	Fin stoguri
						Sa- mînă	Chite			
1817	28 264	145 692	21 793	13 925	—	414	—	2 453	—	93**
1818	67 524	136 030	59 396	15 796	—	—	—	—	—	75
1819	39 810	140 017	10 838	10 735	2 591	797	94	1 380*	153	86
Total	135 598	421 739	92 077	40 456	2 591	1 211	94	3 833	153	254

* Numai mazare.

** Din aceste stoguri, 5 stoguri reprezintă dijma de la locuitorii de pe moșie.

Suprafețe (în ha)

Anul	Grâu	Porumb	Orz	Ovaz	Mei	Cîneapă	Finaț
1817	32,6	141,4	26,9	17	—	0,4	299,1
1818	78,1	132,1	73,2	19,6	—	—	214,4
1819	45,9	135,9	13,3	13,1	3	1	213
Total	156,5	409,4	111,4	49,7	3	1,4	726,5

Producția de cereale și fin pe 3 ani a moșiei Șerbești a fost repartizată după cum urmează :

— grâu : 47 899 kg semănate, consumate și vîndute ; 30 660 kg depozitate ; 56 997 kg stricate ;

— porumb : 53 900 kg semănate și consumate ; 25 923 kg vîndute ; 12 204 kg stricate ;

orz : 37 359 kg semănate, consumate și vîndute ; 56 368 kg stricate ;

— ovaz : 21 354 kg consumate și vîndute ; 19 131 kg stricate ;

— fin : 120 de stoguri vîndute.

Reținem deci că din producția moșiei Șerbești luau drumul pieții unele cantități de cereale, nedeterminate însă cu precizie în seama moșiei, cu excepția porumbului, precum și importante stocuri de furaj. Remarcăm apoi că producția de porumb depășea producția tuturor celorlalte cereale luate la un loc. Pe de altă parte însă, observăm înregistrate pierderi ale

¹⁸ Bibl. Acad. R.P.R., MCXCVI/165.

unor mari cantități de produse. Din cauza condițiilor de depozitare extrem de primitive din acele timpuri — în gropi unde grăunțele putrezeau din cauza umezelii —, peste o treime din totalul produselor, aproximativ 144 000 kg, s-au stricat¹⁹.

În afara semilor de moșii care prezintă date globale asupra producției²⁰, o altă serie de semi ne oferă date care arată în mod diferențiat producția rezervei senioriale și producția loturilor țărănești, aceasta din urmă deducându-se din cantitățile de dijmă predate de țărani.

Asemenea date avem la moșia Ordești (Fălciu) pentru anii 1824 și 1825, la grâu, orz și secară²¹.

Cereale	Anul	Rezerva		Loturile		Total		Raport rezerva-loturi
		kg	ha	kg	ha	kg	ha	
Grâu	1 824	36 146	66,7	49 070	90,8	85 216	157,4	1/1,3
	1 825	31 638	58,5	117 013	216,7	148 651	275,2	1/3,7
Orz-Secară	1 824	1 226	2,4	9 960	19,9	11 186	22,3	1/3
	1 825	14 385	28	39 873	77,4	54 258	105,4	1/2,7

În ce privește imăsurile și fînațurile, seama moșiei nu dă întinderea acestora. Ea poate fi însă dedusă cu aproximație pentru acele părți de moșie la care se arată cantitatea de furaj obținută și numărul vitelor care pasc.²²

	Imaș ha	Fînaț ha			
		Rezervă	Loturi țărani	Total	Raport rezerva-loturi
1 824	284	—	—	—	—
1 825	266	50,9	241,9	291,9	1/4,7

¹⁹ Referitor la sistemul primitiv de depozitare, vezi P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei de dr. Constantin Caracș (1800—1828)*, București, 1937, p. 47; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 374.

²⁰ Date interesante asupra producției avem și pentru moșia Budești (Neamț); seama pe aprilie 1819 — aprilie 1820 înregistrează: 72 646 kg (84 ha) la grâu; 56 219 kg (54,3 ha) la porumb; 20 856 kg (25,7 ha) la orz; 11 041 kg (13,7 ha) la ovaz; 69 de stoguri de fin (109,7 ha); la acestea se mai adauga uiumul dat de țărani la moara boicrească: 38 000 kg de porumb și 2 800 kg de grâu. Din aceste produse au fost trimise spre vânzare următoarele cantități: 41 544 kg de grâu; 30 353 kg de porumb; 15 790 kg de orz și ovaz; 22 de stoguri de fin (cf. Bibl. Acad. R.P.R., CXXXV/207).

²¹ Bibl. Acad. R.P.R., MCLXXIX/116.

²² În 1824 s-au închiriat 2 suhaturi pentru 1 200 de oi și un imaș pentru 400 de animale mari (Bibl. Acad. R.P.R., MCLXXIX/117). Legea fixind 1/2 falce de imaș pentru o vită mare (*Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, p. 56), rezulta că pentru cele 400 de animale mari s-au repartizat 250 de falci sau 284 de hectare de imaș. Pentru oi nu am putut determina suprafața, deoarece nu ni se arată cît loc de hrană se da pentru o oaie. Calcule identice am făcut și pentru suprafața de imaș dată în 1825 pentru vite mari (Bibl. Acad. R.P.R., MCLXXIX/118), rezultînd 184,5 falci sau 266 de hectare. Determinarea suprafețelor de fînaț s-a făcut prin calcularea prin comparație cu moșia Șerbești, unde 88 de stoguri de fin corespund la 100 de falci (cf. Bibl. Acad. R.P.R., MCXC VI 165).

Intocmind un tabel recapitulativ al suprafețelor pe care am reușit să le determinăm, obținem :

	Cereale ha	Imaș ha	Fînaț ha
1824	179,8	284	—
1825	381,2	266	291,9

Din datele analitice ale producției moșiei Ordești rezultă că, în anii 1824 și 1825, avem de-a face cu o producție destul de mare de păioase. Remarcăm de asemenea că la grâu și orz principalele cantități obținute de gospodăria boierească provin de pe rezerva seniorială. Atragem însă atenția încă o dată că cifrele reprezentînd producția loturilor țărănești, mult mai mari decît cifrele reprezentînd producția rezervei, au rezultat din înmulțirea cu 10 a cantităților de dijmă predate boierului care erau mai mici decît producția rezervei. În acest fel, se poate spune că, în cazul moșiei Ordești, principalele cantități obținute de boier provin de pe rezervă și nu de pe loturile țăranilor. În sfîrșit, la moșia Ordești mai constatăm că, spre deosebire de alte moșii, la unele cereale raportul dintre partea moșiei formată de rezervă și partea formată de loturi este destul de mic : în 1824, de exemplu, s-a ajuns ca suprafața rezervei cultivată cu grâu să fie mai mică decît suprafețele de grâu ale loturilor doar de 1,3 ori.

Cu o deosebită claritate ne înfățișează un document din 1800 repartitia suprafețelor între rezerva seniorială și loturile țăranilor pe moșia Feredieni (Botoșani) ²³.

Tipuri de suprafețe	Țarină		Fînaț		Vii		Sărătură		Pădure		Total	
	fălci	ha	fălci	ha	fălci	ha	fălci	ha	fălci	ha	fălci	ha
Loturi țărănești	75	106,5	75	106,5	—	—	—	—	—	—	150	213
Rezervă boier	50	71	50	71	5	7,1	14	21,3	50	71	169	241,4
Total	125	177,5	125	177,5	5	7,1	14	21,3	50	71	319	454,4

Documentul mai consemnează existența a 2 iazuri, 3 mori și 2 cîrciumi.

Observăm că, în ansamblu, pe moșia Feredieni partea ocupată de rezervă (241,4 ha) era mai întinsă decît partea ocupată de loturile țăărănești (213 ha). Dacă ne mărginim numai la suprafețele de arătură, constatăm că suprafața loturilor este de 1/1,5 ori mai mare ca suprafața rezer-

²³ Arh. st. Buc., Achiziții noi, CLXIV/34.

vei. Pe de altă parte însă, acest raport de 1/1,5 arată că pe moșia Feredieni rezerva seniorială ajunsese să aibă o mare greutate specifică în cadrul gospodăriei boierești, ea constituind, desigur, principalul izvor al producției destinate pieței²⁴.

Producția diferențială (rezervă-loturi țărănești) apare și în seama pe anul 1819 a moșiei Rădoești din județul Teleorman, moșie așezată în regiunea cea mai favorabilă culturii cerealelor din ambele Principate²⁵.

Cereala	Rezerva kg	Loturile kg	total kg	Raport rezervă-loturi
Grâu	5 995	169 230	175 225	1/28,4
Orz-ovăz	4 718	34 160	33 878	1/8,2
Porumb	—	63 064	63 064	
Fin	1 șiră	825 căpițe		

Din aceste date observăm că, pe moșia Rădoești, rezerva seniorială avea o greutate specifică foarte redusă în gospodăria boierească. Astfel, la grâu, boierul a obținut principalele cantități de produse nu de pe rezervă, ci de pe loturi (dijma a fost de 16 930 kg, în timp ce rezerva nu a dat decât 5 995 kg). Producția loturilor a fost de 28 de ori mai mare decât a rezervei la grâu, și de 8 ori mai mare la orz și ovăz, cifre din care se poate deduce că întinderea cultivată a rezervei era foarte mică. La porumb rezerva nu a dat nimic, toată cantitatea produsă revenind în exclusivitate loturilor țărănești.

Producția rezervei senioriale și producția loturilor țărănești este dată cu mare precizie în semile citorva moșii din județul Mehedinți aparținând clucerului Nicolae Glogoveanu, semi publicate de N. Iorga²⁶.

Moșia Brătivoești 27

	Rezerva kg	Dijma kg	Total loturi kg	Raport rezerva-loturi
grâu	444	1 063	10 630	1/24
porumb	8 453	19 976	159 808 *	1/19
orz	889	185	1 850	1/2

* În Țara Românească dijma de porumb se percepea la pogon și reprezintă 1/8, deci, pentru a afla producția totală, dijma s-a înmulțit cu 8.

²⁴ Raportul dintre rezervă și loturi a putut fi stabilit și în cazul moșiei Minjina (Covurlui), la suprafețele cultivate cu grâu și la fînăț în anul 1831: 1/1,6 la grâu, și 1/8 la fîn (Cf. Arh. st. Buc., Achiziții noi, CCXII/16).

²⁵ Bibl. Acad. R.P.R., MCCCCXXVI/121.

²⁶ N. Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*.

²⁷ *Ibidem*, p. 48—50.

Moșia Glogova (în kg) ²⁸

	1814				1815			
	Re- zerva	Dijma	Total loturi	Raport rezerva- loturi	Rezerva	Dijma	Total loturi	Raport rezerva- loturi
Grâu	1 785	975	9 750	1/5,7	5 118	1 470	14 700	1/2,8
Porumb	7 895	29 490	235 920	1/30	—	—	—	—
Orz	1 422	—	—	—	1 522	20	200	7,6/1

Moșia Ilovăț (în kg) ²⁹

	1824				1825			
	Re- zerva	Dijma	Total loturi	Raport rezerva- loturi	Rezerva	Dijma	Total loturi	Raport rezerva- loturi
Grâu	2 222	383	3 830	1/1,7	1 539	147	1 470	1/1
Porumb	17 074	40 287	322 296	1/19	12 862	40 287	322 296	1/25
Orz	790	353	3 530	1/4,4	2 424	147	1 470	1/6,1

Ce constatări putem desprinde din aceste date ?

În primul rând, se observă că la începutul secolului al XIX-lea se mențin încă raporturi foarte disproporționate între rezervă și loturile țărănești: 1/6, 1/8, 1/19, mergînd uneori pînă la 1/24, 1/25, 1/28 și chiar 1/30. O asemenea situație am întîlnit-o și cu aproape o sută de ani în urmă, în perioada 1730—1740, perioadă pentru care avem semile privind producția, veniturile și cheltuielile a peste 500 de domenii mănăstirești ³⁰. Marea disproporție dintre rezervă și loturi apare îndeosebi la porumb, explicația fiind faptul că această cereală era cultivată în cea mai mare parte de țărani. Dar asemenea disproporție există uneori și la grâu, cereală cultivată mai ales pe rezervă: la Rădoești (Teleorman), deci în regiune agricolă tipică, rezerva a produs de 28 de ori mai puțin ca loturile țăranilor, iar la Bratîvoești (Mehedinți), într-o regiune favorabilă culturii cerealelor, rezerva a dat de 24 de ori mai puțin ca loturile. Dar la moșiile amintite producția de grâu a rezervei nu e mai mare nici în cazul cînd raportul față de loturi este mai echilibrat: 1/2,8, 1/1,7 sau chiar 1/1. În aceste cazuri cantitățile sînt foarte mici, echivalînd cu suprafețe foarte reduse însemnătate cu grâu: 1—5 ha. Rezultă deci că pe moșii ca Rădoești, Bratîvoești, Glogova, Ilovăț, unde principalele cantități de cereale obținute de boier proveneau din dijmă, gospodăria moșierească se baza pe dijmă și nu pe clacă.

De altfel, întinderea mică a rezervei senioriale și producția ei redusă se află în strînsă legătură cu numărul zilelor de clacă.

²⁸ N. Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*, p. 46—48; 88—89.

²⁹ *Ibidem*, p. 247—249; 250—252.

³⁰ S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 113—120 (datele privind producția cerealieră).

Datele privind claca, consemnate în unele din semile cercetate, confirmă faptul că, cu cele 12 sau 14 zile de clacă legiuite — pe multe moșii zilele de clacă fiind și sub acest număr —, nu se putea constitui rezerva care să facă din moșiile boieresti mari întreprinderi agricole producătoare pentru export³¹. Astfel, pe moșia Rădovanul (Ilfov), moșie foarte întinsă, așezată în plină regiune de cultură a cerealelor și cu un număr mare de gospodării țărănești pentru acea vreme — variind între 180 și 250 —, în anul 1820, din 2 618 zile de lucrat nu au fost muncite efectiv decât 1 295, restul de 1 323, deci mai mult de jumătate, au fost plătite în bani³². În anul 1822 au fost plătite în bani toate zilele de clacă, precum și dijma porumbului³³. Aici trebuie subliniat că în anul 1822 a fost o situație specială: în perioada imediat următoare răscoalei din 1821, din cauza neîndeplinirii în masă a obligațiilor de clacă și dijmă, a existat tendința de a se cere plata în bani a tuturor obligațiilor datorate de țărani³⁴. În perioada anilor 1823—1826 se repetă însă situația din 1820; dintr-un total de 11 438 de zile de clacă de lucrat, au fost muncite efectiv doar 6 057 de zile, ceca ce revine în medie la 7 1/2 zile pe an³⁵, deci cu puțin mai mult de jumătate din numărul de zile stabilit de Caragea. Se remarcă îndeosebi că ziua plugului, special introdusă de legiuirea Caragea pentru a se activa exploatarea rezervei senioriale, a fost plătită cu bani în toți anii amintiți. La fel și la moșia Colibași, în 1822, dintr-un total de 784 de zile de clacă ce trebuiau lucrate, nu au fost prestate decât 627 de zile, și acestea în condițiile unei moșii unde claca oficială era doar de 8 zile pe an³⁶. Iar pe moșia Miclăușeni mai mult de un sfert din numărul locuitorilor nu munciau efectiv la boieresc, ci îl plăteau în bani³⁷, fapt care explica de ce rezerva de la Miclăușeni — mai mare decât rezerva unor moșii din Țara Românească — nu era totuși pe măsura posibilităților de valorificare ale moșiei.

În sfârșit, câteva semi conțin și date din care se poate deduce producția țărănească de pe moșii. Conform acestor date, lotul țărănesc mediu de porumb avea întinderi reduse: 0,67 pogoane (Rădoești 1819); 1,2 pogoane (Colibași-Muscel 1822); 1,7 pogoane (Rădoești 1824)³⁸; 2 pogoane (Adâncata-Prahova³⁹ 1819); iar la Rădovanu, Coadele și Crivăț 1 pogon în 1823; 2,3 pogoane în 1824; 1,6 pogoane în 1825 și 2 pogoane în 1826⁴⁰. Tot la porumb, producția lotului țărănesc varia între 600 kg — corespunzătoare lotului de 0,67 pogoane — și 1 500 kg — corespunzătoare lotului de 2 pogoane. La grâu producția medie a lotului țărănesc era cuprinsă — pe moșia Rădoești, unde am avut posibilitatea s-o determi-

³¹ Acad. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 339.

³² Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Brătianu, XXXV/2.

³³ Ibidem, XXXVI/7.

³⁴ S. Columbeanu, *Evoluția raporturilor agrare din Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 40.

³⁵ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Brătianu, XXXVI/20.

³⁶ Bibl. Acad. R.P.R., MCCCL/25.

³⁷ Ibidem, MCCCXXVI, f. 3 15, 19—29, 32 v — 42, și 45 v — 54 v.

³⁸ Ibidem, MCCCXXVI/122.

³⁹ Ibidem, CCCLXI/57.

⁴⁰ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Brătianu, XXXVII 3.

năm — între 300 și 1 100 kg. Cantități asemănătoare cu cele din semile noastre se pot deduce și din unele liste de dijmă din acea vreme. La Dobriceni (Vâlcea), producția medie a lotului de porumb era, în 1830, de 1 370 kg ⁴¹; la Slătinic (Mehedinți) lotul țărănesc de porumb a dat, în 1826, în medie 1 200 kg, iar cel de grâu 175 kg ⁴²; la Breznița (tot Mehedinți) ⁴³, producția medie a lotului țărănesc de grâu a fost, în 1826 de 270 kg.

Constatarea care se desprinde din aceste date este că producția loturilor țărănești era în general redusă, iar în unele cazuri foarte redusă, îndeosebi la grâu, cultivat în mică proporție de țărani. Gospodăria agricolă săracă a țăranului nu era capabilă să dea moșierului dijme prea mari, decât în cazul existenței unui mare număr de gospodării țărănești, ca la Rădovanu de exemplu. În perioada descompunerii feudalismului, dijma nu corespundea în general cu randamentul pământului. Problema creșterii forțelor de producție, care se punea gospodăriei moșierești la începutul secolului al XIX-lea și care trebuia să se exprime prin creșterea productivității gospodăriei țărănești, se dovedea foarte greu de rezolvat din cauza sistemului iobăgist. Acest sistem constituia o piedică foarte serioasă în calea progresului gospodăriei moșierești. Mulți stăpîni de moșie erau conștienți de aceasta, dar ei nu căutau rezolvarea problemei decât tot în cadrul sistemului iobăgist, așa cum se va încerca după 1831 prin Regulamentul Organic.

În general, din datele privitoare la producție cuprinse în semile cercetate aici, apar aspectele contradictorii, caracteristice perioadei de trecere de la feudalism la capitalism.

Astfel, la începutul secolului al XIX-lea avem de-a face, pe de o parte, cu tendința de dezvoltare a unei producții pentru piață a domeniului, tendință reprezentînd elementul nou, de progres, caracteristic, așa cum arată Lenin, fazei de tranziție de la agricultura naturală la agricultura comercială, care la rîndul ei se transformă în agricultura capitalistă ⁴⁴. Pe de altă parte însă, în condițiile dominației otomane, care constituia o frînă puternică pentru dezvoltarea economică a Principatelor, modul de producție capitalist nu pătrundea în agricultură decât într-un mod foarte lent și inegal ⁴⁵. Astfel, producția rezervei senioriale, acea parte a moșiei care după 1831 va fi organizată ca mare exploatare agricolă producătoare pentru export, se prezintă în cele două principate sub două aspecte. Semile din Țara Românească arată această rezervă ca fiind extrem de redusă, explicația fiind numărul mic al zilelor de clacă. În schimb, în Moldova, semile ne-au arătat o rezervă ceva mai întinsă, aceasta explicîndu-se prin aplicarea nartului, care dubla sau chiar tripla numărul zilelor de clacă. Totuși, așa cum se poate deduce din semi, și în Moldova sîntem departe

⁴¹ Bibl. Acad. R.P.R., MCCLXXXIX/160.

⁴² Ibidem, doc. 113.

⁴³ Ibidem, MCCCL/34.

⁴⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 131.

⁴⁵ K. Marx, în *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 644, a făcut această caracterizare pentru Anglia, caracterizare pe care o considerăm cu atât mai valabilă pentru Principatele Române unde dezvoltarea capitalismului a fost și mai lentă.

de sutele de hectare de grâu — principala cereală cultivată pe rezervă — pe care le găsim în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe o singură moșie. Producția unei rezerve de câteva zeci de hectare nu putea asigura decât necesitățile pieței interne.

În sfârșit, în afară de suprafețele reduse cultivate, semile ne-au arătat și o extrem de slabă specializare în domeniul culturii plantelor, trăsătură caracteristică agriculturii de tip feudal. La începutul secolului al XIX-lea nu întâlnim în agricultura Principatelor nici unul din acele fenomene specifice ale dezvoltării capitalismului în agricultură, și anume trecerea la producția de legume⁴⁶ și la producția de plante textile și de cartofi. În agricultura Principatelor, mult timp după Regulamentul Organic, cantitățile sporite de cereale pentru export vor fi obținute prin intensificarea clăcii și, implicit, prin extinderea suprafețelor cultivate tot cu plantele cerealiere obișnuite, ca : grâu, porumb, orz și ovăz. În privința plantelor cultivate, trebuie spus că pînă tîrziu, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, plantele industriale (cele textile și sfecla de zahăr) și plantele legumicole au avut o pondere slabă în agricultura României.

Dar caracteristicile cele mai importante ale producției moșiilor la începutul secolului al XIX-lea vor putea fi surprinse în capitolul consacrat veniturilor. În semile cercetate de noi, veniturile, realizate de pe urma diferitelor produse, arată mai bine decît orice altă categorie de date ponderea uneia sau alteia din ramurile economiei domeniului.

★

Veniturile. În Moldova și în Țara Românească, transformarea domeniului feudal, întemeiat pe ideea de subzistență, în mare întreprindere agricolă, organizată în vederea producției de cereale pentru piață a început mai tîrziu, spre jumătatea secolului al XVIII-lea, și nu a ajuns la o deplină dezvoltare decît după tratatul de la Adrianopol. Cauzele acestei întîrzieri pînă la 1829 au fost — așa cum s-a mai arătat — în primul rînd monopolul turcesc și apoi slaba dezvoltare a orașelor și a pieței interne⁴⁷.

Cercetarea listelor de venituri ale diferitelor moșii ne dă în primul rînd posibilitatea să vedem în ce măsură a participat gospodăria moșie-rească de la începutul secolului al XIX-lea la activitatea comercială. În al doilea rînd, și aceasta considerăm că este un element deosebit de important, listele de venituri ne arată care anume sectoare ale economiei domeniului constituiau în această perioadă principalele surse de cîștig ale stăpînilor de moșii.

Ca și în secolul al XVIII-lea, și la începutul secolului al XIX-lea principalele categorii de venituri realizate de stăpîinii de moșii de pe do-

⁴⁶ V. I. Lenin (*Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 27, București, Edit. politică, 1964, p. 203—204) precizează că „dezvoltarea agriculturii bazată pe producția de mărfuri nu urmează nicidecum calea «simplă» pe care și-o imaginează sau pe care o presupun economiștii burghezi, și anume calea sporirii producției *acelorași* produse. Dimpotrivă, dezvoltarea agriculturii bazate pe producția de mărfuri înseamnă de foarte multe ori trecerea de la unele produse la altele. Trecerea de la producția de fîn și cereale la producția de legume este tocmai una din aceste treceri obișnuite”.

⁴⁷ Acad. A. Oșetea, *op. cit.*, p. 329.

meniul lor erau următoarele : veniturile din vânzarea cerealelor ; veniturile legate de creșterea animalelor (vânzarea animalelor și a produselor lor, vânzarea de furaje, taxele de pășunat și închirierea de locuri de pășunat) ; veniturile din vânzarea băuturilor. Analizarea și mai ales compararea acestor categorii de venituri ne vor dezvălui care erau particularitățile economiei domeniului feudal la începutul secolului al XIX-lea.

Dintre semile de moșii care conțin date extrem de interesante privitoare la venituri cităm în primul rînd seama moșiei Miclăușeni⁴⁸.

Grupate pe categorii, veniturile moșiei Miclăușeni din anii 1825—1828 se prezintă în felul următor⁴⁹ :

	Vin-zare cere-ale	Inchirie-re locuri aratură	Venituri legate de creșterea animalelor						
			Vin-zare ani-male	Vin-zare pro-duse ani-male	Taxe pașunat	Inchiriere pașuni	Vinzare furaje	Dijma fin în bani	Total
	lei	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.
1825	186	699 06	— —	— —	1 215 33	2 4 ⁹ 09	475	1 177 09	5 356 11
1826	5 594	1 285 07	— —	— —	945 04	1 187	5 452 04	1 093	8 680 08
1827	8 905	595 17	440	454	215 08	2 943 04	3 414	849 32	8 329 04
1828	2 105	1 427 23	—	—	1 192 02	664 30	2 680	713 18	5 250 10
	16 790	4 008 13	440	454	3 568 07	7 287 03	12 021 04	3 836 19	27 615 33

	Vinzare bauturi	Boieres-cul în bani	Taxe scutelnici	Pomi-cultura	Vinzare pește	Taxe balta topitoareci	Diverse	Total general
	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.	lei p.
1825	5 865 03	491 20	1 297	242	154 32	120	353	14 764 32
1826	7 674	509	1 023	90	—	120	181	25 161 15
1827	8 029	706	1 135	344 31	—	—	313 12	28 359 24
1828	10 301 30	—	685	130	443	—	163	20 515 26
	31 869 33	1 706 20	4 146	806 31	602 32	240	1 015 12	88 801 17

Din acest tabel se constată realizarea unor mari sume de bani îndeosebi din vânzarea cerealelor, furajelor și băuturilor, ceea ce arată că o parte însemnată a producției moșiei Miclăușeni era destinată pieței.

În al doilea rînd se observă că veniturile provenind din vânzarea băuturilor sînt cele mai mari : suma de 31 869 de lei reprezintă 36,1%

⁴⁸ Bibl. Acad. R.P.R. MCCCXXVI, f. 1—2, 18 ; 31—31 v și 44—44 v (veniturile).

⁴⁹ Totalizarile veniturilor facute de noi în tabel diferă cu cîțiva lei de totalizările din registru, ceea ce însă nu schimbă cu nimic concluziile ce le stabilim pe baza tabelului. De asemenea atragem atenția că în lista veniturilor din anii 1826, 1827 și 1828 sînt înscrise și sume de bani rămășiță din venitul anului precedent, sume pe care le-am scăzut, astfel că în tabel nu este trecut decît venitul realizat exclusiv în anul respectiv (vezi Bibl. Acad. R.P.R., MCCCXXVI, f. 1—2, 18, 31—31 v și 44—44 v).

din totalul veniturilor pe 4 ani⁵⁰. Stăpînul moșiei Miclăușeni, ca și alți boieri din acea vreme, a folosit din plin dreptul de monopol al vînzării băuturilor, care constituia, așa cum se vede și din tabel, sursa cea mai importantă de venituri a moșiei. Dar adeseori dreptul de monopol al vînzării băuturilor era dat în arendă, operație denumită în Moldova „orîndă”. La Miclăușeni „orînzile” aduceau boierului frumoasa sumă de 26 389 de lei, sumă care reprezenta cea mai mare parte a veniturilor de la băuturi.

O altă categorie de venituri care urmează în ordinea măririi pe moșia Miclăușeni, sînt veniturile legate de creșterea animalelor: suma acestora — 27 615 lei — reprezintă 31,3% din total. În sfîrșit, pe locul al treilea al clasificării după mărime a veniturilor se plasează veniturile legate de cultura cerealelor (vînzarea produselor cerealiere și închirierea unora din locurile de arătură). Ele însumează 16 700 de lei, adică 23,5% din total.

Faptul că de pe urma culturii cerealelor se realizează mai puțin de un sfert din totalul veniturilor arată că pe moșia Miclăușeni — cu toată suma mare, pentru acea vreme, încasată din vînzarea grînelor — sectorul culturii plantelor agricole nu a devenit predominant, ca astfel să constituie principala sursă de cîștig a boierului. În această privință este semnificativ că, pe moșia Miclăușeni, vînzarea grîului, principalul produs al rezervei senioriale destinat pieței, nu aduce boierului decît 6 712 lei, față de 11 821 lei cît îi aducea numai vînzarea fînului.

Alte venituri ale stăpînului moșiei Miclăușeni mai proveneau din plata în bani a boierescului de către unii din locuitorii moșiei și din taxele percepute de la scutelnici (oameni scutiți de bir, dar obligați să plătească anumite taxe boierului de care depindeau). În ce privește plata boierescului în bani, așa cum s-a arătat în capitolele precedente, aceasta nu constituia un fapt izolat: în acea vreme se întîlnesc numeroase cazuri cînd stăpînii convergeau în bani fie parțial (cazul moșiei Miclăușeni), fie total obligațiile în muncă ale țăranilor șezători pe moșii⁵¹. Această practică, pe de o parte, satisfăcea unele necesități imediate de numerar ale stăpînilor de moșii, iar pe de altă parte oferea acelorasi stăpîni de moșii un prilej de rotunjire a cîștigurilor, deoarece cu o parte din banii luați în schimbul clăcii ei angajau, contra unei foarte slabe retribuții, muncitori agricoli cu ziua, iar restul de bani intra în buzunarele lor⁵².

În sfîrșit, sume mici — totalizînd sub 1 000 de lei — mai erau realizate de pe urma pomiculturii (vînzarea fructelor și arendarea livezilor cu pomi fructiferi), din vînzarea peștelui, din taxele plătite de țărani

⁵⁰ Cît de mari erau veniturile realizate de pe urma monopolului vînzării bauturilor reiese și din seama moșiei Ștefănești (țin. Hirău) pe anii 1815-1819: venitul pe 5 ani al moșiei, al tirgului de pe moșie și al vînzării bauturilor a fost de 114 244 de lei, din care numai de la vînzarea băuturilor s-au realizat 74 219 lei (Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Kogălniceanu, pachetul LI, dos. 11, doc. 13).

⁵¹ În unii ani, toți locuitorii de pe moșia Rădovanu, Coadele și Crivăț (Ilfov), de care se vorbește pe larg în prezentul studiu, au plătit în bani nu numai claca, ziua plugului și carul cu lemne, ci și dîjma porumbului. Numeroase cazuri de plata totală a obligațiilor în bani citate în: S. Columbeanu, *Evoluția raporturilor agrare...*, p. 40—43.

⁵² S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 45—47.

pentru că își muiau cînepa în balta de pe moșie — „balta topitoarei” — și din alte taxe sau vânzări mai mărunte.

La moșia Șerbești (Neamț), de asemenea, veniturile legate de creșterea animalelor și cele realizate din vânzarea băturilor depășeau cu mult veniturile legate de cultura cerealelor. În anii 1817, 1818 și 1819, aceste venituri erau următoarele, conform tabelului comparativ de mai jos⁵³:

	Vînzare cereale	Închiriere locuri arătură	Venituri creștere animale		Vînzare băuturi	Diverse	Total
	lei p.	lei p.	Închiriere locuri imaș lei p.	Vînzare fin lei p.	lei p.	lei p.	lei p.
1817	1 994 21	—	1 407	2 435	4 393 32	385 05	10 615 18
1818	126 10	236	1 496	765	4 945 20	426	7 994 30
1819	—	287 30	824 15	3 960	1 773 02	82 08	6 227 15
Total	2 120 31	523 30	3 727 15	7 160	11 112 14	893 13	25 537 23

Procentual, veniturile moșiei Șerbești pe trei ani se prezintă în felul următor: 43,5% din vânzarea băturilor; 42,6% din închirierea locurilor de pășunat și din vânzarea finului; 10,3% din vânzarea cerealelor și închirierea locurilor de arătură și 3,6% alte venituri mai mici. De observat că numai vânzarea finului aduce venituri de 3,8 ori mai mari decît cele rezultate din vânzarea cerealelor. Astfel numai prin prisma acestei comparații putem deduce slaba dezvoltare a sectorului culturii cerealelor de pe moșia Șerbești în raport cu celelalte sectoare de producție ale moșiei⁵⁴.

Concludente în privința priorității veniturilor realizate de pe urma vânzării băturilor sînt și datele din semile a două moșii așezate în județul Roman: Budești (seamă de venituri de la 23 aprilie 1819 la 23 aprilie 1820) și Brătulești (seamă de venituri de la 7 octombrie 1826 la 23 aprilie 1828).

⁵³ Bibl. Acad. R.P.R., MCXCVI/165.

⁵⁴ O seamă de venituri pe aproape 3 ani avem și pentru moșia Ordești (Fălciu), 9 iunie 1823 — 23 aprilie 1826, reieșind și de aici micile încasări realizate la vânzarea cerealelor în raport cu celelalte sectoare de producție ale moșiei (Bibl. Acad. R.P.R., MCLXXIX/117).

Vînzare cereale		Taxe pășunat și vînzare furaje		Vînzare băuturi		Din pădure		Diverse		Total	
lei	%	lei	%	lei	%	lei	%	lei	%	lei	%
215	2,4	3 817	42,2	1 448	16	2 900	32,1	658	7,2	9 038	100

Moșia Budești ⁵⁵

Vânzare cereale	Venituri creștere animale					Vânzare băuturi	Taxe scutelnici	Din iaz	Diverse	Total general
	Taxe pășunat	Închiriere pășuni	Vânzare fîn	Vânzare brînză	Total					
lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei
278	294	584	1 245	100	2 223	5 860	985	352	266	9 964

Moșia Brătulești ⁵⁶

Vânzare cereale	Vânzare animale (vite și porci)	Vânzare furaje	Vânzare băuturi	Vânzare fructe	Vânzare poștalioane	Total
lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei
1 959	2 628	164	13 629	350	421	19 151

Constatăm că la Brătulești s-a înregistrat o sumă destul de mare la vânzarea cerealelor, aproape 2 000 de lei. Totuși, această sumă reprezintă doar 10,2% din totalul încasărilor, în timp ce vânzarea băuturilor a adus peste 2/3 din venituri (71,1%). Din cei 13 629 de lei încasați la băuturi, 6 183 de lei provin din „orînzi”, iar 7 222 din vânzarea „horilcii” (rachiului), ceea ce înseamnă că pe moșie era o distilerie mare pentru rachi. Acest fapt e important de subliniat, deoarece ilustrează existența unei industrii locale pe moșie, care prelucrează produsele agricole ⁵⁷. De asemenea, suma de 2 628 de lei, încasată pe vânzarea a 42 de vite mari și 60 de masculi, arată preocuparea stăpînului moșiei Brătulești pentru creșterea animalelor destinate vânzării.

O seamă care cuprinde date interesante asupra diferitelor categorii de venituri este seama moșiilor Gioseni, Viforeni și Hîrtești (Bacău) din anii 1819—1824 ⁵⁸.

Jumătate din veniturile celor 3 moșii se datorau vânzării băuturilor din care „orînșilor” le revenea o mare parte: 6 635 de lei pentru anii

Cultura cerealelor		Vânzare furaje Taxe pășunat, locuri cu iarbă închiriere		Băuturi		Taxe scutelnici		Pește		Arendare de locuri		Diverse		Total	
lei	%	lei	%	lei	%	lei	%	lei	%	lei	%	lei	%	lei	%
15 603	23,7	11 145	16,9	32 239	49	487	0,7	668	1	5 203	7,9	532	0,8	65 877	100

⁵⁵ Bibl. Acad. R.P.R., CXXXV/207.

⁵⁶ Ibidem, XVII/88 (între totalizarea făcută de noi și cea din documentație este o diferență de 10 lei, cu totul neînsemnată prin urmare).

⁵⁷ În cunoscuta „anafora pentru pronomiile Moldovei” din aprilie 1827, boierii au cerut să le fie asigurată scutirea de dări pentru vînițe, mori, berării (Sturdza-Scheianu, *op. cit.*, seria I, vol. I, p. 61), fapt care ilustrează interesul stăpînului de moșii față de industria care prelucrează produsele agricole.

⁵⁸ Arh. st. Buc., Achiziții noi, MMDCCCXIV/2.

1819 și 1820 și o sumă nespecificată din totalul de 23 635 de lei încasat pe anii 1821—1824. De asemenea și vânzarea rachiului a adus pe anii 1821—1824 o sumă destul de mare: aproape 2 000 de lei, fapt care atestă existența unei distilerii (velnițe) pe moșie.

Dar ceea ce trebuie remarcat este faptul că, spre deosebire de alte moșii, la Gioseni, Viforeni și Hîrtești veniturile de pe urma culturii cerealelor sînt mai mari decît cele legate de creșterea animalelor, ocupînd astfel locul doi în ordinea mărimii. Din suma de 15 603 lei de la rubrica cultura cerealelor, 14 591 de lei au fost realizați din vânzarea grîului (5 733 de lei), porumbului (8 622 de lei), orzului și ovăzului (206 lei) și seminței de cîneșă (30 de lei).

O gospodărie agricolă moșierească în cadrul căreia sectorul culturii cerealelor avea o mare importanță era moșia Trestiana (Dorohoi) ⁵⁹. Lista de venituri din 1805 arată că din vânzarea cerealelor s-au încasat 3 771 de lei, ceea ce revine la 62,1% din totalul veniturilor. Din această sumă 3 187 lei s-au luat pe porumb, 283 de lei pe grîu și restul pe secară, mei, orz și ovăz. Apropierea de orașul Dorohoi, de care nu era despărțită decît de apa Jijiei, desigur că a favorizat desfacerea producției cerealiere de la Trestiana. Din taxe de pășunat, de la vânzarea fînului și de la arendarea locurilor cu iarbă — „iarba ce s-a vîndut din picioare” — s-au luat 2 126 de lei. Intinderea acestor locuri era considerabilă: 646 de fălci (902 hectare). În sfîrșit, seama veniturilor moșiei Trestiana mai înregistrează și suma de 115 lei (1,9%), încasată din vânzarea peștelui.

O gospodărie moșierească complexă în care principalele sectoare ale economiei domeniului au luat o mare dezvoltare era cea de la moșiile Ruginoasa, Cucuteni și Budilița (ținutul Iași), moșii care constituiau din punct de vedere al exploatării o singură unitate, fiind vecine una cu alta. Seama acestei gospodării este oarecum deosebită față de celelalte: ea nu conține lista veniturilor realizate din vânzarea produselor, ci evaluări ale bunurilor moșiei, prădate la 1821. Pe sectoare de producție, evaluările acestor pierderi au fost următoarele: sectorul de cultură a cerealelor: 98 260 de lei din care 38 060 reprezentau valoarea semănăturilor și a beneficiilor probabile ce s-ar fi realizat din vânzarea recoltei, iar 55 200 de lei reprezentau valoarea porumbului depozitat în coșare; sectorul de creștere a animalelor: 61 215 lei, reprezentînd pierderi de animale mari (bovine și cai), ovine, porci, furaje, diferite produse animale; sectorul legat de vânzarea băuturilor: 14 654 de lei, din care 5 350 valoarea a trei velnițe cu toate accesoriile și 1 800 valoarea a 112 buți. La aceste evaluări se mai adaugă: 2 240 de lei reprezentînd legumele „di tot soiul”, 1 600 de lei păsările pierdute, 5 550 de lei stupii furați sau stricați și alte diferite sume constituind valoarea a diferite obiecte ale gospodăriei. În total, pierderile s-au cifrat la importanta sumă de 211 909 lei ⁶⁰.

⁵⁹ Bibl. Acad. R.P.R., CXLIV/6

⁶⁰ Ibidem. MCLVIII/81. Suma mari s-au înregistrat și la evaluarea produselor moșiei Hodora (Iași): 32 750 de lei cerealele din care: 19 500 porumbul, 15 000 animalele (157 boi), 6 474 fînul, 4 500 orînzile, 11 000 rachiul, 2 700 stupii, 3 000 tutunul. (Arh. st. Buc., Achiz. noi, CCVI/18).

Din lista evaluării bunurilor de pe moșiile Ruginoasa, Cucuteni și Budilița se poate constata dezvoltarea considerabilă a mai multor ramuri ale economiei agrare pe moșiile amintite. Din aceste ramuri, cea mai mare extindere a luat-o dezvoltarea culturii cerealelor, îndeosebi cultura porumbului și creșterea animalelor, care constituiau, desigur, și principalele surse de venituri ale moșiilor. Urmau apoi producția băuturilor, albinăritul, grădinăritul. În legătură cu producția băuturilor este de subliniat și existența unor instalații destul de mari pentru fabricarea rachiuului.

Dezvoltarea pe o scară atât de largă și multilaterală a producției pe moșiile Ruginoasa, Cucuteni și Budilița este legată de faptul că exploatarea acestor moșii era organizată de un oarecare Toadir Cazacliu, caracterizat de document ca „unul din neguțătorii capitaligii ai Moldovei”. Reprezentant caracteristic al capitalismului care începea să pătrundă în țările române, negustorul Cazacliu, desigur, a introdus pe aceste moșii — pe care probabil le luase în arendă — metode de exploatare menite să asigure o producție cât mai ridicată pentru piață. Iar faptul că era considerat ca unul din „capitaligii” Moldovei constituie o dovadă că dispunea de importante capitaluri, din care investea sume mari de bani pentru a pune în valoare resursele moșiilor. Cât de eficientă a fost această valorificare o atestă sumele considerabile corespunzând evaluărilor făcute diferitelor produse ale moșiilor.

În ce privește semile veniturilor moșiilor în Țara Românească, acestea nu sînt așa numeroase și așa de amănunțit întocmite ca cele din Moldova. Din ele se poate vedea însă că și economia agrară a Țării Românești avea la începutul secolului al XIX-lea o orientare asemănătoare economiei agrare din principatul vecin.

Astfel, seama unui grup de moșii din județul Buzău : Cîndești, Cremenea, Pietrosul și Joseni ⁶¹, formînd o singură gospodărie, arată că principalele venituri se obțineau tot din vînzarea băuturilor. Iată cum arată tabelul centralizat al veniturilor acestor moșii ⁶² :

Vînzare cereale	Venituri legate de creșterea animalelor				Vînzare băuturi	Chiria băcaniei	Clacă în bani	Arenda Cîndești	Diverse	Total
	Taxe pășunat	Vînzare rîmători 20)	Dijma în în bani	Total						
lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei	lei
655	150	250	1 120	1 520	3 850	300	197	600	308	7 430

⁶¹ Bibl. Acad. R.P.R., CXC VII/198.

⁶² Totalizarea din document dă 7 420 de lei venituri, deci cu 10 lei mai puțin decît totalizarea făcută de noi, diferență cu totul lipsită de importanță.

Ca cereală vîndută nu apare decît porumbul, în cantitate de 20 de chile.

Procentual, veniturile se prezintă în felul următor : 51,8% din vînzarea băuturilor ; 20,4% venituri legate de creșterea animalelor ; 8,8% din vînzarea cerealelor ; 8% din arenda moșiei Cîndești ; 4% din chiria băcăniei ; 2,6% claca în bani și diverse 4,1%.

Un interes deosebit prezintă semile de venituri întocmite la casa banului Scarlat Ghica. Aceste semi privesc mai multe moșii : Roșii și Sărățeni (Ialomița) ; Fulga (Saac) ; Colentina (Ilfov) și Rădovanu, Coadele, Crivăț (Ilfov), cunoscute mai dinainte, cînd am vorbit despre producție. Semile moșiilor Roșii, Sărățeni, Fulga și Colentina cuprind și liste de veniturile realizate de casa banului în afara moșiilor.

Iată cum se prezintă tabelele de venituri la primele moșii ⁶³ :

Roșii și Sărățeni

	Arenda tal.	Taxe scutelnici tal.	Taxe poslușnici tal.	Total tal.
1822	5 000	1 490	2 405	8 885
1823	5 000	1 590	2 800	9 890
Total	10 000	3 070	5 205	18 775

Fulga

	Arenda tal.	Vînzare cereale tal.	Chiria locuri pășunat tal.	Dijma fin în bani tal.	Arendă de la clăcași tal.	Taxe poslușnici tal.	Total tal.
1822	10 500	2 037	150	1 694	756	1 199	16 335
1823	20 500	—	—	—	—	2 399	12 899
Total	31 000	2 037	150	1 694	756	3 598	29 234

Colentina

	Arenda tal.	Vînzare vin tal.	Taxe poslușnici tal.	Total tal.
1822	17 500	498	—	17 998
1823	22 500	—	934	23 434
Total	40 000	498	934	41 432

⁶³ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Brătianu, XXXVI/6.

Alte venituri ale casei banului Scarlat Ghica *

	Vînzare vin tal.	Chiria a 3 prăvălii tal.	Arenda munți- lor Penteleu cu cășăriile tal.	Taxe scutel- nici tal.	Taxe posluș- nici tal.	Taxe țigani tal.	Diverse tal.
1822	6 400	1 508	2 200	1 265	492	162	210
1823	2 567	1 350	2 200	3 160	502	242	550
Total	8 967	2 858	4 400	4 425	934	404	760

* Sînt înregistrate în aceeași seamă cu veniturile moșiilor Roșii și Sarațeni, Fulga și Colentina.

La Rădovanu, Coadele și Crivăț, o primă seamă înregistrează veniturile realizate în intervalul de timp 26 aprilie—31 decembrie 1820⁶⁴.

Vînzare vin tal.	Vînzare rachiu tal.	Chiria băcă- niei și cîrciu- mii tal.	Vînzare fin tal.	Taxă ierbă- rit tal.	Vînzare pațachină tal.	Vînzare pa- sări tal.	Taxe pos- lușnici tal.	Gloa- be tal.	Di- verse tal.	Total tal.
7 297	563	500	2 398	100	307	154	365	223	215	12 122

La toate aceste venituri se adaugă sumele încasate pentru zilele de clacă neprestate în muncă și pentru dijma porumbului pe anii 1819 și 1820. Aceste sume sînt înregistrate în altă seamă — un tabel nominal cu banii plătiți de fiecare locuitor — care, din nefericire, nu s-a păstrat decît pentru anul 1820⁶⁵. Banii clăcii, zilei plugului și carului cu lemne au însumat 1 693 de taleri, iar banii dați în schimbul dijmei porumbului 1 571 de taleri, în total 3 164 de taleri, încasați de la 187 de oameni. Presupunem că sumele din anul 1819 nu diferă prea mult de cele din 1820.

În anul 1822, toți locuitorii au plătit în bani obligațiile lor de clacă și de dijmă a porumbului⁶⁶. Sumele au fost următoarele: 3 104 taleri pentru zilele obișnuite de clacă, ziua plugului și carul cu lemne și 1 266 de taleri pentru dijma porumbului, în total 4 370 de taleri. La această sumă se mai adaugă: 662 de taleri cîștigul realizat la vînzarea vinului și 320 de taleri chiria băcăniei de la Rădovanu⁶⁷.

Alte semi de venituri ale moșiei Rădovanu, Coadele și Crivăț sînt cele din anii 1823, 1824, 1825 și 1826. Aceste semi sînt întocmite destul de sistematic, astfel că s-a putut alcătui, pe baza lor, un tabel centralizat de venituri.

⁶⁴ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Bratianu, XXXIV/8.

⁶⁵ Ibidem, XXXV/2.

⁶⁶ Ibidem, XXXVI/7.

⁶⁷ Ibidem, XXXIV/8.

	Claca, ziua plugului, ziua carului în bani tal.	Vîn- zare vin tal.	Arenda cîrciumii tal.	Arenda băcaniei tal.	Arenda cășăriei taj.	Vîn- zare fin tal.	Vînzare pațachina tal.	Di- verse tal.	Total tal.
1823	2 457*	533	290	300	40	—	—	—	3 630
1824	1 094	1 865	50	—	—	320	90	37	3 445
1825	1 336**	2 857	—	230	60	—	91	24	4 658
1826	2 089	2 158	—	300	—	—	150	145	4 842
Total	7 016	7 413	340	860	100	320	331	206	16 576

* În textul semii, totalizarea banilor clăcii din 1823 a dat 2 571 tal., diferind cu 104 tal. de cea făcută de noi.

** Totalizarea din seamă a dat 1 362 tal. în 1825, deci cu o diferență de 4 tal. față de totalizarea noastră.

Aceste diferențe de 104 și de 4 tal. sînt mici, astfel că nu schimbă cu nimic concluziile care se desprind din tabel.

În afara acestor categorii de venituri, semile moșiei Rădovanu, Coadele și Crivăț mai înregistrează disparat și alte venituri : 754 de taleri reprezentînd banii încasați din vînzarea a 44 de chile de grîu în anii 1823, 1824 și 1825, și 1 770 de taleri reprezentînd taxele plătite de 12 postelnici și 3 țigani pe anii 1822—1826⁶⁸.

Ce observații putem face pe marginea datelor din semile moșiilor aparținînd casei banului Scarlat Ghica ?

În primul rînd, vedem că unele din moșii erau arendate : la două din ele, Fulga și Colentina, dar mai ales la Fulga, arenda încasată în 1823 este simțitor mai mare decît cea din 1822. Aceste mari diferențe se pot explica prin producția agricolă mult scăzută din 1822, ca urmare a răscoaiei din 1821, factor care a contribuit la scăderea prețurilor de arendare a moșiilor.

Se mai observă că, la fel ca și celelalte moșii examinate mai înainte, și în cazul moșiilor Rădovanu, Coadele și Crivăț, cele mai mari venituri erau tot cele decurgînd din monopolul boieresc al vînzării băuturilor. La acestea se adăugau și veniturile realizate din arendarea băcăniei de pe moșie, dreptul de a ține băcănie constituind tot un monopol boieresc. În legătură cu băcăniile, mai observăm că boierul era interesat și în comerțul urban, deoarece avea 3 prăvălii în București, din închirierea cărora realiza sume destul de mari.

Așa cum s-a arătat în capitolul precedent, vedem că pe unele moșii ale casei banului Scarlat Ghica claca nu era prestată în întregime în muncă, ci era parțial plătită în bani. Sumele mari încasate pentru clacă corespundeau numărului ridicat de zile care nu erau lucrate de țărani. Tot privitor la răspunderea obligațiilor în bani de către țărani, se observă că în anul 1822 — ca urmare a tendinței stăpînilor de a cere în bani toate

⁶⁸ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Brătianu, XXXIV/8.

obligațiile restante din vremea răscoalei lui Tudor Vladimirescu — pe moșiile Rădovanu, Coadele și Crivăț s-a plătit cu bani nu numai claca, ci și dijma porumbului.

În sfârșit, sume care nu sînt de loc de neglijat s-au mai încasat de la arenda mîntîilor Penteleu și a cășăriilor, precum și din taxele de la scutelnici și poslușnici.

De asemenea o mică sumă de bani s-a realizat și de pe urma culturii unei plante tehnice: pațachina, care dădea o materie colorantă, folosită la vopsitul stofelor.

Principala constatare care reiese din tabelele de venituri este pronunțatul caracter comercial al gospodăriei moșierești la începutul secolului al XIX-lea. Dar, așa cum arată Lenin, agricultura nu devine comercială în același timp și în aceeași măsură în diferite gospodării și regiuni. Diferitele laturi ale gospodăriei agricole nu se dezvoltă în mod egal: într-o gospodărie predomină o latură, în altă gospodărie predomină altă latură. Dar, în cazul predominării uneia sau alteia din laturile gospodăriei, „celelalte laturi nu dispar — precizează Lenin —, ci se adaptează laturii «principale» adică celei bănești”⁶⁹. Așa cum se observă din listele de venituri examinate, și în principate, la începutul secolului al XIX-lea, diferitele laturi ale gospodăriei moșierești s-au subordonat laturii „principale”, adică celei bănești. Prioritatea laturii bănești în economia domeniului feudal dovedește existența unui puternic proces de trecere la agricultura cu caracter comercial, proces indicînd totodată și primii pași ai pătrunderii capitalismului în agricultură⁷⁰. Ceea ce trebuie însă subliniat este importanța trăsătură specifică domeniului feudal din Moldova și Țara Românească și anume că, în condițiile dominației economice turcești, care a frînat considerabil dezvoltarea producției de cereale, principalele surse de venituri ale moșiei în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea erau, în primul rînd, monopolul vînzării băuturilor și, în al doilea rînd, sectorul legat de creșterea animalelor. Cultura cerealelor așa cum ne arată majoritatea semilor — venea pe al treilea loc în ordinea mărimii ca sursă de venituri a domeniului. Abia prin tratatul de la Adrianopol care a înlăturat dominația economică otomană, și prin Regulamentul Organic, care a înăspriț obligațiile de clacă, s-au creat premisele datorită cărora, în mod treptat, sursa principală de venituri a domeniului va deveni producția de cereale.

★

Cheltuielile. Al treilea capitol al semilor conține listele de cheltuieli. Aceste liste ne arată că boierii făceau investiții mai mari doar în acele sectoare ale gospodăriei moșierești legate de monopolurile feudale, ca: producția și desfacerea băuturilor, morăritul, băcăniile de țară, podurile pentru trecerea rîurilor aflate pe moșii. Astfel, la moșia Brătulești (Roman), din veniturile realizate pe un an jumătate (octombrie 1826—aprilie 1828) au fost cheltuiți pentru producerea și desfacerea băuturilor 2325 de lei

⁶⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, p. 125.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. 27, p. 203—204.

(12% din totalul cheltuielilor) ⁷¹. La moșiile Gioseni, Viforeni și Hîrtești (Bacău) au fost cheltuiți tot pentru producerea și desfacerea băuturilor, în anii 1819—1824, nu mai puțin de 13 900 de lei (47,5% din totalul cheltuielilor) ⁷². Casa boierului Scarlat Ghica a alocat în anii 1822—1823 suma de 5 100 de lei pentru reparatul unei mori vechi și 4 500 de lei pentru construirea alteia noi. Aceeași casă a mai cheltuit 1 500 de lei la construirea unui pod umblător pentru trecerea Ialomiței și 2 400 de lei pentru o băcănie de la țară ⁷³.

Sume mari de bani se mai cheltuiau pentru amenajările — de cele mai multe ori luxoase — ale curților și locuințelor boierești, așa cum se vede din lista de cheltuieli ale casei banului Scarlat Ghica : 8 300 de lei pentru casele și parcul din București ⁷⁴.

Așa cum s-a mai arătat și în alte studii recent publicate, în acea vreme, cheltuielile de lux ale clasei boierești întreceau adeseori nu numai venitul, ci și valoarea pământului, fapt care explică de ce la începutul secolului al XIX-lea majoritatea boierilor erau ruinați și înlocuiți cu foștii lor vechili sau arendași ⁷⁵. Cercetînd situația social-economică a Principatelor Române în primele decenii ale secolului trecut, Marx a arătat că, exceptînd unele cazuri, marea majoritate a familiilor boierești datează din ultimii ani ai domniilor fanariote ⁷⁶. Așa se explică marea circulație din acele timpuri a pămînturilor boierești, care apare în numeroasele acte de vînzare la licitație a moșiilor ipotecate ⁷⁷.

Listele ne-au mai arătat apoi că, cu unele excepții — cazul moșiilor Viforeni, Gioseni și Hîrtești ⁷⁸ —, investițiile privind folosirea muncii salariate la cultura cerealelor și achiziția de inventar agricol erau minime sau inexistente. Avînd la dispoziția lor dijmele, munca gratuită a țărânului și inventarul agricol al acestuia, stăpînii de moșii nu cheltuiau aproape nimic pentru îmbunătățirea procesului de producție a cerealelor. Atît semile moșiilor, cît și documentele privind relațiile agrare arată că munca salariată era folosită în mod frecvent numai în viticultură „pentru că via nu s-a cuvine a se lucra cu clacă, fiind și un lucru delicat.” ⁷⁹. Și, desigur, este semnificativ că tocmai de la acest sector de producție al gospodăriei moșierești, care folosea munca salariată pe scară largă, proveneau veniturile cele mai mari.

Lenin, opunînd agricultura de tip feudal, întemeiată pe clacă și pe inventarul rudimentar al țăranului iobag, agriculturii de tip capitalist, bazată pe munca salariată și pe investiții masive în mijloace agrotehnice

⁷¹ Bibl. Acad. R.P.R., XVIII/88.

⁷² Arh. st. Buc., Achiziții noi, MMDCCCIV/2.

⁷³ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Brătianu, XXXVI/2 și XXXVII/2.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 355. Date privind cheltuielile de lux ale boierilor vezi în S. Columbeanu, *Evoluția raporturilor...*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, p. 12.

⁷⁶ Cf. *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 586—587.

⁷⁷ S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 12.

⁷⁸ Pentru griu de sămînță s-au cheltuit 1 160 de lei, iar pentru facerea arăturilor 2 500 de lei (Arh. st. Buc., Achiziții noi, MMDCCCIX/12).

⁷⁹ Arh. st. Buc., ms. 112, f. 120.

avansate, a relevat rolul de frînă pe care l-a avut sistemul iobăgist față de dezvoltarea agriculturii⁸⁰, sistem folosit în Moldova și în Țara Românească. Stăpînul de moșie din perioada descompunerii feudalismului stoarce veniturile numai prin intensificarea muncii țaranului și încordarea forțelor de producție ale gospodăriei țărănești. Dar, pentru moșier, organizarea unei gospodării agricole eficiente pe pămîntul ce și-l rezerva era îngreuiată de productivitatea scăzută a muncii bazate pe clacă și de lipsa investițiilor pentru procurarea mijloacelor necesare în vederea organizării unei astfel de gospodării. Această principală trăsătură a sistemului feudal de exploatare a pămîntului se va menține în Principate și în perioada regulamentară, cînd cultura cerealelor va începe să se dezvolte în detrimentul celorlalte sectoare ale gospodăriei moșierești. Orientarea din ce în ce mai pronunțată spre cultura cerealelor corespunde mai mult nivelului tehnic scăzut, lipsei de mijloace pentru reorganizarea gospodăriei, tuturor deprinderilor tradiționale și, în același timp, permite ridicarea directă a veniturilor moșiilor numai prin simpla extindere a suprafețelor cultivate⁸¹. De aceea moșierii nu au manifestat un interes prea mare față de caracterul intensiv al gospodăriei. Aplicarea unei tehnici raționale și a muncii salariate pe scară largă, comportînd mari investiții bănești, era practic imposibilă în condițiile gospodăriei cu caracter iobăgist, la care boierii din Principate nu voiau să renunțe.

★

Datele din semile de moșii prezentate în comunicarea de față ne-au arătat că, la începutul secolului al XIX-lea, domeniul din principate, încă organizat feudal, devenise o unitate economică producînd pentru piață. Agricultura naturală a cedat în mod definitiv locul agriculturii comerciale.

Ceea ce însă observăm ca o notă specifică economiei agrare a Principatelor este că și la începutul secolului al XIX-lea, întocmai ca și în secolul al XVIII-lea, sursa principală de venituri a domeniului feudal o constituia producția și vînzarea băuturilor. Urmau apoi veniturile legate de creșterea animalelor, care în semile noastre sînt reprezentate de taxe de pășunat și de banii încasați din vînzarea furajelor. Pe locul al treilea erau veniturile provenind din cultura cerealelor. Totuși, dacă facem o comparație pe baza datelor existente între nivelul atins de cultura cerealelor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și nivelul atins în anii 1800—1830, constatăm că producția acestui sector al economiei agrare a crescut.

Creșterea populației, lărgirea pieței interne, dezvoltarea într-o oarecare măsură a unora din orașe, încercările de a eluda monopolul otoman prin comerțul de contrabandă au fost factori care au determinat o sporire a producției moșiilor.

Pe de altă parte însă, această sporire a producției a avut loc într-un ritm foarte lent și în salturi extrem de mici. Factorii — amintiți mai

⁸⁰ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 3, București, Edit. politică, 1963, p. 308.

⁸¹ V. I. Leașcenko, *Istoria economiei naționale a U.R.S.S.*, vol. 1, București, 1955, p. 410.

sus — care au influențat-o au progresat și ei foarte încet. Astfel, populația mai numeroasă la 1820—1830 decât la 1730—1740, era totuși încă foarte rară: dovadă — criza miinii de lucru pentru muncile agricole de pe domeniul feudal și încercările de a o remedia prin aducere de brațe de muncă din Transilvania și de la sud de Dunăre. Orașele de asemenea erau încă foarte mici: 2—3—4 000 de locuitori⁸². Ele nu atinseseră gradul de dezvoltare care să le fi permis a transforma viața economică a principatelor. Stăpînii de moșii, cărora le revenea cea mai mare parte din venitul economiei naționale a acelor vremuri, preferau să achiziționeze din țări străine produsele industriale, iar țărani erau prea săraci pentru a suscita și a întreține la orașe o activitate industrială susținută⁸³. De altfel — așa cum s-a mai arătat —, orașele din Moldova și din Țara Românească, în frunte cu capitalele, aveau un caracter semiagricol. Fiind slab dezvoltate atît din punct de vedere demografic, cît și din punct de vedere economic, orașele își satisfăceau, într-o bună măsură, necesitățile alimentare și de materii pentru atelierele meșteșugărești chiar de pe acele moșii înconjurătoare, aparținînd încă teritoriului urban.

În sfîrșit, dominația economică otomană, cu toate încercările de eludare prin comerțul de contrabandă, era încă foarte puternică, absorbînd o foarte mare parte din producția agricolă: cereale și produse animale. Dezvoltarea economică a Principatelor a fost considerabil încetinită de existența acestei dominații.

Așadar, la începutul secolului al XIX-lea, pătrunderea lentă, dar sigură a capitalismului, pe de o parte, și menținerea instituțiilor feudale pe plan intern și existența unei dominații străine — tot feudale — pe plan extern, pe de altă parte, au constituit cei doi factori contradictorii care au condiționat viața economică a Principatelor. Influența dominantă a acestor factori se oglindește și în economia domeniului feudal.

Din semile de moșii prezentate aici am văzut că în anii 1800—1830 existau domenii cu o producție de cereale ceva mai ridicată, a căror rezervă seniorială tinde să se transforme într-o întreprindere agricolă, producînd pentru piață. Dar, alături de aceste domenii, existau altele cu o rezervă extrem de redusă, cu o producție de cereale infimă, uneori de 20—30 de ori mai mică decât producția loturilor țărănești. Întinderea mică a rezervei este legată în mod direct de numărul redus de zile de clacă prestată de țărani din Principate, zile de clacă care erau de 10—20 de ori mai puțin numeroase decât zilele de clacă impuse țăranilor din Transilvania (2—3—4 zile pe săptămînă)⁸⁴ și din unele țări din centrul și răsăritul Europei: Rusia — 3—6 zile pe săptămînă⁸⁵; Polonia — 3—4 zile pe săp-

⁸² Vezi în această privință unele recensăminte asupra populației din Ploiești și Tîrgoviște. La Ploiești, în 1810, populația masculină și feminină, fără boieri, personal boieresc și străini, era de 2024 de locuitori, iar la Tîrgoviște de 1884 (cf. Bibl. Acad. R.P.R., CMXVII/b, f. 1—10 și 128—129).

⁸³ A. Oletea, *op. cit.*, p. 385—386.

⁸⁴ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a 2-a, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 299.

⁸⁵ P. I. Leașcenko, *op. cit.*, p. 408.

tămină⁸⁶; Cehoslovacia — 156 de zile pe an⁸⁷. În aceste țări agricultura era mult mai solicitată decât în Principate, constituind o sursă principală de materii prime pentru industriile deja formate, precum și sursa de alimente a orașelor, a căror populație era în plină creștere, ca urmare a dezvoltării lor industriale.

Aici mai trebuie adăugat că, în condițiile istorice specifice Principatelor, de la începutul secolului al XIX-lea, obligațiile țăranilor către statul feudal depășeau cu mult pe acelea către stăpînii de moșii. Astfel, în 1822, cînd locuitorii din Rădovanu, Coadele și Crivăț au fost siliți să plătească în bani toate obligațiile către stăpînul de moșie, totalul sumei s-a ridicat la 4 370 de lei⁸⁸, în vreme ce numai principalele impozite directe (birul, contribuția pentru poște și contribuția pentru lefi) însumau 8 533 de lei⁸⁹, la acestea adăugîndu-se și impozitele pentru cămara domnească (dijmăritul, vinăriciul, oieritul). În afară de turci și de domn, o bună parte din totalul impozitelor încasate de la țărani reveneau boierilor, în calitatea lor de reprezentanți ai statului feudal. În condițiile monopolului economic otoman și ale unei administrații interne în care domnea abuzul, boierii găseau în dregătorii — îndeosebi în cele cu caracter fiscal — o sursă de venituri mai accesibilă și mai rentabilă decât într-o agricultură ale cărei produse de export luau drumul Porții la prețurile de rechiziție stabilite de turci. Așa se explică deci, pe de o parte, pentru ce boierii exploatau pe țărani mai mult în calitate de dregători decât în calitate de stăpîni de moșii, iar pe de altă parte de ce acea parte a domeniului feudal administrată direct de boier — rezerva — avea o producție și deci o rentabilitate scăzută.

De altfel, producția scăzută de cereale a rezervei la începutul secolului al XIX-lea se oglindește perfect în datele statistice de la începutul perioadei regulamentare. În anul 1831, recolta Țării Românești era de 38 225 de tone de grâu 33 750 de tone de orz și ovăz, 507 124 de tone de porumb și 44 124 de tone de mei⁹⁰. Reținem cantitățile mici de grâu, orz și ovăz, cereale cultivate în mare parte pe rezervă, în comparație cu cantitățile mai mari de mei și foarte mari de porumb, cereale cultivate mai ales pe loturile țărănești. Pe planul general al economiei agrare a întregii țări, stadiul înapoiat al culturii cerealelor reiese din unele date comparative privind suprafețele de arătură în diferiți ani. Astfel, în 1831, suprafețele de arătură din Moldova și Țara Românească au însemnat circa 740 000 de pogoane față de 2 830 000 de pogoane în 1865 și 10 360 000 de pogoane în 1912.⁹¹

În schimb, semile ne-au scos în evidență aproape invariabil marea importanță pe care o avea sectorul creșterii animalelor. Suprafețele întinse de fînăș și pășuni, veniturile considerabile — în raport cu veniturile de

⁸⁶ *Istoriia Polskii*, tom. I, Moscova, 1956—1958, p. 346, 578.

⁸⁷ *Istoriia Cehoslovakii*, tomul I, Moscova, 1956, p. 320.

⁸⁸ Bibl. centr. de stat, Documente, fond. Bratianu, XXXVI/7.

⁸⁹ Totalizare după cuantumulurile celor trei impozite în 1822 (cf. Arh. st. Buc., ms. I 123, f. 95 v — 96, și Bibl. Acad. R.P.R., MCXXVII/48).

⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 268—269.

⁹¹ *Ibidem*, p. 399. *Analele statistice*, 1865, p. 238; *Anuarul statistic al României*, 1915—1916, p. 26—27.

la cereale realizate din vânzarea furajelor ilustrează marea însemnătate a acestui sector în cadrul economiei agrare, confirmând totodată informațiile furnizate în această privință de către alte izvoare: numeroasele relatări ale călătorilor străini asupra vastelor întinderi de pășunat⁹² și datele statistice privind exportul. Referitor la export amintim că în anul 1833 cerealele au reprezentat doar 16,7%, din valoarea totală a exportului Țării Românești, față de aproape 50% cit au reprezentat animalele și produsele lor⁹³. De altfel, sumele importante încasate din vânzarea furajelor — înregistrate în listele de venituri ale semilor noastre — constituie o dovadă graitoare a caracterului comercial al gospodăriei agricole moșieresti la începutul secolului al XIX-lea. Așa cum arată Lenin, caracterul comercial al gospodăriei agricole poate rezulta atât din producția cerealică, cit și din producția animalieră propriu-zisă sau legată de creșterea animalelor, cu condiția însă ca producția ambelor sectoare să fie destinată pieței⁹⁴.

Dar participarea cea mai intensă a domeniului la economia de schimb se realiza și la începutul secolului al XIX-lea, la fel ca în secolul al XVIII-lea, prin aplicarea din ce în ce mai intensă și mai strictă a monopolului feudal al vânzării băuturilor. Dovada ce mai elocventă a importanței extrem de mari a acestui monopol o avem în șirul nesfârșit de procese purtate de boieri cu țăranii care se ridicau împotriva monopolului vânzării băuturilor. În condițiile dominației economice otomane, când o mare parte din grâne erau cumpărate de turci la prețuri de rechiziție, determinînd astfel o rentabilitate scăzută a sectorului culturii cerealelor, boierii și-au îndreptat atenția spre un alt sector de producție al moșilor: viticultura și fabricarea rachiului, care nu interesau pe turci. Jules de Hagemeister arată că o mare parte din grâne erau folosite la fabricarea rachiului și că abia după abolirea monopolului comercial otoman acestea au început să fie exportate în alte țări⁹⁵. Atît semile moșilor prezentate aici, cit și alte semi publicate și cercetate în alte lucrări ilustrează această trăsătură specifică a economiei agrare a Principatelor, și anume că sectorul de producere a băuturilor era sectorul cel mai rentabil al domeniului, în cea mai mare parte a perioadei descompunerii feudalismului. Și nu este întimplător faptul că tocmai la acest sector se făceau singurele investiții productive, iar organizarea exploatării se realiza pe baza muncii salariate. Desprindem aici existența unui fenomen economic contradictoriu, foarte caracteristic de altfel perioadei de trecere de la feudalism la capitalism: un monopol feudal a favorizat apariția și dezvoltarea unui proces

⁹² W. Wilkinson, *An account of the principalities Walachia and Moldavia*, London, 1820, p. 75; Ch. Pertuisier, *La Valachie, La Moldavie et de l'influence politique des Grecs du Fanar*, Paris, 1822, p. 23-24; Alex. Lapedatu, *Doi misionari scoțieni în țările române acum o sută de ani*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Sect. ist., seria a III-a, tom. XV, p. 180-182; Anatole de Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, tom. I, Paris, 1840, p. 165.

⁹³ Prelucrare după datele privind exportul din Hurnuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 313-344.

⁹⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 17, p. 125-126.

⁹⁵ Jules de Hagemeister, *Memoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie*, Odessa-Simferopol, 1835, p. 97.

capitalist. Cu alte cuvinte, monopolul feudal al vânzării băuturilor a constituit unul din mijloacele prin care stăpînii de moșii — în efortul lor de a trece la o agricultură cu caracter comercial — au căutat să obțină cîștiguri cît mai mari din vânzarea unora din produsele moșiilor, în speță vinul și rachiul. Iar pentru realizarea acestor produse, au investit sume destul de mari atît în inventar, cît și în munca salariată. Acest fenomen credem că poate fi considerat ca o trăsătură specifică principală a economiei agrare din Principate în perioada de trecere de la feudalism la capitalism.

În concluzie, așa cum rezultă din semile cercetate în prezenta comunicare, participarea domeniului la economia de schimb s-a realizat în etapa premergătoare Regulamentului Organic în primul rînd pe baza producției de băuturi și a producției legate de creșterea animalelor și numai în al doilea rînd pe baza producției de cereale. Numai în perioada de după Regulamentul Organic producția de cereale, datorită noilor premise social-economice create, s-a dezvoltat într-un ritm mai rapid, ajungînd să ocupe primul loc în comerțul de produse agrare.

Încheind expunerea noastră, ținem să precizăm că, prin datele și constatările de mai sus, nu avem pretenția de a fi epuizat cercetarea tuturor aspectelor ținînd de problema atît de complexă a studierii economiei domeniului în perioada descompunerii feudalismului. Prezentul studiu a căutat — așa cum spuncam la început — să continue, pe o bază documentară mai largă, cercetarea începuturilor destul de sporadice de pînă acum privind economia domeniului și, totodată, să arate în ce măsură concluziile desprinse din cercetarea semilor noastre de moșii infirmă sau confirmă concluziile enunțate anterior în diferitele lucrări de istorie agrară.

De asemenea mai trebuie menționat că semile de moșii cercetate în prezentul studiu, ca și semile de moșii din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, analizate în lucrări anterioare, nu reflectă numai realități agrare caracteristice perioadei în care au fost întocmite, ci lasă să se întrevadă și unele aspecte ale istoriei agrare din perioada anterioară lor, pentru care nu dispunem de o informație la nivelul aceleia pe care aceste semile-o pun la dispoziție.

INSEMNĂRILE DIN INCHISOAREA DE LA SEGHDIN ALE DOCTORULUI IOAN RAȚIU *

DE

M. CONSTANTINESCU și GEORGETA PENELEA

Insemnările pe care le înfățișăm se referă atât la evenimentele petrecute în ultimii ani înainte de procesul „*Memorandului*”, cât și la cele din timpul detențiunii dr. Rațiu la Seghedin (1894—1895).

De la notația sumară : „azi ni-au cercetat 12 țărani”, de la relatarea unor vizite primite în închisoare, pînă la comentarea detaliată a unor articole apărute în presa bucureșteană, budapestană, vieneză sau berlineză, însemnările oferă o imagine elocventă a preocupărilor avute de dr. Rațiu, precum și a apariției unor noi elemente în gîndirea politică a fruntașilor mișcării naționale eliberatoare din Transilvania.

După conținut, însemnările s-ar putea grupa în trei capitole :

- despre situația Partidului Național-Român ;
- despre atitudinea cercurilor politice din România (și, legată de aceasta, poziția adoptată de ziarul sibian „*Tribuna*”) ;

* Textul formează una din piesele arhivei V. Branisce de care am luat cunoștință prin amabilitatea tov. Valeria Căliman, fiica lui V. Branisce. Din cercetările noastre de pîna acum rezultă că ar fi unicul exemplar existent în România. Însemnarile ne-au parvenit într-o transcriere dactilografiată, însumind 145 de pagini a 3 caiete, pe care I. Rațiu le-a transcris între 25 iulie 1894 și 1—9 septembrie 1895. La p. 111, 23 februarie 1895, dr. Rațiu își exprimă intenția de a continua „memoriile” cu întîmplările anilor 1861—1865, din perioada anterioară dualismului.

Jurnalul a fost cunoscut de I. Georgescu, biograful lui I. Rațiu. Acesta l-a folosit numai parțial, prezentînd în cartea sa *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902). Cincizeci de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, un scurt rezumat al însemnărilor, într-un mod care nu era de natură a înfățișa veridic și cuprinzător gîndirea politică a dr. I. Rațiu.

Pentru a evidenția ceea ce este esențial și prețios în material am folosit pe larg citatele, venind cu completări numai acolo unde textul — din cauza conerziei sau controlului insuficient al textului dactilografiat pe vremuri — prezenta dificultăți de înțelegere

— despre situația din monarhia austro-ungară și problema naționalităților.

Opiniile formulate de dr. Rațiu în închisoare se bazează pe o cunoaștere temeinică a împrejurărilor politice din Transilvania și imperiu, izvorită dintr-o experiență personală bogată, pe informațiile zilnice oferite de presa română (din Transilvania și vechiul regat) și cea din Austro-Ungaria, Italia, Franța, Anglia, pe care o primea regulat, și, în sfârșit, pe contactele personale cu fruntași ai mișcării naționale, care îl țineau la curent cu desfășurarea evenimentelor.

În legătură cu activitatea P.N.R., problema cheie, care acum, după intrarea majorității fruntașilor în închisoare (I. Rațiu, V. Lucaciu, Gh. Pop de Băsești, I. Coroianu), devenea mai acută, era aceea a coeziunii sale. Se știe că în acea perioadă Partidul Național-Român avea două aripi, una pe care dr. Rațiu o numește *moderată*, reprezentată de Al. Mocioni, și alta denumită *ultraistă*, condusă de fruntașii memorandiști. În primele zile ale detențiunii, I. Rațiu notează entuziasmat că „azi solidaritatea noastră este perfectă și nu e român care să cuteze a ne sparge rîndurile”¹, adăugînd că „încetul cu încetul se vor convinge stăpînii noștri că nu noi mergem înainte, ci poporul ne mîină să mergem înainte”².

Este acesta un mod de a recunoaște rolul maselor, rolul poporului în lupta social-politică.

În fapt însă, lupta între *moderați* (grupați în jurul lui Al. Mocioni) și *ultraiști* (memorandiștii) continua cu vehemență. Primii nu se bucurau de credit special nici în regat unde „Lupta”, ziarul lui G. Panu, scria: „...Noi socotim că politica acestora [a moderaților] e greșită și a le încredința azi conducerea mișcării de peste munți înseamnă a o uide sau cel puțin a-i radica din importanță și din intensitate”³.

Lipsa de coeziune a grupurilor constitutive ale P.N.R. determină în noiembrie 1894 pe V. Mangra să convoace la Arad o conferință pentru a face ultima încercare de „a uni toți factorii partidului”. În același timp însă, dr. Rațiu primește o scrisoare de la Popovici Prota din Lugoj, în care îl previne că unii membri ai partidului „nu doresc tare să fie unire perfectă...”⁴. Cum era de așteptat, conferința eșuează, singura ei hotărîre fiind convocarea unei noi adunări, la Sibiu, unde Al. Mocioni refuză să participe pe motiv că adunarea nu e generală.

Concluziile Adunării de la Sibiu, din noiembrie 1894, erau acestea:

— protest împotriva măsurilor luate de guvernul maghiar privind interzicerea activității P.N.R.;

— menținerea programului politic al partidului elaborat în 1881;

— protest împotriva persecuțiilor politice din timpul alegerilor;

— apărare de acuzația de „iredentism”.

Comentînd această adunare în însemnările sale, dr. Rațiu scrie că ea s-a ținut „la timpul cel mai potrivit și concluziile ei sînt la înălțime”.

¹ P. 5 (trimiterile se fac la textul din arhiva V. Branisce).

² P. 12.

³ P. 36—37.

⁴ P. 63.

Cît despre Mocioni, arată că prin neparticipare „mai mult și-a stricat sieși”⁵ (În același timp, pentru a nu accentua dezbinarea, îi recomandă lui Gheorghe Pop de Băsești să nu boicoteze „Dreptatea” din Timișoara, ziar care, după toate aparențele, servește „nu cauza națională, ci pe aceea a partidului moderat”).

În aceste notații se vede stăruința doctorului I. Rațiu de a reînchea un front unit al românilor din Transilvania în lupta de eliberare națională. De fapt, marea majoritate a acelei părți a națiunii române care trăia în Transilvania, cu excepția citorva cercuri restrinse (vîrfurile celor două biserică, gruparea magnatului Alexandru Mocioni), au sprijinit activ acțiunea memorandistă. Românii din țară, sub impulsul „Ligii culturale” (creată în 1890), animată în acea perioadă de V. Alexandrescu Urechia, și-au manifestat puternic solidaritatea cu memorandiștii. În jurnalul doctorului Rațiu întîlnim adesea cuvinte pline de recunoștință și dragoste frățească față de „Liga culturală” și cei care o însuflețesc⁶.

Un fapt asupra căruia merită să stăruim este acela al raporturilor dintre conducerea P.N.R. și „Tribuna”, organul său de presă. Îndeobște s-a acreditat ideea că aceasta, prin activitatea desfășurată, a constituit factorul principal al noii orientări, a pus jaloanele unei forme superioare de luptă a Partidului Național. Însemnările dr. Rațiu contrazic această părere, ele dezvăluind opoziția fățișă între „tribuniști” (I. Slavici, E. Brote, Rusu Șirianu, T. L. Albin) și conducătorii P.N.R. (I. Rațiu, V. Lucaciu, Gh. Pop de Băsești etc.).

„Tribuna” fusese înființată în 1884. Amenințată un an mai târziu cu falimentul, este cumpărată de E. Brote, Al. Mocioni avînd o participare în acțiuni de 5 000 de lei, iar Comitetul Central al P.N.R. asigurîndu-i cauziunea⁷. Contribuind la existența ei materială, P.N.R. a înțeles să aibă drept de control asupra conținutului ziarului. Or, I. Slavici și E. Brote, apropiați cercurilor politice liberale din regat, ignorau această cerere, publicînd o serie de corespondențe din București nefavorabile pentru memorandiști.

Cea mai concludentă în acest sens este reproducerea unui discurs ținut de D. A. Sturdza, șeful partidului liberal din vechea Românie — aflat în opoziție în 1894 —, în sala Orfeu, în care acesta insinua că memorandiștii au intrat în temniță la sugestia conservatorilor din regat.

Încrezător și dispus să-i considere la început nevinovați pe tribuniști, dr. Rațiu, care fusese sfătuit să nu se amestece în atitudinea „Tribunei”, deoarece din închisoare nu putea avea o privire de ansamblu asupra evenimentelor, notează: „Intriga e țesută de mult... țesută nu aici, ci dincolo... și ai noștri de la «Tribuna» — *mala fide* — au căzut în cursă”⁸. Ulterior, cînd tribuniștii (prin B. Duică) refuză să publice dezmințirea categorică făcută de dr. Rațiu la 31 octombrie 1894, trimițînd o scrisoare insolentă că

⁵ P. 83, 84.

⁶ P. 15, 18.

⁷ P. 60. Vezi și I. Georgescu, *Dr. I. Rațiu (1828 - 1902), Cîin izeci de ani d'n luptele naționale ale românilor ardeleni*.

⁸ P. 50.

„ce s-a făcut e bun făcut“, dr. Rațiu analizează pe larg atitudinea „Tribunei“ ca și a celor care o inspiră⁹.

El apreciază drept *Parteistreich* poziția „Tribunei“ potrivită intereselor P.N.R., arătând că politica proliberală dusă azi de ziar și împotriva guvernului conservator român „în loc să ne câștigăm amici cauzei noastre ne vom înmulți inamicii, pentru că guvernul pe care îl combate „Tribuna“, amic partidului nostru nu va fi, ci din contra va fi vrăjmașul nostru neîmpăcat“¹⁰. Iar în alt loc observă că Partidul va plăti o „grea camătă“ pentru atitudinea «Tribunei». „Mă tem că greva de la «Tribuna» va avea urmări fatale și în altă direcție: ea va sparge solidaritatea care era mândria noastră națională...; mi se pare că nunca noastră... prin curentul nou al «Tribunei» se va compromite“¹¹.

Tribuniștii, simțind sprijinul liberalilor din regat — sprijin care o dată cu ajungerea acestora la putere se va dovedi iluzoriu —, adoptaseră în 1894 o atitudine trufașă, declarând că dr. Rațiu va putea conduce și pe viitor partidul, dacă va asculta de ei¹².

Intr-o scrisoare către Gh. Pop de Băsești, dr. I. Rațiu își exprimă nemulțumirea în legătură cu atitudinea adoptată de partid în fața acestei anomalii: „Ce am făcut noi? Am tacut și-am citit mai departe «Tribuna»“¹³. În același an se constituie o comisie formată din Onoriu Tilea, Popovici Prota și V. Mangra, pentru aducerea la ordine a „Tribunei“.

În unele lucrări consacrate istoriei Memorandului s-a exagerat rolul „Tribunei“ în elaborarea acestui însemnat document și în desfășurarea acțiunii memorandi-te.

Amestecul grosolan și nepriceput, determinat de interese mărunte de coterie politică burghezo-moșierească al unor politicieni liberali, ca D. A. Sturdza, în problemele interne ale mișcării naționale eliberatoare din Transilvania i-a dăunat mult acesteia în deceniile al 9-lea și al 10-lea ale secolului al XIX-lea.

Atitudinea „Tribunei“ trebuie pusă în primul rând în legătură cu situația politică din vechea Românie în acel timp. Între 1891 și 1895 s-a aflat la putere partidul conservator condus de L. Catargiu. Liberalii, în frunte cu D. A. Sturdza, fiind în opoziție, exploatau cu abilitate orice prilej pentru denigrarea conservatorilor. Una dintre problemele de care s-au folosit liberalii, în vremea când s-au aflat în opoziție, și subliniem acest aspect, a fost aceea a luptei naționale din Transilvania. Astfel, D. A. Sturdza critica, în timpul Memorandului și al procesului, atitudinea guvernului maghiar față de românii transilvăneni. Totodată însă se împotriva dezmembrării Imperiului austro-ungar, și chiar autonomiei Transilvaniei, pentru... a nu se strica echilibrul european.

Aceste agitații demagogice conjugate cu protestul stirnit de legea minelor au determinat căderea guvernului conservator în 1895. Preluând puterea, D. A. Sturdza se dezice de afirmațiile făcute anterior, precizând

⁹ P. 47 *passim*.

¹⁰ P. 47.

¹¹ P. 48.

¹² P. 54.

¹³ P. 85.

necesitatea abținerii de la orice amestec în treburile interne ale monarhiei austro-ungare¹⁴.

Până însă a ajunge la acest gest nedemn, D. A. Sturdza — în opoziție — a desfășurat o campanie demagogică protransilvană, antrenând după sine și pe tribuniști.

Imediat după darea verdictului în proces, D. A. Sturdza i-a adresat lui I. Rațiu o scrisoare în care spunea : „...Se impune ca o datorie patriotică și națională ca cei condamnați la Cluj să transporte în România centrul activității lor în lupta ce susțin pentru existența națională a românilor din Transilvania și Ungaria“. Această după ce în 1893 același D. A. Sturdza ceruse guvernului conservator român să facă pe „samsarul onorabil“ (după expresia lui Bismarck) pentru împăcarea românilor cu maghiarii.

În *Insemnari*, dr. Rațiu arată că în afară de această scrisoare D. A. Sturdza i-a trimis și emisari în persoana lui Al. Beldiman, I. Slavici, C. Colescu-Vartic, B. Șt. Delavrancea, Al. Sihleanu, care îl îndemnau să fugă. „Dar — adauga el — totdeauna m-am împotrivit la a parăsi țara.“ „Căci numai în acel caz am putea primi sfaturile... dacă ne va asigura că a sosit timpul realizării aspirațiilor noastre“¹⁵.

Intr-un discurs din septembrie 1894 rostit în sala Orfeu, D. A. Sturdza făcea unele aserțiuni referitoare la împrejurările întemnițării memorandiștilor.

Aceștia ar fi intrat în urma sfaturilor guvernului român conservator și a discordiei semănate în rândurile membrilor P.N.R. Caracterizând afirmațiile lui D. A. Sturdza drept „scornituri și minciuni“, dr. Rațiu adaugă, totodată, că „cei de dincolo se folosesc de cauza noastră, unii ca să se susțină la putere, alții și mai virtos, ca să ajungă la putere“¹⁶.

Atacurile lui D. A. Sturdza împotriva conservatorilor, folosindu-se de cauza națională din Transilvania, au îmbrăcat și unele aspecte deosebit de josnice. Astfel, el a afirmat public, în sala Orfeu, că guvernul conservator ar fi sprijinit bănește diferite persoane (pe care le înșira nominal), școli, biserici din Transilvania, „iar mici sume ce s-au trecut în contul ajutorării“ acestor instituții „au fost destinate pentru politica P.N.R. din Ardeal și Ungaria“¹⁷.

Că D. A. Sturdza s-a folosit de cauza națională a românilor din Transilvania numai pentru manevrele sale politice o dovedește cu prisosință atitudinea sa duplicitară și dușmănoasă. Astfel, din anturajul lui Ioan Rusu Șirianu, I. Rațiu află că Sturdza, dacă se va minia, „va sfârșima pe dr. Rațiu și pe Lucaciu“¹⁸.

În această campanie, cu totul reprobabilă, desfășurată de partidul liberal din vechiul regat, a fost atrasă și „Tribuna“. După proces, E. Brote s-a refugiat în România, devenind omul de casă al lui D. A. Sturdza ; el

¹⁴ Iorga N., *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 264.

¹⁵ P. 31, 51. V. și „Tribuna“, Sibiu, 1898, nr. 255.

¹⁶ P. 31, 47.

¹⁷ P. 120, v. și Brote E., *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, Buc., 1895, p. 346—378 (anexe).

¹⁸ P. 50.

căuta prin Cornel Pop Păcurar să strecoare în „Tribuna” diferite articole, pentru a servi intereselor Partidului Național-Liberal.

În același mod au procedat liberalii o vreme și cu „Liga culturală”, pe care au încercat s-o atragă în sfera intereselor lor politice, dar care și-a păstrat autonomia față de această tentativă.

Anticipând schimbarea la față comisă de liberali imediat după luarea puterii, dr. Rațiu arată că aceștia, odată ajunși la conducere, n-ar accepta manifestările naționale din Transilvania și concluzia pe care el o trage în legătură cu activitatea demagogică a lui D. A. Sturdza e demascatoare și totodată foarte justă : „Cine a contribuit mai mult la compromiterea acestei chestiuni (naționale) decât liberalii, care nu au șovăit un moment a face dintr-însa o mizerabilă armă de partid”¹⁹.

În bună măsură, această critică este valabilă și pentru partidul conservator, pentru corifeii politici ai acestuia ; dr. Ion Rațiu o menționează mai puțin, întrucât în acel moment nu conservatorii, care erau la putere în România, ci liberalii agitau problema transilvană în modul arătat.

★

Un alt aspect pe care îl relevă *Insemnările din închisoare* ale dr. Rațiu este acela legat de situația politică din Imperiul habsburgic și din afara lui. Pentru această parte el folosește pe larg citate din ziare străine, iar comentariile sînt făcute cu multă parcimonie.

Urmărind atitudinea statelor care mai tirziu vor forma Antanta Cordială constată că „de la Memorand incoace rușii ne-au luat în apărare pe noi din Ungaria și Transilvania, presa lor ca niciodată ne este binevoitoare ; e foarte simptomatic a vedea presa rusă apărînd cauza noastră națională”²⁰.

În același timp semnalează vizita în imperiu a lui Flourens, fost ministru de externe francez, care a promis să vină în Transilvania „ca să vadă mai de aproape pe apăsății frați latini”²¹.

Insemnările cuprind multe extrase sau referiri din „Times”, unde se aprecia că în Ungaria criza ministerială e influențată și de mișcarea națională din Transilvania.

Cît privește raporturile Transilvaniei cu guvernul maghiar, dr. Rațiu notează la 1 august 1894 că vizita în Transilvania a lui Hieronimy, ministru de interne în guvernul Wekerle, avea rostul de a tatona terenul și era rezultatul unor presiuni venite de la Viena și Berlin, unde se acreditase ideea că „românii fără conducătorii lor, sau pînă aceștia vor fi în temniță, nu vor sta de vorbă cu ei”²². Impăcarea sperată însă nu s-a înlăptuit, iar atitudinea românilor e apreciată de I. Rațiu ca „frumoasă și impunătoare”.

Intors la Budapesta, Hieronimy declară că e necesară revizuirea legii electorale, luînd astfel în discuție un vechi deziderat al românilor. Era o diversivne pe care dr. Rațiu o sesizează : „....Tendința lor este să ne tragă

¹⁹ P. 108.

²⁰ P. 42.

²¹ P. 82.

²² P. 4

pe sfoară. Parcă văd că ne vor promite posturi grase, sub condiția să fim, și dacă vom fi „buni patrioți” și vom recunoaște ideea de stat maghiar”²³.

Aceeași neîncredere manifestă dr. Rațiu în legătură cu sancționarea legilor bisericești care priveau și naționalitățile: „...Noi cunoaștem pe domnii de la putere, știm foarte bine cită încredere merită aceste promisiuni”²⁴.

În împrejurările crizei ministeriale din decembrie 1894 – ianuarie 1895, după demisia lui Wekerle pînă la alegerea lui Bánffy, I. Rațiu, foarte atent la pulsul politicii guvernamentale maghiare, face unele aprecieri care merită toată atenția. Astfel el notează: „Poporul român din Ungaria și Transilvania trebuie să se prezinte ca o falangă încheată și să-și reclame drepturile sale cu toate mijloacele legale și constituționale”; și mai departe: „Alegerea lui Bánffy s-ar fi putut zădărnici prin români și e mare întrebarea: «oare nu ar fi fost bine să facă alegătorii români o excepție de la regula pasivității și oare azi nu ar fi mai potrivit să se schimbe atitudinea politică a alegătorilor din Ungaria și să dea mîna cu partidul popular?»”²⁵.

Este prima formulare pe care o cunoaștem din partea unui fost partizan al tacticii pasiviste prin care ridică problema legitimității în 1895 a acestei tactici, problema schimbării ei. În același sens gîndea și celălalt fruntaș memorandist, V. Lucaciu. Acesta scria la 2 martie 1894 către Gheorghe Pop de Băsești: — „Recunoști, dragă Bade, că a fost de zădărnici să te încrezi în grația împăratului. Nu se deosebește nici el de guvernele sale. Cînd te plîngi la împărat este ca și cum te-ai plunge directorului pușcării contra brutalității temnicerului. Cauza noastră națională nu se poate cîștiga decît prin luptă și solidaritatea noastră dîră și neînfîrăcată”²⁶.

În această formulare cu caracter de sentință este de fapt sintetizată toată tactica *noului activism*²⁷.

În legătură cu cele două orientări ale mișcării naționale din Transilvania, numite îndeobște activistă și pasivistă, trebuie precizat că nu sînt două linii distincte (pentru că de fapt urmăreau același țel cu mijloace diferite), ci mai degrabă două tactici ale burgheziei române transilvane.

După părerea noastră, deosebirea principală constă în poziția față de problema autonomiei Transilvaniei propriu-zise în cadrul Austro-Ungariei. După introducerea dualismului la 1867, Partidul Național-Român din

²³ P. 64.

²⁴ P. 71.

²⁵ P. 101, 66.

²⁶ V. Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 225.

²⁷ Este semnificativ faptul că aceste idei apar și în unele lucrări ale tinerilor militanți ai P.N.R. din acea perioadă, spre pildă în lucrarea lui V. Goldiș (1895), publicată postum sub titlul *Un studiu inedit al lui Vasile Goldiș*, de către profesorul F. I. Gavanescu din Arad, în „Hotarul”, an. III, 1936, nr. 2-3 și 4-5. În acest studiu, pare-se din perioada 1894-1895, V. Goldiș face un istoric al luptei naționale a românilor din Transilvania, analizează apoi critic atît poziția revoluționarilor maghiari, cît și a revoluționarilor români din perioada 1848-1849 și încheie printr-o critică a tacticii pasiviste și un elogiu al acțiunii memorandiste. În acest sens, vezi și lucrarea manuscrisă a aceluiași, *Referat cu privire la personalitatea lui V. Goldiș și rolul său în evenimentele din anii 1917-1918*.

Transilvania a adoptat în 1869 o poziție de protest împotriva dualismului și a alipirii forțate a Transilvaniei la Ungaria, atitudine caracterizată prin abținere de la alegeri și boicotarea activității parlamentare. Era justificată această atitudine pe care P.N.R. a menținut-o timp de peste 30 de ani? În împrejurările anilor 1870, această atitudine de abținere și boicot era o formă înaintată de protest politic și o acțiune de subminare a dualismului numai cu condiția ca ea să nu ducă cîtuși de puțin la o slăbire a activității *de masă* și a *luptei politice de masă*. După un sfert de secol, în noile condiții ale sfîrșitului veacului al XIX-lea, această tactică care dăduse unele roade mai mult de ordin propagandistic-cultural se perimase, se transformase într-o pasivitate politică reală, pe care o critică și dr. Rațiu, și V. Lucaciu, precum și V. Goldiș, O. Goga și alți exponenți ai tinerei generații de militanți ai P.N.R. În același timp se afirmase cu forțele sale proaspete, cu adevărat democratice, înaintate, *mișcarea muncitorească*, care, mai ales după 1880 și 1890, luase un mare avînt în Transilvania.

Tot mai mult se răspîndeau în rîndurile muncitorilor ideile marxiste, iar în rîndurile țărănilor ideile agrar-socialiste (cu caracter burghez-democratic, legate de necesitatea unei reforme agrare). În fața acestei noi situații, de care unii istoriografi ai Memorandumului în mod cu totul nejustificat fac abstracție, conducerea P.N.R. a fost nevoită să caute o nouă orientare și o nouă tactică, ce se exprimă și în acțiunea memorandistă și în „noul activism” profund deosebit de vechiul activism al Mocioniștilor din Banat, chiar opus acestuia într-un anumit sens. În aceasta constă, după părerea noastră, cotitura ce s-a produs în anii 1891—1903 în tactica P.N.R. din Transilvania, „noul activism” fiind mai democratic decît vechiul activism, fiind adoptat sub presiunea cadrelor de jos ale partidului, sub presiunea maselor populare. Militanților „noului activism” le-a revenit într-o măsură sarcina de a lupta cu ideile și soluțiile „*grossösterreich-iste*” ale lui A. C. Popovici, Al. Vaida, I. Maniu, deci pentru orientarea P.N.R. spre Unirea Transilvaniei cu România. În această privință, bătrînul și bravul dr. Ioan Rațiu a avut un rol de precursor.

În fond, în aceste noi condiții, problema autonomiei Transilvaniei în cadrul Imperiului habsburgic era o problemă subsidiară, sarcina fundamentală fiind alta, aceea a Unirii Transilvaniei cu România. Lupta pentru Unire a fost promovată în primul rînd de militanții mișcării muncitorești și ai Partidului Social-Democrat din vechea Romînie, ca și din Transilvania. Poziția stăruitoare a lui I. C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, M. Gh. Bujor, dr. C. Racovski în vechea Romînie și a unui Aurel Cristea sau I. Crețu în Transilvania este în această privință edificatoare.

„Noul activism” este în același timp un reflex al cerințelor obiective, un fenomen social-politic generat de noile condiții, un rezultat al presiunii maselor asupra P.N.R., dar și o reacție a acestui partid burghez față de dinamismul mișcării muncitorești și țărănești. În acest sens este semnificativ următorul pasaj din însemnările doctorului Ion Rațiu: „Muncitorii din Budapesta — 4 000 — au cerut dreptul de alegere și de liberă întrunire. În ultima lor aderare (sic!) un vorbitor zise: în privința dreptului și a libertății, Ungaria stă mai îndărăt decît toate statele Europei. În Franța, dintre 38 milioane locuitori, 10 milioane au dreptul de alegere, în Germania

dintre 49 milioane au dreptul de alegere 10 milioane, în Austria dintre 23 milioane are dreptul un milion, în Anglia cu 37 milioane are 6 milioane, Italia cu 36 milioane are 2 milioane, iar Ungaria cu 17 milioane locuitori are numai 800 000”²⁸.

O altă idee care ni se pare caracteristică pentru schimbarea de atitudine a unor fruntași români este cea legată de monarhie. Este cunoscută atitudinea de devotament servil și încredere pe care burghezia română din Transilvania a manifestat-o față de habsburgi, căutînd să justifice unele acte ale puterii de stat prin presiunile exercitate de cabinetele ministeriale sau camarila palatului asupra monarhului. Și de data aceasta, I. Rațiu e dispus să ia apărarea coroanei; în același timp însă se simte îndoiala în ceea ce privește obiectivitatea acesteia. Astfel, el apreciază cooptarea lui Szilágyi ca ministru de justiție în guvernul Wekerle drept „o lovire a coroanei”, iar chemarea lui Miron Romanul, mitropolitul ortodox din Sibiu și președintele Partidului Moderat Român, de către Francisc Josef ca o împrejurare care indică că nu e vorba „numai de criză ministerială, ci de schimbarea sistemului”²⁹, ceea ce exprima o dorință, dar nu o realitate.

Pe de altă parte, în fața nerezolvării problemei naționale în Transilvania, a refuzului de a primi Memorandul, I. Rațiu e nevoit să declare: „Cu cîtă supunere, credință și loialitate a luptat poporul român pentru tron și cu toate acestea aproape de 30 ani sîntem abandonați... Imi aduc aminte de telegrama mea... din Viena, în care am asigurat pe regele nostru despre credința neclintită a poporului român, chiar și în cazul cînd n-ar înceta suferințele ce îndurăm. Această loialitate este o supunere de sclav”³⁰. Reamintim aici scrisoarea aceluiași dr. Rațiu către Gh. Pop de Băsești: „...«Politica înaltă» a lui Babeș, inspirată de Al. Mocioni, e politica înge-nunchierii, nu a mîntuirii: a capului plecat, nu a frunții ridicate. Chiar dacă aceasta politică nu decretează robia noastră pașnică, o admite pînă la bunul plac al domnilor... Și astăzi unicul nostru magnat (Mocioni) vine sa ne dea învață-turi, ca să ne ferim prin acțiunile noastre de a supăra pe acei tirani, mari și mici, și să răbdăm cu capul plecat, pînă se vor milostivi tiranii noștri să ne ridice din sclavie”³¹.

★

O problemă din cadrul politicii statului austro-ungar considerată drept „călciul lui Achile” și căreia dr. Rațiu îi acordă mult spațiu este cea a naționalităților din imperiu, a luptei lor comune.

Făcînd un istoric al problemei, care s-a conturat imediat după proclamarea dualismului, în anii 1868—1873, Rațiu apreciază că există o legătură între deputații popoarelor nemaghiare. În ajunul redeschiderii problemei orientale — 1875—1877 —, situația naționalităților și a colaborării dintre ele a fost din nou adusă în discuție, preconizînd o legătură între români, croați, sîrbi și slovaci.

²⁸ P. 22.

²⁹ P. 92.

³⁰ P. 3.

³¹ V. Netea, *op. cit.*, p. 60.

Subliniind faptul că ideea de colaborare a pornit mereu de la români, dr. Rațiu arată ca în 1892 l-a trimis pe E. Brote pentru tratative la sârbi, croați, slovaci, luând legătură cu conducătorii acestora: Polit, Vucetič, Mudrony, Dula, Hurban.

În același an, în urma tratatelor purtate la Viena, s-a încheiat un protocol între reprezentanții acestor naționalități. Concluzia acestei întâlniri, care hotăra, printre altele, și ținerea Congresului naționalităților, prevăzut pentru 1893, și care a avut loc în 1895, este astfel formulată de dr. Rațiu: „Punctul principal din program a fost a susține integritatea statului și lupta pe cale legală pentru realizarea cunoscutelor noastre postulate. Alianța naționalităților nu este făcută cu scop de a ataca națiunea maghiară sau de a stârni ura contra ei, ci de a câștiga drepturile ce le compet naționalităților”³².

Din cauza Memorandului și a procesului, congresul a fost amânat doi ani. El și-a deslășurat lucrările abia în august 1895.

Evoluția evenimentelor, înăsprirea regimului politic o dată cu venirea lui Bánffy îl fac pe dr. Rațiu să se îndoiască de posibilitatea ținerii Congresului: „...E mai mult ca posibil că ținerea lui nu se va permite, dar asta nu importă, lumca va vedea din manifestul ce se va publica că una sînt naționalitățile și că în solidaritate își reclamă drepturile”³³.

Totuși, Congresul naționalităților a avut loc.

Insemnarile nu cuprind și opiniile autorului lor asupra acestui congres, la organizarea căruia militanții P.N.R. au avut un rol de seamă. Ele se opresc la 1-9 septembrie 1895, cîteva zile înaintea ieșirii din temniță.

★

Desigur, materialul existent în *Insemnari* nu a fost în întregime cuprins în prezentarea de față, care nu a avut intenția decît să aducă la cunoștința oamenilor de știință unele opinii exprimate de dr. Rațiu, personalitate remarcabilă a vieții politice transilvane la sfîrșitul secolului trecut.

Studiind aceste însemnări din închisoarea din Seghedin, chipul doctorului Rațiu apare mult mai conturat și mai clar, portretul unui „om dintr-o bucată, dîrz, franc”³⁴, curajos pentru cauza eliberării naționale a românilor din Transilvania, un om chibzuit, care-și dă seama de înaltele-i îndatoriri și obligații, precum și de oscilațiile și inconsecvențele unor fruntași ai propriului partid, ca și de duplicitatea partidelor burghezo-moșierești din vechea Românie. Indiscutabil, jurnalul relevă și *limitele* concepțiilor social-politice ale doctorului Rațiu, precum și tendințele sale monarhiste și naționaliste.

Informațiile furnizate de aceste însemnări coroborate cu materialul edit referitor la această problemă³⁵ ca și cu cel care așteaptă a fi scos din arhive vor forma, fără îndoială, un cîmp larg de cercetare pentru cei ce se ocupă de istoria luptei de eliberare și de unire cu țara a românilor ardeleni.

³² P. 137.

³³ P. 41.

³⁴ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, p. 273.

³⁵ V. *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, 1963, Edit. Acad. R.P.R., p. 299—308.

DISIDENȚA LIBERAL-RADICALĂ CONDUSĂ DE C. A. ROSETTI (1878—1885)

DE

P. CÎNCEA

Indelungata guvernare liberală din anii 1876—1888 a prilejuit numeroase frământări politice de opoziție. Diverse fracțiuni ale partidului de guvernământ — liberalii vernescani, deveniți în 1880 partid „sincer liberal”, partizanii lui D. Brătianu, formînd în 1882 partidul liberal independent, liberalii disidenți conduși de N. Fleva și gruparea rosetiștilor — și-au manifestat opinii divergente față de cele ale majorității liberale conduse de I. Brătianu; divergențele erau obscure, în perioada cînd liberalii erau în opoziție, dînd atunci impresia unei unități de partid care se dovedea, în anii de guvernământ ai partidului liberal, lipsită de trăinicie. Primele trei dintre fracțiunile menționate mai sus au acceptat, între 1880 și 1886, colaborarea cu partidul conservator, în formația politică denumită „Opoziția unită”¹; gruparea rosetiștilor a avut acțiuni proprii, diferite de cele ale majorității liberale, fără a accepta însă colaborarea cu partidul conservator.

Prin bogata sa activitate publicistică și parlamentară, C. A. Rosetti a atras atenția cronicarilor politici, biografilor și istoricilor burghezi, care însă au trecut sub tăcere sau au prezentat parțial cauzele desprinderii sale de majoritatea liberală și formarea grupării politice rosetiste.

În lucrările care tratează istoricul partidului liberal, din dorința de a fi ascunse divergențele care măcinau unitatea acestuia n-a fost amintită desprinderea grupării radicale din partidul liberal². În unele biografii ale lui C. A. Rosetti este menționată desprinderea sa de majoritatea liberală,

¹ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925; P. Cîncea, *Formarea Opoziției unite și acțiunile sale din februarie—martie 1888*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963.

² Th. C. Aslan, *Istoricul partidului național-liberal de la 1848*, București, 1923; D. A. Sturdza, *Partidul național-liberal de la 1876 pînă la 1888*, București, 1889.

fără precizarea cauzelor³, sau considerind divergențele create prin susținerea libertății presei drept cauza principală⁴.

Istoricii burghezi au tratat unele dintre cauzele desprinderii grupării radicale — susținerea colegiului unic și libertății presei — și au menționat altele: modificarea legii tocmelilor agricole, electivitatea magistraturii, abuzurile administrației, relațiile dintre C. A. Rosetti și Carol de Hohenzollern, fara a cuprinde într-o largă analiză totalitatea lor⁵.

Vechea istoriografie a subliniat nu numai acțiunile personale ale lui Rosetti, ci și existența rosetiștilor ca grupare politică parlamentară, menționind pe cei 20—40 de deputați care-i susțineau acțiunile⁶; ei au fost denumiți rosetiști⁷ sau liberali-radicali⁸. În afara deputaților rosetiști, gruparea cuprindea însă — după mențiunile lui Rosetti — colaboratori și consultanți ai săi, precum și informatori care furnizau indicații concrete în sprijinul proiectelor sale de legi.

Istoriografia burgheză a fixat desprinderea disidenței rosetiste din partidul liberal în preajma anului 1883; în realitate — făcând abstracție de divergențele personale ce vor fi existat probabil și în deceniile anterioare —, formarea acestei disidențe a fost mai lentă și mai îndelungată, începind din primii ani de guvernământ ai partidului liberal.

Alte lacune ale vechii istoriografii în această problemă sînt: absența argumentării aduse de rosetiști în susținerea modificării sistemului electoral, a eligibilității magistraților și descentralizării administrative și, în-deosebi, nestabilirea poziției rosetiștilor față de problemele sociale ale epocii și a raporturilor lor cu mișcarea socialistă.

Noua istoriografie cuprinde aprecieri asupra participării progresiste a lui C. A. Rosetti la marile evenimente ale istoriei moderne, anterioare perioadei prezentate aici — revoluția din 1848, Unirea Principatelor — sau integrate în această perioadă, războiul de independență⁹, cu menționarea limitelor incerte acțiunilor oricăror personalități și grupări politice burgheze.

³ Lui C. A. Rosetti (1816—1916), p. 1—61; Aurel Rotaru, C. A. Rosetti (1816—1891), Vaslui, 1939.

⁴ I. Gherincea Gheringer, C. A. Rosetti, încercare biografică, în Gimnaziul C. A. Rosetti — monografie, Galați, 1930, p. 11—39.

⁵ Fr. Damé, *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*, Paris, 1886; *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 346 și urm. Problemele sistemului electoral și ale libertății presei au fost reluate în cadrul prezentării activității parlamentare a lui C. A. Rosetti, de G. D. Nicolescu, în *Parlamentul român*, București, 1903; T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 180—230; C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, București, 1927, p. 244—312; vol. II, București, 1928, p. 6—8; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 245. Deoarece conduita morală a conducătorilor influențează acțiunile grupurilor politice respective, atragem atenția asupra portretului moral făcut de N. Iorga lui C. A. Rosetti: „...Strain de orice vanitate și dușman oricarui rang, sarac și de o superioară onestitate” (*Războiul pentru independența României*, București, 1929, p. 188).

⁶ Fr. Damé, *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*, p. 177 și 264.

⁷ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 218—240; C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 316.

⁸ C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 301.

⁹ V. Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955.

Ca element pozitiv al gândirii și activității lui C. A. Rosetti, anterior perioadei anilor 1876—1885, dar cu reflectare asupra lor, s-a menționat că el era propagator al socialismului utopic în România¹⁰.

În tratatul *Istoria României*, acțiunea rosetiștilor pentru modificarea legii tocmelilor agricole a fost larg prezentată; tratatul fiind o operă sintetică, alte laturi ale activității rosetiștilor — electivitatea magistraturii, administrația, colegiul unic — au fost în treacă menționate.

În general, în noua istoriografie s-a arătat foarte pe scurt faptul că, deși inconsecventă și șovăitoare, activitatea lui Rosetti și în perioada prezentată aici a fost înaintată în comparație cu poziția preponderent retrogradă a majorității burgheziei și moșierimii¹¹.

În măsura posibilităților create de materialul existent, încercăm a lichida golurile lăsate de vechea istoriografie și a completa aprecierile generale din noua istoriografie.

TREPTATA DESPRINDERE A GRUPARII ROSETISTE DIN PARTIDUL LIBERAL

Unele indicii ale începutului desprinderii grupării rosetiste din partidul liberal există încă din 1876—1878, dar această desprindere a devenit bine conturată în anii următori. Prezentarea unui proiect de lege pentru asigurarea libertății individuale de către *mai mulți deputați* împreună cu C. A. Rosetti, în 1876, creează ipoteza existenței unui nucleu al grupării rosetiste de la această dată.

Insuficiența activitate parlamentară a burgheziei liberale, întârzierea intentării procesului foștilor miniștri conservatori au creat, în 1877, o primă divergență între majoritatea deputaților liberali din Cameră și C. A. Rosetti, președintele Camerei¹².

Adâncirea nemulțumirilor sale, în anii următori, reiese din înseși racilele vieții politice burgheze, al cărei tablou veridic C. A. Rosetti nu-l da deocamdată publicității, ci îl împărtășea intimilor și urmașilor săi¹³.

De la mărturisirile intime, cu caracter general, și de la atitudinea reprobativă personală, C. A. Rosetti trecea la dezvoltarea unor acțiuni concrete — dezaprobată nu numai de conservatori, dar și de numeroși liberali —, strângând în jurul său, în parlament și în afară, un grup de colaboratori care îi împărtășeau vederile. Dezvoltând începutul făcut în 1878, ca ministru de interne, în 1881, fiind în aceeași funcție, C. A. Rosetti lua măsuri pentru a îmbunătăți situația țărănimii, limitând abuzurile

¹⁰ Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România*, București, 1963, p. 24.

¹¹ V. Maciu, *op. cit.*, p. 61; R. Pantazi, *op. cit.*, p. 119; *Istoria României*, vol. IV, cap. „Cultura”.

¹² B. C. S., Filiala N. Balcescu, secția manuscrise, Corespondența C. A. Rosetti, scrisoarea nr. 837 din 1 ianuarie 1877. Dezb. Ad. Deput., ședința din 6 iunie 1877, în „Mon. of.” nr. 139 din 21 iunie 3 iulie 1877, p. 3966—3967. Ibidem, ședința din 9 iulie 1877, în „Mon. of.”, nr. 149 din 3/15 iulie 1877, p. 4240—4241.

¹³ Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom. Corespondența C. A. Rosetti, C. A. Rosetti către Vintilă Rosetti, octombrie 1878; C. A. Rosetti către Maria Rosetti, 25 februarie 1880, Arh. C. A. Rosetti, mapa I, act. 1. B.C.S. Filiala N. Balcescu, secția manuscrise, Corespondență C. A. Rosetti, C. A. Rosetti către Vintilă Rosetti, 28 noiembrie 1878.

arendașilor și proprietarilor și îngrădind corupția aparatului administrativ. Exploatatorii lărașimii și funcționarii administrativi abuzivi, deci nemulțumiți de aceste măsuri, erau nu numai conservatori, dar și membri sau simpatizanți ai partidului liberal. Ei și-au manifestat hotărârea de a-și menține vechile deprinderi, ceea ce a determinat demisia lui Rosetti din conducerea Ministerului de Interne¹⁴. Demisia nu coincidea însă cu abandonarea încercării de a îngrădi abuzurile administrației, moșierilor și arendașilor, ci încercarea continua prin demascarea acestor abuzuri în presă și parlament.

Din prima parte a anului 1882, „Românul” publica articole critice privitoare la activitatea politică a guvernului și partidului liberal¹⁵. C. A. Rosetti demisiona de la președinția Camerii în 31 mai 1882¹⁶, precizând motivul demisiei sale: faptul că proiectele de legi depuse de el în Cameră „au fost nesocotite de către colegii din Cameră și din partidă”¹⁷. Deși desprinderea sa de majoritatea liberală era evidentă¹⁸, C. A. Rosetti declara că rămâne membru al acestui partid și amic personal al lui I. Brătianu. Mascind realitatea, el va continua să facă asemenea declarații în anii următori, pentru a nu da satisfacție conservatorilor și celorlalte grupări din opoziție.

Anii 1883–1884 cuprind apogeul divergențelor dintre rosetiști și majoritatea partidului liberal. Vechilor motive, deseori reamintite, li se adăuga opoziția liberalilor — în cadrul discutării revizuirii constituției — față de propunerile rosetiștilor referitoare la aplicarea unui nou sistem electoral și asigurarea libertății presei¹⁹. Separarea rosetiștilor din partidul liberal era recunoscută în 1884 atât de adversarii politici ai liberalilor, cât și de C. A. Rosetti, care pînă la aceasta dată căutase să nu dea publicității desprinderea sa și a grupării sale din partidul liberal. Dimpotrivă, la mijlocul anului 1884, C. A. Rosetti arăta că masele sociale largi își pierdeau încrederea în partidul liberal, zicîndu-și: „Ce-mi pasă dacă mă jupoaie conservatorii, cînd chiar cei cu drapelul național-liberal mă jupoaie”²⁰. În sfîrșit, C. A. Rosetti recunoștea ca din 1881 avusese o activitate politică independentă față de cea a partidului liberal și că de la această dată nu se mai considera membru al partidului liberal²¹. Divergențele de opinii între majoritatea liberala și rosetiști aveau ca efect ruperea nu numai a vechilor relații politice, ci și a celor intim amicale dintre C. A. Rosetti și I. Brătianu²².

¹⁴ Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom., scrisoarea lui C. A. Rosetti către Ion Ghica din 24 decembrie 1881/7 ianuarie 1882.

¹⁵ „Românul” din 10 februarie 1882.

¹⁶ Ibidem, 7–8 iunie 1882.

¹⁷ B.C.S., Filiala N. Balcescu, secția manuscrise, fond. St. Georges, dos. CCLXIII/16, f. 172.

¹⁸ „Românul” din 10 februarie 1882.

¹⁹ Ibidem, 8 februarie 1883, 5 octombrie 1883, 1 ianuarie 1884, 13 iunie 1884 și 26 iulie 1884.

²⁰ Ibidem, 20 iunie 1884.

²¹ Ibidem, 1 noiembrie 1884 și 11 noiembrie 1884.

²² Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom. Corespondența C. A. Rosetti, scrisoarea din 18 ianuarie 1885. Din corespondența familiei I. C. Brătianu, vol. 2, București, 1934, p. 171–177.

Anii 1884—1885 marchează declinul activității multilaterale a rosețiștilor. După moartea lui C. A. Rosetti — aprilie 1885 —, gruparea politică condusă de el s-a destrămat: unii dintre adepții săi au intrat în partidul liberal independent, condus de D. Brătianu, continuând lupta contra guvernului în cadrul „Opoziției unite”, alții au format un mic grup de opoziție în jurul redacției ziarului „Românul”, a cărui conducere fusese preluată de Vintilă Rosetti, iar cîțiva, conduși de Gh. Panu, au format o nouă grupare politică radicală, a cărei activitate se va încheia însă prin intrarea lui Panu în partidul conservator.

ATITUDINEA ROSETIȘTILOR FAȚA DE PROBLEMA ȚĂRĂNEASCA, MUNCITOREASCA ȘI MIȘCAREA SOCIALISTĂ

Înțelegerea orientării progresiste sau reacționare a unui partid sau a unei grupări politice se realizează îndeosebi prin cunoașterea atitudinii sale față de cele mai importante probleme sociale ale epocii.

În perioada prezentată aici, ca urmare a limitelor reformei din 1864, o mare parte a țăranimii avea pămînt insuficient și neproductiv, încît continua să muncească pămînturile moșierești în condițiile menținerii resurselor feudale și ale unor tocmei agricole împovărătoare. Abuzurile moșierilor, arendașilor și administrației, care agravau situația țăranimii, erau aduse la cunoștința lui C. A. Rosetti prin rapoartele colaboratorilor săi și petițiile țăranilor²³.

Muncitorii din orașe își intensificau lupta împotriva exploatatorilor, care le impuneau condiții grele de muncă și trai. Între 1875 și 1878 s-au creat cercurile revoluționare secrete, care deveneau cercuri socialiste, prin orientarea treptată a membrilor lor către însușirea ideilor socialiste. În 1880 au fost expuse primele principii programatice ale cercurilor socialiste, iar în anii următori începea răspîndirea ideilor marxiste în România.

Deși, asemenea radicalilor burghezi ruși, în concepțiile cărora era exprimată ideologia micii burghezii²⁴, radicalii rosețiști erau — așa cum s-a remarcat de către vechea istoriografie²⁵ și s-a confirmat în noua istoriografie²⁶ — reprezentanți îndeosebi ai burgheziei mici și mijlocii, totuși au observat îndeaproape problema țărănească și au remarcat exploatarea muncitorilor, avînd, în ambele chestiuni, poziții mai avansate decît ale majorității burgheziei și moșierimii române.

Radicalii considerau că problema țărănească n-a fost rezolvată prin legislația agrară din 1864²⁷. C. A. Rosetti, recunoscînd și părțile pozitive

²³ Arh. st. Buc., fond. Min. Int., dos. 101/1881, f. 1; dos. 103/1881, f. 7, 9, 10, 11; dos 104 1881, f. 7, 9; B.C.S. Filiala N. Bălcescu, fond St. Georges, dos. CCLXIII/16, f. 139.

²⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 12, București, Edit. politica, 1962, p. 133.

²⁵ N. Angelescu, *C. A. Rosetti prim staroste al negustorilor bucureșteni*, București, 1942; St. Antim, *Alte studii și portrete*, București, 1939, p. 249—250.

²⁶ V. Maciu, *op. cit.*, p. 61.

²⁷ B.C.S. Filiala N. Bălcescu, secția manuscrise, fond. St. Georges, dos. CCLXVIII 16, f. 62, 86 și 87. „Românul” din 1 martie 1878; Dezb. Ad. Dep., ședința din 25 ianuarie 1880, în „Mon. of.” nr. 21 din 26 ianuarie / 7 februarie 1880, p. 456.

ale legii rurale, sublinia faptul că, alcătuită în grabă de Mihail Kogălniceanu, „acea lege a împroprietăririi, cum o numește d-sa, a răscumpărării cum este numele ei cel adevărat...”, a scăpat pe proprietari de pericolul în care erau, le-a asigurat proprietatea..., le-a mărit valoarea moșiilor“, dar a menținut posibilitățile de nedreptățire a țărănimii ²⁸.

Printre primele acțiuni ale rosetiștilor, destinate limitării abuzurilor administrației, proprietarilor de pământ și arendașilor față de țărănime, au fost circularele emise în cursul anilor 1878 și 1881 de C. A. Rosetti. Bazate pe informații extrase din plîngerile și cererile țăranilor exploatați sau pe datele culese de colaboratori ai lui Rosetti, circularele se refereau la multiple aspecte ale modului în care administrația abuzivă și deținătorii pământului agravau situația țărănimii. În cuprinsul unor circulare emise în iunie 1878, se cerea intervenția prefecților pentru excluderea brutalității cu care erau tratați țăranii, în mod obișnuit, și pentru repartizarea timpului de muncă astfel ca țăranii să aibă posibilitatea de a-și lucra ogoarele și de a strînge recoltele ²⁹.

Intr-o altă circulară, C. A. Rosetti da dispoziții prefecților să nu îngadue realizarea intențiilor unor arendași de a obține ilegale foloase personale cu prilejul împroprietăririi însurășilor din 1878 ³⁰. Prin circularele emise în 1881, C. A. Rosetti a încercat să lichideze indiferența sau abuzurile unor autorități comunale sau județene față de țărani ³¹, să îmbunătățească situația sanitară dezastruoasă a satelor ³², să oblige pe arendași și proprietari la respectarea unor articole din legea rurală favorabile țăranilor ³³ și îndeosebi să lichideze practicile abuzive ale exploataților țărănimii, prin care se agravau prevederile retrogradei și spoliatoarei legi a tocmelilor agricole, pregătind terenul pentru viitoarea acțiune a rosetiștilor destinată modificării acestei legi.

Alte circulare emise de C. A. Rosetti cuprindeau dispoziții pentru dijmuirea rapidă a recoltelor țăranilor pentru a putea fi ridicate de pe cîmp la timp, subliniind faptul că întârzierea dijmuirii era un alt prilej pe care și-l creau arendașii și proprietarii pentru a smulge țăranului învoieli de munci agricole înrobitoare. În încheierea seriei acestor circulare din 1881 se arată că în vechea lege a tocmelilor agricole era evidentă frecvența „mijloacelor de constrîngere contra locuitorului angajat și în schimb totala lipsă de garanții pentru dînsul contra arendașilor“, cerîn-

²⁸ *Discursul d-lui C. A. Rosetti asupra tocmelilor agricole, rostit în Ședința Camerei de la 12 februarie 1882*, București, 1882, p. 26—27.

²⁹ „Mon. of.” nr. 126 din 10/22 iunie 1878, p. 3 456, 3 457; circulara nr. 9 712 8 iunie 1878.

³⁰ *Ibidem*, nr. 232 din 18 30 octombrie 1878, p. 5 832; circulara nr. 17 755 din 16 octombrie 1878.

³¹ *Ibidem*, nr. 93 din 26 iulie/7 august 1878, p. 2 869; circulara nr. 13 276 din 25 iulie 1881; nr. 99 din 2 14 august 1881, p. 3 097; circulara nr. 13 862 1 august 1881.

³² *Ibidem*, nr. 152 din 9/21 octombrie 1881, p. 5 244—5 245; circulara nr. 6 009 din 8 octombrie 1881.

³³ *Ibidem*, nr. 145 din 1/13 octombrie 1881, p. 5 082; circulara nr. 17 096 din 29 septembrie 1881.

du-li-se prefectilor sugestii pentru viitoarea modificare a legii pe care C. A. Rosetti anunța că o va prezenta corpurilor legislative³⁴.

Din proiectele de legi referitoare la țărănime, prezentate de rosetiști parlamentului, au fost votate — cu transformări substanțiale în conținutul pozitiv al lor³⁵ — numai legea pentru restituirea pământurilor țărănești înstrăinate contrar prevederilor legii rurale din 1864 și modificarea legii pentru tocmelele agricole; alte proiecte de legi depuse de rosetiști în parlament sau propuneri făcute prin presă au fost desconsiderate de majoritatea liberală.

În cursul anului 1882, pentru a susține proiectul de lege intitulat *Dezrobirea sătenilor de datoriile pe care sînt obligați a le plăti cu procentele lor prin muncă*, rosetiștii arătau că, lipsit de instituții de credit, țăranul era „la discreția capitalului exploatatorilor... Cele mai grele și mai apăsătoare... împrumuturi care robesc pentru totdeauna pe țărani sînt... acelea pentru a căror dobîndă s-a stipulat a se face muncă”. După o muncă excesivă, țăranul reușea să plătească numai dobînda anuală a sumei împrumutate³⁶. Principiul fundamental al proiectului de lege depus de rosetiști pentru lichidarea acestei situații era următorul: constituirea unor comisii care să constate totalul acestor datorii în bani, transformate în datorii în muncă, înscrise în registrele de tocmele pînă la data de 1 ianuarie 1882, urmînd ca aceste datorii să fie achitate creditorilor de guvern pe baza unui împrumut la Casa de Economii și Consemnațiuni. Țăranii aveau obligația de a restitui sumele prin organele fiscale în termen de 10 ani, ceea ce, cu toate bunele intenții ale rosetiștilor, marchează limitele de clasă ale acestui proiect.

Unul dintre obiectivele criticii adresate de rosetiști liberalilor, constituind una dintre cauzele desprinderii lor, a fost desconsiderarea acestui proiect de lege.

În cadrul luptei rosetiștilor pentru revizuirea constituției, numeroase eforturi ale lor au avut ca scop stabilirea drepturilor politice ale țăranimii, participarea sa reală la viața politică. În primăvara anului 1883, cînd se pregăteau alegerile pentru Camerele de revizuire, în articolele sale din „Românul” C. A. Rosetti insista ca sătenii să ia parte direct, ei înșiși, la revizuirea constituției. Subliniind faptul că „orășenii”, deci burghezia urbană, nu-i pot reprezenta realmente pe țărani în parlament, C. A. Rosetti propunea: „Să lăsăm colegiul IV în absoluta voință a sătenilor...”³⁷.

În cursul primelor dezbateri, din 1883, au început divergențele dintre rosetiști și liberali în privința noii legi electorale³⁸. Propunînd colegiul unic, rosetiștii arătau că proiectul guvernamental — prin care cele trei colegii electorale înlocuiau vechile patru colegii —, unea cele două colegii

³⁴ „Mon. of.” nr. 105 din 11/23 august 1881, p. 3265; circulara nr. 14383 din 10 august 1881; nr. 113 din 21 august/2 septembrie 1881, p. 3456; circulara nr. 14837 din 20 august 1881; nr. 149 din 6/18 octombrie 1881, p. 5172, 5173; circulara nr. 17369 din 3 octombrie 1881.

³⁵ „Românul” din 10 februarie 1882, 2—3 august 1882, 13 iunie 1884.

³⁶ Dezb. Ad. Dep., ședința din 7 aprilie 1882: „Românul” din 11 și 14 aprilie 1882.

³⁷ „Românul” din 21 aprilie 1883.

³⁸ Fr. Damé, *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*.

rurale, dar nu scădea censul decât foarte puțin, stabilind pentru moșierime posibilități de manifestare în viața politică mult mai mari decât pentru țărănime. Ei subliniau faptul că nejustele prevederi ale proiectului guvernamental dădeau unui total de circa 6 000 de moșieri dreptul de a alege 120 de senatori și deputați, iar unui total de circa 450 000 de țărani dreptul de a alege 30 de deputați³⁹. Totuși, liberalii guvernamentali au impus votarea proiectului lor.

Alte propuneri ale rosetiștilor, pentru îmbunătățirea situației țărănimii, care au prilejuit, prin respingerea lor directă sau indirectă, puternice critici aduse liberalilor, au fost cele referitoare la credit și probleme fiscale. Menționind faptul că creditul funciar rural a fost util exclusiv moșierilor, „Românul” susținea din 1877 necesitatea înființării unor instituții de credit care să fie accesibile țăranilor. În perioada de maximă ascuțire a divergențelor dintre rosetiști și liberali, cei dinții arătau că, prin casele de credit agricol înființate de guvernul liberal în 1881, situația nu s-a schimbat, ele nefiind utile țăranilor⁴⁰, prin organizarea lor și mai ales prin faptul că personalul din conducere proceda inegal și abuziv la acordarea împrumuturilor.

C. A. Rosetti susținea încă din primii ani ai guvernării libereale desființarea impozitului personal⁴¹; în 1884, rosetiștii demascau abuzurile organelor fiscale la sate și faptul că prin sistemul fiscal în vigoare arendașii erau protejați⁴².

În cuprinzătoarea critică făcută de rosetiști poziției retrograde a liberalilor în problema țărănească erau menționate lipsurile și conținutul de clasă al legii pentru vânzarea bunurilor statului, promulgată în 1881, modificată în 1882 și 1883. Critica rosetiștilor era bazată pe faptul că cele mai multe dintre moșiile statului, anume cele cu o suprafață mai mică de 4 000 de pogoane, nu se vindeau în loturi mici țăranilor, ci se scoteau la licitație, încât erau cumpărate de capitaliști. Rosetiștii menționau că sub guvernul liberal, legii i s-au adus modificări retrograde⁴³, încât „este o adevărată lege de clasă de vreme ce favorizează numai formarea marelui proprietăți”⁴⁴.

O grăitoare manifestare a rosetiștilor în problema țărănească era puternicul lor protest creat de abuzurile administrației locale și centrale, precum și ale organelor judiciare burgheze față de țăranii răsculați la Scorteni, în 1883⁴⁵, din cauza exploatării la care erau supuși.

Problemele culturale nu erau absente din recomandările făcute de rosetiști și din critica adusă de ei atitudinii liberalilor față de țărănime. În 1877—1880, prin presă și parlament, Rosetti atrăgea atenția guvernului

³⁹ Această evidentă nedreptate provenea din faptul că principiul de bază al alegerii deputaților și senatorilor nu era determinat de numărul alegătorilor din fiecare colegiu, nici de averea colectivă a tuturor alegătorilor dintr-o categorie, ci de averea individuală.

⁴⁰ „Românul” din 1 ianuarie 1884.

⁴¹ Ibidem, 5 august 1876, 5—6 ianuarie 1881.

⁴² Ibidem, 20 iulie 1884, 25 septembrie 1884.

⁴³ Ibidem, 13 iunie 1884.

⁴⁴ Ibidem, 18 octombrie 1884.

⁴⁵ Ibidem, 27 august 1883, 30 august 1883, 5—6 septembrie 1883, 7 septembrie 1883, 6 octombrie 1883 și 1 ianuarie 1884.

lui asupra necesității dezvoltării instrucției la sate⁴⁶. În 1882, rosetiștii arătau că guvernul și majoritatea partidului liberal erau răspunzători de faptul că instrucția în sate nu progresa, că „sînt multe sate fără școală..., revizorii școlari nu-și fac datoria”⁴⁷.

Rosetiștii aveau o poziție înaintată în problema țărănească, în comparație cu celelalte grupări politice sau partide burgheze și moșierești. Limitele și lipsurile acțiunilor rosetiștilor în problema țărănească reies din compararea lor cu ceea ce ar trebui să fie cea mai avansată formă a radicalismului burghez, aceea care ar duce la capăt revoluția burghezodemocratică.

Clasicii marxismului au arătat că una dintre primele acțiuni ale burgheziei avansate trebuia să fie desființarea tuturor relațiilor feudale⁴⁸. Din analiza poziției rosetiștilor față de țărănime nu reiese intenția categorică a lichidării resturilor de relații feudale, ci numai încercarea de a limita abuzurile exploatarelor rurale, care erau favorizate de menținerea acestor resturi. De pildă, rosetiștii cereau „dijmuirea la timp a țăranilor”, dar nu lichidarea totală a dijmii și a altor resturi feudale. Este adevărat că în condițiile deținerii temporare a conducerii Ministerului de Interne de către Rosetti și a existenței unui restrins grup parlamentar rosetist, lichidarea relațiilor feudale nu putea fi opera acestora, dar ei nici nu și-au manifestat o asemenea intenție.

Dirijarea unei bune intenții pe o cale care conducea însă spre eșecul ei era lupta rosetiștilor pentru a crea țărănimii posibilitățile unei reale participări la viața politică, în condițiile menținerii puterii de stat burghezomoșierești. De altfel, prin inexistența votului universal, aplicarea recomandarilor făcute de rosetiști, cu menținerea censului fie chiar redus, ar fi avut efect îndeosebi pentru țărănimea înstărită.

Din analiza poziției rosetiștilor în problema țărănească reiese împlinirea unor bune intenții cu neînțelegerea sensului evoluției situației țărănimii în orînduirea capitalistă și cu încercarea de a menaja unele interese ale claselor exploatare. Ei au căutat să îngrădească abuzurile față de țărănime, să limiteze exploatarea ei, dar nu prin măsuri radicale, ci reformiste, prin menținerea vechiului raport de forțe economice dintre moșieri și țărani.

Aspecte ale situației clasei muncitoare, ale activității sale în scopul organizării, ale luptei pentru limitarea exploatarei duse de muncitorii și socialiștii din străinătate și din țară au fost prezentate și comentate de rosetiști, ceea ce creează unele posibilități de cunoaștere a poziției lor față de această importantă latură a vieții sociale.

În a doua jumătate a anului 1878, „Românul” se ocupa pe larg de legea contra socialiștilor pregătită de parlamentul german, publicînd aprecieri culese din presa progresistă occidentală, care dezaproba această lege⁴⁹. În același an și în cei următori se publicau dări de seamă asupra

⁴⁶ „Românul” din 12 noiembrie 1877; Dezb. Ad. Dep. ședința din 22 noiembrie 1880, în „Mon. of.”, nr. 263 din 23 noiembrie/5 decembrie 1880, p. 7 646.

⁴⁷ „Românul” din 10 februarie 1882.

⁴⁸ *Manifestul Partidului Comunist*, ed. a 8-a, București, Edit. politică, 1962, p. 35-36.

⁴⁹ „Românul”, 9 august 1878, 12 august 1878, 6 octombrie 1878 ș.a.

Congresului de la Lyon al muncitorilor francezi⁵⁰, date privind situația grea a proletariatului din Germania⁵¹ și Italia⁵².

În 1882 „Românul” protesta împotriva arestării unor factori poștali din București, care își anunțaseră intenția de a părăsi lucrul dacă nu le vor fi majorate salariile. Cu acest prilej, rosetiștii au dat partidului liberal următorul just avertisment: „Zicem azi partidei liberale: bagă de seamă căci prin asemenea fapte intri și tu pe calea cea dureroasă și nenorocită a reacțiunii”⁵³. După cum se poate observa din activitatea lor, liberalii au desconsiderat această recomandare.

În 1882—1884, sub titluri ca *Un exploatator nerușinat al lucrătorilor*⁵⁴, *Jefuirea căruțașilor din portul Brăila*⁵⁵, *Moartea unui muncitor*⁵⁶, erau descrise aspecte ale exploatarei clasei muncitoare din România. Comen-tariile cuprindeau dezaprobarea abuzurilor și indifferenței autorităților de stat și patronilor față de muncitori și subliniau necesitatea „de a se cer-ceta ce măsuri s-ar putea lua spre a se pune capat exploatarei omului de către om” (subl. ns.).

În privința atitudinii lui C. A. Rosetti personal față de situația clasei muncitoare amintim vechiul său atașament față de muncitorii tipografi din București, concretizat în 1878 și 1881 — când era ministru de interne — prin reorganizarea Imprimeriilor statului și prin unele îmbunătățiri ale situației muncitorilor tipografi din această întreprindere⁵⁷.

Rosetiștii întrevădeau necesitatea unor acțiuni în scopul schimbării situației clasei muncitoare — ca organizarea muncitorilor —, dar nu ajungeau la justa înțelegere a conținutului acestor acțiuni. C. A. Rosetti a contribuit la crearea primelor asociații tipografice: „Casa de ajutorare și prevedere a lucrătorilor tipografi” (1858) și „Asociația Gutenberg” (1872). Rosetiștii salutau formarea unor asociații muncitorești ca „Unirea lucrătorilor constructori” sau „Deșteptarea”, societate înființată de lucrătorii tipografi, felicitând pe muncitorii asociați⁵⁸, dar nu înțelegeau că asociația utilă muncitorilor era aceea bazată pe principii de clasă prin excluderea participării exploatatorilor. Asemenea socialiștilor utopici, crezând în „filantropia” unora dintre membrii claselor exploatatoare, rosetiștii propuneau soluții practic irealizabile. Deși denasceau „nepăsarea și cruzimea” patronilor și moșierilor față de muncitori, propuneau crearea unor asociații cu capital format din donații ale acestor exploatatori, prin care să fie asigurat traiul muncitorilor la bătrânețe⁵⁹.

⁵⁰ „Românul” din 2 februarie 1878.

⁵¹ Ibidem, 22 decembrie 1879.

⁵² Ibidem, 11 ianuarie 1883.

⁵³ Ibidem, 10 iulie 1882.

⁵⁴ Ibidem, 7 septembrie 1882.

⁵⁵ Ibidem, 28 mai 1884.

⁵⁶ Ibidem, 7 octombrie 1884.

⁵⁷ „Vocea lucrătorului tipograf” din 26 octombrie 1881; „Românul” din 18 noiembrie 1883.

⁵⁸ „Românul” din 12 februarie 1880.

⁵⁹ Ibidem, 1 ianuarie 1884. Amintim faptul că C. A. Rosetti a fost propagator al socialismului utopic în România (R. Pantazi, *op. cit.*, p. 24).

În privința atitudinii rosetiștilor față de mișcarea socialistă remarcăm faptul că ei vedeau necesitatea dezvoltării acelor mișcări care căutau rezolvarea acutelor probleme ale epocii, dar aveau o foarte slabă și nesigură înțelegere a faptului că schimbările social-politice fundamentale se pot realiza numai pe cale revoluționară.

În 1884, anul de maximă înclinare spre stînga a rosetiștilor, prin desprinderea aproape totală de liberali și recunoașterea acestei desprinderi, „Românul” — spre deosebire de majoritatea publicațiilor burgheze și moșierești — deschidea coloanele sale publicării unor articole și conferințe cu conținut socialist⁶⁰. Unele articole erau referitoare la importanța asocierii muncitorilor din țară și străinătate⁶¹, la situația clasei muncitoare și progresele mișcării socialiste în străinătate⁶², precum și la necesitatea grevelor⁶³.

În decembrie 1884, „Românul” anunța că s-a constituit, în București, Cercul studiilor sociale, cu scopul „de a cerceta care sînt relele fundamentale de care suferă societatea română și ce mijloace de îndreptări ar fi cu putință”⁶⁴; așadar, redacția ziarului — formată la acea dată din conducătorii grupării radicale parlamentare, demisionată în vara celui an — admitea existența unor „rele fundamentale” și posibilitățile socialiștilor de a găsi remediul. „Românul” reproducea conferința *Ce este socialismul* de Paul Scorțeanu, ținută la inaugurarea cercului, care sublinia necesitatea „*treceii proprietății în mîna muncitorilor...*”, înlocuirea proprietății private prin proprietatea colectivă⁶⁵. Se continua reproducerea conferințelor următoare, printre care *Proprietatea din punct de vedere istoric* de C. Mille, care, menționînd activitatea lui K. Marx, arăta că „socialiștii sînt pentru proprietatea colectivă”⁶⁶. Cercul studiilor sociale a cuprins cîțiva radicali — printre care Vintilă Rosetti, fiul și colaboratorul lui C. A. Rosetti —, alături de socialiști, de la întemeierea sa pînă în ultima parte a anului 1885, cînd radicalii s-au retras din cerc, ceea ce constituie o dovadă a tangențelor *temporare* dintre radicalism și mișcarea socialistă și a desprinderii radicalilor, pe măsura progresului mișcării socialiste.

Deși cei mai mulți dintre rosetiști nu erau adepții ideilor socialiste menționate mai sus, este totuși semnificativ, în sensul stabilirii atitudinii lor progresiste față de dezvoltarea socialismului, faptul că erau de acord cu publicarea în „Românul” a acestor articole de propagandă socialistă.

Pe de altă parte însă, publicarea unor articole cu idei socialiste nu trebuie să ducă la concluzia că rosetiștii ar fi fost adepții acestor idei.

Este probabil ca, în parte, deschiderea coloanelor ziarului „Românul” pentru publicarea unor asemenea articole să fi fost — chiar după

⁶⁰ „Românul” din 21 august 1884, 2 septembrie 1884, 27 septembrie 1884, 6 octombrie 1884, 27 noiembrie 1884.

⁶¹ Ibidem, 25 august 1884, 28 august 1884 și 1 decembrie 1884.

⁶² Ibidem, 23 septembrie 1884, 26 septembrie 1884, 4 octombrie 1884 și 5 octombrie 1884.

⁶³ Ibidem, 17 august 1884.

⁶⁴ Ibidem, 12 decembrie 1884.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, 18 decembrie 1884.

decesul său din 1882 — efectul influenței socialistului Mircea Rosetti asupra modului de a gândi și acționa al tatălui său, C. A. Rosetti, și al fratelui său Vintilă.

În general, publicarea acestor articole se datora faptului că rosețiștii erau temeinici susținători ai principiului libertății cuvîntului și presei⁶⁷, chiar pentru opinii pe care ei nu le împărtășeau.

În privința căii revoluționare sau reformiste de rezolvare a problemelor sociale, este evident — din întreaga lor activitate și din unele afirmații categorice — că rosețiștii urmau pe cea de-a doua, supraevaluînd importanța evoluției sociale⁶⁸, ceea ce concorda cu reformismul liberal.

POZIȚIA ROSETIȘTILOR ÎN PROBLEME POLITICE, JURIDICE ȘI ADMINISTRATIVE

Cea mai susținută activitate a rosețiștilor în domeniul vieții politice a fost aceea pentru revizuirea constituției, îndeosebi pentru schimbarea legii electorale⁶⁹. Necesitatea modificării acestei legi a fost menționată de C. A. Rosetti și în anii anteriori perioadei prezentate aici; el a dus o luptă vie pentru modificarea legii electorale, începînd din 1881, culminînd în 1883-1884. Rosețiștii susțineau necesitatea scăderii censului și a lărgirii colegiilor electorale pînă la colegiul unic, în primul rînd pentru o cit mai mare participare la viața politică; în al doilea rînd, ei făceau această recomandare întemeindu-se pe convingerea că colegiile strîmte puteau fi influențate sau obligate să voteze un anumit candidat, în general propus de guvern, iar alegătorii cereau, la rîndul lor, compensații și favoruri, ceea ce era greu sau chiar imposibil de realizat în colegiile compuse din mulți alegători⁷⁰.

Vechi susținător al votului universal⁷¹, Rosetti arăta că își menținea principiul, dar considera necesară pentru România trecerea prin faza sistemului electoral al colegiului unic, pînă cînd va fi diminuat numărul analfabeților⁷².

Respingerea propunerii rosețiștilor referitoare la colegiul unic, votarea legii electorale bazate pe sistemul celor trei colegii, în condiții neconforme cu prevederile constituției a constituit unul dintre puternicele motive ale desprinderii rosețiștilor de liberali, desprindere confirmată prin

⁶⁷ Fr. Damé, *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*.

⁶⁸ „Românul” din 6 iulie 1881, Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom., Arh. C. A. Rosetti, mapa I, acte 1.

⁶⁹ Revizuirea constituției în anii 1883-1884, acțiunea lui C. A. Rosetti pentru modificarea legii electorale și apararea libertății presei au format conținutul lucrării *Quinze mois de régime libéral en Roumanie* de Fr. Damé; de aceea în articolul de față prezentăm aspectele problemei neîntegrate în acea lucrare.

⁷⁰ B.C.S., Filiala N. Balcescu, secția manuscrise, fond. St. Georges, dos. CCLXIII/16, f. 55; Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom., Corespondența C. A. Rosetti, scrisoarea lui C. A. Rosetti către I. Ghica din 24 decembrie 1882; „Românul”, din 29 august 1882, 11-12 aprilie 1883 și 1 mai 1883.

⁷¹ Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom., Corespondența C. A. Rosetti, scrisoarea lui C. A. Rosetti către I. Ghica din 8 ianuarie 1852.

⁷² „Românul” din 3 septembrie 1882.

demisia din Cameră a întregii grupări și a lui Rosetti însuși⁷³, nerevenirea lui în activitatea politică.

Rosetiștii exprimau observații critice asupra parlamentarismului burghez și dezaprobau sistemul conducerii personale. Sub semnătura lui C. A. Rosetti, „Românul” publica articole în care se susținea că „regimul parlamentar, astfel precum este el astăzi, are multe, foarte multe rele. Pînă ce însă se va îmbunătăți, el este, dintre toate celelalte regimuri (existente în acea epocă, — P. C.), cel mai puțin rău”, recomandînd eforturi pentru a-l face „drept și moral”⁷⁴. Rosetti demasca realul conținut al așa-zisei democrații instituite de liberali în România, acuzînd de imoralitate pe miniștri și deputați și subliniind faptul că însuși unul dintre principiile de bază ale democrației burgheze, anume legătura între alegatori și deputați, reprezentanții lor în Cameră, era inexistentă în România⁷⁵.

Din 1879, comentînd chestiunea în principiu, Rosetti susținea necesitate unei largi participări sociale la viața politică și își manifesta dezaprobarea față de regimurile politice personale⁷⁶. Cînd I. Brătianu manifesta tendința de creare a regimului conducerii sale personale, ideile de mai sus constituiau baza de plecare a criticii „viziratului” în formare. În 1884, apăreau în „Românul”, îndeosebi sub semnătura lui C. A. Rosetti, articole care combăteau sistemul politic al conducerii personale⁷⁷; în unele cazuri era vădită referirea la tendințele dictatoriale ale lui I. Brătianu⁷⁸. Incercarea lui I. Brătianu de a realiza o conducere personală — care s-a realizat de altfel după moartea lui Rosetti — a fost, desigur, una dintre principalele cauze ale desprinderii lui Rosetti și a adeptilor săi din partidul liberal.

În privința atitudinii rosetiștilor față de monarhie, istoriografia burgheză a prezentat ipoteze și date care concordă cu documentele. Demisia lui C. A. Rosetti și a deputaților rosetiști în preziua votării legii pentru crearea domeniilor coroanei a fost considerată o încercare a lor de a se elibera de responsabilitatea acestui fapt⁷⁹. Un cunoscut om politic și istoric monarhist considera aceeași demisie ca pe un fapt „semnificativ”, dar nu insista asupra ei, nu da amănuntele opiniei sale⁸⁰. N. Iorga a arătat că Rosetti a fost „republican pînă la moarte, admițînd monarhia ca o treaptă”⁸¹.

Manifestările lui Rosetti față de monarhie erau aparent contradictorii. Pe de o parte, Rosetti includea în discursurile sale aprecieri laudative la adresa lui Carol de Hohenzollern, atribuindu-i fapte și calități

⁷³ Fr. Damé, *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*.

⁷⁴ „Românul” din 11 martie 1884.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom., Arh. C. A. Rosetti, mapa I, acte 1. În cadrul expunerii acestor idei, Rosetti explica participarea sa la detronarea lui Cuza, prin faptul că dezaproba regimul domniei personale („Românul” din 2 mai 1879).

⁷⁷ „Românul” din 18 iunie 1884.

⁷⁸ Ibidem, 19 iunie 1884.

⁷⁹ Fr. Damé, *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*, p. 9 și 264.

⁸⁰ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 218.

⁸¹ N. Iorga, *Războiul pentru independența României*, București, 1927, p. 118.

inexistente⁸², sau participa la acțiuni monarhice⁸³; pe de altă parte, publica în „Românul” articole și făcea în parlament declarații din care reiese că el rămăsese republican, considerînd monarhia constituțională o formă de trecere între monarhia absolută și republică⁸⁴. Rosetti își menținuse ideea necesității republicii burgheze, considerînd că realizarea ei era posibilă în România într-un viitor relativ apropiat de epoca sa, fiind, după el, o sarcină a următoarelor două generații. Denisia sa menționată mai sus, din Cameră, cu prilejul votării legii domeniilor coroanei — demisie viu comentată de presa opoziției⁸⁵ — poate fi considerată un indiciu asupra ideii de nepermanență, de neconsolidare, pe care Rosetti o asocia monarhiei, fie și constituțională, în România. Dar instituirea republicii ca o necesitate nu prezentă, ci viitoare, indica un regres în gîndirea lui C. A. Rosetti; în 1848 el crezuse posibilă aplicarea în Țara Românească a principiului politic, evident republican, „domn pe cinci ani, ales din toate straturile societății”, iar cu 40 de ani mai tîrziu considera societatea din România insuficient evoluată pentru realizarea imediată a republicii burgheze. Pe de altă parte, Rosetti era de părere că factori externi creau imposibilitatea unei realizări imediate a republicii burgheze în România.

În general, cu toată carența materialului documentar, se poate afirma, pentru perioada prezentată aici, că Rosetti n-a părăsit ideea republicană, dar a abandonat un factor mai important pentru viața politică decît ideea însăși, și anume lupta pentru realizarea ei. Deși determinată de poziția sa oficială — ministru, președinte al Camerei — sau de considerente politice externe, participarea lui Rosetti la festivitățile monarhice, menținerea ideii republicane în cutele ascunse ale gîndirii sale, împărtășirea ei directă numai unor intimi, comunicarea ei maselor largi — nemulțumite de prezența abuzivă a regelui și dispuse la înlăturarea lui — numai într-o formă voalată, indirectă, neinsistentă, afirmarea opiniei greșite că republica trebuie să fie nu un deziderat al epocii respective, ci al celei viitoare constituie limitele ideii republicane, deci o latură negativă a activității politice a lui C. A. Rosetti.

Un aspect al vieții politice, direct dirijat de interesele personale ale lui Carol de Hohenzollern, aspect observat și uneori dezaprobat de rosețiști, a fost politica externă a României. Contrar falsei aparențe, potrivit căreia marile state capitaliste ar fi fost întru totul creatoare și apărătoare ale unui spirit de echitate internațională, Rosetti arăta că acțiunile unora dintre ele aveau, dimpotrivă, ca mobil apărarea unor interese proprii, chiar dacă acționînd în acest scop încălcau unele norme de drept internațional⁸⁶. Rosetti vedea îndreptate contra României tendințele imperialiste ale Ger-

⁸² „Românul” din 13 mai 1879.

⁸³ Ibidem, 2 mai 1881 (Apel adresat populației Bucureștiului pentru participarea la serbările încoronării, semnat de C. A. Rosetti).

⁸⁴ Ibidem, 15 august 1876; B.C.S. Filiala N. Bălcescu, secția manuscrise, fond. St. Georges, dos. CCLXIII 16, f. 95.

⁸⁵ „Românul” din 9 iunie 1884.

⁸⁶ Supliment al „Românului” din 28 aprilie 1879.

manici și faptul că, în scopul realizării unor atare interese, Bismarck îl menținea în România pe Carol de Hohenzollern⁸⁷.

S-a remarcat accentuarea divergențelor între Rosetti și Brătianu din cauza orientării politice externe a României către puterile Europei centrale, impusă de atașamentul lui Carol față de Germania, orientare acceptată și realizată de I. Brătianu⁸⁸.

În privința organizării puterii judecătorești, rosetiștii susțineau necesitatea introducerii electivității magistraturii. Ei arătau că, dintre țările europene, România era singurul stat constituțional în care puterea judecătorească era sub dependența directă și absolută a puterii executive, deși avea o constituție copiată, în mare parte după cea a Belgiei, unde puterea judecătorească era sprijinită prin îndoita garanție a inamovibilității și alegerii⁸⁹. Rosetiștii susțineau că electivitatea magistraturii ar fi realizat concordanța între principiile constituției — alegerea reprezentanților puterii legislative și judecătorești, separarea puterilor —, ar fi asigurat selecția elementelor și o reală responsabilitate a lor⁹⁰. Deseori menționată în „Românul” și discutată în parlament în 1881, propunerea rosetiștilor a fost respinsă de conservatori — care vedeau în electivitate un principiu neconform dominației de clasă a moșierimii — și de liberalii conduși de Brătianu, care păseau spre regimul dominației personale, cu care principiul electivității magistraturii nu concorda. Respingerea s-a făcut sub formula că această reformă era „rezervată viitorului”. Rosetiștii au continuat să-și susțină principiile în același sens și în anii următori, fără succes⁹¹; desigur, și acesta a fost un motiv al desprinderii lor de majoritatea liberală.

Rosetiștii au dus o vie activitate publicistică și parlamentară pentru realizarea descentralizării administrative. Chiar dacă în susținerea acestui principiu C. A. Rosetti a fost influențat de ideile în acest sens ale lui Proudhon, așa cum afirmau adversarii lui Rosetti sau unii liberali și recunoștea în parte el însuși⁹², ideea era ancorată pe realitatea existentă în România, principiul descentralizării era adaptat, de rosetiști, situației din țară, fiind considerat unicul remediu al efectelor negative cauzate de excesiva centralizare, impusă de conservatori și menținută în mare măsură de liberali. Rosetiștii cereau aplicarea principiului alegerilor directe în toate ramurile organismului comunal, reducerea rolului prefectilor, stabilirea deplină libertăți a comunelor de a se administra ele însele, subliniind

⁸⁷ Bibl. Acad. R.P.R., ms. rom., Corespondența C. A. Rosetti, C. A. Rosetti către Constantin Fusea.

⁸⁸ Fr. Damé, *La Roumanie contemporaine*, p. 348—349, 353—354; *Quinze mois de régime libéral en Roumanie*, p. 9.

⁸⁹ Dezb. Ad. Dep., ședința din 24 februarie 1881, în „Mon. of.”, nr. 44 din 25 februarie/9 martie 1881, p. 1217; „Românul” din 13/15 martie, 1881, 22 martie 1881 și 27 mai 1881.

⁹⁰ „Românul” din 23—24 februarie 1881, 2—3 martie 1881, 11 martie 1881, 9—10 aprilie 1881, 6—7 iunie 1881, 16 iunie 1881 și 17—18 august 1881.

⁹¹ Ibidem, 16 noiembrie 1883, 4 iulie 1884.

⁹² Dezb. Ad. Dep., ședința din 9 decembrie 1877, în „Mon. of.”, nr. 275 din 10/22 decembrie 1877, p. 7202.

faptul că numai descentralizarea va îngădui o reală participare a țărănilor la activitatea publică⁹³.

În perioada prezentată aici, ca în tot timpul existenței regimului burghezo-moșieresc, erau frecvente abuzurile administrației în timpul pregătirii și efectuării alegerilor, nejustele procedee ale organelor fiscale, abuzurile autorităților și ale justiției la sate; rosetiștii remarcău toate acestea în primii ani ai guvernării liberale, ca și în trecut, iar pe măsura desprinderii lor din partidul liberal ei atrăgeau atenția autorităților de resort, le imputau indiferența și criticau cu asprime menținerea acestei situații⁹⁴.

Ca acțiuni directe ale rosetiștilor împotriva abuzurilor administrative sînt remarcabile dările de seamă ale colaboratorilor lui C. A. Rosetti, dispozițiile date de el ca ministru de interne⁹⁵, circularele emise în acest scop⁹⁶ și propunerea, în 1876, a unui proiect de lege pentru asigurarea libertății individuale. În anii 1877—1880, rosetiștii atrăgeau atenția corpurilor legiuitoare asupra utilității votării legii pentru asigurarea libertății individuale⁹⁷, considerînd nejust faptul că ea „a rămas îngropată în secțiuni”⁹⁸. Propunerea rosetiștilor era numai în mică măsură observată în proiectul de lege depus de guvern în 1881, pe care Rosetti l-a votat, menționînd însă că „...am depus un proiect de *habeas corpus*, acela s-a transformat în tot ce e mai rău, mai schilod; am votat însă acea lege fiindcă am găsit-o mai bună decît ce avem”⁹⁹.

APRECIERILE ASUPRA ACTIVITĂȚII LUI C. A. ROSETTI FACUTE DE MUNCITORI ȘI SOCIALIȘTI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

În perioada de guvernămînt a partidului liberal, pînă la moartea lui C. A. Rosetti, presa muncitorească și socialistă cuprindea referiri la unele aspecte ale poziției muncitorilor și socialiștilor față de laturile pozitive și negative ale activității lui C. A. Rosetti.

Muncitorii tipografi din București salutau cu satisfacție, în 1881, încercările lui C. A. Rosetti de a curma abuzurile administrației¹⁰⁰. În același an, muncitorii imprimeriei județului Neamț își exprimau simpatia față de C. A. Rosetti¹⁰¹.

⁹³ „Românul” din 13 martie 1877 și 12 noiembrie 1877; Dezb. Ad. Dep., ședința din 9 decembrie 1877, în „Mon. of.”, nr. 275 din 10/12 decembrie 1877, p. 7 202—7 203.

⁹⁴ „Românul” din 15 iulie 1881, 30 iulie 1882, 1 august 1882, 14 august 1882, 20 septembrie 1883, 4 mai 1884, 6 iulie 1884, 26 iulie 1884 și 15 august 1884.

⁹⁵ Arh. st. Buc., fond. Min. Int., dos. 178 1881, f. 33, 35; dos. 216/1881, f. 1 4.

⁹⁶ „Mon. of.”, nr. 84 din 15/27 iulie 1881, p. 2 550; circulara nr. 1 234 din 13 iulie 1881, nr. 246 din 4/16 noiembrie 1878, p. 6 062; circulara nr. 19 394 (nedată): nr. 84 din 15/27 iulie 1881, p. 2 550, circulara nr. 12 447 din 14 iulie 1881.

⁹⁷ „Românul” din 11 februarie 1877; Dezb. Ad. Dep., ședința din 30 noiembrie 1878, în „Mon. of.”, nr. 267 din 1/13 decembrie 1878, p. 7 478.

⁹⁸ „Românul” din 5/6 ianuarie 1881.

⁹⁹ Dezb. Ad. Dep., ședința din 28 aprilie 1881, în „Mon. of.”, nr. 22 din 29 aprilie 11 mai 1881, p. 738.

¹⁰⁰ „Vocea lucrătorului tipograf” din 1 septembrie 1881 și 26 octombrie 1881.

¹⁰¹ Ibidem, 25 decembrie 1881.

Socialiștii erau conștienți de limitele acțiunilor progresiste ale lui Rosetti și de laturile negative ale activității sale politice. În 1883 ei menționau că „Românul” era, ca și alte publicații burgheze din România, apărătorul proprietății burgheze¹⁰². Fără a fi comentată pe larg, atitudinea lui C. A. Rosetti față de regalitate — așa cum apărea ea din comportarea acestuia ca ministru de interne — era înregistrată într-un context care sublinia limitele partidelor burgheze; cu acest prilej se arăta ca situația țărănimii se va schimba radical numai prin trecerea la proprietatea colectivă, „...dar aceasta presupune revoluția socială împlinită, ceea ce desigur [nu o va face]... nici partidul roș nici partidul radical viitor”¹⁰³.

Decesul lui C. A. Rosetti și comemorările sale succesive au prilejuit larga dezvăluire a poziției socialiștilor și muncitorilor față de activitatea lui C. A. Rosetti.

În aprilie 1885, la înmormântarea lui C. A. Rosetti au participat asociația tipografilor „Gutenberg” și „Cercul studiilor sociale”, care, cu acest prilej, au desfășurat steagul roșu pentru prima oară pe străzile capitalei. „Drepturile omului” — în al cărui comitet de redacție erau mai mulți socialiști — în trei apariții cotidiene îndoliate, corespunzând zilelor cuprinse între decesul și înmormântarea lui C. A. Rosetti, expunea pe larg biografia lui, divergențele cu I. Brătianu, deosebirea de principii dintre ei. Socialiștii îl considerau pe C. A. Rosetti „luptător neobosit pentru drepturile poporului... cea mai mare figură a istoriei noastre contemporane... apărător dezinteresat al clasei muncitoare”, dar menționa faptul că, contrar unor afirmații neîntemeiate ale reprezentanților moșierimii, el nu a fost socialist. În biografia lui C. A. Rosetti, publicată de socialiștii de la „Drepturile omului”, se aminteau eforturile lui Rosetti „pentru a înfrînge pornirile... reacționarilor din comitetul revoluționar” de la 1848 și pentru realizarea Unirii. Divergențele între Alexandru Ioan Cuza și Rosetti, participarea celui din urmă la acțiunea de detronare din 1866 erau explicate prin faptul că „prințul Cuza dovedi că tinde la dictatură și la înăbușirea libertăților publice”, fapte și principii contrare opiniilor politice ale lui C. A. Rosetti. Se sublinia de asemenea faptul că Rosetti ceruse participarea directă la războiul de independență, că a fost un „republican convins”, avînd o atitudine demnă în raporturile cu Carol de Hohenzollern, dar că împrejurările îi îndeosebi I. Brătianu l-au silit la concesiile neconforme cu principiile lui¹⁰⁴. Socialiștii au explicat conflictul între Rosetti și Brătianu prin opunerea lui Brătianu la acțiunile lui Rosetti în scopul curmării abuzurilor administrației, asigurării libertăților publice și, mai ales, al îmbunătățirii situației țăranilor¹⁰⁵.

Retragerea din viața politică și moartea lui C. A. Rosetti erau prezentate astfel: „Prietenii săi erau înglodați în tăul de corupțiune al celui

¹⁰² „Emanciparea”, 1883, nr. 1 și 3.

¹⁰³ „Dacia viitoare” din 1 iunie 1883.

¹⁰⁴ „Drepturile omului” din 9, 10 și 11 aprilie 1885.

¹⁰⁵ Menționăm faptul că, spre deosebire de istoricii burghezi contemporani lui Rosetti și de cei din secolul următor, socialiștii au observat acest conținut social al divergențelor dintre rosetiști și liberali — acțiunea pentru îmbunătățirea situației țăranimii, socialiștii avînd meritul de a-l fi remarcat cei dinții.

mai grozave reacțiuni..., steagul democrației rupt și călcat în picioare...¹⁰⁶, „...văzînd cum întreaga-i muncă a unei vieți întregi este zădărnicită și spulberată, bătrînul luptator muri amărit și dezgustat... Ca mai toți oamenii într-adevăr mari, Rosetti muri sărac, departe de strălucirile puterii“¹⁰⁷.

Socialiștii considerau însă că lupta lui Rosetti pentru asigurarea unor libertăți democratice nu a rămas cu totul lipsită de urmări, ci arătau că, „...prin tendințele lui umanitare, ...a înlesnit avîntul socialismului în țara noastră“¹⁰⁸.

În 1886, grupul de socialiști care edita la Iași „Revista socială“ arăta că face „deosebirea între oameni ca Bălcescu, Rosetti, Golescu și ceata liberalilor care ne ocîrmuiesc astăzi“¹⁰⁹.

Socialiștii publicau, în anii următori, cu prilejul comemorării lui C. A. Rosetti, articole similare celor de mai sus, subliniind cauzele sociale ale divergențelor dintre Rosetti și Brătianu, eforturile celui dintîi pentru îmbunătățirea situației țărănimii. În deceniul al X-lea al secolului trecut, la comemorarea lui C. A. Rosetti participa pînă în 1893 clubul muncitorilor, iar după întemeierea P.S.D.M.R., participa, alături de delegația clubului muncitorilor, un reprezentant al consiliului general al partidului. Cu aceste prilejuri unii socialiști — C. Mille, muncitorul înaintat Al. Ionescu ș.a. publicau articole și țineau discursuri referitoare la activitatea progresistă a lui C. A. Rosetti¹¹⁰. Socialiștii români, participanți la congresul socialist de la Bruxelles, din 1891, prezentînd congresului un raport asupra activității socialiștilor din România, menționau încercările lui C. A. Rosetti de a îmbunătăți situația țărănimii și eșecul acestor încercări datorat poziției reacționare a lui I. Brătianu și a majorității partidului liberal și conservator¹¹¹.

★

Analiza activității rosetiștilor dezvăluie unele tendințe progresiste, alături de aspecte negative ale acestei activități.

Privite în totalitatea lor, acțiunile și opiniile rosetiștilor cu toate limitele lor — neînțelegerea sensului general al dezvoltării sociale, supraevaluarea importanței evoluției în această dezvoltare, acceptarea, fie și temporară, a monarhiei — pot fi considerate înaintate, în comparație cu atitudinea retrogradă a majorității moșierimii și burgheziei din România. Rosetiștii au căutat soluționarea uneia dintre problemele sociale importante ale epocii, problema țărănească; deși nu au văzut marea importanță a mișcării muncitorești și socialiste, nu au avut față de ele atitudinea ostilă, caracteristică grupărilor politice burgheze și moșierești, iar conducătorul rosetiștilor s-a bucurat de considerația socialiștilor și muncitorilor din acea vreme.

¹⁰⁶ „Drepturile omului“ din 11 aprilie 1885.

¹⁰⁷ Ibidem, 10 aprilie 1885.

¹⁰⁸ Ibidem, 11 aprilie 1885.

¹⁰⁹ „Revista socială“ din 1 noiembrie 1886.

¹¹⁰ „Munca“ din 8 aprilie 1890, 15 aprilie 1890, 12 aprilie 1892 și 10 aprilie 1894.

¹¹¹ *Documente din mișcarea muncitorească*, ed. a 2-a, vol. I, 1947, p. 162.

Critica unor laturi ale puterii de stat burgheze făcută chiar de personalități politice burgheze era o acțiune progresistă, deoarece contribuia la lămurirea muncitorilor, la înțelegerea conținutului reacționar al acelei puteri. Rosetiștii au criticat parlamentarismul burghez, au dezvăluit, în parte, laturi negative ale așa-zisei democrații burgheze, ceea ce a avut desigur influență asupra unei părți a clasei muncitoare, deschizându-i încă o posibilitate de înțelegere a necesității lichidării capitalismului. Totuși, acțiunile și opiniile înaintate ale rosetiștilor nu depășeau cadrul coaliției burghezo-moșieresti.

Opoziția conservatorilor și liberalilor moderați — inclusiv a celor conduși de I. Brătianu — față de acțiunile rosetiștilor dezvăluie însă reacționarismul acestor grupări politice.

Insuccesul activității rosetiștilor a fost cauzat de opoziția conservatorilor și a lui I. Brătianu, împreună cu grupul liberal pe care îl conducea, precum și de incapacitatea burgheziei mici și mijlocii de a susține acțiunile politice ale rosetiștilor.

Opoziția moșierimii conservatoare se explică prin teama ei de a nu-și pierde dominația politico-economică, prin eventuala reușită a proiectelor de legi, electorale și referitoare la țărănimă, ale rosetiștilor.

Ion Brătianu nu era de acord cu alegerea deputaților, magistraților și funcționarilor administrativi pe baza unui sistem electoral larg, deoarece s-ar fi slăbit astfel dependența lor de guvern, ceea ce nu concorda cu intenția sa de conducere personală.

Liberali sau conservatori, membrii claselor exploatatoare nu admiteau aplicarea acelor propuneri ale rosetiștilor — legea de asigurare a libertății individuale, lichidarea procedurilor ilegale, abuzive ale autorităților — care ar fi diminuat posibilitățile de constrângere ale maselor exploatate.

Participarea la viața politică a claselor sociale determină deseori succesul sau insuccesul acțiunilor partidelor respective care le reprezintă interesele. Conștiința politică, orizontul cultural, disciplina și solidaritatea burgheziei mici și mijlocii erau foarte reduse, încât gruparea rosetistă avea o slabă bază socială, alt element care a determinat insuccesul acțiunilor sale.

Așadar, principalele cauze ale insuccesului celor mai multe dintre acțiunile progresiste ale rosetiștilor au fost opoziția conservatorilor și liberalilor, conduși de I. Brătianu, precum și slaba bază socială a grupării rosetiste.

DIN ACTIVITATEA „APĂRĂRII PATRIOTICE“ SUB CONDUCEREA P.C.R. ÎN PERIOADA : 9 MAI 1945—IANUARIE 1948 *

DE

OLIMPIU MATICHESCU

Sfârșitul victorios al războiului antihitlerist a constituit prin semnificația sa un alt însemnat moment care a stimulat înlăptuirea șirului de transformări revoluționare începute în țara noastră la 23 August 1944. Existența la conducerea statului nostru a unui guvern de largă concentrare democratică, bazat pe alianța dintre proletariat și țărănimea muncitoare, pe asentimentul și sprijinul întregului popor, a generat condiții favorabile unor adânci și înnoitoare transformări revoluționare în viața economică și social-politică a României. Continuarea transformărilor revoluționare legate de înlăptuirea sarcinilor complexe ale primei etape a revoluției democrat-populare și trecerea la socialism depindeau, în primul rînd, de înlăptuirea a două principale obiective : izolarea completă de mase și zdrobirea forțelor politice ale burgheziei reacționare și refacerea economică a țării.

Bătălia pentru refacerea economică a țării distrusă de război a fost însoțită, în această perioadă, în mod permanent, de eforturile făcute de regimul democrat-popular pentru vindecarea rănilor pricinuite de război din punct de vedere social : ajutorarea și acordarea unei largi asistențe

* „Apararea patriotică“, organizație de masă a P.C.R., a fost creată în urma măsurilor adoptate de partidul comunist, după instaurarea dictaturii militare-fasciste și împingerea României în războiul hitlerist, pentru organizarea și ajutorarea materială, morală și juridică a unui număr tot mai mare de deținuți politici comuniști și luptători antifasciști. Organizația continua, în această direcție, în condiții istorice noi, activitatea Ajutorului roșu, avînd în același timp sarcini sporite față de formele și mijloacele de activitate ale acestei organizații (în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R.“, 1964, nr. 6, a apărut o scurtă sinteză privind această perioadă din activitatea organizației).

sociale sutelor de mii de răniți, văduve, orfani, precum și a altor categorii de sinistrați, victime ale terorii fasciste și războiului. Un rol însemnat în activitatea desfășurată de P.C.R. pentru mobilizarea și conducerea oamenilor muncii la îndeplinirea acestor obiective l-au avut organizațiile de masă conduse de partidul comunist, printre care și Apărarea patriotică.

★

Noile condiții istorice în care Apărarea patriotică și-a desfășurat activitatea în perioada de după 9 mai 1945, sarcinile noi și considerabil sporite de sprijinire a eforturilor depuse de partid și de guvernul democrat pentru organizarea asistenței sociale pentru victimele de război și reconstrucția economică a țării au făcut necesare, în primul rând, adoptarea unor importante transformări în viața organizației. Afectând în sens pozitiv atât structura sa organizatorică, cât și formele și metodele sale de activitate, transformările survenite în cadrul organizației au contribuit la întărirea continuă a activității sale. În fața organizației stătea în primul rând sarcina lărgirii sferei de activitate, întăririi caracterului său de masă¹.

Avînd în vedere că după 9 mai 1945 cerințele acțiunii de asistență socială au trecut pe primul loc în activitatea Apărării patriotice, pentru extinderea și îmbunătățirea acestei activități, s-a trecut la înființarea, pe lângă celelalte secții care au funcționat pînă atunci, a unei secții speciale de asistență socială, de la nivelul Comitetului Central și pînă la organizațiile de jos². Înființarea secției centrale de asistență socială, ca urmare a hotărîrii adoptate în acest sens de C.C. al Apărării patriotice, în ziua de 14 iunie 1945³, constituie o primă măsură organizatorică adoptată de Apărarea patriotică, în conformitate cu noile sarcini puse de P.C.R. în fața sa, de a reorganiza activitatea secției sociale prin planificarea, sistematizarea și canalizarea tuturor eforturilor depuse de organizație pînă la acea dată, pe căile unor acțiuni unitare, de mare amploare în vederea sprijinirii și ajutorării victimelor terorii fasciste și de război⁴. „Noul organism” se arăta în comentariul făcut la această problemă de organul central de presă al Apărării patriotice — are menirea de a coordona activitatea tuturor organizațiilor de asistență socială între ele, pe de o parte, și de a sprijini guvernul, pe de altă parte, pentru se putea păși la o energetică și eficientă campanie de ajutorare a victimelor războiului hitlerist și de reconstrucție a regiunilor devastate⁵.

Concomitent, s-a hotărît ca, la rîndul ei, secția centrală de asistență socială să fie împărțită în mai multe subsecții sau resoarte de activitate: orfani; invalizi; văduve; deportați; asistență sanitară și judiciară⁶.

¹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 8.

² Ibidem, f. 29; *Primul Congres liber al Aparării patriotice*, București, Edit. Aparării patriotice, 1945, p. 90.

³ „Buletinul Aparării patriotice”, an. I, nr. 7 din iulie 1945.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 25; Arh. Comitetului regional P.M.R., București, fond. 23, dos. 1, p. 1—2; *Primul Congres liber al Aparării patriotice*, p. 124; „Buletinul Aparării patriotice”, an. I, nr. 7 din 1 iulie 1945.

Constituirea secțiilor de asistență socială ale Apărării patriotice a stimulat puternic activitatea desfășurată de organizație în această direcție și, ca atare, rezultatele activității de sprijinire și ajutorare a tuturor victimelor terorii fasciste și războiului au cunoscut o continuă creștere, în raport cu activitatea anterioară desfășurată de organizație în același sens.

În aceeași ordine de idei, trebuie subliniat și aportul unui alt important factor survenit în activitatea organizației: faptul că, începând cu data de 20 iulie 1945, Apărarea patriotică a devenit persoană juridică⁷. Acest eveniment, prin consecințele sale pozitive, marcate, printre altele, și de o nouă așezare a raporturilor dintre organizație și organele de stat, în sensul unei mai bune reprezentări în fața acestora a intereselor maselor specifice pentru care activa (orfani, răniți, văduve și alte categorii de sinistrați de război), a contribuit, pe lângă îmbunătățirea activității organizației, a rezultatelor muncii sale, la creșterea prestigiului Apărării patriotice în fața poporului, la legarea ei mai strânsă de masele largi de oameni ai muncii. Totodată, acest fapt consfințește încrederea și importanța pe care regimul democrat-popular o acorda Apărării patriotice, activității sale de sprijinire și ajutorare morală și materială a victimelor terorii fasciste și războiului. Cu acest prilej a fost alcătuit și statutul organizației, care preciza pe larg caracterul și structura sa, în raport cu celelalte organizații democratice de masă ce activau în această perioadă sub conducerea și îndrumarea partidului comunist⁸.

Un moment însemnat în viața organizației și în același timp important eveniment pentru întărirea sa organizatorică l-a constituit primul Congres al Apărării patriotice, din august 1945. Congresul a fost precedat de numeroase conferințe ale organizațiilor regionale și județene mergând pînă la organizațiile de jos ale Apărării patriotice din întreaga țară⁹.

Pregătit multilateral, sub îndrumarea directă a organizațiilor P.C.R., congresul și-a deschis lucrările în ziua de 1 august 1945, în Aula Facultății de Științe juridice din București¹⁰. Pe lângă membrii C.C. ai Apărării patriotice, la congres au luat parte reprezentanți ai guvernului în frunte cu președintele Consiliului de Miniștri, dr. Petru Groza, miniștri, conducători ai instituțiilor de stat, intelectuali progresiști, generali, numeroși reprezentanți ai P.C.R., ai organizațiilor sale de masă, muncitori și țărani, delegați din toate regiunile țării¹¹.

Lucrările congresului, rapoartele ținute pe secții și resoarte de activitate, discuțiile purtate pe marginea lor au constituit prilejul unei profunde analize privind activitatea desfășurată de Apărarea patriotică sub conducerea P.C.R. în anii ilegalității, cît și în perioada ce a urmat după 23 August 1944¹². Importanța congresului Apărării patriotice este subliniată, pe de altă parte, de adoptarea unor hotărîri și măsuri organizatorice

⁷ *Primul Congres liber al Apărării patriotice*, 1945, p. 117.

⁸ Arhiva Comitetului Regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, p. 90-93.

⁹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 97-98, 169-170, 172, 174-175, 178, 185-189, 259; „Buletinul Apărării patriotice”, an. 1, nr. 9 din 1 august 1945.

¹⁰ *Primul Congres liber al Apărării patriotice*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

de mare însemnătate pentru activitatea ulterioară desfășurată de organizație.

Ținut sub lozincă „Totul pentru vindecarea rănilor războiului”, congresul a analizat, în special, sarcinile ce revenau organizației în viitor, în domeniul asistenței sociale pentru toate categoriile de victime ale terorii fasciste și războiului hitlerist, aportul pe care Apărarea patriotică trebuia să-l aducă la eforturile depuse de guvernul democrat în domeniul lichidării urmărilor războiului hitlerist pe plan social, pentru refacerea regiunilor ce au avut mai mult de suferit de pe urma distrugerilor pricinuite de război ¹³.

Lucrările congresului, materialele și hotărârile adoptate, din care se desprindeau sarcinile de viitor ale organizației, importante precizări în ceea ce privește formele și metodele de activitate, au fost larg popularizate și analizate în cadrul tuturor organizațiilor Apărării patriotice ¹⁴. Cu ocazia prelucrării documentelor Congresului, organizațiile regionale și județene ale Apărării patriotice și-au întocmit planuri amănunțite de muncă în domeniul asistenței sociale ¹⁵.

Perioada imediat următoare congresului, pînă la 1 octombrie 1945, este marcată de activitatea desfășurată de organizațiile Apărării patriotice pentru îndeplinirea angajamentelor individuale, luate în acest sens în fața congresului. În acest răstimp, în întreaga țară s-au desfășurat numeroase acțiuni ale Apărării patriotice în cadrul cărora au fost colectate însemnate sume de bani, precum și alte numeroase ajutoare materiale care au fost distribuite apoi văduvelor și invalizilor de război, copiilor orfani, deportaților și altor categorii de sinistrați ¹⁶.

În raportul de activitate al organizației regionale Dunărea de jos a Apărării patriotice pe această perioadă, sînt subliniate, de pildă, acțiunile desfășurate de organizațiile județene Brăila, Rm.-Sărat, Tutova, Covurlui ș.a., care au colectat însemnate sume de bani și alte mijloace materiale, acestea fiind distribuite apoi copiilor orfani, invalizilor și văduvelor de război. În centrele mai importante din această regiune au fost înființate noi cantine, dispensare și alte forme de ajutorare a sinistraților de război ¹⁷. În județul Suceava organizațiile Apărării patriotice au distribuit sinistraților de război, numai în luna septembrie, peste 4 000 de unelte agricole ¹⁸. La Cluj, fondurile bănești strînse în cadrul acțiunilor de ajutorare socială întreprinse în această perioadă (august-septembrie 1945) au fost folosite pentru organizarea unui dispensar central al Apărării patriotice, deservit de 12 medici specialiști ¹⁹.

¹³ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 70, 71, 126; *Primul Congres liber al Apărării patriotice*, p. 69; „Buletinul Apărării patriotice”, an. I, nr. 10 din 15 august 1945.

¹⁴ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 1—4, 30—31, 70—71.

¹⁵ Ibidem, f. 20—29, 30, 31, 70—71, 126.

¹⁶ Ibidem, f. 20, 29, 32, 67, 68, 97, 98, 101—102, 122, 190—204, 232, 262, 251—258; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 1, f. 1, 2.

¹⁷ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 103, 107.

¹⁸ Ibidem, f. 249.

¹⁹ Ibidem, f. 70, 71.

Rezultate însemnate au fost obținute de către organizațiile Apărării patriotice în acțiunile desfășurate în această perioadă pentru sprijinirea în special a orfanilor de război, în cadrul așa-numitelor „săptămâni ale copilului“²⁰. La Bacău, Tg.-Ocna, Onești, la Cluj, Iași, Timișoara, Arad, Valea Jiului, Reșița și alte centre au fost înființate, ca rezultat al acestor acțiuni, noi cămine de zi pentru orfani, iar asigurarea lor cu lemne și îmbrăcăminte s-a îmbunătățit²¹. Organizațiile Apărării patriotice din întreaga țară, și în special cele din Transilvania, au continuat să participe activ la primirea sărbătorească și festivă a ostașilor români întorși de pe frontul antihitlerist. Cu ocazia unor mari mitinguri și adunări populare, care au subliniat aportul și vitejia ostașilor noștri în luptele purtate alături de armatele sovietice pentru eliberarea statelor vecine de sub fasciști, ostașii întorși de pe front au primit numeroase daruri din partea organizațiilor Apărării patriotice²². În același sens pot fi date multe alte exemple care ilustrează intensificarea activității sociale a organizațiilor Apărării patriotice după congresul din august 1945.

Concomitent cu aceste acțiuni întreprinse de organizație în domeniul asistenței sociale, în această perioadă a avut loc un proces de întărire organizatorică a Apărării patriotice. Pe baza indicațiilor congresului s-au ținut conferințe regionale și județene ale Apărării patriotice, în cadrul cărora au fost adoptate măsuri de reorganizare a secțiilor și sectoarelor de activitate, în special în domeniul acțiunilor sociale²³. Au fost alese cu acest prilej noile organe conducătoare ale Apărării patriotice²⁴. S-au luat măsuri pentru înlăturarea lipsurilor manifestate în cadrul diferitelor organizații²⁵.

Toate acestea, precum și susținuta muncă propagandistică, de lămurire desfășurată de membrii organizației în rîndurile maselor populare, adeziunea și sprijinirea de către acestea a acțiunilor întreprinse de Apărarea patriotică, au contribuit la creșterea prestigiului și încrederii organizației în fața maselor populare și la mărirea numărului membrilor sai. Numărul celor 300 000 de membri cît număra organizația în timpul congresului său din august 1945 a crescut mult în această perioadă cu zeci și sute de mii de noi membri din cele mai diverse păături sociale: muncitori, meseriași, țărani, intelectuali, mici negustori, numeroase elemente din rîndurile micii burghezii²⁶. De remarcă, în această direcție, că numai în cadrul unei singure acțiuni cu caracter social întreprinse de organizația județeană Cluj a Apărării patriotice (în ziua de 8 august 1945) numărul

²⁰ Arh. C.C. al P.M.R., fond 1, dos. 105, f. 25 26, 126, 158, 267 271; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond 23, dos. 1, f. 1—2.

²¹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 34—38, 126 127.

²² Ibidem, f. 34—38, 69, 70—71, 74 76; Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R., cofa K XXI 10.

²³ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 30 31, 126, 159 162.

²⁴ Ibidem, f. 118 121, 164—168.

²⁵ Ibidem, f. 5—9, 118 121.

²⁶ Ibidem, f. 32, 99—100, 101—102, 103 107, 118 121, 259.

membrilor săi a crescut de la 8 500 la 14 000 ²⁷. S-au extins mult organizațiile Apărării patriotice la sate ²⁸.

În rol însemnat pentru succesele obținute de Apărarea patriotică pe linia întăririi sale organizatorice, cât și a activității sale concrete, din această perioadă, l-a avut conducerea și îndrumarea sa neconținută de către organizațiile P.C.R. Conducerea efectivă a organizației de către P.C.R. se efectua pînă la organizațiile de jos ale Apărării patriotice, numeroși membri ai P.C.R. fiind aleși în organele sale de conducere ²⁹.

Preocuparea P.C.R. pentru conducerea și îmbunătățirea activității Apărării patriotice reiese, de altfel, din numeroase documente de partid din această perioadă. „*Partidul nostru are datoria de a ajuta prin activității săi aceasta organizație, ca și toate celelalte organizații de masă, pentru a putea face o cotitură hotărîtoare în ceea ce privește atragerea de largi pături sociale*” se arăta în acest sens într-un raport al Regionalei P.C.R. Dunărea de Jos ³⁰. Organizațiile regionale și județene ale P.C.R. controlau în permanență activitatea Apărării patriotice, întocmind lunar rapoarte detaliate despre succesele și lipsurile manifestate în munca organizației, precizînd în același timp sarcinile ce reveneau organelor și organizațiilor de partid pentru sprijinirea și îndrumarea politică a organizațiilor locale ale Apărării patriotice ³¹.

Acest lucru reiese din rapoartele unor serii de organizații județene ale P.C.R.: Buzău ³², Ilfov, Bacău, Cluj, Timișoara, Covurlui, Alba, Galați, Braila, Tulova ș.a. ³³. Pe de altă parte, numeroase rapoarte ale organizațiilor regionale, județene și de jos ale Apărării patriotice consemnează sprijinul permanent primit în activitatea lor din partea organizațiilor partidului comunist ³⁴.

Succesele obținute de Apărarea patriotică pe linia întăririi sale organizatorice au permis organizației să treacă la înfăptuirea coordonată și pe scara întregii țări a lozincii lansate la congres: „Totul pentru lecuirea ranilor războiului”. Prima mare acțiune organizată și desfășurată de Apărarea patriotică în acest sens a început la 1 octombrie 1945, cunoscută sub denumirea de „Luna invalizilor, orfanilor, văduvelor, deportaților” (I.O.V.D.) ³⁵. Conform instrucțiunilor primite din partea C.C. al Apărării patriotice prin circulare, campania I.O.V.D. a fost foarte serios organizată, urmînd ca diferitele sale faze să se desfășoare simultan, după un program unic pentru toată țara ³⁶. În cadrul perioadei de pregătire fixată între 15-30 septembrie, comitetele regionale, județene, organizațiile de jos ale

²⁷ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 70-71.

²⁸ Ibidem, f. 20-29, 159-162, 179-183.

²⁹ Ibidem, f. 34-38, 67-68, 69, 129-130, 132.

³⁰ Ibidem, f. 100.

³¹ Vezi în acest sens rapoartele diferitelor organizații județene ale P.C.R. din această perioadă în Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 283, 284, 285, 453, 456 ș.a.

³² Ibidem, dos. 285, f. 30.

³³ Ibidem, dos. 284, f. 4, 11, 14, 56, 60, 95, 218, 237, 239.

³⁴ Ibidem, f. 30-31, 32, 67-68, 150.

³⁵ Ibidem, f. 1-4; „Buletinul Apararii patriotice”, an. 1, nr. 14 din 1 octombrie 1945.

³⁶ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 1-4; „Buletinul Apararii patriotice”, an. 1, nr. 11 din 1 octombrie 1945.

Apărării patriotice au ținut ședințe cu întregul lor activ, în cadrul cărora, pe lângă prelucrarea programului campaniei, s-a defalcat munca pe secții de activitate, membrii organizației primind sarcini concrete³⁷. Prin presa, radio și alte mijloace propagandistice s-a desfășurat, în același timp, o susținută muncă de popularizare a acestei mari acțiuni organizate de Apărarea patriotică. Merită de subliniat, în această direcție, faptul că sub semnătura C.C. al Apărării patriotice, a organizațiilor regionale și județene, au fost difuzate în întreaga țară numeroase manifeste și afișe ale organizației, care cereau întregului popor să se solidarizeze și să ajute prin contribuția lui victimele terorii fasciste și războiului³⁸. „Această campanie trebuie să fie expresia solidarității și recunoștinței întregului popor român față de cei care s-au jertfit pentru libertatea lui, pentru recunoașterea dreptului său la o viață independentă, pentru întregirea teritoriului național și pentru eliberarea popoarelor Europei”, se arăta într-un astfel de material al Apărării patriotice³⁹.

În această perioadă, în centrele mai importante din țară au avut loc mari adunări ale Apărării patriotice, la care au luat cuvântul, în sprijinul acestei acțiuni, personalități politice și culturale⁴⁰. O atenție deosebită a fost acordată popularizării acestei campanii în rândurile clasei muncitoare⁴¹.

Toate acestea au asigurat succesul deplin al campaniei întreprinse de Apărarea patriotică pentru sprijinirea invalizilor, văduvelor, deportaților și orfanilor de război. Campania a fost deschisă la 1 octombrie 1945 printr-un mare miting ținut în Aula Academiei comerciale din București. Au luat cuvântul cu acest prilej reprezentanți ai guvernului, C.G.M., ai unor organizații de masă, numeroși oameni ai muncii, intelectuali progresiști, care au scos în evidență marea importanță a activității desfășurate de Apărarea patriotică în cadrul efortului întreprins de statul democrat-popular pentru vindecarea rănilor pricinuite de război⁴².

Pe lângă numeroase inițiative ale organizațiilor locale în vederea colectării de ajutoare materiale, la nivelul întregii țări s-au desfășurat în cadrul lunii octombrie, în zile dinainte stabilite, mari acțiuni întreprinse de organizație, pe străzi și din casă în casă pentru colectarea de ajutoare⁴³.

Organizațiile Apărării patriotice au reușit să antreneze la aceste acțiuni un număr mare de oameni ai muncii din cele mai diverse pături sociale. Astfel, numai în capitală au activat în această perioadă 1 745 de echipe ale Apărării patriotice, formate din muncitori, elevi și studenți, scriitori și artiști⁴⁴.

³⁷ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 1—4.

³⁸ Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cota K XXIX—8; K XXIX 11; K XXIX 13; K XXIX 16; Arh. C.C. al P.M.R., fond. 35, dos. 3, f. 27.

³⁹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 2.

⁴⁰ Ibidem, f. 164—168; „Buletinul Apararii patriotice”, an. 1, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

⁴¹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 1—4, 72—73.

⁴² „Buletinul Apararii patriotice”, an. 1, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

⁴³ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 1—4, 179—183, 164—165; „Buletinul Apărării patriotice”, an. 1, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

⁴⁴ „Buletinul Apărării patriotice”, an. 1, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

Paralel cu acțiunile întreprinse în orașe, mii de echipe ale Apărării patriotice s-au deplasat la sate, colectând importante cantități de cereale și alimente nealterabile⁴⁵.

În fabrici și întreprinderi, la sate, organizațiile Apărării patriotice au format comitete de inițiativă care au avut un însemnat aport în colectarea de fonduri și alte ajutoare materiale⁴⁶. În întreaga țară au fost lansate liste de subscripție în decursul acestei luni. O asemenea listă de subscripție a fost deschisă de ziarul „România liberă” începând cu data de 19 octombrie 1945⁴⁷.

Salariații de la S.T.B., muncitorii de la fabrica „Apretura”, din numeroase alte fabrici și întreprinderi din țară s-au angajat să contribuie în cursul acestei acțiuni cu o parte din salariul lor zilnic pentru ajutorarea victimelor de război⁴⁸. Minerii de la „Soricani” au extras prin muncă voluntară cantități de cărbuni care au fost puse apoi la dispoziția organizațiilor Apărării patriotice din Valea Jiului, pentru aprovizionarea căminelor de orfani⁴⁹. S-a mărit numărul de patronaje a diferitelor fabrici și întreprinderi asupra acestor cămine. Numeroase alte exemple pot fi date în această direcție.

Trebuie subliniată, în aceeași ordine de idei, contribuția și felul într-adevăr remarcabil în care a înțeles să răspundă la această mare acțiune de ajutorare a victimelor terorii fasciste și războiului hitlerist intelectualitatea noastră progresistă. În urma apelului lansat de către Comitetul de inițiativă al scriitorilor și artiștilor, creat pentru sprijinirea acestei acțiuni, în componența căruia intrau reprezentanți de seamă ai intelectualității, ca Victor Eftimiu, N. D. Cocea, Camil Ressu, George Vrăca, Marcel Breslașu și alții⁵⁰, a avut loc o mare întrunire în capitală, cu prilejul căreia s-au dezbătut problemele și formele concrete de acțiune, prin care intelectualitatea din țara noastră urma să se alăture operei de lecuire a rănilor pricinuite de război. În moțiunea votată cu acest prilej se arată: „Noi, artiștii lirici, dramatici, instrumentiști, plastici, scriitori și ziariști, întruniți astăzi 5 octombrie 1945 în sala Teatrului Național-Studio pentru integrarea slujitorilor artei în campania inițiată de Apărarea patriotică pentru ajutorarea invalizilor, orfanilor, văduvelor și deportaților, pătrunși de însemnătatea acestei opere patriotice și umanitare, hotărâm să dăm tot sprijinul pentru alinarea suferințelor victimelor războiului. Le trimitem căldurosul nostru salut și-i asigurăm de toată dragostea noastră”⁵¹.

Ca urmare a hotărârilor luate la această întrunire, în cursul lunii octombrie au avut loc în București și alte centre din țară numeroase spectacole de teatru, cinematograf, concerte, festivaluri artistice, ale căror

⁴⁵ „Buletinul Apararii patriotice”, an. I, nr. 16 din 1 noiembrie 1945. Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 105, f. 14, 164, 166, 168.

⁴⁶ Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 105, f. 172, 173, 179, 183.

⁴⁷ „Buletinul Apararii patriotice”, an. I, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, nr. 14 din 1 octombrie 1945.

⁵¹ Ibidem, nr. 15 din 15 octombrie 1945.

venituri au fost donate Apărării patriotice pentru ajutorarea victimelor de război⁵².

Campania I.O.V.D. a constituit, în același timp, și un mijloc de evidențiere și popularizare a politicii desfășurate de guvernul democratic, de atragere de noi membri în rândurile Apărării patriotice⁵³.

Centralizate la nivelul organizațiilor regionale și județene, ajutoarele colectate de Apărarea patriotică în cadrul campaniei I.O.V.D. au fost distribuite apoi, în cadrul unor acțiuni speciale, acestor categorii de sinistrați. Cu importante sume de bani colectate, Apărarea patriotică a putut trece, în perioada ce a urmat, la extinderea acțiunii de înființare a noi cămine de zi, creșe, colonii, solare, cantine, sanatorii și dispensare, la rezolvarea altor probleme legate de vasta operă de asistență socială întreprinsă de organizație⁵⁴. Mii de copii orfani au primit haine⁵⁵. S-a continuat acțiunea de recalificare pentru răniți, pentru plasarea în producție a văduvelor de război ș.a.m.d.⁵⁶. Birourile juridice ale Apărării patriotice au dat mii de consultații gratuite, intervenind la forurile în drept pentru soluționarea tuturor problemelor specifice acestor categorii de victime ale războiului⁵⁷.

Apreciind rezultatele campaniei I.O.V.D., un raport central al organizației din 15 noiembrie 1945 sublinia că, cu ajutorul lor, Apărarea patriotică a putut înființa: 5 colonii de vară în diferite regiuni ale țării pentru 3 000 de copii, 7 solare cu o capacitate de 1 760 de locuri, 176 de cămine de zi și alte 100 sezoniere, în care primeau adăpost peste 10 000 de orfani de război. În total, în această perioadă Apărarea patriotică a organizat 342 de noi unități, în care primeau asistență aproximativ 16 461 de orfani de război⁵⁸. Concomitent au fost create 32 de cantine noi, la care au servit masa, pe diferite perioade de timp, 13 000 de invalizi și alți sinistrați de război⁵⁹. La toate acestea se adaugă ajutoarele materiale individuale distribuite de organizațiile Apărării patriotice, invalizilor, văduvelor și orfanilor de război⁶⁰.

Merită subliniată, de asemenea, activitatea depusă de către Apărarea patriotică pentru organizarea asistenței medicale pentru sinistrații de război. Resoartele medicale ale organizației, înființate încă din anii ilegalității, și-au extins activitatea în întreaga țară, organizând dispensare, mater-

⁵² „Buletinul Apărării patriotice”, an. I, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

⁵³ Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 105, f. 1-4; „Buletinul Apararii patriotice”, an. I, nr. 16 din 1 noiembrie 1945.

⁵⁴ Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 105, f. 70—71, 80-82, 103-104, 169, 170, 172, 174, 175, 178, 179-183; „Buletinul Apararii patriotice”, an. I, nr. 16 din 1 noiembrie 1945; nr. 17 din 15 noiembrie 1945 ș.a.

⁵⁵ Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 105, f. 32.

⁵⁶ Ibidem, f. 72-73; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, f. 5-8.

⁵⁷ „Apararea”, nr. 8 din 17 septembrie 1946. Începînd cu data de 1 aprilie 1946, organul central de presa al Aparării patriotice (fost „Buletinul Aparării patriotice”) și-a schimbat denumirea în „Apararea”.

⁵⁸ Arh. C.C. al P.M.R., fond. I, dos. 455, f. 47-66.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

nitați, policlinici și chiar spitale, care au acordat asistență medicală, tratamente și medicamente gratuit pentru invalizi, văduve, deportați și orfani de război⁶¹. „Organizația și-a creat un puternic serviciu sanitar, format din 40—50 de medici care acordă asistență medicală” — se arăta în acest sens într-un raport al Apărării patriotice — organizația județeană Cluj⁶². Resoartele medicale ale Apărării patriotice erau împărțite, la rîndul lor, pe specialități: medicină socială (preventivă), medicină curativă (dispensarele și spitalele), de asistență a copiilor (în căminele de zi)⁶³. În cadrul lor activau, de asemenea, grupuri de medici care se ocupau de organizarea și ținerea unor conferințe pe teme medicale în vederea lămuririi maselor populare, a ajutorării lor la prevenirea diferitelor boli⁶⁴.

Numeroase echipe sanitare, organizate de Apărarea patriotică, au contribuit la eforturile întreprinse de guvern pentru combaterea tifosului exantematic, a altor maladii, în special în orașele și satele mai greu lovite de urgia războiului din Moldova și nordul Transilvaniei⁶⁵.

Apărarea patriotică a continuat, în toată această perioadă, să desfășoare o susținută activitate de sprijinire a inițiativelor depuse de guvernul dr. Petru Groza în vederea ajutorării țărănimii sărace. Echipele Apărării patriotice formate din muncitori din fabrici și întreprinderi au continuat să viziteze periodic satele, ajutînd la repararea inventarului agricol, distribuind gratuit familiilor de invalizi, văduve și orfani, în cadrul unor mari adunări populare, semințe și unelte agricole⁶⁶. Apărarea patriotică a contribuit în acest fel la consolidarea alianței dintre proletari și țărănimea muncitoare⁶⁷.

Acțiunile întreprinse de Apărarea patriotică în cadrul campaniei I.O.V.D., parte integrantă din marca acțiune desfășurată de organizație în această perioadă în vederea sprijinirii guvernului democratic în opera de lecuire a rănilor pricinuite de război, nu au fost singurele de acest gen. Organizația s-a preocupat în continuare de asigurarea asistenței sociale a acestor categorii de sinistrați, organizînd în anii ce au urmat — 1946—1947 — noi cămine, cantine și alte forme de ajutorare pentru invalizi, văduve și orfani de război. Această preocupare o găsim, de altfel, precizată în documente ulterioare ale organizației ca o activitate permanentă a Apă-

⁶¹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 70 71, 103, 104—105, 106 107, 179—183.

⁶² Ibidem, f. 67—68.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ „Buletinul Apărării patriotice”, an. I, nr. 16 din 1 noiembrie 1945; Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 70—71, 72—73.

⁶⁶ Arh. C.C. al P.M.R., fond 1, dos. 105, f. 72—73, 80—82, 104 106, 106—107, 205, 207, 260; Arh. Comitetului regional P.M.R., București, fond. 23, dos. 2, f. 5—8.

⁶⁷ În legătura cu această problemă vezi articolele *Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare — temelia orînduirii democrat-populare* de Gh. Matei în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R.”, 1964 nr. 4, și *Măsurile politice și organizatorice luate de P.C.R. în anul 1947 pentru întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare* de Gh. Țuțui, în „Anale”, 1963, nr. 6.

rării patriotice⁶⁸. Expunind realizările Apărării patriotice în cadrul campaniei „Totul pentru lecuierea rănilor războiului”, un număr festiv închinat zilei de 23 August 1946 al organului de presă al Apărării patriotice preciza, de pildă, că, pînă la acea dată, Apărarea patriotică înființase și întreținea 19 orfelinate, 103 cămine de zi sezoniere, 13 creșe, 24 de cantine, la care luau masa zilnic 2 700 de copii, 63 de dispensare, care dădeau aproximativ 10 000 de consultații gratuite pe lună și altele⁶⁹. 15 000 de invalizi și văduve au fost aprovizionați cu alimente, îmbrăcăminte, încălțăminte și combustibil pentru iarnă. Mutilații de război au primit din partea Apărării patriotice, în afară de întreținere, proteze și cărucioare⁷⁰. 10 000 de copii orfani au primit de asemenea îmbrăcăminte pentru iarnă⁷¹.

Exemple asemănătoare pot fi date și pentru anul 1947, deși, începînd cu toamna anului 1946 și pînă în vara anului următor, activitatea Apărării patriotice în domeniul asistenței sociale s-a axat în special în domeniul sprijinirii eforturilor întreprinse de guvern pentru ajutorarea materială a populației din regiunile lovite de secetă. Astfel, vorbind despre sarcinile organizației în domeniul asistenței sociale pentru sinistrații de război, ziarul „Apărarea” din 22 iunie 1947 sublinia că „pentru a duce la îndeplinire aceste sarcini Apărarea patriotică duce în mod continuu activitate de lămurire și de mobilizare a maselor de cetățeni în jurul unităților sale de asistență, în jurul căminelor de orfani de război și în jurul căminelor de zi, contribuind în felul acesta la strîngerea și adîncirea legăturilor dintre masele largi populare și victimele războiului și teroarei fasciste”⁷². Documentele organizației din acest an (1947) menționează campaniile Apărării patriotice, cunoscute sub denumirea de „Copii pentru copii”⁷³, care s-au soldat cu rezultate însemnate. În cadrul unei astfel de acțiuni numai organizațiile din județul Cluj ale Apărării patriotice au trimis pentru orfanii din Moldova 1 500 de pachete cu alimente și îmbrăcăminte⁷⁴. Alte 1 500 de pachete au fost distribuite cu același prilej, răniților de război⁷⁵. „În cursul acestei luni — menționa un raport al organizației județene Covurlui a Apărării patriotice, din aprilie 1947 — s-a împărțit zahăr și îmbrăcăminte la invalizi și orfani de război”⁷⁶.

Ca rezultat al activității organizațiilor locale, în iunie 1947, salariații societății de telefoane din Craiova au hotărît „să se înscrie în bloc în organizația Apărării patriotice”, contribuind în acest fel, în mod organizat,

⁶⁸ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 205, 207, 210; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, f. 5, 8, 11, 14; Arh. Comitetului orașenesc P.M.R. București, fond. Apararea patriotică, dos. 2, f. 1; „Buletinul Apararii patriotice” an. I, nr. 20 din 15 ianuarie 1946.

⁶⁹ „Apararea”, an. I, nr. 10 din 23 august 1946; Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cota K XXX 7.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² „Apărarea”, nr. 43 din 22 iunie 1947.

⁷³ Specificul acestor acțiuni consta în faptul că cei care colectau ajutoarele materiale erau copiii membrilor Apararii patriotice.

⁷⁴ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 284, f. 62—63.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

prin cotizații lunare, la sporirea fondurilor necesare pentru întreținerea celor două camine de orfani înființate în această perioadă la Craiova de către Apărarea patriotică⁷⁷.

O altă problema care a făcut obiectul activității organizației în această perioadă, enunțată la congresul din august 1945 al Apărării patriotice ca făcând parte din lozincă „Totul pentru lecuirea rănilor războiului”, a fost problema încadrării organizației în opera de refacere economică a regiunilor care au avut de suferit mai mult de pe urma războiului. Necesitatea sprijinirii eforturilor depuse de guvernul democrat-popular în vederea reconstrucției a fost una din sarcinile importante și permanente pe care P.C.R. le-a pus în fața Apărării patriotice. Avînd o largă bază de masă, alături de celelalte organizații democratice, Apărării patriotice i-a revenit sarcina de a populariza în rândurile maselor necesitatea și importanța acestor acțiuni patriotice, de a le mobiliza la acțiunile întreprinse de P.C.R. și guvern în această direcție⁷⁸. Pe de altă parte, Apărarea patriotică a contribuit direct la opera de reconstrucție cu importante sume de bani, provenite fie din cotizațiile membrilor organizației, fie, mai ales, colectate în cadrul unor acțiuni speciale organizate de Apărarea patriotică în acest sens, în afara celor destinate ajutorării victimelor terorii fasciste și războiului⁷⁹.

Contribuția Apărării patriotice la opera de refacere economică întreprinsă de regimul democrat, în această perioadă, s-a axat pe două principale direcții: acțiunile cu caracter local întreprinse de organizațiile Apărării patriotice pentru sprijinirea refacerii unor obiective social-economice locale, ca spitale, școli, gări, diferite alte instituții publice, a numeroaselor locuințe distruse în timpul bombardamentelor aeriene⁸⁰, și acțiuni desfășurate de organizație la nivelul întregii țări, care au avut drept scop participarea în mod organizat de către Apărarea patriotică, alături de sindicate și celelalte organizații de masă, la efortul general de refacere a regiunilor care au avut cel mai mult de suferit de pe urma războiului⁸¹.

O contribuție însemnată la activitatea Apărării patriotice pentru sprijinirea refacerii acestor regiuni au adus-o organizațiile locale. Organizațiile din Moldova, și în primul rând cele din județul Iași, au desfășurat, de pildă, o vastă muncă în vederea popularizării și mobilizării maselor la acțiunile de reconstrucție. În întreaga regiune, organizațiile Apărării patriotice au format comitete de acțiune la orașe și sate, în fabrici și întreprinderi, compuse din reprezentanți ai organizațiilor politice, instituțiilor de stat, în vederea refacerii diferitelor obiective social-economice distruse

⁷⁷ „Apararea”, nr. 43 din 22 iunie 1947.

⁷⁸ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 185 189; 251 258.

⁷⁹ Ibidem, f. 122, 164, 273, Arh. Comitetului regional P.M.R., București, fond. 23, dos. 1, f. 1 2; „Buletinul Apararii patriotice”, an. I, nr. 20 din 15 ianuarie 1946.

⁸⁰ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 103, 104—105, 106 107, 122, 185 189, 257.

⁸¹ Ibidem, dos. 5, f. 126, 179—183, 185 189, 190 204, 251, 273, 275; Arh. Comitetului regional P.M.R., București, fond. 23, dos. 1, f. 1 2; „Buletinul Apararii patriotice”, an. I, nr. 20 din 15 ianuarie 1946.

de război⁸². S-au organizat colecte la orașe și sate, au fost lansate liste de subscripție în fabrici și întreprinderi, s-au folosit numeroase alte mijloace pentru colectarea de fonduri și materiale de construcție⁸³. „Toți funcționarii din județ au subscris cu leafa pe o zi“, se arăta într-un raport al organizației județene Iași a Apărării patriotice, subliniindu-se felul în care masele largi de oameni ai muncii răspundeau la aceste acțiuni⁸⁴.

Alături de sindicate și celelalte organizații de masă, organizațiile Apărării patriotice din aceste regiuni au contribuit, pe de altă parte, la mobilizarea maselor, în cadrul acțiunilor de muncă patriotică, contribuind în acest fel efectiv la refacerea unor gări, dispensare, școli, licee, numeroase locuințe distruse de bombardament⁸⁵.

Dînd curs sarcinilor încredințate de P.C.R., Apărarea patriotică a contribuit la refacerea Universității din Iași, a unor cămine studențești, ajutînd, în același timp, din punct de vedere material, studențimea⁸⁶. Din inițiativa Apărării patriotice s-a creat un comitet de coordonare, format din profesori universitari, studenți, delegați ai F.N.D., care aveau drept scop să găsească „soluțiile cele mai potrivite pentru rezolvarea problemelor imediate ale studențimii“⁸⁷.

În întreaga regiune au fost inițiate „Săptămîni ale studențimii“, în cadrul cărora au fost colectate numeroase ajutoare bănești și în natură. Datorită lor și importanțelor fonduri trimise din partea C. C. al Apărării patriotice, s-au organizat cămine și cantine pentru studenți⁸⁸.

Adeziunea largă a maselor de oameni ai muncii la acțiunea de „re-construcție“ întreprinsă de Apărarea patriotică, rezultatele însemnate obținute de organizație ca urmare a acestui fapt permit să tragem concluzia că, alături de celelalte organizații de masă democratice, Apărarea patriotică a adus o însemnată contribuție la eforturile depuse în această perioadă de către P.C.R. și guvern în vederea refacerii regiunilor care au avut de suferit cel mai mult în urma distrugerilor provocate de război, a repunerii lor în circuitul economic al țării, factor important pentru întărirea și consolidarea regimului democrat-popular din țara noastră.

Din toamna anului 1946 Apărarea patriotică se încadrează activ într-o altă mare acțiune întreprinsă de P.C.R. și guvernul democratic : campania de ajutorare materială a regiunilor sinistrate, lovite de urmările celor doi ani consecutivi de secetă. Răspunzînd sarcinilor încredințate de P.C.R., alături de celelalte organizații democratice, Apărarea patriotică a adus o însemnată contribuție la punerea în practică și la realizarea efectivă a

⁸² Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 179 183, 190 204.

⁸³ Ibidem, f. 179 183.

⁸⁴ Ibidem, f. 185.

⁸⁵ Ibidem, f. 190 204. Numai în județul Iași au fost distruse în urma războiului 20 000 de locuințe.

⁸⁶ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 169, 170, 172, 174 175, 178, 190 204, 232.

⁸⁷ Ibidem, f. 190 204. O dată cu evacuările din primavara anului 1944, studenții din Iași au fost nevoiți să-și urmeze facultățile mutate la Făgăraș. La întoarcere, neexistînd posibilități de studiu și de trai, s-a creat problema stringenta a ajutorării lor în vederea continuării studiilor.

⁸⁸ Ibidem, f. 187.

planului inițiat de partid și guvern pentru ajutorarea acestor regiuni⁸⁹. Prin popularizarea și mobilizarea maselor largi la aceste acțiuni, Apărarea patriotică a contribuit în mare măsură la opera de solidarizare a întregii țări cu ținuturile lovite de flagel⁹⁰.

Acționînd pentru unirea tuturor inițiativelor luate în această direcție, în cadrul unei mari acțiuni pe întreaga țară de sprijinire a eforturilor întreprinse de guvern, Apărarea patriotică a contribuit efectiv la crearea unui Comitet de acțiune în vederea ajutorării regiunilor secetoase, format din reprezentanți ai intelectualității progresiste, oameni de știință și artă, reprezentanți ai organizațiilor democratice⁹¹. Așa după cum reiese din *Chemarea către toți bunii patrioți pentru ajutorarea ținuturilor bîntuite de secetă*, redactată în numele Comitetului de inițiativă pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă de către scriitorul M. Sadoveanu, menirea acestui organism era de a organiza, coordona și controla la nivelul întregii țări eforturile depuse de organizațiile democratice, de toți oamenii muncii în vederea sprijinirii acțiunii întreprinse de guvern pentru rezolvarea problemelor impuse de secetă⁹².

Pentru precizarea rolului jucat de Apărarea patriotică în crearea și desfășurarea activității acestui larg comitet de inițiativă, se impune sublinierea faptului ca președinte al acestui comitet a fost ales dr. Eduard Mezincescu, secretar-general al Apărării patriotice⁹³.

În ziua de 3 septembrie 1946, la puțin timp după crearea comitetului de inițiativă amintit, a avut loc o întrunire în cadrul căreia reprezentanți ai C.G.M., Frontul plugarilor, Apărării patriotice, Frontului național al tinerețului democrat, Federația democratică a femeilor române și ai altor organizații democratice de masă au dezbătut formele și direcțiile principale de acțiune ce trebuiau urmate în cadrul campaniei de sprijinire a eforturilor depuse de guvern pentru combaterea urmărilor secetei⁹⁴.

Ca urmare a măsurilor adoptate la această consfătuire, în întreaga țară s-au creat comitete locale de acțiune la nivelul regionalelor, organizațiilor județene și de plăși, subordonate comitetului de inițiativă din București⁹⁵. Menirea acestor comitete de acțiune locale era, pe de o parte, de a sprijini acțiunile întreprinse de Comandamentul unic interministerial în

⁸⁹ Pentru învingerea greutăților pricinuite de secetă, din inițiativa P.C.R., și a guvernului dr. Petru Groza a fost întocmit un plan concret de acțiune, care prevedea alocarea unor importante fonduri pentru venirea în ajutorul celor 26 de județe lovite mai greu de urmările secetei. Se prevedea de asemenea un vast plan de achiziționări de cereale din regiunile excedentare. Pentru îndeplinirea acestor obiective a fost creată în august 1946, Comisia interministerială de comandament unic pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă („Scînteia”, nr. 604 din 19 august 1946).

⁹⁰ „Apararea”, an. I, nr. 18 din 17 septembrie 1946.

⁹¹ Ibidem, nr. 11 din 5 septembrie 1946. Constituit la începutul lunii septembrie 1946, comitetul era format din 52 de membrii, printre care: Mihail Sadoveanu, Constantin Agiu, M. Ghelmegeanu, Constantin Paraschivescu-Bălăceanu, Eduard Mezincescu, N. D. Cocea, Maria Rosetti, Sică Alexandrescu și alții.

⁹² Ibidem.

⁹³ „Scînteia”, nr. 614 din 1 septembrie 1946; „Apararea”, an. I, nr. 11 din 5 septembrie 1946.

⁹⁴ „Scînteia”, nr. 617 din 5 septembrie 1946; „Apararea” nr. 12 din 20 septembrie 1946.

⁹⁵ „Apararea”, nr. 12 din 20 septembrie 1946.

vederea colectării și distribuirii de cereale în regiunile secetoase, iar pe de altă parte de a se organiza vaste acțiuni de solidarizare cetățenească și de asistență socială, în special pentru copii, invalizi, văduve și bătrâni ⁹⁶.

În toată această perioadă, membrii Apărării patriotice, alături de reprezentanții celorlalte organizații democratice, s-au încadrat activ în sutele de echipe care se deplasau periodic în regiunile excedentare în vederea achiziționării de cereale și a altor bunuri materiale, combătând specula și sabotajul elementelor reacționare ⁹⁷. În acest fel au fost achiziționate și trimise în regiunile lovite de secetă sute de vagoane de cereale și alte bunuri materiale din regiunile Banat, Cluj, Craiova, București, Galați, Tg.-Mureș, Constanța și altele ⁹⁸.

În întreaga țară s-au desfășurat de asemenea mari colecte de strada și din casă în casă, organizate de Apararea patriotică pentru stringerea de fonduri bănești, cereale, alimente, medicamente și îmbrăcăminte pentru populația sinistrată din regiunile lovite de secetă ⁹⁹. Merită să fie subliniata în această direcție, campania desfășurată în preajma sărbătorilor din iarna anului 1946, care s-a soldat cu rezultate însemnate ¹⁰⁰.

Cu ajutorul fondurilor bănești și al celorlalte bunuri materiale colectate au fost create în regiunile bintuite de secetă, începând cu toamna anului 1946 și mai ales în prima jumătate a anului 1947, sute de cantine, unde luau masa gratuit zeci și sute de mii de sinistrați. Numai în județele Iași și Bacău, Apărarea patriotică a creat 162 de cantine ¹⁰¹. Mii de copii au fost evacuați în mod planificat în regiunile excedentare. Parte din ei au fost adăpostiți în căminele Apărării patriotice din aceste regiuni ¹⁰². În total din regiunile secetoase au fost evacuați 59 000 de copii ¹⁰³.

Un rol însemnat l-au avut în cadrul acestor campanii resoartele medicale ale Apărării patriotice, care s-au preocupat de organizarea asistenței medicale a populației din regiunile lovite de secetă. Au fost organizate, în acest sens, caravane cu medicamente, însoțite de medici și surori de caritate ¹⁰⁴.

Campania întreprinsă de guvern pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă, cunoscută în documentele vremii sub denumirea de campania C.A.R.S. (Comitetul pentru ajutorarea regiunilor secetoase), la care au aderat organizațiile democratice de masă, printre care și Apărarea patriotică, a avut un larg ecou în rîndurile maselor largi de oameni ai

⁹⁶ „Apărarea“, nr. 12 din 20 septembrie 1946.

⁹⁷ Ibidem, nr. 16 din 4 noiembrie 1946; nr. 20 din 9 decembrie 1946; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond 23, dos. 2, f. 43; dos. 1, f. 131-135; Arh. Comitetului orașenesc P.M.R. București, fond. Apararea patriotică, dos. 4 repaginat.

⁹⁸ „Apărarea“, nr. 20 din 9 decembrie 1946.

⁹⁹ Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R., cîta K VXX 7.

¹⁰⁰ Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 1, f. 131-135.

¹⁰¹ „Apărarea“, an. II, nr. 41 din 2 iulie 1947.

¹⁰² Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, f. 43.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ „Apărarea“, an. I, nr. 12 din 20 septembrie 1946.

muncii. „De la prima chemare a comitetelor de ajutorare a regiunilor secetoase se arăta în acest sens în organul central de presă al Apărării patriotice întreg poporul a răspuns cu entuziasm și elan cum numai marile momente în care se hotărăște soarta și viața multor mii de oameni și un popor vrednic și cu adevărat patriot știe să răspundă”¹⁰⁵.

Sintetizînd contribuția organizației Apărarea patriotică la eforturile întreprinse de P.C.R. și guvern pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă, într-un document al C. C. al Apărării patriotice din iunie 1947 se arăta: „În cadrul acestui efort general organizația noastră și-a adus contribuția ei în acțiunile întreprinse de forțele democratice. Am reușit astfel să sprijinim efectiv campania C.A.R.S. cu toate forțele noastre, contribuind la asigurarea funcționării a peste 1 200 de cantine, care au salvat de la moarte 200 000 de oameni din regiunile lovite de secetă, evacuarea copiilor din aceste regiuni și plasarea lor în cămine etc.”¹⁰⁶.

În directă legătură cu campania de sprijinire a regiunilor lovite de secetă, Apărarea patriotică a sprijinit acțiunile întreprinse de partid și guvern pentru asigurarea efectuării în bune condiții a campaniei de însămînțări în primăvara anului 1947. Pentru înfăptuirea acestei campanii a fost creat un Comandament unic al însămînțărilor¹⁰⁷.

Apărarea patriotică a continuat să desfășoare în toată această perioadă o susținută muncă cultural-politică în mijlocul maselor de oameni ai muncii de la orașe și sate. Conform hotărîrilor adoptate de Congresul din august 1945 al Apărării patriotice, această activitate a fost reorganizată. Au fost înființate, începînd de la nivelul C. C. al Apărării patriotice și pînă la organizațiile de jos, în cadrul secțiilor cultural-politice, mai multe resoarte de activitate. Activitatea cultural-politică desfășurată de Apărarea patriotică s-a îndreptat în două direcții principale: ridicarea nivelului cultural, educarea în spirit democratic a maselor de oameni ai muncii de la orașe și sate cu care Apărarea patriotică venea în contact; prelucrarea și popularizarea acțiunilor întreprinse de organizație, a programului și scopului activității sale¹⁰⁸. Pentru îndeplinirea primului obiectiv, după congres, au fost organizate două subsecții: conferințe și artistică. Realizarea celui de-al doilea obiectiv fiind legată de activitatea propagandistică a organizației, s-a acordat o mare atenție organelor de presă ale Apărării patriotice. În acest scop a fost creată subsecția presă; în cadrul secțiilor cultural-politice ale Apararii patriotice, în a cărei competență intra, pe lângă organizarea editării organelor de presă ale Apărării patriotice, legătura dintre aceste publicații și celelalte organe de presă din țară, precum și editarea diferite-

¹⁰⁵ „Apararea”, nr. 20 din 9 decembrie 1946.

¹⁰⁶ Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, f. 42.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 72; „Apararea”, an. II, nr. 24 din 1 iunie 1947; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, f. 72.

¹⁰⁸ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 20-29.

lor materiale propagandistice ca : manifeste, afișe, ziare de perete, de stradă, vitrine și expoziții, propaganda prin radio ș. a.¹⁰⁹. Pentru ușurarea muncii acestor subsecții a fost creat resortul tehnic în cadrul secțiilor cultural-politice ale organizației¹¹⁰.

În aceeași ordine de idei amintim activitatea desfășurată de Editura Apărării patriotice, în cadrul căreia au apărut în această perioadă cărți și mai ales broșuri, legate de activitatea desfășurată de organizație pentru sprijinirea eforturilor depuse de guvern în vederea vindecării rănilor pricinuite de război, a urmărilor sale, pentru întărirea și consolidarea regimului democrat-popular¹¹¹. Din inițiativa secțiilor culturale ale Apărării patriotice, în întreaga țară au fost organizate cicluri de conferințe pe teme dintre cele mai variate, momente politice, s-au organizat biblioteci la orașe și sate, numeroase programe artistice, șezători culturale ș. a.¹¹².

În bilanțul făcut de organizație cu prilejul zilei de 23 August 1946 se arată în acest sens că „prin birourile artistice, de presă și editură, s-au organizat 467 de șezători la sate, în uzine și spitale, 372 de conferințe, 71 de biblioteci cu peste 100 000 de volume, 15 expoziții, s-au scos și afișat 241 de ziare de perete și de stradă, s-au editat numeroase broșuri etc.”¹¹³.

Apărarea patriotică a continuat în același timp, în 1946 în special, să desfășoare o susținută activitate de demascare a criminalilor de război, a elementelor fasciste și reacționare¹¹⁴, cerînd în cadrul unor mitinguri și adunări populare pedepsirea lor exemplară¹¹⁵.

Organizație de luptă democratică, cu un puternic caracter antifascist, Apărarea patriotică s-a solidarizat, în același timp, cu victimele terorii fasciste din alte țări. Remarcabile sînt în această direcție acțiunile desfășurate de organizațiile pentru demascarea și condamnarea regimului fascist al dictatorului Franco, pentru formarea unei puternice solidarități a maselor de oameni ai muncii din țara noastră cu victimele terorii fasciste pe plan

¹⁰⁹ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 20—29.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Amintim în aceasta direcție : *Primul Congres liber al Apărării patriotice*, 1945 ; *Eroi și martiri*, București Edit. Apărării patriotice, 1945 ; *Apărarea patriotică contra teroarei fasciste*, apărută în același an din inițiativa Comitetului regional Banat al Apărării patriotice ; *Copiii războiului*, București, Edit. Apărării patriotice, 1946 ; *Fascismul apăruta* în același an, *Războiul*, București, Edit. Apărării patriotice, 1946 ; *Chestiuni de organizare* (ale Apărării patriotice, în același an) ; *Asistența socială*, București, Edit. Apărării patriotice, 1947 ; *Munca culturală* (a Apărării patriotice), în același an și altele.

¹¹² Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 67—68, 143—144, 167—168, 190—204, 259—262, 267—287 ; Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 1, f. 1—2, 33—39, 42 ; „Buletinul Apărării patriotice”, an. II, nr. 22 din 20 februarie 1946 ; „Apararea”, an. I, nr. 10 din 23 august 1946.

¹¹³ „Apărarea”, an. I, nr. 10 din 23 august 1946.

¹¹⁴ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 105, f. 190—204.

¹¹⁵ Ibidem, f. 70—71, 143—144, 149 ; f. 11—12, 42, 43.

internațional, pentru apărarea și menținerea păcii ¹¹⁶. Numeroase și semnificative sînt în această direcție materialele publicate de organizație în organul său de presă centrală „Apărarea” ¹¹⁷.

Un însemnat moment politic în cadrul activității desfășurate de Apărarea patriotică în perioada de care ne ocupăm l-a constituit încadrarea și participarea efectivă a organizației, alături de celelalte forțe democratice, în bătălia alegerilor în vara și toamna anului 1946 ¹¹⁸. Deși prin structura organizatorică și activitatea sa Apărarea patriotică nu era un partid politic, ne reprezentînd deci candidați pe listele electorale, a înțeles totuși să se încadreze în bătălia alegerilor cu toată capacitatea sa de muncă și forța de mobilizare a maselor, alături de B.P.D. Acest lucru decurgea, așa după cum se sublinia într-un document al organizației, din caracterul ei de organizație democratică, antifascistă, de luptă împotriva terorii și de sprijinire a victimelor de război, pornind de la premisa că numai un regim real democratic le poate asigura rezolvarea problemelor lor specifice și ridicarea nivelului de trai material și cultural al maselor largi de oameni ai muncii ¹¹⁹.

Aderarea Apărării patriotice la platforma-program a B.D.P. a avut loc oficial, în cadrul Conferinței pe țară a Apărării patriotice ținute în București în zilele de 5 și 6 iulie 1946 ¹²⁰. În rezoluția votată cu acest prilej, după ce se face o largă expunere de motive privind factorii care au determinat Apărarea patriotică să adere și să sprijine acțiunile B.P.D., se precizează că „rezoluția Conferinței nu înseamnă însă o adeziune platonică, ci un mare angajament; angajamentul de a înzeca eforturile sale pentru a spori realizările din domeniul asistenței populare, a victimelor teroarei și războiului, pentru a aduce o contribuție simțitoare la înfăptuirea platformei-program, pentru a lămuri și mobiliza invalizii, văduvele, orfanii și cît mai largi pături din toate categoriile de cetățeni pentru victoria democrației în alegeri” ¹²¹. Pe baza angajamentelor luate la conferința amintită mai sus, organizațiile regionale, județene și de jos ale Apărării patriotice au desfășurat, în perioada ce a urmat pînă la alegeri, o susținută muncă propagan-

¹¹⁶ Arh. Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 2, f. 10, 42, 43, 57; dos. 1, f. 65—67, 74, 77; „Apararea”, an. I, nr. 1, din 5 aprilie 1946; an. II, nr. 46 din 27 ianuarie 1947; an. II, nr. 4 din 15 iulie 1947.

¹¹⁷ Pentru detalii la această problema vezi colecția ziarului „Apărarea” din anii 1946—1947.

¹¹⁸ În legătură cu alegerile din noiembrie 1946 vezi articolele: *Lupta maselor populare din țara noastră pentru instaurarea și consolidarea puterii populare, pentru trecerea la revoluția socialistă*, de Gh. Tuțui și Al. Gh. Savu, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.”, 1962, nr. 1 și Șt. Cenușă, *Tactica P.C.R. în campania electorală din 1946*, în „Anale”, 1963, nr. 5.

¹¹⁹ Arh. Comitetului orașenesc P.M.R., București, fond. Apararea patriotică, dos. 1, f. 83.

¹²⁰ „Apararea”, an. I, nr. 8 din 20 iulie 1946.

¹²¹ Ibidem.

distică și de lămurire a maselor de oameni ai muncii, participînd activ la toate acțiunile întreprinse de B.P.D. în această perioadă ¹²².

Pe lângă numeroase articole și luări de poziție în favoarea platformei-program a B.P.D., apărute în organul de presă central și în publicațiile locale ale Apărării patriotice, pot fi enumerate numeroase manifeste ale organizației care, răspîndite pe întreg cuprinsul țării în zeci de mii de exemplare, expuneau prin conținutul lor realizările guvernului democratic, lupta sa pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale oamenilor muncii, pentru menținerea și consolidarea independenței și suveranității de stat a țării noastre ¹²³.

Popularizînd punctele din Programul B.P.D. referitor la ajutorarea victimelor terorii fasciste și ale războiului, organizațiile Apărării patriotice chemau în același timp masele să voteze candidații B.P.D., subliniind că numai victoria forțelor democratice în alegeri constituie singura cheazășie pentru asigurarea bunăstării materiale și culturale a întregului popor ¹²⁴.

Apărarea patriotică a desfășurat, în același sens, o susținută muncă de lămurire orală, prin întruniri și mitinguri organizate în cadrul acestei acțiuni în toate regiunile din țară, în care se luau în discuție și se dezbăteau cele mai diverse aspecte legate de politica și realizările democratice ¹²⁵.

Toată această susținută activitate desfășurată de Apărarea patriotică în cadrul campaniei electorale din vara și toamna anului 1946 impune concluzia că, alături de celelalte organizații de masă conduse de P.C.R., Apărarea patriotică a contribuit efectiv la victoria forțelor democratice în alegeri, moment însemnat pe drumul întăririi și consolidării regimului democrat-popular în țara noastră.

La începutul anului 1948, în condițiile în care poporul nostru, condus de partid, pășea într-o etapă nouă a dezvoltării sale istorice, cînd pe de o parte vindecarea parțială și treptată a rănilor pricinuite de război, iar pe de altă parte consolidarea regimului democrat-popular și preluarea de către instituțiile sale specializate ca: Crucea roșie, Casa centrală a I.O.V.R., Comitetul național pentru ocrotirea copilului, F.I.A.P., U.F.D.R. ș. a., create treptat în acești ani, a tuturor problemelor legate de asistența socială a populației, nu au mai făcut necesară activitatea organizației ¹²⁶. După o

¹²² Arh. Comitetului Regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 1, f. 74 76, 109 111, 79 87, dos. 2, f. 11—14, 84; Arh. Comitetului orașenesc P.M.R. București, fond. Apararea patriotică, dos. 1, f. 83; „Apărarea”, an. I, nr. 9 din 5 august 1946; nr. 8 din 20 iulie 1946; nr. 18 din 17 noiembrie 1946 ș.a.

¹²³ Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R., cota K XXX 1; K XXX—2; K XXX—3; K XXX—4; K XXX—6.

¹²⁴ Arh. Comitetului regional P.M.R., București, fond. 23, dos. 1, f. 79 80, 109; Arh. Comitetului orașenesc P.M.R. București, fond. Apărarea patriotică, dos. 1, f. 83; Arh. Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R., cota K XXX 5.

¹²⁵ Arhiva Comitetului regional P.M.R. București, fond. 23, dos. 1, f. 79 80; „Scnteia”, nr. 593 din 7 aug. 1946; „Apararea”, an. I, nr. 9 din 5 august 1946; nr. 18 din 17 noiembrie 1946.

¹²⁶ Arh. C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 283, f. 3 5.

lunga și fructuoasă perioadă de activitate în slujba poporului muncitor, Apărarea patriotică a încetat să mai activeze o dată cu dispariția condițiilor, a factorilor care au impus, cu ani în urmă, crearea sa de către partidul comunist.

★

În linii generale, acestea au fost formele și principalele direcții de activitate prin care organizația Apărarea patriotică a contribuit la eforturile întreprinse de P.C.R. și guvern pentru vindecarea rănilor pricinuite de război, la întărirea și consolidarea regimului democratic.

Participarea Apărării patriotice la campania pentru vindecarea rănilor pricinuite de război, sprijinirea și ajutorarea efectivă a invalizilor, văduvelor, orfanilor, a altor categorii de sinistrați, încadrarea sa activă alături de celelalte organizații de masă la eforturile depuse de guvern în vederea refacerii regiunilor distruse de război, de ajutorare a populației din județele lovite de secetă, campania de sprijinire a forțelor democratice în alegerile parlamentare ș. a. sînt probleme importante de natură să sublinieze contribuția însemnată adusă de această organizație condusă și îndrumată de P.C.R. la efortul general desfășurat în această perioadă de întregul nostru popor, pentru îndeplinirea unor sarcini grele și complexe, legate de victoria primei etape a revoluției populare din țara noastră.

NAPOLEON BONAPARTE ȘI DORINȚELE MOLDOVENILOR LA 1807

DE

EMIL VIRTOSU¹

Epopoeea napoleoniană a găsit un multiplu ecou în țările române. Se știe cum, la 1802, logofătul Dumitrachi I. Sturza întocmea un proiect de constituție republicană pentru Moldova, avînd în față exemplul Franței republicane și al lui Napoleon Bonaparte prim-consul¹. Dar nu peste mult timp apare o nouă manifestare moldovenească în același sens. Și anume, între hîrțile din arhiva napoleoniană² se păstrează un foarte lung „memoriu” în limba franceză, inedit și nesemnalat, nesemnat și nedatat, purtînd însă, adăugate ulterior, de altă mînă, cuvintele : „Moldavie, Valachie, octobrie 1807”. Memoriul, cu ștersături, îndreptări și cuvinte adăugate printre rînduri, pare a fi un concept și are suficiente greșeli de limbă și ortografie, iar din cuprins reiese a fi întocmit din partea catolicilor români din Moldova. Autorul memoriului este informat, de aproape și în amănunt, de istoria generală a românilor din toate provinciile istorice românești și această informare istorică este de multe ori coroborată cu elemente lingvistice, uneori necorespunzătoare realității. Vom prezenta conținutul acestui memoriu în aspectele lui mai importante subliniind de la început că, el conține o serie de idei cronate asupra istoriei noastre.

Moldova și Țara Românească (Valahia), spune memoriul, au alcătuit la un loc cea mai mare parte din vechea Dacie, iar Columna lui Traian de la Roma arată, pe de o parte, orgoliul cuceritorilor romani, iar pe de altă curajul cu care dacii lui Decebal au luptat împotriva ostașilor lui Traian. După aceste războaie, Dacia a fost colonizată de romani. Retragera lui Aurelian și năvălirile „barbarilor” : gepizi, cumani, pecenegi, bulgari etc. duc la împrăștierea locuitorilor romani, silind pe băștinași să se ada-

¹ E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „republici aristo-democraticești” în Moldova, la 1802*, ed. a 2-a, București, 1947.

² Aflăte la Arhivele Naționale din Paris.

postea în munți, și această împrăștiere explică prezența lor și în provinciile Turciei europene*. Dușmanii lor i-au numit „Vlochi, Volochi, Blachi, Vlachi, Valachi și «Valaques», „ceea ce înseamnă, în limba lor slavonă (!), italieni“, nume care le-au rămas și pînă astăzi, deși (ei fiind incontestabil italieni !) le urăsc și vor să fie numiți „rumuni“ adică romani, cum își spun între ei. Desigur, trebuie să înțelegem din spusele memoriului, că autohtonii : dacii care s-au ascuns de năvăliri, unii în munți și alții au trecut în sudul Dunării — au fost romanizați și au preluat civilizația romană („italieni“). Sînt în foarte mare număr și se găsesc peste tot. În Albania, Rhea, Morlachia, Serbia, Bulgaria, Tracia etc. aproape că nu este oraș sau munte unde ei să nu fie cu două treimi mai mulți decît restul populației. Iar în Transilvania, la ultimul recensămint, din 1 000 000 de locuitori — format din trei naționalități — 760 000 erau români. Urăsc robia și-și spun cu mîndrie : „români de lege și de singe“ („Roumouni di lege schi din singe“).

În secolul al XIII-lea, o parte din populația ținuturilor din Transilvania s-a stabilit în Moldova și Țara Românească : unii, în cap cu Dragoș („Draguszu“), au trecut din nordul Transilvaniei și au întemeiat orașele Roman, Tîrgu-Frumos etc. ; alții, conduși de „Nigrunatu“ (Negru-Radu, Radu-Negru), numit de fapt „Noru“ (Negru), au trecut peste munți spre răsărit și au întemeiat orașele Cimpulung, Caracal, Tîrgoviște etc. Începînd de atunci țara aceasta a fost numită, de către națiunile vecine : „Blachia, Vlachiă, Valachia și «Valaquie», adică țara Volochilor, Vlachilor și Valachilor“. Mult mai tîrziu s-au întemeiat și cele două principate : Valahia și Moldovlahia, adică Valahia de dincolo de Moldova sau Moldovia, Moldavia, nume luat de la rîul care formează, în cea mai mare parte, hotarul între cele două țări. Rușii și polonezii numesc astăzi aceste două țări cu un nume comun : „Vlochi și Voloszczyzne, ceea ce înseamnă Valachi și Marea Valahic“, în timp ce turcii le numesc „Ifлак, Eflak“, ungurii „Oloszy“, sașii din Ardeal „Weltchen“.

Aceste două popoare au fost întotdeauna mîndre de liberiata și de independența lor și s-au bătut cu ungurii, polonezii, tătarii și turcii pentru a-și apăra această libertate și independență. Astfel, Cucutenii (!) au văzut dezastrul lui Baiazid, Dumbrava Roșie dezastrul Poloniei, în timp ce în Transilvania a avut loc revoluția lui Horia („Horiatu“).

Totuși, Valahia a ajuns subjugată și tributară turcilor, cînd aceștia s-au ridicat la apogeul puterii lor. Moldova a mai continuat încă lupta, dar în cele din urmă a ajuns sub stăpînirea turcilor. După această supunere, sultanul i-a confirmat toate privilegiile, imunitățile, libertatea cultului, inviolabilitatea legilor și scutirea de a avea turci în țară, prin acea „cartă a privilegiilor“ („charte des privilèges“ — capitulațiile), distrusă de Ioan Sobieski, regele Poloniei, după bătălia de la Hotin. Această „cartă“ păstra pentru domnii țării toate vechile drepturi. Ei sînt unși de patriarhul de la Stambul, iar sultanul le dă *cuca*, un fel de căciulă ducală, îi încinge cu sabia, le pune în mîna dreaptă un pumnal triumfiular și în mîna stîngă

* Pentru tratarea științifică a problemei continuității elementului roman în Dacia *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, 1960, vezi : *Istoria României*, vol. I, Buc., 1960, cap. VI ; cap. IV și V.

un pergament cu titulatura scrisă în litere de aur. Astfel învestit, domnul român este singurul supus otoman care avea dreptul să treacă pe străzile Stambulului cu „alai" (escortă înarmată).

În prezent, continuă memoriul, țările române se află într-o stare de plîns, deoarece nu sînt cîrmuite de oameni, ci de vulturi, de „harpîi nesățioase", tirani care vin din „Fanaraki" (Fanar) și din Pera în aceste țări române, ajunse pămînt al făgăduinței de îmbogățire rapidă.

De aceea, cît încă n-au ajuns cu totul înjosiți și decăzuți pînă la starea hiloților lacedemonieni, locuitorii de baștină ai acestor țări fac apel la popoarele lumii, la popoarele Italiei și Franței, la Napoleon însuși, spre a fi salvați de la pieire: „Creștini ai Europei, mărinimoase popoare ale Italiei și Franței, mărinimos și august Napoleon, veți îngădui, oare, — exclamă memoriul — ca sub ochii voștri să se întîmple cea mai mare crimă și ca, la adăpostul laurilor voștri, noi să cădem în cea mai înspăimîntătoare sclavie?...".

Românii, continuă memoriul, cer astfel să fie ajutați și ridicați la rangul de națiune liberă și independentă. Pentru aceasta, pentru a-și dobîndi și menține independența și suveranitatea, este necesar mai întîi ca cele două țări — Moldova și Țara Românească — să aibă o singură conducere și suveranitate, fie sub denumirea de *Dacia*, fie sub numele modern de *Valahia Mare*. Geografia, identitatea de legi, de limbă, conformitatea caracterelor și uniformitatea topografiei, totul cere această unire. Iar cele 600 000 de suflete, populația de astăzi a principatelor, sînt în măsură să sporească, dacă cele două țări vor avea parte de o guvernare omenească. Suveranitatea acestor țări unite trebuie să fie deplină, nu un protectorat, ci întemeiată pe o garanție formală a Marilor Puteri.

În continuare, memoriul discută problema formei de conducere a acestor două țări reunite, cerînd pentru ele un suveran de origine franceză sau italiană, deoarece francezii și italienii sînt singurii în măsură să guverneze bine, adică să fie promotorii unui regim reprezentativ, deci democratic, regim pe care memoriul îl denumeste „creator".

Este respinsă de la început cîrmuirea autoritară, reprezentată prin germani; aceștia sînt inapți pentru guvernare, „deoarece la ei totul este întemeiat pe o putere arbitrară, care se reazimă mai mult pe supunere decît pe dreptul de reprezentare". În schimb, memoriul găsește și alte calități francezilor și italienilor, cărora luminismul secolului al XVIII-lea le-a fost de mare folos: „La aceștia, luminile legislației, sentimentele de onoare, de probitate în educație sînt excelente. Ei sînt singurii în Europa care au un guvern blînd, pașnic și paternel și care aproape nu se simte". Dar chiar și un alt fel de domn ar fi bun, dar cu condiția ca să fie ereditar.

Pornind de la această situație și întemeindu-se pe puterea și necesitatea exemplului viu, cotidian și multiplu realizat, memoriul aduce în continuare o propunere neîntîlnită niciodată pînă acum și care nu va apărea nici mai tîrziu, în nici unul din proiectele de critică și ameliorare politică-socială întocmite pentru țările noastre. Se propune, nici mai mult nici mai puțin, decît un fel de colonizare a celor două țări reunite, cufrancezi și italieni, propunere avînd, desigur, ca punct de plecare și de sprijin, pentru această ciudată idee, colonizarea Daciei de către romani și,

ca rezultat, romanizarea ei : „Dacă 15 000 20 000 de persoane pline de aceste idei fericite, ar veni să se stabilească între noi, ele ne-ar aduce o schimbare dintre cele mai extraordinare, și în viața socială și în viața morală. În primul rînd ar înlătura instabilitatea noastră („notre incertitude”), prin elaborarea unei constituții adaptate la nevoile noastre și ne-ar conduce, printr-o organizare administrativă încă și mai folositoare“. Memoriul dezvoltă în continuare această idee, pe linia afinităților de limbă, a omogenității manierelor de comportare, ceea ce ar inspira românilor „o activitate deosebită pe drumul gloriei“.

Trebuie să observăm consecvența memoriului, deoarece constituția este urmarea normală a regimului reprezentativ postulat mai înainte, deși este cazul să amintim că și faimosul Ali Pașa al Ianinei va cere cîndva lui ...Metternich să-i trimită „...un faiseur de constitution“.

Suveranul acestei țări astfel organizate să fie neapărat de religie catolică, spre a putea îndrepta situația decăzută, pentru că „nu este decît o singura religie sfîntă, plină de lumini și de virtuți, cea catolică, în stare să reformeze într-adevăr această oribilă depravare a principiilor morale“. Deci religia catolică trebuie să devină religia țării. Acum, în cele doua principate sînt 60 000 de catolici, sub protecția Poloniei (!) și se bucură de o libertate perfectă.

De fapt însă memoriul are în vedere, ca o condiție primordială, asigurarea existenței statale. De aceea, pentru a putea împiedica în mod eficace pe vecinii noștri să ne cotopească, memoriul consideră că nu este decît un singur mijloc : organizarea noastră ca un „stat cu o forță militară care să impue“, stat care ar constitui o barieră între nord și răsărit, apărînd în același timp Europa de orice tentativă în același sens anexionist.

Sub flamura devizei „Relele toate vin de la miazănoapte“ (*omne malum al aquilone*), memoriul cere expres ca țările române să nu încapă sub stăpînirea Rusiei țariste, țară care n-a putut să asigure fericirea supușilor săi și cu atît mai puțin ar putea să dea țărilor române conducerea de care ar avea nevoie : „bună, dreaptă și statornică“.

Observăm în continuare că preocupările de ordin național se împletesc, o singura dată în memoriu, și cu preocupări de ordin social, dar social-antifanariotic. Textul respectiv constată că moldovenii sînt „cîrmuiți de vulturi, de monstri nesățioși“, nu de oameni, și încheie : „Avem tot atîția stăpîni („despotes”) cîți boieri („seigneurs”) ; tot atîția tirani cîți infernul ne varsă din străduțele din Fanar („Fanaraki”) și din Pera“. Observația rămîne totuși prea generală, deoarece nu reflectă adevărata realitate.

Din toate acestea reținem ca elemente pozitive ideea unei constituții și a unirii principatelor într-un stat puternic, idei care își vor găsi mai tîrziu forma oficială de exprimare în *Regulamentul Organic*. În schimb, propunerea de catolicizare a țării, cu toate implicațiile menționate, rămîne o idee total arbitrară, nerealistă, pentru că nu ține seama de specificul Moldovei și al Țării Românești, precum și de faptul că aceste două țări aveau nevoie în primul rînd de reforme de ordin social-economic.

Memoriul se încheie printr-o perorație grandilocventă îndreptată spre cîștigarea bunăvoinței lui Napoleon :

„Puterea voastră, incomparabile împărat al francezilor, este fără margini, generozitatea voastră fără seamăn ! Dacă vorbiți, independența noastră va fi proclamată ! Dacă doriți, fericirea noastră va fi asigurată ! ...Implorîndu-vă, ca pe suveranul protector al nostru, *am vrea sa va admirăm ca mare mai mult prin bunatate decît prin putere !*“ (subl. ns.).

Sfîrșind patetic :

„Veți fi, după Dumnezeu, unic obiect al binecuvîntarilor românilor și idolul drag al celei mai scumpe recunostințe !“.

★

Ceea ce ne surprinde de la început în acest memoriu este contradicția dintre situația politică a țărilor române la data ce îi este atribuită (octombrie 1807) și conținutul lui, care face total abstracție de faptul că, la această dată, exista tratatul de la Tilsit (7 iulie 1807 st. n.) și se pregătea înțelegerea de la Erfurt (22 septembrie 1808). Evident, memoriul este alcătuit mult înainte de octombrie 1807 și ne putem întreba dacă, după Tilsit, nu se cunoștea în țările noastre sensul tratatului. Răspunsul afirmativ ne este dat chiar de unele texte contemporane. Astfel, popa Ilie de la Butoi (Oltenia), cunoscut bine de mitropolitul Dositei Filiti, însemnează pe filele de la urmă ale unui *Tetravanghel* manuscris știrea pe care o aflate, desigur din preajma mitropolitului : „Tot în anul 1807, boierii de neam grec iscălit-au cu mitropolitul scrisori către Napoleonul Franțului, ca sa-î ia supt oblăduirea lor, fiind pravoslavnici ca și ei“³. Dacă această însemnare pare încă vagă, neconcludentă și ar fi putut fi scrisă mult mai tîrziu, pe simple amintiri confuze, în schimb o scrisoare contemporană, din 5 iulie 1807 (st. v., deci 17 iulie st. n.), înlătură orice îndoială. La data amintită, C. Otetelișanu scrie la Sibiu fiicei sale : „...Turcii din toată țara s-au tras pe la găurile lor și bine ne încredințază de la multe părți că, cu adevărat, pacea s-au săvîrșit și Bunăparte, ca un plirecsusios (împuternicit) din partea Turchii, *au dat aceste țări* a rămînea supt ohabnică stăpînire a prea puternicii împărății a Rusii. Și să ne invrednicească Atotputernicu să fie adevărată pacea, să ne mai vedem pe la pustiitele cășcioare...“⁴. În fața acestei situații, conținutul memoriului — cu totul contrar spiritului și tratatului de la Tilsit —, se putea întemeia numai pe atitudinea lipsită de fermitate și continuitate a lui Napoleon față de Rusia și de pretențiile ei teritoriale. Nu mai tîrziu decît la sfîrșitul lui octombrie 1807, instrucțiile lui Napoleon arată că „intenția sa [a lui Napoleon]

³ V. Andronescu, *Contribuțiuni istorice*, vol. I, Constanța, 1901, p. 9; N. Iorga, *O cronică nebăgată în seamă*, în „Revista istorică“, III (1917), p. 2. S-ar putea, de altfel, ca această însemnare, fara alte precizări cronologice, sa aparțină anului 1802, deoarece popa Ilie povestește și întîmplările anului 1802, dar nu cunoaște intervenția aceluiași boieri la Napoleon, prin Champagne, ambasadorul Franței la Viena (V. Andronescu, *op. cit.*, p. 6, 8; vezi și Emil Virtosu, *op. cit.*).

⁴ N. Iorga, *Contribuții la istoria învățămîntului în țara și în străinătate 1780-1830*, București, 1906, p. 8 (subl. ns.).

era ca turcii să poată rămîne cu pașnica lor stăpînire asupra Țării Românești și a Moldovei”⁵.

Nu vom discuta aici politica lui Napoleon în ceea ce privește țările române. Și la 1807, și mai înainte și după această dată, țările române au reprezentat pentru Napoleon și pentru burghezia franceză doar un simplu obiect de negociat, după cum o cerea situația politică a momentului. De altfel, aspectele și meandrele acestei politici sînt cunoscute și nu este cazul să le repetăm aici, mai ales că se întemeiază pe izvoare documentare certe⁶.

Cum am spus mai înainte, nu se știe de cine a fost alcătuit acest memoriu, nici prin cine a ajuns la Paris, nici dacă a fost prezentat lui Napoleon. Vom încerca totuși unele precizări. În primul rînd, clasarea lui în Arhivele Naționale din Paris în „Arhiva împăratului” arată că, în rezumat — verbal cel puțin — Napoleon a luat cunoștință de conținut. Ne-am gândi că normal era să fi fost înmînat generalului H. Sébastiani, la trecerea lui prin Viena, București, Iași, ca ambasador extraordinar al Franței la Constantinopol, unde ajungea pe la mijlocul anului 1806. Dar din neconcordanța de date căpătăm certitudinea că nu a putut să-i fie înmînat atunci⁷, memoriul fiind datat, deși de altă mîna, octombrie 1807, datare asupra căreia nu avem nici un motiv să ne îndoim. Memoriul a ajuns deci la Paris mult după trecerea lui Sébastiani prin București și Iași, pe

⁵ T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1821—1913)*, Paris, 1914, p. 351—352; M. Dimitrescu, *Politica lui Napoleon I față de țările române*, București, 1921, p. 43 și urm.

⁶ Iată cîteva din izvoarele documentare și unele studii interpretative (adăugate la cele date la Emil Vîrtosu, *op. cit.*): V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XI; A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, IX; N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII; Ed. Driault, *La question d'Orient*; A. Vandal, *Napoléon et Alexandre I-er*; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-me siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, 1955; Auguste Boppe, *La mission de l'adjudant-commandant Mériage à Vidin (1807—1809)*, în „Annales de l'Ecole libre des sciences politiques”, Paris, I (1886), p. 259—293; Marin Dimitrescu, *Politica lui Napoleon I față de Poarta otomană (Documente)*, în „Convorbiri literare”, 1898, p. 518—532 (instrucțiunile diplomatice date de Napoleon și Talleyrand, în 1806, precum și alte documente); Dimitrie A. Sturza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, I, București, 1900; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi, adunate, publicate și întovărășite de o prefață...*, I, București, *passim*; T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1821—1913)*, Paris, 1914; Jean C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728—1810)*, București, 1915, p. 529—533; Marin Dimitrescu, *Politica lui Napoleon față de țările române*, București, [1921]; Emil Diaconescu, *Un document istoric*, în „Minerva”, Iași, 1928, nr. 2, p. 129—138; Const. I. Andreescu, *Die Pläne zur Teilung der rumänischen Fürstentümer in der zweiten Hälfte des achtzehnten und in der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*, București, 1942 [extras din] „Revue historique du Sud-Est Européen”, XIX, 2 (*Institut d'histoire universelle „N. Iorga”*); D. Almaș, *Politica lui Napoleon I față de țările române pînă la pacea de la Tilsit, așa cum reiese din corespondența sa*, în „Analele Universității «C. I. Parhon», 5, Științe sociale. Istorie, 16/IX (1961), p. 65—84.

⁷ Despre aceasta trecere vezi *Hurmuzaki*, XVI, p. 722: raportul consulului Parant către Talleyrand din 13 iulie 1806; vezi și raportul pe care Summerer — consulul englez la București — îl trimite la ambasada din Constantinopol, unde se arată că la 30 iulie 1806 (st. n.) Sébastiani primește pe marii boieri și, separat, pe mitropolit însoțit de episcopi și le spune la toți ca este trimis la Constantinopol ca să protejeze Poarta și s-o împiedice de la orice concesie teritorială (raportul la Ceda Mijatovici. Преписи из званичних и поверљив извештаја енглеске амбасаде в цариграду одг. 1804 па до г. 1814, în Споменик српске краљевске Академје, LIV (46), Belgrad, 1922, p. 56).

o cale ce rămîne de cercetat, neputînd fi lămurită acum. Din mențiunea dintr-o notă a memoriului despre ultimul război ruso-turc ca despre ceva din trecut rezultă că el a fost alcătuit în perioada care a urmat imediat încheierii armistițiului ruso-turc de la Slobozia (august 1807), cînd se putea considera că nu mai era stare de război între ruși și turci. Pe de altă parte, după faptul că spune, în încheiere, că autorul este purtătorul de cuvînt al catolicilor din Moldova, ca și după felul în care sînt redactate notele istorice și filologice explicative⁸, sîntem în drept să banuim ca autorul trebuie căutat printre dascălii ardeleni, mai ales că se vorbește în termeni adecvați de ultimul recensămint al populației din Transilvania: cînd, din 1 000 000 de locuitori, 760 000 erau români. La aceeași concluzie ne duce și faptul că memoriul nu este alcătuit ca din partea boierilor mari, de mijloc sau mici, și nici ca din partea locuitorilor, ci din partea catolicilor. Această convingere ne este întărită și de faptul că autorul este la curent cu existența unui dicționar moldovenesc pe cale de apariție, în a cărui prefață se discula latinitatea limbii românești, deci o preocupare fundamentală a Școlii ardelenice: „Printr-un studiu argumentat — spune textul — care va fi publicat la începutul unui dicționar moldovenesc pe cale de apariție, se dovedește în chip evident că, dintre limbile vii, după limba italiană, limba moldovenească sau valahă este cea mai apropiată de limba latină“. Din nefericire nu se cunoaște nici un dicționar moldovenesc tipărit în 1807, astfel că mențiunea care consemnează existența la 1806—1807 a unei preocupări și a unei opere necunoscute încă este deosebit de prețioasă⁹. Cercetările însă ne-au dus la constatarea ca este vorba de dicționarul român-latin-maghiar întocmit de Ștefan Crișan Körösi și pe care, în decembrie 1802, acesta îl oferea spre publicare episcopului Ion Bob, dar a cărui tipărire, începută în anul următor, se oprește tot atunci. Într-o scrisoare-petiție în limba latină către amintitul episcop, Crișan Körösi, arătînd cum este întocmit dicționarul, spune: „Am pus înainte o introducere în limba română în care am tratat despre cuvînte, extensiunea, caracterul și limba românilor și am dovedit că limba română e la drept vorbind limba latină, iar limba rusă sau slavă e numai adoptată“.

Comparînd textul acesta privind introducerea pusă la dicționarul lui Crișan Körösi cu textul din memoriu — dat mai înainte —, reiese limpede că ele sînt în parte identice, ca datorate aceluiași condei, iar pe de altă parte că este vorba în amîndouă de același dicționar, un „lexicon valachicum“, și nu unul moldovenesc, cum afirmă memoriul. În fapt, dicționarul lui Crișan Körösi, după exemplarul manuscris aflat acum în Biblioteca

⁸ Textul memoriului este scris pe 17 coli mari îndoit în lungime, pe jumătatea din dreapta colii, iar notele pe jumătatea din stînga.

⁹ Aparea prospectul la dicționarul lui S. Micu, la Buda, în 1806, iar alte dicționare, tot datorate ardelenilor, apar mult mai tîrziu, și nu la Iași (Ar. Densușianu, *Din istoria Lexiconului din Buda*, în „Revista critica-literară“, Iași, IV (1896), p. 193-206; Dan Simonescu, *Proiecte de dicționare române*: S. Alicu și V. Kotosi, Iași, 1945 [extras din „Ethos“, II, nr. 3-4]; M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, în „Limba română“, VIII (1959), nr. 6, p. 12, 13).

Universității din Iași, se numea : *Cuvventario Romanesc*¹⁰. Așadar, sîntem îndreptățiți, pe temeiul celor constatate mai sus, să considerăm că memoriul, ca și dicționarul „moldovenesc”, sînt tot opera lui Ștefan Crișan Kőrösi.

Unde, cui și pe ce cale a fost prezentat acest memoriu ? Ne lipsește și cea mai elementară indicație, astfel că pentru moment renunțăm să continuăm investigațiile. Observăm însă unele aspecte curioase, în sprijinul identificării propuse :

1. Se dă epitetul de „moldovenesc” dicționarului, dar fără nici o precizare privind limba sau limbile corelate, deși dicționarul lui Crișan Kőrösi era român-latin-maghiar.

2. Nu se dă nici o indicație privind locul de apariție al aceluiași dicționar, dar din epitetul de „moldovenesc” se lasă să se înțeleagă că este vorba de Iași.

3. Nu se dă nici numele autorului acestui dicționar.

4. Se spune că dicționarul este „pe cale de apariție”, deși în realitate tipărirea lui, abia începută în 1803, se sistase foarte curînd, fără revenire, cum se sistase în 1806 și dicționarul lui Micu.

5. Se cere catolicizarea Moldovei și a Țării Românești, deși propunătorul acestei catolicizări (Ștefan Crișan Kőrösi) este reformat¹¹.

6. Vorbește în numele catolicilor din Moldova, dar păstrează pînă la urmă anonimatul, deși calitatea de purtător de cuvînt al catolicilor din Moldova ar fi fost un prețios indiciu pentru descoperirea anonimului.

Toate acestea reprezintă, în realitate, multiplele precauțiuni luate de autorul memoriului ca să-și mascheze, cît mai bine și mai sigur, anonimatul. Căci cine altul decît autorul dicționarului era mai în măsură să-l cunoască și să știe ce cuprindea introducerea, cînd aceasta nu fusese încă dată publicității, iar dicționarul își oprise cu ani de zile în urmă apariția ! Dacă ar fi fost vorba de lucrarea altuia, ar fi avut tot interesul să-i spună numele, locul unde avea să apară, ca și orice alte caracteristici necesare identificării. Că era necesară aceasta multiplă precauțiune de camuflare rezultă și din cunoscuta pășanie a lui Gheorghe Lazăr, care la 9 iunie 1815 (în ajunul bătăliei de la Waterloo), strigase într-o grădină din Sibiu : Trăiască Napoleon !¹².

Existența acestui memoriu ne dă convingerea că dacă, de pildă, la 17 decembrie 1809, Napoleon se arată favorabil unirii celor două țări românești¹³, această atitudine se întemeiază, chiar și numai într-o foarte mică măsură, și pe memoriul dat la iveală acum.

¹⁰ Aron Densușianu, *Un dicționar vechiu*, în „Revista critică-literară”, IV (1896), p. 33-44 ; Coriolan Suciu, *Un filolog puțin cunoscut : Ștefan Kőrösi (Crișanu)*, în „România literară”, Aiud, 1930, p. 45-51. Manuscrisul este achiziționat în 1820, la Mureș-Odorhei, de la urmașii lui Crișan Kőrösi, de către G. Asachi, care-l dăruiește în 1866 Bibliotecii de la Iași.

¹¹ Născut în 1780, el este, între 1803 și 1805, profesor la Colegiul reformat din Cluj (G. Bledy, *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan Kőrösi*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, s. IV, fasc. 2, Cluj, 1960, Philologia, p. 69-75).

¹² Coriolan Suciu, *Cînd a plecat Gheorghe Lazăr din Sibiu ?*, în „România literară”, Aiud, 1930, p. 12-13.

¹³ Léon Lectre, *Lettres inédites de Napoléon I-er (an. I III—1815)*, ed. a 2-a, t. I, Paris, 1897, p. 388.

Reproducem în continuare și textul memoriului, cu precizarea că prezentarea și discutarea lui privesc mai puțin raportul Napoleon Țările române, și mai mult raportul Țările române—Napoleon, raport insuficient cunoscut. Așadar, memoriul reflectă nu atitudinea lui Napoleon față de români atitudine studiată și cunoscută, pentru care memoriul, deși nou, nu este într-un nimic concludent, ci a românilor față de Napoleon, față de legenda și aureola napoleoniană, încercările lor de a-i câștiga interesul și simpatia, ca doi factori care să poată duce în cele din urmă la crearea unui stat românesc unit, puternic, independent și suveran, ale cărui putere și creativitate să stea în valoare și muncă, adică în propriile sale mijloace.

A N E X A

MÉMOIRE ¹⁴

Il est démontré que les deux provinces connues dans la géographie moderne sous le nom de *Moldavie* et de *Valachie* ont formé la plus grande partie de l'ancienne *Dacie*.

Depuis que leur vaillant roi Décébale fut vaincu à *Collemani* ¹⁵ par Trajan, elle devint province romaine et le titre de *Dacique* fut une attribution des plus distinguées pour le dominateur du Capitole.

La Colonne Trajane de Rome est aujourd'hui même un monument parlant de la grandeur des deux nations et, dans ses artistes sculptures, elle décèle moins l'orgueil de leurs fastueux conquérants, que la bravoure indomptable des vaincus.

De cette époque la *Dac(i)e* a été peuplé(e) par de *colonies romaines*, que les empereurs y firent passer de l'Italie en différents temps.

Les siècles (d')après, quand les Barbares du Nord se déchainèrent contre l'Empire, la *Dac(i)e* ne fut qu'un passage continu de leurs hordes et le théâtre permanent de leurs atrocités.

Les derniers de ces farouches conquérants, qui se sont successivement détruits et relevés, ont été les *Gépides*, les *Cumanes*, les *Petchénègues*, les *Bulgares* etc. etc., tous d'origine slavone, qui, ne pouvant consolider leur domination dans cette vaste contrée, finirent par la dispersion et (le) massacre de tous les habitants romains.

¹⁴ Titlul este precedat de: „Moldavie, Valachie, octobre 1807“, text adăugat de altă mână, cu altă cerneală.

¹⁵ Endroit vis-à-vis (de) Saxe Regen, en Transylvanie, où il y a quatre collines qui, graduellement, aboutissent à des montagnes très hautes, tout-à-fait impraticables, où Décébale, pour éviter la captivité des Romains, se tua. Dans la plaine on lisait une fois, sur le débris d'une inscription latine: „Deletis ad Colles magnos Dacis“. Je fais est que le château vieux, qui se trouve sur le sommet, s'appelle *Collemani*, d'où les propriétaires conservent le nom de *Coloman*, famille très connue en Hongrie.

Ce fut alors que ces infortunés, réduits à chercher asile dans les montagnes les plus alpestres ¹⁶, commencèrent (à) être appelés *tchobani* (ou *pasteurs*), et généralement ils furent distingués par tous leurs ennemis sous le nom constant de *Vlochi*, *Volochi*, *Blachi*, *Vlachi*, *Valachi* et *Valaques*, ce qui signifie, dans leur langue slavone, *Italiens*.

Cette dénomination leur est restée partout où ils se sont établis et, quoiqu'ils soient incontestablement tous *Italiens* d'origine, ils ne peuvent point souffrir le nom, peut-être ironique, de *l'ochi* ou *Vlaques*, qu'on leur donne, mais ils veulent être appelés absolument *Roumouni*, c'est-à-dire *Romains*, comme ils se disent entre eux ¹⁷.

Leurs nombre est incroyable. Il n'y a pas presque ville ou montagnes en *Albanie*, en *Rachie*, en *Morlaquie*, en *Servie*, en *Bulgarie*, en *Trace*, etc., où leur population ne soit point supérieure de deux tiers.

Au dernier dénombrement fait en Transylvanie, sur un million, composé de trois nations, on a trouvé sept cents soixante mille *Roumouni*.

Leur haine pour l'esclavage est atroce, et leur fierté indomptable quand ils se disent (*Roumouni di lege schi di singe* ¹⁸) Romains de sang et de loi.

La révolte de *Horiatu* en cette province, sur les derniers jours de Joseph II, n'a eu pour but rien moins que le massacre de tous les Saxons et de tout les Hongrois ¹⁹.

C'est par une suite de cette aversion invétérée contre leurs oppresseurs que dans le 13eme siècle ils firent une émigration très nombreuse et occupèrent les belles plaines du pays appelé(e)s aujourd'hui Moldavie et Valachie, qu'ils trouvèrent tout à fait désertes.

Ceux qui sortirent par le Nord de la Transylvanie, ayant à la tête un tel *Draguszu* ²⁰, fondèrent les petites villes de *Roman*, de *Tirgu Frumos*, etc.

Ceux qui franchirent les montagnes du côté du Levant, sous un certain *Nigrunatu* ²¹, bâtirent *Campu Lungu*, *Caracalla* et *Tirgueste*, etc.

Dès lors, ce grand pays désert, peuplé par ces nouveaux colons, ou pour mieux dire, repeuplé par ces anciens habitants ²², commença (à) être appelé généralement, par toutes

¹⁶ Cet événement explique pourquoi ce peuple est dispersé en petites peuplades, dans toutes les provinces de la Turquie Européenne, et elles conservent partout la même langue et les mêmes mœurs, avec une haine déclarée contre toutes les nations parmi lesquelles ils (!) vivent.

¹⁷ Aurelien transporta plus de trois cents mille habitants romains qui vivaient au delà du Danube, en Mésie, actuelle Bulgarie et Roumanie. Il paraît même positif, d'après l'histoire, que ce dernier nom n'est du qu'à cet événement.

¹⁸ Români de lege și de singe.

¹⁹ Rien de plus odieux comme les Allemands ont défigurée la cause de cette révolte. Elle a été la plus simple du monde. Quand Wandernoot se révolta, les Valaques de Transylvanie donnèrent une supplique à l'Empereur, demandant égalité de droits aux Hongrois et Saxons, en la diète de *Coloszwär* ou de *Clausembourg* (Cluj). L'Empereur trouva justes leurs pétitions et remit l'exécution à la diète; celle-ci suspendit tout, sous prétexte des troubles du Brabant.

²⁰ Nom diminutif de *Draku* ou *Dragon* ou *Dracon*.

²¹ Sobriquet, donné pour avoir eu une tache noirâtre d'une joue jusqu'à la tempe. Son nom était *Noru*.

²² On sait que la Transylvanie a été centre de la domination des Daces, et que, sous les Romains, elle a été le boulevard de toutes leurs forces.

les nations circonvoisines, *Blachia*, *Vlachià*, *Valachia*, et *Valaquie*, c'est-à-dire pays de *Voloques*, *Vlaques* et *Valaques* ²³.

Ce n'a été qu'avec le laps du tems que ces deux tribus, devenues trop puissantes pour avoir des querelles sous leurs chefs, qu'elles se sont érigées en deux principautés différentes.

Celle du Midi continua toujours à conserver sa première dénomination de *Valaquie*, mais celle du nord a voulu absolument se faire distinguer sous le nom de *Moldovlaquie* ²⁴, c'est-à-dire de *Valaquie* en deça de *Moldova*, ou plus simplement *Moldovie* ou *Moldavie*, dénomination prise de cette rivière, qui forme en grande partie la séparation de deux états.

Encore aujourd'hui les Russes, les Polonois limitrophes, toutes les fois qu'ils veulent désigner les deux principautés ensemble, ils se servent toujours du terme *Vlochi* et *Voloszczyzne*, qui fait *Valaques* et *Grande Valaquie*, comme s'exprimaient les géographes du siècle passé ²⁵.

Sans parler de guerres que les chefs de ces principautés ont eu ensemble, et sans rapporter les diverses vicissitudes qu'ils ont eu contre les étrangers, il est bien glorieux d'observer que ces peuples ont été toujours fiers de leurs libertés et très jaloux de leur indépendance.

Toutes les fois que les Hongrois, les Polonois, les Tatars, les Turcs ont tenté de les subjuguier à force ouverte, ils ont laissé des marques douloureuses de leur témérité.

Les plaines de Cucuteni ²⁶ jusqu'aujourd'hui nous retraçent la déroute du féroce Bajazeth, terreur de la Chrétienté, et les forêts de *Dumbova Rochia* ²⁷ nous rappellent la noblesse de Pologne, hachée en pièces et captive, défricher (=défrichant) ce même sol qu'elle osa envahir.

Très peu de contrées ont été plus souvent ensanglantées par des combats meurtriers et plus horriblement funestées (!) par des scènes atroces, que ces deux malheureuses provinces.

Enfin, quant le Croissant Turc écrasait de sa puissance le sort des empires et des royaumes le mieux établis, la principauté de *Valaquie*, épuisée déjà par ses discordes intestines, fut subjuguée à son tour et devint tributaire.

La *Moldavie*, les armes à la main, disputa plus longtemps son indépendance, mais enfin ses courageux et sages princes, voyant la Hongrie déjà asservie et ses propres foyers en flammes par la fureur impitoyable des Tatars, leurs alliés, [ils] conjurèrent l'orage prochain de leur inévitable servitude par une soumission volontaire.

Le Sultan qui, l'année précédente, avait éprouvé leurs armes redoutables jusqu'à repasser le Danube, surpris d'un hommage si inattendu, combla leurs désirs par une confirmation plé(i)nière de tous les privilèges et de toutes les immunités qu'ils voulurent désigner,

²³ Cette origine est fondée sur la nature des choses, et tous les rapprochemens étymologique(s) que des écrivassiers polonois, hongrois etc., en se recopiant, nous ont donne, sont absolument imaginaires.

²⁴ C'est le grand titre que les princes de Moldavie prennent dans leur *chrysoboles* (=chrysobulles) ou *patentes*.

²⁵ Les turcs dans leurs anciens *chatchérifs* (=hatti-chérifs) se servent toujours du nom Ilak et Eflak, les Hongrois nous disent Oloszy, et les Goths — Sâxons de la Transylvanie, *die Weltchen*.

²⁶ Endroit peu loin de *Jesch* ou vulgo *Jassy*.

²⁷ C'est la plaine entrecoupée (entrecoupée) entre *Czernautz* (Cernăuți) et *Sata-gura* (Sadagura), en *Boukowie* (Dumbrava Roșie).

et pour l'inviolabilité des lois et pour la sainteté du culte. Il furent exempts même d'avoir des Turcs chez eux ²⁸.

Cette grande *Charte des privilèges* a été toujours bien soigneusement conservée par les Moldaves, comme une égide invulnérable contre les empiétements de la Porte; mais *Jean Sobieski*, après la bataille de Hotin, se croyant tout pouvoir, nous la déchira, en présence d'une assemblée de nobles, disant: „Voici comment la république de Pologne aujourd'hui vous affranchit du joug des Infidel(e)s!” ²⁹. C'est ainsi que tous ces affranchisseurs du joug des Infidel(e)s nous ont payé de phrases et ils nous ont rendu toujours plus malheureux ³⁰.

Il faut avouer, à la gloire de nos princes, jusqu'à quand ils se sont guidés par leur propre conseil, ils ont su toujours ménager l'irritabilité de leurs suzerains, mais lorsqu'ils se laissèrent entraîner par la suggestion de nos voisins astucieux, toujours prompts à nous quitter au moindre revers, leur fidélité devint justement suspecte, et ils ont attiré sur ce malheureux pays tous les maux dont l'humanité souffrante peut être affligée.

La désolation funeste dans laquelle le terrible Soliman nous a plongé, à cause des Hongrois, a tellement dégradé notre situation, qu'il est impossible aujourd'hui <de> se figurer des êtres réduits à une condition plus affreuse que la nôtre.

Ce n'est pas par des hommes que nous sommes gouvernés, mais par des *vautours*, par des *harpies* insatiables, qui dans leur rapacité infectent tout ce qu'elles ne peuvent arracher.

Nous comptons autant de despotes que de seigneurs; autant de tyrans, combien <que> l'Enfer nous en vomit des infâmes ruelles de *Fanaraki* et de *Péra* ³¹.

²⁸ Par cet hommage, les princes de Moldavie se sont conservés dans une supériorité marquante de rang et d'honneur etc. Ils sont sacrés comme rois par le Patriarche. Le sultan, quand il les installait, leur imposait la *cucca*, espèce de *bonnet ducal*, fourré de peau, après il leur ceignait un sabre, sur le manche duquel on voyait une croix grecque, et il leur mettait dans la main droite un *poignard triangulaire*, et dans la gauche une *pergamène* (=parchemin), sur laquelle se trouvait en lettre d'or le grand titulaire du sultan régnant. Ils étaient seuls des sujets ottomans qui eussent droit de traverser les rues de Constantinople avec son *allaï*, ou avec sa propre escorte armée. Ce cérémonial, depuis le prince Dimitri Centemir, n'a plus lieu.

²⁹ Iată cum va vedea Vaillant, peste 50 de ani, aceste „capitulații”: „...Ce funeste *Règlement Organique*, élaboré par Shtirbeiu, amendé par Nesselrode, anathématisé, en 1848, par l'archevêque métropolitain et brûlé alors par le peuple qui le jeta au feu, feuille par feuille, en chantant à chaque feuille: *Amen*. Et le métropolitain et les Valaques n'avaient pas moins raison alors que n'avaient eu raison Sobieski et les Moldaves quand, au dix-septième siècle, ce preux de la chrétienté brûlait, de ses propres mains et au milieu des rues de Jassy, le traité de Bogdan, qui liait la Moldavie à la Porte” (J. A. Vaillant, *L'empire, c'est la paix*, Montmartre, 1856, p. 56). (N.E.)

³⁰ Il est douloureux de se rappeler que ce triste événement ait servi à Catherine II pour nous insulter à la paix de Jassy, disant aux députés qu'elle ne pouvoit s'intéresser à faire revivre les privilèges d'une nation dont elle même ne conservoit aucune trace authentique. On sait la proclamation qu'elle fit en faisant passer ses troupes dans le pays.

³¹ Réceptacle de toute la grécaille de Constantinople, qui se réjouit de<s> profusions que les princes font, pour se déposséder, à la Porte. Quand un prince vient dans sa province, par milliers le suivent, pour obtenir des emplois. C'est le vrai Pérou ou Potosi de cette engence.

La aceasta, editorul adaugă următoarea caracterizare cvasicontemporană: „La Valachie est une source inépuisable de richesses pour le prince exploitant, et le proverbe qui la nomme le Pérou des Grecs est assez prouvé par l'expérience” (Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne, par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt, ou lettres adressées à Jules Griffith*, Paris, 1824, p. 361). Peru este un oraș în Bolivia, cu mine celebre de argint, situată la 3960 m. altitudine.

Dans cette situation si déchirante, l'unique idée qui nous console, ou, plutôt, le seul lien qui nous attache encore à nos cruels maîtres c'est la *conviction* de les voir ennemis de l'esclavage personnel et l'*assurance* que nous avons que, sous eux, tous ces actes arbitraires ne dérivent que d'un tissu de brigandages connivé (!) par le plus inconséquent et le plus dénaturé des gouvernements.

Or, si notre servitude person(n)elle, à l'instar des *ilotes lacédémoniens*, n'est pas encore proclamée et exécutée, Chrétiens de l'Europe, peuples généreux de l'Italie, de la France, magnanime et auguste Napoléon, souffrirez vous que sous vos yeux se consomme le plus grand des forfaits, et qu'à l'ombre de vos lauriers nous tombions dans le plus horrible des esclavages ? Aurez-vous le plaisir barbare de nous voir distribuer en vils troupeaux³², pour être vendus aux marchés, ou³³ devenir la récompense de quelque homicide ? Hélas ! Si votre âme sensible est le siège de grandes actions, si elle se révolte au moindre outrage fait à l'humanité, daignez tendre une main secourable aux plus malheureux des peuples !

Faites ce que nos lâches protecteurs devoient faire depuis longtemps pour eux-mêmes, et par honneur et par serment et par justice ; faites-nous, dis-je, dignes de votre amour et objet particulier de votre protection.

Que ce génie bienfaisant qui vous guide, que cette grandeur d'âme qui vous anime, que cette gloire qui vous environne vous résolve à prendre notre défense, et que la douce reconnaissance, que notre peuple vous consacrera, dans la postérité des siècles, pour l'avoir régénéré au rang d'une *nation libre et indépendante*, soit l'unique fleuron que la malignité de vos ennemis puisse à jamais vous envier !

Une nation, pour être appelée telle de nom et de fait, il faut qu'elle ait :

I^o. Indépendance de souveraineté ;

II°. Sagesse de gouvernement ;

III°. Moyens à s'y maintenir.

I.

L'indépendance de la souveraineté est si essentielle pour constituer une nation, que sans cette qualité elle cesse de l'être.

L'autorité législative et administrative comme ne relèveroit pas d'elle même, mais du caprice de celui à qui elle seroit affectée, il est clair que toute relation de tribut, d'honneur, d'hommage, de protection quelconque, ne sauroit être qu'un aveu implicite d'une autorité qu'on n'a pas.

Dans notre cas particulier, il est à désirer :

I^o que les deux provinces actuelles de Moldavie et de Valachie ne fissent qu'une seule souveraineté, ou sous l'ancienne dénomination de *Daciè*, ou sous la plus moderne de *Grande Valachie*, comme c'étoit avant la séparation de deux états.

Il paroît que la nature a tout fait pour réunir ces deux principautés en *une seule*. Mer, montagnes, rivières, forteresses, de tous côtés nous séparent des étrangers ; au dedans l'égalité des lois³⁴, l'identité de la langue, la conformité des caractères et l'uniformité de la topographie, tout contribue à nous lier ensemble.

³² *Cauchan* (Căușani), *Doubassar* (Dubasari) et *Nikolayewka* ont été peuplées avec de familles enlevées de nos frontières.

³³ On sait de quelles espèces d'âmes = *dousz* — les souverains de Russie récompensent ses (!) affidés et officieux serviteurs. (Duh = suflét (rusește, N.E.)).

³⁴ Par une dissertation raisonnée, qui sortira dans peu à la tête d'un dictionnaire moldave, on prouve évidemment qu'après la *langue italienne*, la *moldave* ou *valaque* est la plus proche de la latine parmi toutes les vivantes.

La population actuelle de deux principautés est de six cents mille âmes³⁵, tel est du moins leur cadastre civil. Ainsi, tous ceux qui s'obstineront à vouloir la disjonction de deux états n'agiront qu'en raison inverse de nos vrais intérêts. Puisqu'ils nous donneront par là une existence politique très éphémère, qui par sa mesquinerie ne soutiendrait le moindre choc d'un coup d'autorité.

Il faudroit connoître au juste la bonté du climat, la fertilité du sol, l'abondance de tout ce que l'homme peut souhaiter, pour évaluer de quel degré de population est susceptible une étendue de 160 lieux (lieues) d'Allemagne, sous un gouvernement heureux.

Il est à désirer :

- 2° — que cette souveraineté, déterminée de la sorte, ne dépendît, sous quelque titre que ce fût, que d'elle même. Autrement, toute espèce de protection qu'on lui donnera, hormis une garantie formelle des Puissances, empirera toujours sa condition.

Qui ne connoit les vues perfides de nos voisins sans foi et sans loi, leur astuce à nous diviser, leur artifice à nous surprendre, pour détester toute liaison et toute communication avec eux ?

Il n'y a que le désintéressement généreux de celui qui guide les destinées des empires en Europe, qui peut mériter notre pleine confiance, pour avoir tout à espérer et rien à craindre !

II.

Sagesse de gouvernement ne peut jamais exister où celui qui est revêtu de l'autorité publique ne sçait ni guider les affaires, ni les animer de vigueur par une impulsion vivifiante. Ainsi les qualités du *cœur* et de l'*âme* sont de la plus grande nécessité pour tout homme qui veut fonder un royaume de paix et de bonheur.

Venant à notre cas particulier, pour avoir un gouvernement sage dans la nouvelle principauté il faut :

- 1°. que le souverain, qu'on nous accordera, soit un prince *françois* ou *italien*. Il n'y a qu'eux par connoissance de cause qui soient en état de fixer et régler notre sort. Ils ont toujours assez de vertu pour savoir tempérer au juste, dans les rencontres, la bonté avec la justice, et rarement ils manquent de connoissance(s) solides pour distinguer les vrais-à-propos des moyens applicables au but.

Cette mesure est de la dernière importance, et si on ne l'adopte pas on agira toujours en sens contraire du but qu'on voudra atteindre. Généralement, les princes de nos pays sont imbus d'idées fausses et singulières, habitués de (dès) l'enfance à des manières turques, violentes, etc. Ils nous laisseroient tout le levain des anciens abus ou préjugés, sans nous régaler tout au plus que d'une modification extravagante, directement opposée à un *régime createur*, dont nous avons besoin.

De l'autre côté, par les liaisons qu'ils entretiennent avec les cours voisines, ils nous mettroient dans des embarras continuels, dont l'issue n'est pas difficile à expliquer.

Les Allemands sont aussi bien loin d'un gouvernement établi sur l'honneur et l'amour des peuples. Car chez eux tout est basé sur un pouvoir arbitraire, qui donne plus à l'obéissance qu'au droit de représentation.

³⁵ Les excursions des Tatars, les guerres fréquentes, les émigrations partielles, les ravages et la peste ne laissent aucun doute sur ce calcul sur une surface de 160 lieues d'Allemagne. (In fapt, cifra dată nu corespunde realității și vrea cel mult să arate căpii de familie imposabili — *Em. V.*).

Par là, sans nous relever du côté de l'esprit, ils nous apporteroient tout le vicieux de leurs mesures oppressives, avec cet amalgame bizzare d'usages qui nous dénatureroient jusqu'aux élémens primordiaux de notre composition.

Le méthodisme compassé de leurs manières nous a toujours indigné[s], surtout par ce ton impérieux avec lequel ils s'étoient pris à nous faire parler une langue insonore et barryton(n)e comme eux.

Cependant, avec tous leurs défauts, ils sont toujours à préférer, pour le bien être supportable d'une nation, aux aquillon(n)aires du Pôle.

Ceux-ci méritent d'être oubliés à tout égard, et on fera toujours bien de les circonscrire dans leurs limites, avec les pauvres douceurs de leur chétive existence, sans jamais les étendre davantage.

Le plus vilain moldave payera tout, pour être ce qu'il est sous un prince quelconque, tributaire de la Porte, plutôt que devenir sujet de la Russie.

La belle et fertile Tauride, jadis peuplée sous les Tatars par quelque centaines de milliers d'habitans, aujourd'hui n'est qu'une crapaudière d'insectes et de locustes.

Tel est le sort qui nous attend sous eux !

Ce seroit le comble de l'indignité, <qu'>après nous avoir préservés libres quelques siècles sous les Turcs, avec un simulacre d'existence politique, nous dussions enfin devenir partage d'une nation ³⁶ qui ne s'alimente que de concussions et de rapines ! Hélas ! ne permettez jamais, ô grand Napoléon, que nous atteignons à ce degré de malheur ! Si nous ne sommes pas assez heureux pour mériter votre bonté — notre indépendance ³⁷ —, employez-la du moins afin que nous ne cessions pas d'être ce que nous sommes !

Jusqu'aujourd'hui nos êtres malheureux sont encore un objet d'envie pour les sujets russes ³⁸ ; peut-on ainsi espérer que ceux-ci nous donnent un gouvernement bon, juste et stable, s'ils n'en ont pas un pour eux-mêmes ?

De cette considération il résulte que notre bonheur national sera toujours précaire, si le prince qui doit nous régénérer ne sera <n'est> pas un *Italien* ou un *François*.

Chez eux, les lumières de la législation, les sentimens d'honneur, de probité dans l'éducation, sont excellens. Ils sont seuls en Europe qui aient un gouvernement doux, paisible et paternel, sans presque le faire sentir. Ennemis de tout système oppressif, ils relèvent plus les facultés de l'âme et ménagent mieux les inconvéniens de l'humanité. Enfin, sous eux, on vit et on se sent homme par élection et non par contorsion.

Si jamais, quinze à vingt mille personnes, remplies de ces idées heureuses, venoient s'établir parmi nous, ils <elles> nous emmeneroient <=amèneraient> un changement des plus extraordinaires, et pour le civil(!) et pour le moral.

D'abord ils fixeroient notre incertitude par une Constitution adaptée à notre goût, et ils nous régiront par une organisation administrative encore plus utile. Enfin tous leurs efforts, secondés par l'affinité de la langue, par l'homogénéité des manières aisées, prévenantes et spirituelles, qu'ils y trouveroient, nous inspireroient une activité singulière en le chemin de la gloire.

³⁶ Dans la dernière guerre, les armées russes ont vécu pendant quatre ans d'extorsions, sans donner un sou à personne. Tous les moldaves qui battent le pavé de Pétersbourg sont créanciers du prince Potemkim.

³⁷ Au moins en tout cas désespéré, si nous pouvions obtenir un prince héréditaire, inamovible, nous gagnerions que le pillage que feroit le père enrichiroit le fils, et nous ne serions <pas> chaque deux ans da capo à réhabiliter (!) les gueux de Constantinople.

³⁸ On sait que le gouvernement de Russie, pour éviter l'émigration de ses sujets en notre pays, a dû établir une lisière de cent cinquante verstes large, où les habitans étoient affranchis de quelques impôts et tout-à-fait de la recrutement.

Afin que ce gouvernement sage, introduit de la sorte, soit immuable, il faut 2° que le prince qui viendra nous régir soit absolument catholique, avec toute sa suite.

Jamais aucun autre cathéchisme ne pourra mieux éclairer les idées morales d'une nation, ni plus étendre ou consolider ses ressorts civils et politiques, que celui de cette religion.

Le nombre des Catholiques dans les deux provinces est porté à soixante mille, et jouissent jusqu'à nos jours, par la protection de la ci-devant Pologne, d'une parfaite liberté.

Tous les autres sont de communion grecque ou protestante. Malheureusement, chez ceux-ci tous (1) la corruption des mœurs est extrême, et l'ignorance crasse sur les devoirs les plus sacrés, dans (=chez) les prêtres même(s) (est) universelle.

Il n'y a qu'une religion sainte, remplie de lumières et de vertus, comme la catholique, qui soit en état de réformer tout-à-fait cette horrible dépravation des principes moraux.

Quand ce ne fut qu'à ce titre précieux, il est de toute sagesse et de toute nécessité que cette religion devienne base fondamentale du gouvernement, d'autant plus que c'est elle seule qui peut à sont tour lui donner une nouvelle consistance, soit en faisant exercer dans le peuple les vraies vertus chrétiennes et sociales, soit en extirpant les préjugés inspirés par un fantôme religieux d'apparences extérieures.

Sans cette pierre angulaire, le grand édifice de notre régénération sera toujours incertain, et nous ne deviendrons jamais ni grands, ni bons, soit pour nous, soit pour les autres. Puisque nous manquerons toujours du grand soutien qui doit véritablement animer la probité, l'honneur et la justice d'une nation.

Enfin, si la religion catholique a su dissiper la férocité des mœurs, la féodalité des terres, et relever la dignité de l'homme à l'indépendance, par les sentimens d'un dieu bon et vengeur, de façon que, où elle ne triomphe pas, ces qualités ne s'y trouvent pas, il faut bien que nous nous tenions à cette seule étoile heureuse, pour être dirigés à faire autant dans les contrées où la frénésie de toutes les extravagances religieuses et politiques est à l'excès.

C'est à ce lien que la Russie doit tous ces avantages constants sur les Turcs, et c'est avec ce même lien, fortifié par des idées majeures, qu'un prince pourra se soutenir et toujours les contrecarrer.

III.

Moyens pour nous maintenir ne manqueront jamais, une fois que la *réunion de deux principautés en une indépendante, l'établissement d'un souverain italien ou françois*, soutenu par l'exercice de la religion catholique, seront consolidés.

Au contraire, toutes ces dispositions nous donneront toujours un ensemble de moyens très vigoureux contre toute entreprise.

Cependant, celui qui nous rendroit plus terribles, ou plutôt le grand moyen qui nous mettroit hors de toute atteinte, seroit de nous constituer en un état imposant de force militaire.

La liberté individuelle qui règne dans le pays seconderoit ³⁹ beaucoup cette mesure, le nouvel ordre de choses multiplieroit les efforts. et le grand nombre de forteresses à garder nous en feroit une nécessité absolue.

³⁹ Dans la dernière guerre, les deux provinces ont donné aux armées austro-russes 18.000 hommes équipés et entretenus à ses (1) propres frais. Ce qu'il y a de mieux dans la cavalerie russe légère est un reste de ce corps.

Tout le monde connoît quelles ressources immenses peut présenter ce pays en pareil cas.

Or, pour être convaincu du grand intérêt que les Puissances auroient à nous soutenir au rang d'une nation forte et bien gouvernée, il suffit <de> connoître que les deux provinces se trouvent par leur position au milieu des peuples les plus terribles pour l'Europe : la bonté du sol les invite, les ressources qu'ils trouvent les augmentent, et la facilité du pillage les enhardit.

Donc, ce pays, et comme *rendez-vous* de tous ces rams de brigands, fléaux de la terre, et comme *passage*⁴⁰ immanquable de tous les ambitieux, qui ont en vue la *Grèce* ou l'*Italie*, doit être établi un pays de force, de terreur, capable, par son énergie imposante, non seulement de traverser leurs tentatives, mais encore de les anéantir.

Si les empereurs des siècles passées avoient eu cette prévoyance, jamais l'Europe n'auroit <été> abruti(e) sous le fer des barbares.

Le passé devoit bien nous éclairer sur le présent.

L'omne malum ab aquilone ne s'est pas encore démenti ; même de nos jours, si l'Europe a paru trembler un instant, certainement elle n'a tremblé que par nos provinces. On est persuadé que les événemens effroyables qui s'y préparent peuvent encore ressortir à commune désolation. On sçait trop que ce pays est le côté faible de l'Europe, pour l'entamer avec succès, et le grand chemin pour la dévaster.

Ce fait seul nous donne la conviction que si l'on ne nous élève pas à un état de force, de vigueur, assez puissant, pour devenir une barrière redoutable entre le nord et le midi, les provinces de l'Europe auront encore de quoi craindre, et elles ne seront jamais en mesure contre les entreprises forcénées de toutes ces bandes fanatiques de superstitieux qui, dans la fureur aveugle de leur rage, mettront bien des contrées à feu et à sang.

★

Tel est l'abrégé de nos malheurs passés et présents, et tels sont les moyens uniques à les détourner.

Du reste, privés de toute ressource, accablés de misères, pillés, pressurés de tout côté, nous sommes incapables d'un effort quelconque. Nous ne pouvons que nous jeter entre les bras de cet être extraordinaire, que le ciel paroît avoir formé pour l'admiration des siècles et le salut des nations.

Votre puissance, ô incomparable Empereur des François, est sans bornes, votre générosité sans exemple ! Si vous parlez, notre indépendance sera proclamée ! Si vous désirez, notre bonheur sera assuré ! Aurons-nous l'infortune d'être sous vos auspices plus malheureux que vos propres ennemis ? Ne dédaignez pas les hommages sincères qu'un peuple affligé vous offre, mais rassurez la confiance, qu'ils placent en vos vertus, avec cette bonté, qui est gage de l'amour !

Puissions-nous, en vous implorant pour notre souverain protecteur, toujours vous admirer plus *grand par bonté* que par *puissance* !

Voici, ô auguste Napoléon, ce que les infortunés catholiques de deux provinces osent respectueusement vous exposer par ma bouche, avec le plus profond désir d'être exaucés !

⁴⁰ C'est un fait que, depuis *Cracovie* jusqu'en Valachie, les monts Carpatiens font une chaîne insurmontable, soit par les rochers impraticables, soit par manque de vivres et de pâturages, soit par d'autres difficultés locales, à tous ceux qui ont voulu passer en Europe. Leurs conquêtes n'ont été heureuses que par la Moldavie, etc. Dans la dernière lutte, les Russes n'ont voulu imposer aux François d'Italie que par la Valachie.

Si jamais les larmes de douleur qu'ils versent depuis quelques siècles peuvent quelque chose sur la sensibilité de votre cœur, veuillez bien gracieusement les essuyer, à la gloire de l'infortune et au triomphe de leurs soupirs !

Vous serez, après Dieu, l'unique objet de leurs bénédictions et l'idole chérie de la plus tendre reconnaissance⁴¹.

⁴¹ Archives Nationales, Paris, AF IV, 1688, pièce 46, dossier 5. Manuscrisul are 19 file de coala mare, din care 17 scrise, pe jumătatea din dreapta filei, iar pe jumătatea din stînga sînt notele. Foaia de titlu: „Moldavie, Valachie, Octobre 1807”, e scrisă de altă mină. Originalul, fără nici o semnătură, prezintă numeroase ștersături, îndreptări și cuvinte adăugate deasupra rîndului; pare un concept. Am corectat pe alocuri ortografia, prin adăugarea (sau înlăturarea) accentelor, a consoanelor duble, a lui y în loc de i: Transylvanie (în text Transilvanie). Următoarele corectări au fost introduse direct în text, fără altă specificare: propriétaires (în text: proprietares); invétérée (în text: invertérée); cérémonial (în text: cérémoniel); fantôme (în text: phantôme); frénésie (în text: phrénésie); 18 000 hommes (în text: m/18 h); dénomination (în text: domination).

În Arhiva Ministerului Afacerilor Straine din Paris, *Correspondance politique, Turquie*, vol. 215, f. 279, există o nota a misionarului catolic Barbieri da Bologna, datată Milano, 22 octombrie 1807, cuprinzînd numarul catolicilor, al bisericilor și al misionarilor din Moldova. Iar Reinhard trimite, la 20 august 1806, un raport asupra catolicilor din Moldova și preoții lor (R. Rosetti, *Arhiva senatorilor*, vol. 1, p. 62—63).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

MEDIAEVAL ACADEMY OF AMERICA și problemele actuale ale medievisticii americane

Medievistica americană contemporană reprezintă în contextul istoriografic occidental un fenomen de o indiscutabilă originalitate. Emanciparea ei de sub influența autorităților Lumii Vechi a progresat rapid, începînd cu al 3-lea deceniu al veacului nostru¹, iar întemeierea Academiei medievale americane, la sfîrșitul anului 1925 — cu țelul de a „îndruma, încuraja, promova și stimula publicațiile și studierea monumentelor medievale, literaturii, limbilor, artelor, arheologiei, istoriei, filozofiei, științei, vieții și tuturor celorlalte aspecte ale civilizației evului mediu” —, a avut în primul rînd sensul unei coordonări pe plan național a eforturilor medievistilor americani. În urma strădaniilor colective au fost înființate institute de cercetări medievale, iar specialiști în istoria europeană și societăți savante, aflate, în majoritatea cazurilor, încă de la început sub egida Academiei, au început editarea unor publicații periodice consacrate exclusiv studiului civilizației veacului de mijloc.

La îndemnul neobositului animator care a fost Ch. H. Haskins, Mediaeval Academy a inițiat, în colaborare cu alte instituții științifice, publicarea unei serii de monografii referitoare la diversele aspecte prezentate de cultura și civilizația evului mediu (1930), a unor culegeri de studii și documente (1935), ca și a unor numeroase lucrări privind relațiile anglo-papale (1939), instituțiile administrative ale guvernămintului britanic în secolul al XIV-lea sau comentariile lui Averroes la Aristotel².

După război, cercetările de medievistică au luat un nou avînt, de data aceasta nu numai în vechile centre universitare din Noua Anglie și de pe coasta de vest, dar și în

¹ Semnalăm aici recenta apariție a unor lucrări asupra medievisticii americane: H. R. Guggisberg, *Das europäische Mittelalter im amerikanischen Geschichtsdenken des XIX -und des früher XX Jahrhunderts*, Basel-Stuttgart, 1963, și R. S. Lopez, K. Reinhardt, W. Waite, M. Duran, *Il medio evo negli Stati Uniti* („Studi medievale”, seria a III-a, 1962, nr. 3, p. 677-705).

² Aceste serii apar în continuare și astăzi. În prezent, Mediaeval Academy conduce lucrări arheologice în Europa (la St. Denis și Cluny).

universitățile din preerie³. Totodată, au fost stabilite contacte și apoi legături din ce în ce mai strânse cu medievistii canadieni⁴, fiind reînnoite relațiile cu reprezentanții istoriografiei britanice, prin întâlniri și discuții periodice. Numărînd în rîndurile sale personalități ilustre din America și Europa, Mediaeval Academy a dobîndit astăzi o autoritate deosebită și un prestigiu incontestabil.

Examinînd activitatea desfășurată în sinul acestui palladium al medievisticii americane, vom afla, pe lîngă unele tendințe generale comune întregii istoriografii postbelice din Statele Unite, și unele particularități care-i asigură o situație specială în complexul istoriografic occidental.

Una dintre caracteristicile cele mai pregnante ale medievisticii de peste ocean este, după cît se pare, efortul de a se delimita cu orice preț de cercetările europene mai vechi și mai noi, fără a-și refuza însă, în același timp, rolul de mentor al științei de pe vechiul continent. Vom constata astfel că, în studiile publicate de Mediaeval Academy, istoriografia europeană dinainte de război, atunci cînd nu este ocolită, apare numai ca *nomen odiosum*. Tentați de a arunca, poate prea repede, peste bord rezultatele cercetărilor anterioare într-o problemă sau alta, medievistii americani nu se consacră decît sporadic analizei lucrărilor istoriografice mai vechi, iar rarele studii de istorie a istoriografiei au un caracter vădit negativist⁵. Această atitudine iconoclastă din compartimentul medievistic al istoriografiei americane, istoriografie care, în genere, se revendică vehement de tradiția cercetărilor occidentale, își are, fără îndoială, cauzele sale. Una dintre acestea este tendința de a evita încadrarea într-o *well-established school*. Astfel, ceea ce reproșează în primul rînd savanții americani predecesorilor lor este tocmai apartenența la școli istorice „tradiționale”, pentru cercetătorul american, însăși definirea concepțiilor personale în raport cu cele ale unui grup mai larg constituind o acuză infamantă.

Vom putea constata însă că obiectul criticii americane îl constituie mai degrabă istoricii de orientare democratică decît un Taylor sau un Huizinga, ale căror concepții, astăzi „tradiționale” totuși, domină întreaga medievistică americană; de aceea nu rareori vom găsi în paginile revistei „Speculum” considerații în genul lui Taylor sau Laistner⁶ asupra

³ Primul Congres al medievistilor din Middle West a avut loc în 1962. La sfîrșitul anului trecut, urmînd exemplul oferit de Notre Dame U., Nebraska University a început să publice *Studies in Mediaeval and Renaissance History*.

⁴ Institutul pontifical de studii medievale a provocat, începînd din 1939, în publicația sa *Mediaeval Studies*, o confruntare a istoriografiilor anglo-saxone. În 1963, a fost înființat la Toronto, sub direcția unui membru al Academiei medievale, un Graduate Center for Mediaeval Studies (instituții similare ființează pe lîngă universitățile americane încă din 1956).

⁵ S. R. Packard, *Caveat Magister: Reflections on the Life and Work of Charles Petit Dutaillis* („Speculum”, 1959, nr. 34, p. 163—178) și M. Hastings, *High History or Hack History: England in the Later Middle Ages* („Speculum”, 1961, nr. 36, p. 225—253). „Un savant occidental — crede M. Hastings — trebuie să se apropie de izvoarele sale... fără a da răspunsuri determinate tradițional sau ideologic” (p. 239); cf. C. V. Woodward, *The Age of Reinterpretation* („American Historical Review”, 1960—1961, nr. 66, p. 1—19).

⁶ H. O. Taylor, *The Classical Heritage of the Middle Ages*, ed. a 7-a, New York, 1957 (ed. 1, 1901); idem, *The Mediaeval Mind: A History of the Development of Thought and Emotion in the Middle Ages*, ed. a 4-a, 2 vol., Cambridge, Mass, 1959; M. L. W. Laistner, *Thought and Letters in Western Europe (500—900)*, ed. a 2-a, London, 1957 (ed. 1, 1931). Comp. astfel R. S. Lopez, *Mohammed and Charlemagne: A Revision* („Speculum”, 1943, nr. 18, p. 14—38) și idem, *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962, *passim*; cf. G. Cuttino, *Historical Revision: The Causes of the Hundred Years War* („Speculum”, 1956, nr. 31, p. 463—477) și A. R. Lewis, *The Closing of the Mediaeval Frontier (1250—1350)* („Speculum”, 1958, nr. 33, p. 475—483).

spiritului etic germanic sau idealului estetic creștin; fraza lui Taylor „*men use what they have need of*”, exprimă, credem, cel mai bine criteriul acestei discriminări. Cauza acestei declarații de independență mai poate fi aflată și în dorința cercetătorului american de a evidenția înrudirea-i spirituală, ca membru al unei „societăți occidentale”, cu civilizația evului mediu⁷. Faptul în sine poate părea greu de înțeles și mulți medievaliști europeni, deși au remarcat simpatia acuzată de către colegii lor de peste Atlantic pentru scolastica sau misticismul evului mediu, nu au crezut că poate fi vorba de altceva decât de o pasiune exagerată, dar în definitiv explicabilă, a cercetătorului pentru obiectul studiului său. Este aert însă că articolele consacrate misticii medievale și scolasticii, istoriei dreptului canonic și papalității, afit de frecvent întâlnite în paginile revistelor americane de cultură medievală⁸, reprezintă în mare măsură un rezultat al efortului de a stabili analogii și chiar identități între fenomenele spirituale ale lumii medievale și cele ale Americii de azi, iar țelul mărturisit al acestor strădanii este găsirea unor precedente venerabile pentru instituțiile contemporane, aflind pe această cale, în veacurile trecute, și soluția unor probleme actuale⁹. Nostalgia pentru climatul medieval de violentă constrângere materială și spirituală, ca și admirația pentru epoca unor îngrădiri civile și politice absolute în numele unor idealuri brutale, dogmatizate primitiv și tranșant, a reprezentat întotdeauna o caracteristică a celor dornici să-și descopere o descendență ideologică în stare de a justifica într-un fel ruperea de orice idealuri democratice; ne credem de aceea îndreptățiți în a considera atitudinea admirativă a acestor istorici pentru veacul de mijloc ca o expresie pe plan științific a năzuințelor păturilor retrograde ale societății americane contemporane. Încă în 1941, C. H. Mc Ilwain, într-o cuvîntare ținută la Princeton, releva importanța reconsiderării culturii medievale prin reliefarea acelor aspecte „pozitive” care puteau fi întâlnite și în lumea modernă¹⁰. Unsprezece ani mai târziu, cu ocazia unui dineu comun al Asociației

⁷ M. Hastings (*op. cit.*, p. 246) sublinia: „Un respect deosebit pentru gîndirea și spiritul evului mediu, lucru cu neputință de aflat la istoricii secolului al XIX-lea, reprezintă un element comun tuturor lucrărilor de istorie culturală a evului mediu tirziu publicate în ultimii douăzeci de ani”. Cf. E. H. Wilkins, *On the Evolution of Petrarch's Letter to Posterity* („Speculum”, 1964, nr. 39, p. 304—321) și H. O. Taylor, *The Classical Heritage of the Middle Ages*, p. 48 passim.

⁸ Absența, cu unele excepții, a articolelor de istorie scolastică din tabla de materii a ultimelor cinci volume din „Speculum” este compensată prin subordonarea tuturor concepțiilor estetice care au determinat evoluția artei medievale teologiei scolastice: W. G. Waite, *Johannes de Garlandia, Poet and Musician* („Speculum”, 1960, nr. 35, p. 179—195); R. W. Ackermann, *The Debate of the Body and the Soul and Parrochial Christianity* („Speculum”, 1962, nr. 35, p. 541—545); A. David, *The Hero of the Troilus* (ibidem, p. 566—581); D. R. Howard, *Structure and Symmetry in Sir Gawain* („Speculum”, 1964, nr. 39, p. 425—433); H. M. Morgan, *High Fraud: Paradox and Double-Plot in the English Shepherd's Plays* (ibidem, p. 676—689); cf. M. F. Bukofzer, *Speculative Thinking in Mediaeval Music* („Speculum”, 1942, nr. 17, p. 165—180); P. Mraczkowski, *Mediaeval Art and Aesthetics in the Canterbury Tales* („Speculum”, 1958, nr. 33, p. 204—221). Aceste concepții au fost combătute cu multă vigoare la al doilea Congres al medievaliștilor din Middle West (1963) de către T. L. R. Shelby din St. Louis (vezi *The Role of the Master Mason in the Mediaeval English Building*, „Speculum”, 1964, nr. 39, p. 389 nota).

⁹ E. N. Johnson sublinia, astfel, acum mai bine de un deceniu, „necesitatea” considerării „umanismului creștin” și a tradiției culturale a occidentului medieval „ca un întreg”, sugerînd mai departe: „Dacă medievaliștii... ar putea elabora o nouă interpretare a istoriei creștinismului și a bisericii sale, istorie asupra căreia să fie cu toții de acord... s-ar aduce pe această cale o contribuție prețioasă la armonizarea vieții americane (*American Mediaevalists and Today*, „Speculum”, 1953, nr. 28, p. 853).

¹⁰ *Mediaeval Institutions in the Modern World* („Speculum”, 1941, nr. 16, p. 275—283).

istoricilor americani și al Academiei Medievale, un profesor din Lincoln se pronunța, mai explicit încă, „pentru scrierea din nou a istoriei medievale și adaptarea ei necesităților democrației americane”¹¹. Această tendință, departe de a se atenua, pare, dimpotrivă, a se fi accentuat în ultima vreme și, oricât de curios ar parea acest lucru unui istoric marxist, moștenirea nemijlocită, direct din evul mediu, a unor instituții și concepții este socotită de mulți medievaliști americani ca definitiv demonstrată¹².

De asemenea, paralel cu înclinarea vădită spre estomparea trăsăturilor specifice Renașterii din secolele XIV—XVI (P. O. Kristeller) și definirea ei ca o perioadă de criză și decadență (H. Baron), devine tot mai generală exagerarea părților pozitive ale culturii feudale din secolele X—XIII, introducându-se implicit ideea unui flux continuu al acelorași valori universale de la Carol cel Mare la Carol Quintul, ca o replică modernă la *Eseul* voltairian. Astfel, în lucrarea sa din 1928, *The Renaissance of the XIIth Century*, cel de-al doilea președinte al Academiei Medievale definea civilizația veacului al XII-lea ca „mai semnificativă” și reprezentând „o schimbare mai fundamentală” decât Renașterea secolelor XIV—XV. Teoria lui Haskins, reluată de U. T. Holmes în *The Idea of a XIIth Century Renaissance*¹³ și dezvoltată de R. S. Lopez pentru secolul al X-lea¹⁴, a căpătat curînd o largă răspîndire. Numeroși istorici ai culturii medievale s-au pronunțat pentru acceptarea „Renașterii secolului al XII-lea” și chiar pentru cea a veacurilor X—XI¹⁵. Adoptată cu entuziasm de influentul Laistner¹⁶, ideea lui Haskins a devenit, nu numai în Statele Unite, ci și pe continentul nostru, o adevărată dogmă pentru cercetătorii istoriei medievale¹⁷. Rezultatul a fost că limitele cronologice tradiționale au devenit pentru mulți incomode și pot fi auzite voci care cer abolirea hotarelor unui ev ce nu mai este mediu¹⁸.

¹¹ „Voi merge chiar mai departe — continuă istoricul din Nebraska — și voi spune că ea va trebui să se adapteze necesităților întregii istoriografii a Apusului în efortul ei de a întemeia o credință și de a conduce lumea spre această credință” (E. N. Johnson, *op. cit.*, p. 853).

¹² R. Ulich, *The Education of Nations: A Comparison in Historical Perspective*, Cambridge, Mass., 1962, p. V; W. H. Mc Neill, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago-Londra, 1963, p. 558—559. Zelul stabilirii unei legături imediate între evul mediu și obiceiurile yankee duce uneori la exagerări vădite. Astfel, după cum ne încredințează un delegat francez la sesiunea Academiei Medievale din aprilie 1964, „le titre de la communication de M. Lynn T. White, directeur du Center for Mediaeval and Renaissance Studies de l'Université de Californie à Los Angeles, faisait sourire tout le monde: L'héritage du Moyen Age dans l'Ouest [Sauvage] américain (*The Legacy of the Middle Ages in the American Wild West*). Pe lista testamentară, așa cum ne-o transmite martorul citat, figurează cele mai variate obiecte. „Tel est le cas... du pistolet (sic!) et du whisky, entre autres” (R. Sanfaçon, *Compte rendu*, în „Cahiers de Civilisations Médiévales”, 1964, nr. 7, p. 208—209). Cu aceeași ocazie, cunoscutul istoric californian, dezvoltînd unele considerații asupra administrației medievale, credea că poate observa o similitudine între sistemul american de guvernare și cel medieval.

¹³ „Speculum”, 1951, nr. 26, p. 635—642.

¹⁴ *Still Another Renaissance?* („American Historical Review”, 1951—1952, nr. 57, p. 1—21).

¹⁵ *Symposium on the Xth Century* („Mediaevalia et Humanistica”, 1955, nr. 9, p. 3—29).

¹⁶ M. L. W. Laistner, *Thought and Letters in Western Europe (500—900)*, p. 387—388.

¹⁷ Cf. R. S. Lopez, *The Tenth Century: How Dark the Dark Ages?*, New York, 1959, p. 1—58. Începînd din 1958, Universitatea din Poitiers a inițiat publicarea unor „Cahiers de Civilisations médiévales”, în care savanți cu renume urmăresc evoluția acestei „renașteri” de la sfîrșitul evului mediu timpuriu.

¹⁸ B. C. Shafer, *Report* („Am. Hist. Rev.”, 1962—1963, nr. 68, p. 889); cf. H. S. Hughes, *The Historian and the Social Scientist* („American Historical Review”, 1960—1961, nr. 66, p. 20—46).

Nu este mai puțin adevărat însă ca în Statele Unite reinterpretarea istoriei medievale se lasă încă așteptată. E drept, lucrările de vulgarizare sociologică a istoriei veacului mijlociu sînt numeroase dincolo de Atlantic; ba chiar atît de numeroase, încît acum cîțiva ani editorii revistei „Speculum” hotărîseră să recenzeze cîte 10 din aceste publicații într-o singură notă. Lucrările științifice însă asupra evului mediu în ansamblu rămîn rare, și istoricii americani le simt cît se poate de acut lipsa. Observațiile lor în legătură cu acest fenomen prezintă, fără îndoială, interes. Astfel, după opinia reputatului medievist M. Hastings, „încercînd să răspundă tuturor problemelor specifice societății moderne”, istoricii americani au dat „o mulțime de răspunsuri fragmentare și adesea contradictorii, care au dus la distrugerea... generalizărilor tradiționale, dar n-au stabilit încă un nou cadru general”¹⁹.

Mai mult decît atît, diverși istorici, reproșînd confrăților ezitarile nejustificate în generalizarea fenomenelor studiate, preconizează ca o soluție revenirea la concepția unei legitații istorice²⁰, fapt ce demonstrează, credem, îndeajuns intensitatea frământărilor din sinul istoriografiei americane.

Un alt fenomen specific istoriografiei americane este rezonanța deosebită în siml medievistilor a problemei definirii istoricului și rezultatelor sociale ale muncii sale²¹. Accentul pus pe elucidarea unor chestiuni legate de condiția învățatului și eficiența învățămîntului medieval²² constituie, în chip evident, un ecou al acestei stări de spirit, generala în istoriografia nord-americană.

Desigur, țelurile „campaniei de educație națională” anunțate de vreun Talthebios al congresului rămîn, dacă nu pentru alții, măcar pentru istoricul căruia i se adresează, apeluri stăruitoare de a se înregimenta sub stîndardul „tradiției occidentului”, destul de vagi; cu toate acestea, sînt numeroși acei medieviști care abandonează cercetările pentru a se în-

¹⁹ *High History or Hack History* („Speculum”, 1961, nr. 36, p. 236).

²⁰ H. S. Hughes, *op. cit.*; cf. F. H. Knight, *Philosophy and History* („Journal of the History of Ideas”, 1964, nr. 25, p. 587—598; B. J. Loewenberg și E. M. Hunt, *History and Related Studies* („American Historical Association's Guide to Historical Literature”, New York, 1963, p. 2—3).

²¹ E. N. Johnson, *op. cit.*, p. 854: „O problema majoră este cea a neputinței civilizației noastre de a transmite tuturor celor capabili de a o asimila o apreciere unică asupra ideilor și valorilor umane pe care se întemeiază societatea noastră”. Desigur, „medievistul american are o situație deosebită, care-i îngăduie să ajute la rezolvarea grelelor probleme ale zilei de azi”, dar „dacă nu vom face tot ce ne stă în putere ca cele mai bune tradiții ale noastre să fie comunicate tuturor celor care le pot asimila și nu vom putea să ne justificăm preocupările printr-o contribuție la soluționarea marilor probleme ale contemporaneității, vom fi părăsiți pentru un sistem sau niște oameni care fagăduiesc să facă ceea ce noi nu putem face”. Cf. H. Adolf, *The Christendom and Islam in the Middle Ages: New Light on Grail Stone and Hidden Host* („Speculum”, 1957, nr. 32, p. 103) și C. Brindenbaugh, *The Great Mutation* („American Historical Review”, 1962 1963, nr. 68, p. 315—333), R. L. Colie, *J. Huizinga and the Task of Cultural History*, ibidem, p. 607 sq. C. L. Gilb, *Should We Learn More About Ourselves?* („American Historical Review”, 1960—1961, nr. 66, p. 987—993, și W. J. Mc Gill jr., *Letter to Mr. B. C. Shafer* („American Historical Review”, 1961 1962, nr. 67, p. 586 587).

²² Dintre lucrările recente consacrate acestor probleme amintim: P. Kibre, *Scholarly Privileges in the Middle Ages*, Cambridge, 1962, și R. R. Mc Keon, *The Status of the University of Paris as a Parens Scientiarum* („Speculum”, 1964, nr. 39, p. 651 675). Acum doi ani, P. Riché a înfațișat, la rugămintea lui B. Wilkinson, Congresului de la Toronto părerile savanților francezi în comunicarea *L'éducation des laïcs au Moyen Age* (nepublicată). Începînd din 1953, Universitatea Notre Dame publică regulat *Texts and Studies in the History of Mediaeval Education*.

dreapta cu volume *best-seller* și scenarii de televiziune undeva spre marginile științei²³. Abdicarea de la principiile științifice facilitează implicit acestor *lapsi* sarcina pe care și-au asumat-o: aceea de a apăra cu armele istoriei o organizație socială perimată; în operele lor vom afla numeroase considerații dubioase, teze reacționare obtuze și agresiv exprimate, dar niciodată știința. Nu ei constituie însă obiectul atenției noastre în acest articol, ci lucrătorii științifici veritabili, care-și îndreaptă atenția către adevărata cercetare istorică, evitând stridența prezentismului sociologist²⁴.

Adesea, medievistii serioși desfașoară o activitate obscură, necunoscută multor confrăți, fără a-și vedea întotdeauna rasplătite strădaniile. Cauza nu o vom găsi însă în lipsa de sprijin a unor organizații particulare sau statale²⁵, ci chiar în caracterul cercetărilor multor savanți medieviști. Interesul acestui tip de medievist — „hard-headed humanist whose mind is a file cabinet filled with notes on little cards”, cum îl definea recent un profesor de la Rutgers — se concentrează timp de ani de zile asupra unui subiect minor și nesemnificativ, limitat la o specializare exclusivă. Parcurgând colecția pe ultimii ani ai revistei „Speculum”, vom putea remarca astfel abundența articolelor cu orizont restrâns, reduse la sfera unor preocupări cât se poate de înguste²⁶, fără a observa decât pe alocuri o timidă încercare de generalizare, realizată întotdeauna la modul dubitativ. Nu vom examina aceste articole, lista lor ar fi destul de lungă, vom reproduce însă opinia unui remarcabil specialist în literatura anglo-saxonă, profesorul R. D. Stevick de la West Indies College: „Istoriografia — declară domnia sa — pare să fi avansat destul de repede... [dar] numai catalogind și clasificând fapte și grupări de fapte a caror semnificație rămâne deschisă speculațiilor... Colecționarea faptelor produce, nu rezolvă probleme”²⁷. Redacția lui „Speculum” preferă de altfel să încurajeze publicarea studiilor de analiză, evitând îndeobște periculoasele interpretări de sinteză. În articolele din „Speculum” faptele sînt restituite, dar fenomenele nu sînt comentate; vrednică de numele pe care și l-a ales, revista Academiei Medievale oglîndește, nu luminează.

²³ Devenit un „soft-headed and woolly-minded humanist”, acest istoric declară pe tonul nemuritorului Babbitt: „În ceea ce mă privește, sînt de părere că cei ce se ocupă cu științele sociale și membrii societăților umanistice ar face mai bine dacă, în loc de a-și pierde timpul — „picking-out bones of the past” — ar da mai multă atenție însemnatelor îndatoriri pe care epoca noastră...” etc. („Speculum”, 1964, nr. 39, p. 585).

²⁴ „Some scholars meet to re-assess... culture and society... We disclaim any such ambition: it is a wholly disinterested interest that makes us revert to the past and evoke the dream of a dream” (H. Adolf, *op. cit.*, p. 103).

²⁵ Sprijinul federal a fost în repetate rânduri refuzat de istoricii americani datorită condițiilor puse (dreptul de control al unei comisii a congresului asupra cercetărilor lor, socotite de unii drept „creeping socialism” și „subversive ideas”). Cf. „Speculum”, 1963, nr. 38, p. 517; 1964, nr. 39, p. 580—586, și „American Historical Review”, 1963—1964, nr. 69, p. 288.

²⁶ E. N. Johnson, *op. cit.*, p. 844: „Răsfoind «Speculum», mi-am dat seama că n-am citit pîna acum decât prea puține articole din această revistă de reputație internațională; de altfel ma îndoiesc ca ceilalți membri ai Academiei s-au simțit vreodată ispițiți de a citi mai multe”.

²⁷ „Speculum”, 1962, nr. 37, p. 388. Cf. L. V. Woodward, *op. cit.*; W. K. Lamb, *The Archivist and the Historian* („American Historical Review”, 1962—1963, nr. 68, p. 385—391); *Am. Hist. Association's Guide*, p. 2, M. Hastings, *op. cit.*, p. 227; B. J. Whiting, *Report* („Speculum”, 1964, nr. 39, p. 582). B. C. Shafer, editor al revistei Asociației istoricilor americani, arată astfel că „o parte a cercetărilor și învățămîntului nostru nu este nici semnificativa, nici interesantă” (*Time for Action*, „American Historical Review”, 1963—1964, nr. 69, p. 288). Cf. A. Nevins, *Not Capulets, Not Montagus* („American Historical Review”, 1959—1960, nr. 65, p. 253—270).

În același timp, ne simțim obligați a corecta această imagine prin sublinierea rîvnei meritorii a multor savanți plini de zel, care adesea reușesc să lămurească probleme neglijate pînă azi de cercetători, acoperind lacune și eliminînd confuzii de care s-au făcut vinovați mulți iluștri predecesori. Astfel, chiar și istoricul care nu s-a ocupat niciodată în chip special cu cercetarea operei lui Petrarca²⁸ va rămîne impresionat de contribuția unui distins savant ca E. H. Wilkins, exeget emerit al operei celui mai însemnat poet-filozof din Trecento.

Remarcăm, totodată, în paginile lui „Speculum”, articole care marchează un pas înainte în interpretarea literaturii medievale. Originale și temeinic argumentate, ideile unor Eliason, O'Neil, Stevick și Campbell constituie, astfel, un fericit complement al teoriilor avansate de Lord și Brodeur asupra originilor și evoluției folclorului medieval²⁹. De asemenea, chiar dacă eroarea, destul de răspîdită în sinul cercetării americane, a raportării fenomenelor de cultură medievală numai la temperamentele intelectuale particulare ale compilatorilor, arhitecților sau muzicanților impresionează neplăcut pe un istoric de formație științifică, succese însemnate, cum ar fi identificarea unui autor sau precizarea unei tradiții manuscrise, trebuie luate în considerație.

Lipsește însă, ca și acum zece ani, cercetările asupra aspectelor într-adevăr însemnate ale economiei și relațiilor sociale din evul mediu³⁰. Articolele de istorie economică și socială nu sînt numeroase, iar colegiul redacțional sugerează îndeobște autorilor reducerea dimensiunilor acestor studii. Cele care reușesc să apară însă sînt întotdeauna lucrări care se impun, dacă nu printr-o interpretare nouă, măcar prin folosirea materialului inedit, în proporții uneori uimitoare³¹.

²⁸ Din cele 16 studii de literatura italiană publicate între 1960 și 1964 în „Speculum”, 15 sînt închinete marelui aretin. De asemenea, în seriile de monografii ale Academiei au apărut în aceeași perioadă două volume despre Petrarca.

²⁹ J. J. Campbell, *Oral Poetry in the Seafarer* („Speculum”, 1960, nr. 35, p. 87—96; W. A. O'Neil, *Another Look at Oral Poetry in the Seafarer* (ibidem, p. 596—600); R. D. Stevick, *The Oral-Formulaic Analysis of Old-English Verse* („Speculum”, 1962, nr. 37, p. 382—389); N. E. Eliason, *The Thyle and the Scop in Beowulf* („Speculum”, 1963, nr. 38, p. 267—284); cf. J. F. Benton, *The Court of Champagne as a Literary Center* („Speculum”, 1961, nr. 36, p. 551—591; D. R. Owen, *The Secular Inspiration of the Chanson de Roland* („Speculum”, 1962, nr. 37), și, mai ales, D. A. Ogilvy, *Mimi, Scurrae, Histriones. Entertainers of the Early Middle Ages* („Speculum”, 1963, nr. 38, p. 603—619).

³⁰ E. N. Johnson, *op. cit.*, p. 863: „Unde sînt oare cercetările asupra apariției paturilor muncitoare medievale, organizate sau nu? Unde sînt oare cercetările și sintezele privind extraordinarele lupte democratice din sinul orașelor medievale? E o tristă ironie că nu se da un raspuns”. Unicul articol privind originile unei mișcări populare (H. A. Miskimin, *The Last Act of Charles V: The Background of the Revolts of 1382*, în „Speculum” 38/1963, p. 433—442) reprezintă mai degrabă o contribuție la cunoașterea organizării administrative.

³¹ F. C. Lane, *Venetian Merchant Galleys 1300—1334: Private and Communal Operation* („Speculum”, 1963, nr. 38, p. 179—205); W. M. Bowsky, *The Impact of the Black Death upon Sienese Government and Society* („Speculum”, 1964, nr. 39, p. 1—34) etc. Semnalăm articolul lui D. Herlihy, *Church Property on the European Continent 701—1200* („Speculum”, 1961, nr. 36, p. 81—105). Utilizînd pîna la ultimul document accesibil cartulariile monastice din Spania, Franța, Germania, Țările de Jos și Italia, autorul a încercat să alcătuiască tablouri statistice pentru evoluția suprafeței stăpînite direct de comunitățile bisericesti de-a lungul unei jumătăți de mileniu. Tentativa temerară a savantului de la Bryn Mawr nu putea obține decît un succes relativ, căci indicații de genul „*a vado usque ad arborem magnam*” nu vor constitui niciodată un temei destul de sigur pentru a preciza suprafața unui domeniu. Cantitatea enormă de documente utilizate a îngăduit însă autorului să trateze în linii generale tendințele de evoluție ale suprafețelor domeniiale.

În paginile organului oficial al Academiei Medievale Americane, locul de frunte îl ocupa însă acele articole în care sînt studiate aspectele juridice ale celor mai diferite raporturi sociale: relații între cultivatori și posesori, cele din sînul clasei feudale, între rege și instituțiile reprezentative, între biserică și tron, între plebei și patriciat etc.³². Concepțiile juridice se afla în centrul atenției cercetătorilor și atunci cînd aceștia studiază istoria administrativă, interesul pentru aceasta latura a istoriei medievale înlocuind în ultima vreme pe cel pentru politica externă a statelor feudale. Aici însă trasaturile specifice istoriografiei americane sînt mai puțin pronunțate, iar pe alocuri dependența de tradiția istoriografică insulară e manifestă³³.

Spre deosebire de celelalte reviste americane de istorie medievală, revista „Speculum”, datorită profilului sau universal, se bucură de contribuția unor cercetători de frunte de pe întreg teritoriul Statelor Unite și din străinătate. Ceea ce are însă comun cu publicațiile de istorie a civilizației medievale din Indiana sau California este îndreptarea interesului colaboratorilor numai către anumite epoci și centre culturale. Am amintit mai sus de studiile asupra lui Petrarca; în domeniul literaturii engleze situația este asemănătoare, favoritul fiind Chaucer (poet din a cărui abundență opera nu credem, de altfel, să fi scăpat macar un singur vers atenției cercetătorilor). Literaturile europene sînt inegal reprezentate: celei germane, de pildă, îi sînt închinete numai două articole mediocre, studiile de istorie a artelor sînt, în genere, axate pe teme minore și au un caracter descriptiv, iar puținele articole privind istoria Europei orientale reprezintă contribuția unor savanți din afara lui Medieval Academy, de la Dumbarton Oaks sau Mc Gill.

Acceste defecte, evidențiate de altfel și de membrii Academiei, nu pot însă umbri activitatea meritorie a colaboratorilor unei reviste de prestigiu ca „Speculum”. Fiecare articol apărut în paginile acestei publicații, chiar atunci cînd se referă numai la stabilirea frecvenței unui motiv decorativ în ornamentica gotică sau la inventarierea tropilor din *Parzival* reprezintă, în definitiv, o contribuție adusă istoriografiei medievistice. De asemenea, monografiile și sintezele publicate de Harvard University la Cambridge, pe drept cuvînt apreciate de critica europeană, constituie tot atîtea succese în cercetarea civilizației medievale. Sîntem, de aceea, convinși că realizarea îndrăznețului proiect al Academiei Medievale Americane de a elabora, cu sprijinul unui cerc larg de savanți din S.U.A. și de peste hotare, cea monumentală lucrare care va fi *Encyclopaedia Medii Aevi* nu va înșela așteptările pe care sîntem îndreptați să le avem de la o instituție de prestigiu internațional a unei țări cu o valoroasă tradiție istoriografică.

R. Constantinescu

³² Cele mai însemnate contribuții sînt cele aduse în elucidarea unor chestiuni de istorie a dreptului canonic. Menționăm interesantul articol al lui H. Wieruszowski, *Roger II of Sicily: Rex Tyrannus in XIIth Century Political Thought* („Speculum”, 1963, nr. 38, p. 46—78).

³³ Articolul lui R. Kelley, de pildă (*De Origine Feudorum: The Beginning of an Historical Problem* („Speculum”, 1963, nr. 39, p. 207—228), pare scris de Maitland. Altele reprezintă mai multe glose la operele predecesorilor. Astfel, B. Tierney își definește articolul asupra lui Bracton („Speculum”, 1963, nr. 38, p. 285—89), „însemnări despre Schultz despre Mc Ilwain despre Bracton despre regalitate”. Vom afla însă și unele contribuții de valoare (J. R. Stranger, *Viscounts and Viguers under Philip the Fair*, în „Speculum”, 1963, nr. 38, p. 242—255; Th. N. Bisson, *An Early Provincial Assembly: The General Court of Agenais in the XIIIth Century*, în „Speculum”, 1961, nr. 36, p. 254—281 etc.).

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICA

P. CERNOVODEANU (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., București)

Inițiativa luată de revista „Studii” de a pune în discuția cititorilor săi proiectul de tematică alcătuit de prof. Șt. Pascu și conf. E. Stănescu cu privire la *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe* și publicat în coloanele acestui periodic (1964, nr. 1, p. 133—158) este nu numai foarte bine venită, dar și extrem de utilă. Într-adevăr, amintitul proiect reprezintă un aport serios al celor doi apreciați reprezentanți ai istoriografiei noastre marxist-leniniste și constituie totodată baza de plecare a unei lucrări mai ample, sortite, după definitivarea și completarea ei, a fi inclusă în vol. VIII din tratatul *Istoria României*, privind dezvoltarea științei istorice în țara noastră, de la începuturile ei pînă în prezent.

Cei doi colaboratori au periodizat epoca tratată după criterii cronologice care țin seama de desfășurarea procesului general istoric petrecut pe întreg cuprinsul patriei, începînd cu criza feudalismului și apariția capitalismului, pînă la începuturile imperialismului, acordînd în același timp o atenție deosebită și primelor lucrări de concepție marxistă elaborate în țara noastră. În cele trei mari capitole ale tematicii (criza feudalismului, dezvoltarea capitalismului și începuturile imperialismului) autorii au inserat pe cei mai însemnați istorici cu operele lor în subdiviziuni corespunzătoare conținutului ideologic și științific al lucrărilor respective (luminism, romantism, pozitivism, de diferite tendințe, cu subcompartimentările necesare); pentru fiecare reprezentant din aceste categorii s-a întocmit cîte o scurtă caracterizare a poziției sale social-politice și a rolului jucat în dezvoltarea științei istorice în România. Un merit deosebit al proiectului de tematică analizat îl constituie însă, fără îndoială, înglobarea pentru întîia oară în cuprinsul istoriografiei noastre și a diferiților reprezentanți ai curentelor școlilor maghiare și săsești din Transilvania — în general ignorate —, lărgind astfel cadrul producției istorice de pe întreg teritoriul țării și oferind cititorului, care beneficiază de o viziune mult mai amplă și mai complexă, posibilitățile unei analize mai circumstanțiate.

Conținutul proiectului de tematică este în general corespunzător scopului urmărit, fiind tratat cu o deosebită competență. Totuși, după părerea noastră, se impun cîteva adînciri, completări și chiar revizuiți atît la unele clasificări, cît și la gruparea diferiților istorici în

subdiviziunile amintite; retușările propuse sînt menite, de altfel, a întregi și îmbunătăți acest proiect de o certă valoare științifică.

O primă obiecție care s-ar putea aduce autorilor este aceea de a fi înglobat oarecum arbitrar în cadrul istoriografiei moderne (care, după criteriile unanim acceptate, începe cu anul 1848) perioada descompunerii orînduirii feudale și a apariției capitalismului, pentru a explica geneza unor concepții științifice în disciplina istoriei în acel moment. Deși această motivare este justă, autorii ar fi trebuit să adapteze atunci titlul tematicii elaborate la limitele cronologice ale intervalului tratat, intitulînd-o *Istoriografia română în perioada crizei feudalismului și în epoca modernă*, spre a nu da naștere la confuzii.

În privința istoriografiei luministe — ale cărei trăsături sînt, în general, corect expuse — autorii ar fi trebuit să insiste asupra faptului că „luminismul”, deși a constituit o ideologie revoluționară, nu a fost fundat totuși pe o analiză concretă a relațiilor social-economice ale diferitelor popoare și avea pretenția de a impune realității anumite principii descoperite unilateral, numai cu sprijinul exclusiv al rațiunii; din această cauză „rațiunea” ridicată la rang de dogmă a ajuns să fie suficientă ei însăși, neglijînd realitatea corespunzătoare și astfel, treptat, luminismul revoluționar a alunecat pe plan politic și social spre reformism (Engels, *Anti-Dühring*, ed. a 3-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 23—24). Acest proces își găsește expresia în istoriografia noastră mai ales în operele lui Damaschin Bojincă, Ioan Maiorescu, Alecu Beldiman ș.a., încît o asemenea precizare ar fi fost binevenită.

În cadrul luminismului de tendință feudală tirzie (p. 134), autorii tematicii înglobează producția istorică a banului Mihail Cantacuzino și a lui Naum Rîmniceanu, care nu se încadrează însă propriu-zis acestui curent, datorită concepției lor în mare măsură cronicăresc-medievală, tributară încă spiritului teologic și lipsită de un anumit spirit critic indispensabil raționalismului. Ei s-ar încadra mai bine într-o categorie separată, ce ar putea fi eventual intitulată „Cronicari de tendință feudală tirzie” și care ar mai cuprinde și alți reprezentanți — omiși în tematică — ca de pildă Dionisie Eclesiarhul (circa 1759—1820), autorul *Cronografului Țării Românești* (1764—1815), Zilot Românul (circa 1780—post 1848), pseudonim al unui boier naș reactionar, lipsit de înțelegere pentru aspirațiile sociale și naționale ale poporului nostru, sau Șerban (circa 1750—1799) și fiul său Grigore Andronescu (1778 — post 1851), autori ai unor însemnări miscelaneie între 1290—1848; această clasificare s-ar putea extinde și asupra cronicarilor moldoveni Iordachi și Antohi Sion, autori de asemenea al unor însemnări istorice din perioada 1758—1821, precum și a banului Constantin Caragea (m. 1811), alcătuitor de „Efemeride” între 1775 și 1808.

În cadrul luminismului de tendință burgheză timpurie, autorii ar fi trebuit să menționeze două figuri reprezentative caracteristice acestei ideologii, anume Ioan Tăutu (1798—1828), presupus autor al Constituției cărvunarilor din 1822, apreciat de generația pașoptistă pentru ideile sale generoase, expuse mai cu seamă în pamfletul intitulat *Cuvîntul unui țăran către boieri*, adevărat rechizitoriu al regimului fanariot, precum și Iordache Goleșcu (1768—1848), adept al ideilor lui Montesquieu, care i-au inspirat apelul intitulat *Către cîrmuitorii noroadelor*, adevărată profesiune de credință față de ideile luministe.

În privința istoriografiei romantice, pe care autorii o împart, după tendințele manifestate, în „democrat-revoluționară”, „democrat și liberal-burgheză” și „conservatoare”, am propune o revizuire a subdiviziunii intitulate „Romantismul de tendință democrat-și liberal-burgheză”.

Aceasta ar merita o separare în două părți distincte, anume „romantismul de tendință democrat-burgheză” și „romantismul de tendință liberal-burgheză”, ceea ce ar oferi posibilitatea unei încadrări mai exacte a diferiților istorici în curentele respective și ar împiedica unele alăturări puțin forțate. Astfel, în curentul „romantisul de tendință democrat-bur-

gheză" — de o nuanță mai revoluționară — și-ar găsi locul Gh. Barițiu, G. D. Aricescu, A. Treboniu Laurian, ca și memorialistul N. T. Orășanu (1833—1890) (nemenționat de autori); în „romantismul de tendință liberal-burgheză" — înclinînd spre reformism — s-ar încadra I. Ghica, B. P. Hașdeu, A. Odobescu, N. Densușianu, Gr. Tocilescu, J. C. Schultze, G. D. Teutsch ș.a., incluzînd și pe Alex. Ștefulescu (1856—1910), Ștefan Orășanu (1869—1903), Teodor Văcărescu (1842—1914), omiși de autori, ca și pe A. D. Sturdza (1833—1918), greșit menționat printre conservatori. În sfîrșit, în cadrul „romantismului de tendință conservatoare" ar trebui incluși I. Heliade-Rădulescu și V. A. Urechia (treceți de autori printre istoricii de tendință democrat- și liberal-burgheză, dar a căror operă și activitate politică păstrează însă puternice accente conservatoare); în această categorie ar mai putea fi încadrați Manolache Drăghici, Dimitrie Pappazoglu (1811—1893) și C. Erbeianu (1835—1913), de asemenea nemenționați de autori.

Ultimul capitol al proiectului de tematică intitulat „Istoriografia modernă în perioada începuturilor imperialismului", înglobînd „Istoriografia pozitivistă" și „Începuturile istoriografiei marxiste", ni se pare bine încheiat, cu subîmpărțiri clare, precise și atotcuprinzătoare fiind cel mai realizat, după părerea noastră, din întreaga lucrare. Ne-am permite numai să adăugăm la unele din categoriile enunțate și alte cîteva nume de istorici. Astfel, în cadrul sociologismului istoric s-ar încadra și figura lui Vasile M. Kogălniceanu (1863—1931), pozitivist de nuanță liberală, influențat de ideile lui Radu Rosetti, pe care le expune pe larg în lucrarea sa *Istoricul chestiunii țărănești* (1906); în cadrul descriptivismului istoric și-ar mai găsi locul A. C. Sturdza (1867—1919), autor al unor interesante lucrări privind rolul țărilor române în ansamblul diplomației europene în secolele XVII—XVIII, Ioan Ursu (1875—1925) (în special pentru *Die auswärtige Politik des Peter Rareș*, 1908). Ioan Nistor (1876—1962) (pentru *Handel und Wandel in die Moldau* — 1912) și Nicolae Docan (m. 1933), autorul studiilor privind expansiunea austriacă pentru acapărarea comerțului riveran pe Dunăre în secolul al XVIII-lea ș.a. Subcapitolul intitulat „Începuturile istoriografiei marxiste" ar trebui, poate, precedat de o notă introductivă mai largă în care să se facă o expunere a pătrunderii ideilor socialiste în țara noastră în secolul al XIX-lea, începînd cu activitatea lui Teodor Diamant, reprezentant al socialismului utopic preconizat de Fourier.

Am mai sugera autorilor să menționeze într-un scurt paragraf și crearea științelor auxiliare ale istoriei ca discipline distincte în România de la mijlocul secolului trecut și dezvoltarea acestora în prima decadă a secolului nostru; s-ar putea enumera astfel numismatica, sfragistica, heraldica și genealogia, în care au activat Mihail Suțu, Constantin Sion (autorul *Arhondologiei*), generalul P. V. Năsturel, Șt. D. Greceanu, Sever de Zotta, O. Lecca ș.a., majoritatea încadrîndu-se din punct de vedere al ideologiei pe care o deserveau în curentele romantismului sau pozitivismului de nuanță conservatoare.

În sfîrșit, nu putem încheia observațiile noastre fără a propune autorilor și inserarea — într-un subcapitol aparte — și a activității științifice depuse în țara noastră de o serie de istorici sau publiciști străini, însă împămîntenii la noi, și care au ocupat funcții de răspundere în cadrul învățămîntului sau al publicisticii românești. De o importanță deosebită pentru vremea lor au fost cunoscutele *Geschichte des transalpinischen Daciens...* (3 vol., Viena, 1781), a lui Franz Josef Sulzer (1727—1791), și *La Romanie* (3 vol., Paris, 1844) a lui J. Al. Vaillant (1804—1886), care s-ar încadra respectiv în cadrul luminismului de tendință burgheză timpurie și în acel al romantismului de tendință democrat-burgheză. Johann Christian Engel (1770—1814), cu toate că n-a trăit în țara noastră și a fost ostil românilor, contestîndu-le autohtonitatea în nordul Dunării, a contribuit însă la răspîndirea cunoștințelor despre români în cercurile largi ale culturii europene prin a sa neobiectivă dar utilă *Ge-*

schichte der Moldau und Wallachei, aparuta la Halle în 1804, încadrându-se în ideologia luminișmului de tendință burgheză preromantică.

În cadrul istoriografiei moderne s-ar putea menționa, în perioada dezvoltării capitalismului, activitatea unui Ulysse de Marsillac (1821—1877) (corespunzând romantismului de tendință conservatoare) sau în perioada începuturilor imperialismului, aceea a lui Frédéric Damé (1849—1907) și Jules Brun (1852—1916), amândoi adepți ai pozitivismului de nuanță conservatoare

În concluzie, supunerea proiectului de tematică privitor la *Istoriografia modernă a României*, elaborat de prof. Șt. Pascu și conf. E. Stănescu, unei largi discuții s-a dovedit a fi necesară, întrucât, în urma eliminării unor erori, a completărilor și îmbunătățirilor aduse materialului de către colectivul istoricilor din țara noastră, acest proiect se va definitiva, constituind un prețios îndreptar metodologic al istoriografiei României în perioada modernă

N. COPOIU (Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., București)

Ca în oricare alta știință unde acumulările cantitative și calitative de cunoștințe și descoperiri impun sistematizări continue, și în știința istoriei progresul nu este posibil fără o sistematizare, verificare și confruntare neîntreruptă cu ceea ce s-a realizat mai înainte. Este tocmai ceea ce își propune ca obiectiv o disciplină auxiliară a istoriei — istoria istoriografiei —, disciplină pe care, din păcate, istoricii noștri au neglijat-o mult timp. În aceste condiții, publicarea unui proiect de tematică, consacrat istoriografiei moderne a României, nu poate fi decât salutată. Este un indiciu sigur că problema a fost urnită din loc și că de acum înainte studierea istoriografiei se va reflecta, dacă nu abundant, cel puțin satisfăcător în paginile publicațiilor de specialitate.

Ar fi fost firesc și logic ca proiectul de tematică elaborat de Ștefan Pascu și Eugen Stănescu să fie precedat de mai multe studii analitice pe probleme de istoriografie, tematica urmînd să întreprindă numai o sinteză. În felul acesta, s-ar fi evitat o serie de obiecții, în special de detaliu, care deja au fost făcute. Nu ar fi fost de prisos nici stabilirea prealabilă, pe baza unor dezbateri largi, a unor principii generale de metodă. Acestea nu sînt însă „lipsuri” ale tematicii, ci ale istoriografiei noastre în general. Dimpotrivă, autorii tematicii pot fi felicitați pentru larga incursiune în istoriografia românească pe care au realizat-o cu destul succes. Imaginea globală este, indiscutabil, fidelă realității deși, ca în cazul oricărei fotografii luată de la mare înălțime, este nevoie și de unele rețușuri.

Mai întîi este necesară, după parerea mea, o delimitare, aș spune, mai naturală a cadrului. Prezentîndu-se istoriografia românească în succesiunea curenților de idei s-a ținut seama, cum era și firesc, de marile delimitări ale epocilor istorice. *Istoriografia modernă a României* este astfel divizată în trei părți corespunzătoare crizei feudalismului și apariției capitalismului, dezvoltării capitalismului și începuturilor imperialismului. Nu e nevoie de prea multă demonstrație pentru a se putea observa de către oricine, pe textul prezentat, că titlurile de mai sus au o legătura foarte slabă sau pe alocuri chiar inexistentă cu conținutul istoriografiei propriu-zise. Din această constatare se poate trage concluzia fie că istoriografia românească a fost ruptă de concepțiile epocii în care a fost creată, ceea ce este de neconceput, fie că în proiectul de tematică nu s-a insistat suficient asupra concordanței dintre conținutul de idei al istoriografiei românești și suprastructura epocii respective.

Pe de altă parte, ar fi fost de dorit să se țină seama că o istorie a istoriografiei nu este totuși același lucru, de pildă, cu o istorie a literaturii. În cazul acestora din urmă, fracționarea cronologică a scriitorilor nu este supărătoare, în măsura în care creația lor nu se încadrează categoric într-un anumit curent, deoarece conținutul operei de artă nu este rodul unor cercetări istorice concrete. Când însă este vorba de o istorie a istoriografiei lucrurile se petrec puțin altfel. Despre Ștefan cel Mare se poate scrie la 1848 și la 1908 *cam* la fel, în sensul că se operează aproximativ cu aceleași date documentare. Doi istorici care au scris despre Ștefan cel Mare, în epoci diferite, sînt mai apropiați între ei totuși — prin același subiect — decît doi istorici care au fost contemporani, dar au abordat probleme diferite. Vreau să spun că delimitarea istoriografiei după apartenența biologică a istoricului la o epocă sau alta conține elemente discutabile. Apare și mai de neînțeles, după ce s-a adoptat acest criteriu, abținerea de a se prezenta *întreaga* activitate istoriografică a unor istorici din cauza... trecerii lor în altă epocă istorică.

Este, așadar, o oarecare exagerare din partea autorilor proiectului de tematică de a încadra rigid pe istorici între hotarele unei formațiuni social-economice, fixată și ea destul de convențional. De altfel, subtitlul *Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe*, care subînțelege folosirea în exclusivitate a criteriului tematic și ideologic, ar fi trebuit să înlăture încercarea de a *sincroniza* automat curente cu transformările din modul de producție¹.

O sistematizare mai riguroasă ar fi dus la înlăturarea impresiei de continuă contradicție între titlul „Istoriografia modernă a României” și conținutul tematicii, care, în cea mai mare parte, se referă la probleme de istorie a unor epoci anterioare. În schimb, istoriografia unor probleme fundamentale din epoca modernă a țării noastre — cum ar fi războiul de independență din 1877—1878 și participarea la primul război mondial — este aproape complet absentă.

Există preocuparea de a surprinde pe parcursul prezentării nu numai conținutul ideologic și problematic al istoriografiei, dar și progresele tehnice și de metodă care s-au realizat, de la o etapă la alta, în domeniul cercetării istorice. Într-o măsură mai mică au fost sesizate însă particularitățile, în ansamblu, ale cercetării istorice în perioada modernă tîrzie, cînd mijloacele de informare sparg zidurile arhivelor, aducînd în atenția istoricului o gamă bogată de documente privitoare la imediată actualitate. Am în vedere faptul că în cea de-a doua jumătate a veacului trecut și în primele decenii ale veacului nostru mijloacele de informare (presa cotidiană și publicațiile periodice, anuarele statistice și revistele de specialitate, prelucrarea publică a evenimentelor în condițiile dezvoltării parlamentarismului în mai toate țările europene) s-au perfecționat într-o asemenea măsură, încît au creat, incontestabil, *noi izvoare* pentru sciirea istoriei. După părerea mea, în acest moment cercetarea istorică sau, mai exact spus, modul de a scrie istoria, s-a bifurcat. S-a continuat, în primul rînd, modul tradițional, oarecum infailibil și consecvent *documentaristic* de a aborda problemele de istorie mergîndu-se la izvoarele lor primare, arhivistice. (Concluziile cercetărilor de arhivă au fost și au rămas pînă astăzi cele mai îndreptățite, deși poate nu totdeauna cele mai ade-

¹ Cît de necesară este revizuirea acestui punct de vedere rezultă și din intervenția lui Tr. Lungu. Dînsul propune, pe bună dreptate, să nu fie omisă lucrarea lui Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, socotită a fi, prin excelență o lucrare de istorie modernă (în lumina periodizării actuale). Maiorescu a murit în 1917, deci și din acest punct de vedere autorul s-ar încadra perfect în limitele cronologice ale epocii moderne. Ce ne facem însă cu data apariției lucrării (1925) care, în ciuda argumentelor de mai sus, intră într-o altă epocă? Autorii tematicii, probabil, au avut în vedere tocmai acest element din care cauză au privat istoriografia modernă a României de o lucrare foarte importantă.

vărate). Acest mod însă, păstrînd un caracter romantic evocator — istoria fiind exclusiv sinonimă cu *trecutul* depărtat, a devenit, pentru cititorii contemporani, insuficient. A apărut de aceea, ca o necesitate, un al doilea mod de a scrie istoria, un mod care răspundea, să spunem, gustului public sau al unei părți de public, dornic să cunoască, pe o cale istorică, anumite probleme ale actualității. Lucrările de istorie elaborate pe această cale au abordat probleme contemporane, întemeindu-se pe prelucrarea promptă a noilor izvoare la care ne-am referit mai înainte. Ele aveau caracteristic faptul că, deși foloseau o anumită documentare, nu erau sclavele documentelor arhivistice, indubitabile și misterioase pentru publicul larg. În al doilea rînd, de regulă aceste lucrări aveau un caracter combativ, trebuind să răspundă urgent, cu o informare istorică serioasă, unor probleme politice, sociale sau economice din imediata contemporaneitate. Este inutil să adaug că *aceiași* istoric poate folosi *ambele* moduri, deoarece ambele moduri sînt *necesare*. În mintea istoricului, contemporan cu evenimentele pe care le descrie, se acumulează atîtea fapte și idei, încît inteligența lui elaborează relativ ușor aprecieri judicioase, rezistente la judecăți ulterioare, date pe baza documentărilor arhivistice. Într-un asemenea mod — ca să citez un exemplu ilustru — a scris Marx lucrarea *Războiul civil din Franța*, ceea ce nu o împiedică să fie o lucrare de istorie peste care nu se poate trece. Cînd Xenopol a publicat în 1880 lucrarea *Războaiele dintre ruși și turci și înfrîngerea lor asupra țărilor române*, el nu a avut la îndemînă zecile de volume de documente tipărite în Rusia 30 de ani mai tîrziu în legătură cu războiul din 1877—1878 și, cu toate acestea, considerațiile lui au un profund caracter istoric. Același autor a mai scris și alte lucrări de istorie, care răspundeau unor necesități imperioase de ordin național ale actualității. Să ne amintim, de pildă, lucrarea lui A. D. Xenopol *România și Austro-Ungaria* (Iași, 1914), care demonstra documentar necesitatea unirii Transilvaniei cu România. N. Iorga a fost nu numai un pasionat și laborios cercetător de arhivă pentru vremurile îndepărtate, dar și un cronicar atent al epocii sale. Dacă ne menținem în limita cronologică impusă de proiectul de tematică (1914), trebuie să menționăm, firește, numai lucrarea consacrată participării României la cel de-al doilea război balcanic.

Un capitol al proiectului de tematică, unde se resimte mai puternic absența istoriografiei contemporane, militante, este ultimul, cel consacrat începuturilor istoriografiei marxiste. Aici ar fi fost necesare relevarea și sublinierea elementelor esențiale care caracterizează istoriografia marxistă, în primul rînd concepția materialistă. În limitele cronologice de care se ocupă proiectul de tematică se poate vorbi cu temei de o istoriografie marxistă românească, istoriografie care a avut un rol important în cercetarea și clarificarea problemelor dezvoltării unor procese istorice pe teritoriul țării noastre. Insuși Constantin Stere, promotorul poporanismului, pretindea că studiul său *Social-democratism sau poporanism?* se întemeia pe analiza marxistă a relațiilor de producție din România. Stere cunoștea, fără îndoială, marxismul, dar îl aplica greșit sau, mai exact spus, îl considera inaplicabil realităților din țara noastră. Replica frunțașilor mișcării muncitorești, concretizată în studii ample cu caracter istoric, a reprezentat, pe planul cercetării științifice, prima analiză marxistă a dezvoltării sociale, economice și politice a României în ultimele decenii ale secolului trecut. Revista „Viitorul social”, unde au apărut principalele studii pe această temă, poate fi considerată o tribună importantă de afirmare a tinerei istoriografii marxiste românești.

Trebuie remarcat, în același timp, că o dată cu istoriografia marxistă, laturi noi ale procesului istoric, ignorate sau nesesizate de istoriografia anterioară, și-au căpătat locul legitim în cadrul cercetării generale a societății. Istoria mișcării muncitorești, situația clasei muncitoare, luptele de clasă ale proletariatului au intrat în paginile cărților de istorie. impuse, în primul rînd, de istoricii marxști.

În proiectul de tematică nu se amintește nimic despre lupta pe care a dus-o istoriografia marxistă împotriva istoriografiei burgheze, ca și cum prima s-ar fi dezvoltat din cea de-a doua sau ar fi fost un „curent” în cadrul acesteia. Nu cred că lucrurile s-au întâmplat chiar așa, dacă se ține seama, de exemplu, cât a persistat istoriografia burgheză românească în ignorarea sau nerecunoașterea fie și numai a existenței proletariatului în România.

În afara producției istoriografiei marxiste din țara noastră pînă la primul război mondial, menționată în tematică, mi se pare util să fie adăugate unele lucrări consacrate evenimentelor contemporane, lucrări a căror valoare nu s-a alterat cu timpul. De pildă, studiul lui Constantin Graur *Din istoria socialismului român*, unde se explică trădarea „generoșilor”, este demn de a fi utilizat oricînd. O analiză a relațiilor româno-bulgare, pe care nu a egalat-o nimeni nici mai tirziu, a realizat-o C. Dobrogeanu-Gherea în volumul *Conflitul româno-bulgar* (București, 1913).

Considerațiile de mai sus, sugerate de lectura proiectului de tematică a *Istoriografiei moderne a României*, au scopul să atragă atenția asupra unor probleme care, după părerea mea, ar trebui să constituie obiectul unor dezbateri mai largi în cercurile istoricilor din țara noastră.

VLAD GEORGESCU (Institutul de studii sud-est europene, București)

Nu vom începe prin a remarca valoarea și meritul deosebit al tematicii prezentate spre discuție de prof. Șt. Pascu și conf. Eugen Stănescu. Calitățile unei atare încercări se impun de la sine, fără a ține seama de aprecierile unora sau altora. Am dori numai să subliniem dificultățile evidente pe care le întîmpină întocmirea unei lucrări de istoriografie românească și plusul de efort constant pe care autorii sînt chemați să-l investească, mai ales atunci cînd, fixîndu-și limita de jos a perioadelor analizate la veacul al XVIII-lea, își propun să prezinte o sinteză asupra întregii istoriografii moderne a României.

Dacă n-ar avea girul semnăturii a doi cunoscuți istorici, o asemenea încercare ar fi temerară. În cazul de față însă, prin amploarea informației, sistematizarea materialului și claritatea expunerii, ea reprezintă o solidă bază de discuție, căreia adăugirile, modificările și criticile nu-i micșorează din merite.

Părerile pe care dorim să le exprimăm se referă numai la capitolul intitulat „Istoriografia luministă”.

Noi credem că pentru Principatele Române un asemenea titlu este nepotrivit. Putem vorbi de o istoriografie luministă în Transilvania, dar nu la răsăritul și sudul Carpaților. Nici cea mai elastică definiție a luminismului nu poate cuprinde pe Mihai Cantacuzino, Naum Rîmniceanu sau Alecu Beldiman. Conceptele pe care le folosesc aceștia, și alături de ei mulți alții, în definirea societății, omului, libertății, claselor, nu se pot încadra într-un sistem unitar de gîndire luministă, iar uneori i se opun net. Am prefera de aceea, pentru întregul capitol, titlul de „Istoriografia în epoca luminilor”; acesta ar permite sublinierea atmosferei luminate în care au scris toți gînditorii epocii, precum și analiza reflexelor luminate din opera lor în raport cu celelalte orientări, stabilind un just raport între ele. Titlul îngăduie, de asemenea, păstrarea unității capitolului prin menținerea în cuprins a Școlii ardelenene, ale cărei trăsături luminate sînt în afara discuției.

Astfel intitulat, capitolul n-ar mai putea fi însă împărțit în cele trei curenți : luminism feudal târziu, burghez-timpuriu și preromantic. Recunoaștem ingeniozitatea și calitățile unificatoare ale acestei împărțiri, dar o credem prea precisă și amănunțită pentru situația de fapt din Principatele Române. Acest lucru a fost remarcat și în alte intervenții la discuție : S. Columbeanu, propunând o altă împărțire, a definit un prim curent prin tendințele sale științifice, un al doilea prin poziția critică față de sistemul feudal și a lasat pe al treilea în seama Școlii ardelenne. Credem că această împărțire absolutizează laturi care n-au în ansamblul operei noutatea și ponderea atribuite (tendințele științifice, criticismul social etc.).

Este, firește, foarte greu să stabilești diferitele categorii istoriografice pe baza unui criteriu unic. În ceea ce ne privește, luând ca punct de plecare metoda de lucru și viziunea de ansamblu, am defini în următorul fel curențele istoriografiei în epoca luminilor :

a) Istoriografia tradiționalistă. Ar intra aici narațiunile istorice și ultimele scrieri de tip cronicăresc. Ar intra la început numeroasele cronografe și cronologii, apoi însemnările istorice făcute de clerici (de exemplu Chiriac Romniceanu) și de elemente burgheze (Andronestii, Sioneștii) și, în sfârșit, cronicile „moderne” ale lui Mihai Cantacuzino, I. Văcărescu, Naum Rîmniceanu, Dionisie Eclesiarhul, cronicarii anului 1821, cei mai mulți nementionați în tematică, apoi cronicarii târzii de tipul lui Ilie ot Butoi și Manolache Drăghici. Indiferent de elementele noi pe care le receptează, aceștia reprezintă un curent tradițional ca metodă și ca sistem de gândire, pe care numai forțându-l îl putem declara luminist. Membrii săi se leagă de multe ori de acțiuni patriotice, înaintate, mai ales pe plan politic, uneori chiar luministe, dar care în scrierile istorice rămân foarte departe de spiritul modern al epocii.

b) Luminismul istoric. Capitolul va fi închinat în întregime Școlii ardelenne.

c) Preromantismul. Includem aici produsele istorice ale păturii intelectuale din Principate, formate o dată cu noul secol. Pe lângă numele cunoscute, Daniil Philipide, D. Fotino, I. Tăutu, D. Golescu, Florian Aron, D. Bojincă etc. ar putea intra și numeroase scrieri apocrife, legate mai ales de evenimentele de la 1821 și de epoca imediat următoare.

I se poate reproșa acestei clasificări că nu recunoaște luminismul istoriografic în Principate. Consecvenți cu cele spuse la începutul intervenției, vom afirma că nu putem lua drept luminism reflexe ale sale și că nu putem defini o operă prin tendințe, uitând direcția de ansamblu.

În încheiere am vrea să arătăm că, în fapt, schema propusă de noi nu se deosebește fundamental de cea din tematică. Termenul de luminism feudal târziu este înlocuit cu cel de istoriografie tradițională, luminismul burghez timpuriu cu luminism istoric, iar luminismul preromantic cu preromantismul singur. Prin aceasta am dorit să evităm a lăsa să se înțeleagă că luminismul a reprezentat un numitor comun, din care s-au ridicat diferite tendințe. Credem că el însuși reprezintă o asemenea tendință, pe care trebuie să o analizăm, dându-i cuvenită însemnatate, dar pe care nu o putem ridica la rangul de curent „majoritar”.

Indiferent însă de aceste păreri, cu totul personale, considerăm că tematica își atinge pe deplin scopul de a reprezenta o valoroasă bază de pornire a întocmirii, în sfârșit, a unei istoriografii moderne a României.

ADUNAREA GENERALĂ A ACADEMIEI R. P. R.

Între 1 şi 4 februarie 1965 au avut loc lucrările Adunării generale a Academiei R.P.R. La şedinţa de deschidere au participat şi tovarăşii : Emil Bodnăraş, membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R., vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, şi Leonte Răutu, membru supleant al Biroului Politic al C.C. al P.M.R.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Ilie Murgulescu, preşedintele Academiei R.P.R., după care acad. D. Dumitrescu, secretar-prim al Academiei R.P.R., a prezentat darea de seamă asupra activităţii pe 1964.

În 1964 s-a extins activitatea de cercetare şi s-a trecut la reorganizarea şi profilarea unităţilor. Principalele obiective ale planului, s-a arătat în darea de seamă, au fost îndeplinite, obţinîndu-se realizări importante. Dintre realizările mai de seamă ale frontului istoric s-au menţionat : apariţia volumelor III şi IV şi tipărirea machetei volumului V ale *Istoriei României* ; executarea planului de săpături arheologice, în strînsă colaborare cu muzeele din reţeaua Comitetului de Stat pentru Cultură şi Artă, care a adus date importante despre cultura materială a daco-geţilor, în problema continuităţii populaţiei autohtone în epoca romană şi postromană etc. ; apariţia unor lucrări : K. Marx. *Insemnări despre români* sau volumul colectiv *Destrămarea monarhiei austro-ungare*.

O atenţie deosebită s-a acordat valorificării rezultatelor cercetării. Editura Academiei R.P.R. şi-a orientat activitatea, „într-o mai mare măsură decît în trecut, pentru valorificarea cu promptitudine a rezultatelor cercetărilor ştiinţifice, pentru punerea în circuitul ştiinţific intern şi internaţional a realizărilor cercetărilor ştiinţifice din Academia R.P.R.”. Planul editorial s-a realizat în proporţie de 106,3%, tipărindu-se 6 316 coli editoriale, din care 2 923 de coli publicaţii periodice.

În 1964 s-au organizat de către Academia R.P.R. 19 manifestări ştiinţifice, dintre care 10 cu participare internaţională. Delegaţii de oameni de ştiinţă din R.P.R. au participat la cele mai de seamă congrese şi conferinţe internaţionale ; 27 de personalităţi ştiinţifice din străinătate ne-au vizitat ţara ca invitaţi ai Academiei. O dovadă a sporirii prestigiului nostru şi a recunoaşterii activităţii ştiinţifice din ţara noastră o constituie şi alegerea în cursul anului 1964 a peste 15 membri ai Academiei R.P.R. ca membri ai unor academii din străinătate sau ca membri în conducerea unor societăţi ştiinţifice internaţionale.

În continuare, darea de seamă s-a ocupat de problema cadrelor de cercetare şi de baza materială. În ceea ce priveşte cadrele de cercetare, numărul lor a sporit cu 201, iar pentru

asigurarea creșterii calificării „s-a intensificat munca de pregătire prin sistemul aspiranturii și al specializărilor”.

În încheierea dării de seamă, se exprimă „convingerea că oamenii de știință din Academia R.P.R., pătrunși de marile lor îndatoriri sociale, vor depune noi și entuziaste eforturi în anul 1965 pentru consolidarea edificiului științific al României socialiste”.

A urmat prezentarea planului de activitate pe 1965 de către președintele Academiei R.P.R., acad. Ilie Murgulescu. În elaborarea lui s-a urmărit „o planificare mai fermă și mai concretă, atât a acțiunilor legate direct de desfășurarea cercetării, cât și a celor auxiliare, cu caracter administrativ, îndeplinite de direcțiile și organele funcționale ale Academiei”. Este o „operă colectivă, bazată pe contribuția competentă a tuturor verigilor organizatorice, elaborată în lumina prevederilor statutare și după indicațiile cuprinse în documentele de partid și de stat privind rolul științei în desăvârșirea construcției socialiste în țara noastră”.

Planul de cercetare pe 1965 cuprinde probleme de actualitate științifică și de reală însemnătate teoretică și practică. Se observă o preocupare permanentă pentru legătura cu cerințele economiei, sănătății și culturii naționale și, ca urmare, o întărire a relațiilor de colaborare și asistență științifică cu diferitele departamente interesate. Secției de științe istorice îi revine sarcina să coordoneze cercetările arheologice cu cele ale unităților din rețeaua Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă.

Un loc important este acordat acțiunii de profilare a unităților de cercetare. Astfel, Institutul de istorie din București va cuprinde 3 secții : de istorie medie a României și de instituții vechi românești ; de istorie modernă și contemporană a României, de istorie universală. La Institutul de arheologie, sectorul paleolitic se transformă în secție și ia naștere o secție de epigrafie și numismatică. Institutul de istorie din Cluj, care se va numi Institutul de istorie și arheologie din Cluj, va cuprinde două secții : de arheologie și istorie veche și de istoria României. Institutul de istorie veche și arheologie din Iași de asemenea va fi organizat pe două secții, una de istorie veche și arheologie și alta de istoria României. Secția de istorie de la Sibiu ține de Institutul de istorie și arheologie din Cluj, iar sectorul de istorie al Bazei de cercetări științifice Tg.-Mureș de Institutul de istorie din București. Muzeul național de antichități va funcționa ca o unitate auxiliară a Institutului de arheologie, iar Muzeul de istorie și arheologie din Iași ca o unitate anexă a Institutului din Iași.

Pentru 1965, Academia R.P.R. își propune unele acțiuni, ținând la completarea și promovarea cadrelor de cercetare, perfecționarea și specializarea cercetătorilor. S-a elaborat un program pentru perfecționarea cadrelor de cercetare bazat pe : ridicarea calificării prin obținerea titlului de doctor sau candidat în științe ; specializare, mai ales în străinătate ; schimb de experiență cu institute de specialitate din străinătate.

Valorificarea cercetării științifice care se desfășoară în Academie se face prin : aplicarea rezultatelor în producție ; publicarea în lucrări sau periodice științifice ; comunicări la manifestări științifice. O sarcină importantă are, din acest punct de vedere, Editura Academiei R.P.R. În colaborare cu secțiile științifice ale Academiei, se va asigura apariția regulată și nivelul științific și ideologic al publicațiilor, precum și apariția unor colecții de mare însemnătate științifică, a unor opere de sinteză sau a unor lucrări de mare actualitate științifică. În ceea ce privește posibilitatea de a înfățișa rezultatele cercetării în cadrul unor manifestări științifice, menționăm 11 manifestări care se vor organiza în țară și participarea la 121 de manifestări peste graniță. Se va organiza de către secția de științe istorice a Academiei R.P.R. un simpozion româno-cesoslovac, axat pe problemele relațiilor dintre

cele două popoare. Istoricii vor participa la al XII-lea Congres internațional de științe istorice care va avea loc la Viena în august, la Congresul internațional de arheologie slavă de la Varșovia, precum și la alte conferințe sau consfățuri internaționale de specialitate. Repuțați oameni de știință din străinătate ne vor vizita în 1965, ca oaspeți ai Academiei, și vor avea prilejul să cunoască nemijlocit activitatea și realizările din țara noastră.

În încheiere, președintele Academiei R.P.R., amintind că „rezultatele pe care le vom obține în acest an vor avea o mare pondere în bilanțul îndeplinirilor Academiei care va fi prezentat la festivitățile centenarului instituției”, cheamă la „un efort entuziast pentru îndeplinirea și depășirea planului de cercetare pe anul 1965, pentru sporirea prestigiului științei românești”.

În cadrul discuțiilor pe marginea celor două documente prezentate de conducerea Academiei R.P.R., au luat cuvântul și tovarășii : acad. A. Oțetea, directorul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. ; acad. Em. Condurachi, directorul Institutului de arheologie ; prof. M. Berza, membru corespondent al Academiei R.P.R., directorul Institutului de studii sud-est europene ; prof. I. Nestor și dr. C. Nicolăescu-Plopșor, membri corespondenți ai Academiei R.P.R. ; Vl. Dumitrescu, șef de secție în Institutul de arheologie, Maria Comșa, șef de sector în Institutul de arheologie. Vorbitorii au pus în lumină sarcinile actuale ale cercetării istorice în țara noastră și au subliniat necesitatea abordării unor probleme importante ca : problema continuității, istoria culturală a poporului român, rolul poporului român în diferite momente ale istoriei, încadrarea în istoria universală, reconsiderarea critică a vechii istoriografii românești. S-au făcut, de asemenea, propuneri privind coordonarea și organizarea cercetărilor.

Lucrările Adunării generale au continuat cu discutarea lucrării : *Academia Republicii Populare Române, organizare, unități de cercetare* ; alegerea de noi membri, români și străini ; decernarea premiilor pentru lucrările apărute în 1963. Au fost aleși ca membri străini ai secției de științe istorice : acad. Grgu Novak, președintele Academiei iugoslave de științe și arte din Zagreb ; prof. Jérôme Carcopino și prof. Giuseppe Lugli, membri de onoare ; acad. Henryk Jablonski, secretar științific principal al Academiei polone de științe, prof. Henry Paul și Angelo Pernice, membri corespondenți.

Pentru lucrări din domeniul științelor istorice s-au acordat două premii. S-a decernat Premiul „Nicolae Bălcescu” lucrării *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, fiind premiați ca autori : Ecaterina Negruți-Munteanu, Leonid Boicu și Constantin C. Angelescu. Premiul „Vasile Pârvan” a fost acordat lucrării *Critobul din Imbros. Din domnia lui Mohamed al II-lea, anii 1451—1467*, ediție critică de prof. Vasile Grecu.

În telegrama adresată tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, participanții la Adunarea generală au transmis salutul lor fierbinte Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, și tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej, exprimându-și „sentimentele lor de grațitudine pentru sprijinul moral și material generos acordat de partid și guvern oamenilor de știință și activității de cercetare științifică din patria noastră”.

Cuvântul de încheiere l-a rostit acad. Ilie Murgulescu, președintele Academiei R.P.R. D-sa și-a exprimat convingerea că hotărârile luate de Adunarea generală „vor contribui, în anul care a început, la dezvoltarea și ridicarea nivelului cercetărilor științifice din unitățile de cercetare ale Academiei R.P.R., pentru prestigiul și înflorirea științei românești”.

Paul Oprescu

DIN ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE AL ACADEMIEI R.P.R. ÎN 1964

La 30 ianuarie 1965 a avut loc ședința plenară a Institutului de istorie al Academiei R.P.R., care a dezbătut îndeplinirea planului de cercetare pe anul 1964. În *Darea de seamă* prezentată de acad. Andrei Oțetea, directorul institutului, după ce s-au înfățișat însemnătatea și semnificația sesiunii științifice din 13—14 august 1964¹, s-a arătat că în 1964 activitatea institutului s-a desfășurat pe linia finisării, în vederea apariției, a volumelor III și IV din *Istoria României*, a definitivării volumului V și a elaborării, într-o primă formă, a volumului VI. Totodată s-a început o activitate sistematică de valorificare critică a moștenirii vechii noastre istoriografii. În acest sens, un important număr de cercetători au studiat multiple aspecte ale activității lui N. Iorga, ca și a altor istorici. S-a continuat, în același timp, munca de depistare, transcriere și pregătire pentru tipar a unor materiale documentare care vor fi inserate tematic sau cronologic în volume de documente, interesând toate epocile istorice.

Potrivit planului de cercetare, care a fost îndeplinit integral, în 1964 au fost elaborate o serie de lucrări monografice și studii în probleme de bază ale istoriei patriei noastre ca: rolul statului domnesc în țările române în veacurile XIV—XVII; relațiile agrare din Moldova în secolul al XVIII-lea; meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea; colaborarea revoluționarilor români din Moldova, Țara Românească și Transilvania în 1848—1849; aspecte noi ale pregătirii Unirii Transilvaniei cu România; probleme ale politicii externe a României între anii 1934 și 1939 etc. De asemenea, s-a continuat lucrul la o serie de teme importante ce vor fi încheiate în 1965: domeniul boieresc în Țara Românească în secolele XIV—XVI; problema orientală în perioada de la asediul Vienei și pînă la pacea de la Kuciuk-Kainargi; regimul dominației austriece în Oltenia; constituirea, dezvoltarea și consolidarea regimului burghezo-moșieresc; răscoala țăranilor din 1907 (în colaborare cu Institutul de istorie a partidului); înțelegerea balcanică etc.

În colaborare cu Institutul de istorie din Moscova al Academiei de Științe a U.R.S.S. a fost definitivat primul volum din *Documente privind relațiile româno-ruse din cele mai vechi timpuri pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea*, care este în curs de elaborare și s-au început lucrările pregătitoare pentru vol. II.

În 1964 au continuat să se țină ședințe de comunicări pe institut și secții, în cadrul cărora s-au dezbătut probleme actuale ale științei istorice românești și universale.

Membri ai institutului au participat în 1964 la diverse reuniuni științifice internaționale, cum a fost, de pilda, Conferința de la Budapesta cu privire la destrămarea monarhiei austro-ungare. Numeroși cercetători au întreprins călătorii de studii în diverse țări.

În 1965, potrivit planului de cercetare, se va continua pregătirea unor ediții critice de izvoare interne și externe, se vor elabora lucrări în probleme importante ale istoriei medii, moderne și contemporane a României, se va acorda o atenție deosebită unor probleme de istorie universală, vor fi depuse noi eforturi pe linia valorificării critice a moștenirii vechii istoriografii.

¹ Vezi *Sesiunea de comunicări a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din București*, în „Studii”, 1964, nr. 4, p. 914—917.

MINIATURA ȘI ORNAMENTUL CĂRȚII MANUSCRISE DIN ȚĂRILE ROMÂNE — SECOLELE XIV—XVIII; EXPOZIȚIE ORGANIZATĂ DE SECȚIA DE ARTĂ FEUDALĂ A MUZEULUI DE ARTĂ AL R.P.R.¹

Expoziția pe care o prezentăm în rândurile următoare constituie o manifestare care depășește prin amploarea și semnificațiile sale cadrul obișnuit al acțiunilor de acest gen. Este vorba în primul rând de cea mai cuprinzătoare expoziție închinată la noi miniaturilor și ornamentelor cărții manuscrise realizate în țările române în epoca feudală, este vorba apoi de o veritabilă acțiune de cercetare și publicare a unor lucrări ce intră cu acest prilej pentru prima oară în circuitul datelor cunoscute, datorita identificării lor în bibliotecă și prezentării lor în expoziție și în catalogul editat cu aceasta ocazie, iar, în al treilea rând, expoziția înmănunchează pentru prima oară operele de acest fel din toate cele trei provincii istorice românești. Se oferă astfel atât specialiștilor, cât și publicului mai larg un binevenit prilej de a cuprinde într-o singură privire atât particularitățile istorice și regionale, cât mai ales trăsăturile comune ale acestui gen de artă decorativă și, dincolo de aceasta, a însăși culturii feudale din evul mediu românesc.

Este cunoscut faptul că operele care fac obiectul expoziției sînt răspindite la un mare număr de instituții cu profil cultural din țară (amintim în treacăt ca un număr impresionant de cărți manuscrise românești se află în bibliotecile și muzeele din străinătate, la Oxford, Viena, Atos, Moscova, Rila și în alte părți, ele fiind pînă astăzi destul de puțin cunoscute sau inedite), contactul direct cu ele fiind adeseori dificil nu numai pentru amatorul obișnuit, dar chiar și pentru cercetători. Subliniem din această cauză că organizatorii expoziției și-au asigurat concursul tuturor instituțiilor ce au în păstrare asemenea lucrări, în primul rând colaborarea Bibliotecii Academiei R.P.R. din București, apoi aceea a filialei din Cluj a Academiei, a Bibliotecii Universității din Cluj, a Arhivelor statului, a muzeului de la Putna, Sucevița și Dragomirna, a bibliotecilor Mitropoliei din Sibiu și Episcopiei Aradului, ca și a Muzeului bisericii din Șchei Brașovului, întregind astfel în mod fericit și cuprinzător importantul fond de cărți manuscrise aflate în patrimoniul Muzeului de artă al R.P.R. Dificultățile de împrumut și de transport ale acestor prețioase monumente de cultură și artă veche au fost în cea mai mare parte compensate prin executarea unor fotocopii, de bună calitate, care figurează în expoziție și permit astfel urmărirea unei evoluții ce acoperă mai bine de cinci veacuri.

Socotim că principala calitate a expoziției de care ne ocupăm constă în stabilirea unei tematici care valorifica lucrările din punct de vedere istoric, raportîndu-le la mediul care le-a creat și la condițiile social-politice și economice care au determinat nașterea lor. Articulația expunerii coincide în fapt cu etapele mari ale istoriei României, iar criteriul estetic de apreciere a lucrărilor este subordonat și privit prin prisma acestui prim punct

¹ Expoziția a fost deschisă la Cluj (august—octombrie 1963), Baia Mare (octombrie noiembrie 1963), Brașov (decembrie 1963—ianuarie 1964), Sibiu (ianuarie—aprilie 1964) și București, unde s-a inaugurat la 9 decembrie 1964 în sălile Muzeului de artă al R.P.R. Organizarea expoziției se datorește unui colectiv format din Corina Nicolescu, Alexandru Efremov, Marin Popescu, Sabina Drăghiceanu, Iuliana Chirțes.

de vedere enunțat mai sus. Modul de interpretare a fenomenului artistic la care ne referim este singurul valabil și singurul în stare să asigure progresul studiilor de istoria artei, expoziția pe care o comentăm fiind un reușit exemplu pentru ilustrarea acestei teze.

În această ordine de idei, trebuie menționat faptul că organizatorii expoziției au ținut seama și au utilizat la întocmirea tematicii progresele realizate în ultimii ani de istoriografia noastră în domeniul cunoașterii începuturilor și particularităților dezvoltării culturii medievale românești. Cercetărilor întreprinse mai de mult de N. Iorga sau V. Brătulescu și cataloagelor întocmite de Gr. Tocilescu sau V. Drăghiceanu² — și cităm prin aceasta principalele lucrări realizate în trecut referitor la miniaturi și ilustrații de cărți manuscrise — li s-au adăugat în ultimii zece ani un număr impresionant de studii noi³. Acestea din urmă, pe lângă descoperirea și valorificarea unor exemplare inedite, a progreselor realizate în cunoașterea diferitelor școli de miniaturiști sau a filiației manuscriselor ilustrate și, în mod mai general vorbind, a interpretării noi, materialist-istorice date acestor monumente de cultură medievală au atras atenția și sub aspectul că arta și cultura feudală românească depășesc cu mult limitele geografice și istorice fixate de cercetările mai vechi — provinciile istorice românești extracarpătice și durata veacurilor XIV—XVIII —, ele putând fi astăzi urmărite încă din epoca încheierii procesului de formare a poporului nostru și a începutului cristalizării relațiilor feudale și acoperind cu manifestările lor toate cele trei provincii istorice românești.

Printre cele mai vechi manuscrise realizate în epoca feudală în țările române și păstrate pînă azi se numără exemplarele care provin din Transilvania (Rîșnov, Caransebeș), datînd din secolele XIII—XIV. Meritul descoperirii și datării lor revine cercetărilor recente la care ne-am referit, iar valorificarea lor pentru istoria culturii medievale românești se adaugă seriei impresionante de date noi care dovedesc că în etapa feudalismului timpuriu — secolele XI—XIII — întreg teritoriul pe care s-a format poporul român a cunoscut o dezvoltare unitară, ce privește atît aspectele de cultură materială, cît și pe cele de cultură spirituală. Aceste manuscrise figurează, în mod deplin justificat, la începutul expoziției. Sub aspectul realizării artistice, ele sînt încă departe de operele similare datînd din secolele XV—XVI, dar tipul ornamentelor utilizate de diecii și pisarii formați în școlile locale — împletituri, polmete sau decor zoomorf policrom — se leagă de aria mai largă a culturii și artei bizantine și balcanice. Aceste lucrări subliniază, așadar, și ele, alături de rarele izvoare scrise păstrate și de seria prea puțin cunoscută încă a monumentelor de arhitectură românească, cu picturile lor interesante din Transilvania, existența în această

² N. Iorga-St. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Bucarest, 1922; V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise*, București, 1939; Gr. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități*, București 1906; V. Drăghiceanu, *Catalogul Comisiei Monumentelor Istorice*, București, 1913.

³ Vezi, printre altele: T. Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, „S.C.I.A.”, nr. 1—2, 1955; articolul lui E. Lăzărescu și I. R. Mircea din *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958; capitolul lui M. Berza din *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1958; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959; G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959, vol. I; I. Iufu, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Barlat*, „Romanoslavica”, VIII, 1963, precum și P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Buc., 1959, organizatorii expoziției au folosit și vol. II al acestei ultime lucrări, aflat în manuscris.

etapă a unor condiții social-politice și economice comune, în toate cele trei țări române în perioada de cristalizare a relațiilor feudale.

Pentru ilustrarea procesului preluării și adaptării tradiției artei bizantine în domeniul miniaturii și al ilustrației de carte manuscrisă românească, expoziția cuprinde câteva manuscrise bizantine datînd din secolele XIII—XIV, ilustrate cu miniaturi în plină pagină, din cele care au circulat în această epocă în țara noastră, fiind adesea pomenite în documentele vremii.

Un spațiu larg a fost rezervat prezentării operelor de acest gen din Moldova, datînd din secolele XV—XVII, expunerea urmîrind evoluția manuscrisului moldovenesc începînd cu realizările școlii de la Neamț din prima jumătate a veacului al XV-lea, legată de numele lui Gavril Uric, trecînd apoi la excepționala producție a atelierelor mănăstirești din vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi, oprindu-se asupra școlii nou întemeiate la Dragomirna de Anastase Crimca la începutul veacului al XVII-lea sau punînd în valoare creațiile unor artiști mai puțin cunoscuți ca Ivanco din Rădăuși, din vremea lui Vasile Lupu.

Seria manuscriselor din Țara Românească începe cu tetraevangheliarul caligrafiat și miniat de Nicodim în primii ani ai veacului al XV-lea, pentru ca, trecînd prin epoca de mare respirație culturală și artistică a lui Neagoe Basarab, ilustrată, printre altele, de tetraevangheliarul ferecat de postelnicul Morcea la 1519 sau de Sintagma lui Matei Vlasțaris dăruită mănăstirii Bistrița de Doamna Despina, să ajungă la manuscrisele cu portrete miniaturate de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, continuînd apoi cu lungul șir al manuscriselor din veacul al XVII-lea, printre care se disting exemplarele realizate din porunca lui Matei Basarab sau a lui Constantin Brîncoveanu.

Un grup încă prea puțin cunoscut de lucrări îl formează manuscrisele care au circulat sau care au fost create în mediul românesc din Transilvania în veacurile XV—XVII. Unele dintre acestea au fost recent identificate și figurează cu această ocazie pentru prima dată într-o expoziție. Este vorba atît de manuscrise miniaturate moldovenești, a căror prezență în ctitoriile domnești sau în bisericile mai modeste de sat (Feleac, Șcheii-Brașovului, Lupșa) explică asemănarea dintre manuscrisele transilvănene și cele create la Neamț, Putna sau Rîșca în epoca de înflorire a artei medievale moldovenești, cit și de lucrări executate de artiști transilvăneni, care continuă în forme mai modeste o veche tradiție locală. Printre acestea din urmă, cele mai interesante provin din Maramureș (Sienli, Sin-Giorgiu secolului al XVI-lea) altele, datînd de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și de la începutul celui următor, provin din Banat (Hodoș-Bodrog) sau din sudul Transilvaniei (Tohanul Vechi).

Spațiul limitat al acestei prezentări nu permite o discuție mai amplă, deși problemele ridicate de tema expoziției și în cea mai mare parte rezolvate de organizatorii ei ar merita cu prisosință continuarea discuției. Amintim doar în treacăt influența reciprocă dintre miniatură și ilustrația de carte manuscrisă, pe de o parte, și ilustrația vechilor tipărituri românești care se face simțită încă din veacul al XVI-lea, continuîndu-se în forme specifice în tot cursul veacului următor, sau interesul pe care-l prezintă miniaturile din Țara Românească și din Transilvania datînd din secolul al XVIII-lea pentru cunoașterea procesului de formare a artei românești moderne, pe de altă parte.

Subliniind reușita acestei acțiuni care, dincolo de tematica limitată pe care și-a propus-o, constituie un impresionant prilej de cunoaștere a culturii medievale românești în unele dintre formele ei concrete de manifestare, ne exprimăm speranța că ea nu va rămîne fără ecou asupra cercetărilor viitoare din acest domeniu.

Radu Popa

DOUA LUNI ÎN R.S.F. IUGOSLAVIA

Specializarea pe care o fac în R.S.F. Iugoslavia pe termen de un an, în sectorul istoriei moderne și contemporane a statului vecin și prieten, mi-a dat posibilitate, în primele două luni care s-au scurs, să depistez o serie de fonduri și materiale interesante care privesc direct istoria țării noastre.

Prin amabilitatea acad. Vasa Cubrilović, șeful catedrei de istoria popoarelor Iugoslaviei de la Universitatea din Belgrad, pe lângă care am fost repartizat de către comisia culturală a relațiilor cu străinătatea, am primit acces în toate arhivele de stat din Iugoslavia. Tema principală la care lucrez o formează *Relațiile româno-sârbe în perioada 1856—1878*. De asemenea, urmăresc materialele care privesc relațiile dintre cele două țări pe o perioadă mai largă, de la răscoala de sub conducerea lui Karagheorghe (1804) până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Prima arhivă în care am început să lucrez a fost Arhiva Institutului de istorie de pe lângă Academia de științe a Iugoslaviei. Fondul principal al acestei arhive, numit „Jovan Ristić”, conține peste 14000 de documente. Ristić, istoric ca formație, a fost agentul Serbiei la Constantinopol în perioada 1861—1867, apoi ministru de externe, președinte de consiliu, regent și liderul partidului liberal. Pentru perioada 1856—1878 am găsit numeroase referiri și documente inedite care privesc relațiile României cu Serbia, Muntenegru și Grecia.

Referitor la războiul din 1877—1878, în 1935 generalul Radu Rosetti a publicat o serie de documente intitulate *Din corespondența inedită a principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gh. Catargi în timpul războiului din 1877—1878*¹. Gh. Catargi era frate al mamei prințului Milan și, după izbucnirea războiului din 1877—1878, a fost atașat pe lângă Marele Stat-Major al armatei ruse. În fondul Ristić am găsit rapoartele pe care colonelul Gh. Catargi le trimitea prințului Milan. O parte sînt copii, o parte originale și cuprind informații interesante referitoare la contribuția armatei române la luptele de la Plevna, aportul României la înfrîngerea Imperiului otoman în campania din 1877—1878 și probleme privind colaborarea româno-sîrbă în această perioadă. În afară de rapoartele lui Catargi am găsit o serie de documente interesante, care privesc poziția României față de evenimentele din Balcani (1875—1878), în total peste 50 de documente inedite, pe care autorul acestor rînduri intenționează să le fructifice într-un articol care se va referi numai la relațiile româno-sârbe în perioada 1876—1878.

În afară de fondul Ristić, în Arhiva Institutului de istorie se mai pastrează fondul lui Matija Ban. Originar din Dalmația, acesta a desfășurat o fecundă activitate încă din timpul revoluției din 1848, iar ulterior a intrat în slujba Serbiei și a dus o activitate susținută privind unirea slavilor de sud în jurul Serbiei. În acest fond sînt materiale care cuprind referiri interesante la Transilvania, Voievodina, Ungaria, Croația pentru perioada 1848—1849, 1866 și pentru deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea.

În Arhiva Institutului de istorie se pot consulta copii ale unor documente aflate pe teritoriul Iugoslaviei sau dintr-o serie de arhive din străinătate (Viena, Paris, Budapesta, Constantinopol etc.). Mulți cercetători au lucrat ani de zile pentru transcrierea unor asemenea documente. O activitate deosebită în acest domeniu a depus prof. Grgur Jakšić. El a

¹ Acad. Română, *Memoriile secțiunii istorice*, seria a III-a, t. XVII, București, 1935. Corespondența pe care a publicat-o generalul Radu Rosetti era din fondul generalului Gh. Catargi și s-a aflat în arhiva lui Renée Bogdan din Onești (fostul județ Bacău).

donat peste 4 000 de copii după documente aflate în arhivele din Paris, Viena, Constantinopol și care se referă mai ales la politica externă a Serbiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Am răsfoit unele din aceste documente și se poate afirma ca ele prezintă importanță și pentru istoria României. De asemenea, există fondul Alekse Ivić (peste 2 000 de documente din arhivele din Viena), fondul Rudolf Sardelić (peste 3 000 de documente din arhivele Zadar) etc. Mai trebuie adăugat că fototeca arhivei conține peste 20 000 de fotocopii și un număr considerabil de microfilme după documentele aflate în arhivele de la Paris, Constantinopol, Viena, Veneția, Bruxelles etc. Recent, Institutul de istorie a primit ca donație, din partea Arhivei Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei, fotocopii privind corespondența legației Belgiei de la Belgrad cu Ministerul de Externe, de la 1898 până la cel de-al doilea război mondial. Datorită amabilității doamnei Radmila Popović-Petrović, arhivistă șefă, am consultat o parte din acest fond și am urmărit cum se reflectă relațiile româno-sirbe în corespondența Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei. Există mult material pentru relațiile sirbo-bulgare, relațiile cu Imperiul otoman, politica Rusiei în Balcani la începutul secolului al XX-lea și mai ales după 1903, situația economică a Serbiei, călătoria doctorului Cantacuzino la Belgrad în 1901², ideea unei alianțe cu România și Grecia la începutul secolului al XX-lea : „... Les seuls pays de l'Europe Orientale qui aient des intérêts communs...”³, despre relațiile româno-sirbe din 1905 și poziția celor două țări față de Imperiul otoman în urma incidentului de la Monastir⁴, despre războiul economic (vamal) dintre Serbia și Austro-Ungaria din 1906 etc.

Pentru istoria României, o mare importanță prezintă fondul Garašanin din Drjavna, Arhiva Srbiji, care conține corespondența agenției sirbești din București cu Ministerul Afacerilor Externe al Serbiei până la 1870. Materialele de după 1870 se păstrează în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva Academiei de științe și Arhiva Institutului istorico-militar. Această arhivă dispune de documente din 1839 și până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Fonduri de documente mai importante cuprind informații despre lupta sirbilor din Voevodina pentru autonomie (1848—1849), despre războiul cu turcii (1876—1878) și războiul cu Bulgaria (1885—1886); circa 30 000 de documente se referă la cele două războaie balcanice și peste 850 000 de documente la primul război mondial; de asemenea, un fond foarte bogat privind cel de-al doilea război mondial.

Pentru istoria modernă și contemporană a României mai prezintă importanță arhivele din Niș, Negotin, Zagreb (mai ales pentru lupta comună a românilor și croaților de înlăturare a jugului austro-ungar) Novi Sad, Cetinje, Titograd și, în special pentru secolele XVIII și XIX arhiva din Sremski Karlovici. Din 1708 aici a fost sediul mitropoliei ortodoxe de care a ținut Transilvania, Banatul și Oltenia (pentru perioada 1718—1739). Fondul mitropolitano-patriarhal conține 436 887 de documente, iar cel consistorial 527 677 de documente. O parte din acest imens material, majoritatea inedit, se referă la aspecte social-economice și politice ale românilor din Transilvania și conține probleme legate direct de istoria țării noastre.

N. Ciachur

² Arhiva Ist. Instit. Sigh. F. I. „Legation de Belgique“ f. 542—543 (la fotocopie).

³ Ibidem, f. 547.

⁴ Ibidem, f. 1131—1132 (Ministère des Affaires Étrangères et du Commerce Extérieur, Direction Générale A. Service des Archives. Correspondance politique. Legations, Serbie).

CORNELIA C. BODEA, *Correspondență politică (1855—1859)*

București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, XLVIII+700 p. (vol. III din *Documente privind Unirea Principatelor*)

Cu migală și cu o deosebită râvnă, Cornelia C. Bodea a îmbogățit colecțiile de izvoare referitoare la perioada Unirii Țării Românești cu Moldova cu un prețios volum. Pentru întâia dată, cercetătorul găsește strâns la un loc un impresionant lot de documente inedite de natură epistolară — peste 400 —, provenite din surse diferite. Această corespondență, scrisă sau primită de circa 80 de personalități ale vremii, aruncă lumini noi într-o serie întreagă de probleme ale anilor 1855—1859. Ea completează într-un mod fericit masiva colecție *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, ca și volumele I și II ale noii colecții *Documente privind Unirea Principatelor*, căreia îi aparține și acest volum, și care apare având ca redactor responsabil pe acad. Andrei Oțetea. Documentelor de natură politico-administrativă ale vol. I și rapoartelor consulare ale vol. II — care, fiecare, vor fi completate în viitorul apropiat prin vol. IV și V — importanta colecție de scrisori le aduce noul element al informației epistolare, variată și deseori mai bogată. Îmbinarea în munca de interpretare a acestor diverse categorii de izvoare istorice va contribui neîndoiește la ridicarea nivelului ei calitativ.

Volumul este precedat de o prefață a redactorului responsabil al colecției, în care

este prezentat cuprinsul lucrării și este relevată importanța ei. Totodată, acad. A. Oțetea dă o serie de prețioase indicații relative la problemele pe care le-a pus volumul în privința textelor cifrate, identificarea emitenților, stilurile calendaristice etc. Importantă este și indicația referitoare la utilizarea materialelor, în parte, în diverse lucrări prilejuate de sărbătorirea centenarului Unirii.

„Prefața” este urmată de o „Introducere”, care aparține autoarei și în care este minuțios prezentat materialul documentar al volumului. Expunerea se face cronologic în următoarele subcapitole: „Unioniști și separatiști în anii premergători Unirii”; „Ultimii ani din domnia lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica”; „Mișcarea unionistă în epoca alegerilor pentru Divan. Activitatea Divanelor”; „Atmosfera politică după încheierea lucrărilor Divanelor ad-hoc până la alegerile din ianuarie 1859”; „Alegerea de la 5 și 24 ianuarie 1859”; „Investitura”. Este de subliniat faptul că autoarea nu s-a mărginit la o simplă expunere a conținutului documentelor din cuprinsul volumului, ci a făcut o expunere largă, în care a pus în relație aceste documente inedite până astăzi cu documentația edită cunoscută. De asemenea, informația bibliografică de care se face uz este *la zi*. Aceasta face ca „Introdu-

„cerea” să fie un studiu deosebit de util — chiar și separat de volumul de corespondență — pentru cunoașterea perioadei Unirii. Faptul că însuși autoarea a ținut să puna în valoare și să prezinte, uneori în detaliu, documentele pe care le-a editat este meritoriu și este cert că nimeni altcineva n-ar fi reușit să facă acest lucru în condiții mai bune, dat fiind munca migaloasă consacrată de Cornelia C. Bodea detectării, cercetării și publicării acestei corespondențe.

Dupa „Lista documentelor”, volumul prezintă grupate cronologic cele 416 scrisori, rapoarte, telegrame, precum și 7 anexe. Dintre cele 416 documente de bază, 18 datează din 1855, 72 din 1856, 95 din 1857, 76 din 1858 și 155 din 1859. Fiecare piesă documentară este precedată de un amplu rezumat, care dă lectorului imaginea completă a conținutului documentului. Uneori, în subsol, se dau note explicative cu indicații bibliografice, identificări etc. În rezumate se fac deseori identificări de persoane. Toate documentele din volum sînt datele atât pe stilul vechi, cît și pe cel nou. Ar fi fost poate necesar ca prin paranteze să fi fost indicată partea de intervenție a autoarei în datarea pieselor documentare.

Volumul conține documente deosebit de importante. Dintre acestea pot fi amintite, între altele, scrisoarea lui Dionisie Pop-Marțian din septembrie 1857, în care se emite ideea, reluată apoi de o parte din unioniști în 1859, referitoare la proclamarea Unirii și întrunirea celor două Adunări ad-hoc la Focșani (p. 315—319); scrisorile lui Bolintineanu și Marin Serghiescu Naționalu din 7-19 octombrie 1857, în care se dau sugestive detalii asupra desfășurării ședinței în care Adunarea ad-hoc a Moldovei și-a exprimat dorința de Unire; interesanta scrisoare adresată de către D. Bolintineanu lui A. Baligot de Beyne în toamna anului 1857 din Galați; scrisorile referitoare la criza politică remarcată în sinul partidei naționale la sfîrșitul anului 1857 și începutul anului 1858; scrisorile adresate de Vasile Alecsandri fratelui sau Ioan; schimbul de scrisori dintre

D. A. Sturdza și A. G. Golescu în preajma evenimentului de la 24 ianuarie 1859; telegramele acestei zile; scrisorile adresate de Alecsandri lui Cuza la 2-14 martie și 21 martie-2 aprilie 1859 etc.

Documentele volumului de *Corespondență* dau o remarcabilă imagine a istoriei „interne” a evenimentelor legate de Unire, a luptelor de culise. Mecanismul „alianțelor” de moment, intrigi și negocieri în diferite variante, formarea grupurilor politice, unele efemere, altele de durată, luptele intestinale din sinul partidei naționale, fracționată în grupări, uneltirile, dar mai ales eșecul răsunător al separatiștilor, toate acestea sînt larg documentate într-un material concret și de necontestat. De asemenea, deși în general documentele din volum provin de la „moderați”, în ansamblu ele reprezintă o aspră și nemiloasă demascare a reacțiunii.

Deosebit de interesante sînt materialele care atestă entuziasmul unanim pentru Unire. „Toată lumea — scria Bălăceanu la 12/24 mai 1857 — este pentru Unire” (p. 257) și tot el remarcă ceva mai înainte ca „guvernul doar singur este nepăsător și nu simte curentul electric care înalță sufletele de la un cap la altul al țării, ațîță spiritele și face ca toate opiniile separate să se contopească într-un singur și același gînd, salvarea țării” (p. 192). În aceeași vreme, moldoveanul Rallet scria și el despre necesitatea de „a primi Unirea pe tot prețul, ca un mijloc de a ne constitui naționalitatea și a ne pregăti viitorul pe baze mai largi și pe o desvălire mai uniformă” (p. 231). Documentele din volum mai releva puternicul efort pe care l-a avut lupta unionistă în provincie, pe plan local; între altele, sînt semnalate în această privință acțiuni la Rînnicu-Vilcea și la Tîrgu-Jiu. „Unirea — scria fiul lui Magheru tatălui său aflat încă în exil — este de toți proclamată și susținută cu giuramînt” (p. 205).

Materialul documentar pus în circulație prin volum confirmă încă o dată caracterul organizat al mișcării pentru Unire și dă o serie de amănunte referitoare la activitatea

comitetelor unioniste și la acțiunile lor. Sugestive sînt scrisorile lui Ioranu, Aricescu, Kogălniceanu, Rallet, Ștefan Goleșcu etc. Cît de frumos scria Rallet lui I. Ghica: „Mult mai adînc m-am bucurat primind scrisoarea-ți în limba noastră. Astăzi gîndim, cugetăm și trebui să gîndim și să cugetăm mai românește decît totdeauna. Pre mult am cugetat și am lucrat și am vorbit din inspirații streine și stricătoare și niciodată n-am aflat limbele și simțirile streine mai sărace întru a ne exprima ideile și dorințele...” (p. 263).

În evident contrast cu atitudinile și acțiunile patrioților, apare activitatea nocivă a reacțiunii. Uneltiri, intrigi, lipsă de patriotism sînt caracteristicile generale ale acestei activități. Edificatoare este în această privință atît corespondența internă a foștilor domni și a majorității marii boierimi, cît și unele piese documentare legate de relațiile lor externe; un exemplu îl reprezintă scrisoarea de răspuns pe care Ali Pașa o adresează lui Gh. Bibescu în toamna anului 1857 (p. 341—342).

Documentele din volum aduc precizări și știri noi referitoare la activitatea publicistică din epoca Unirii. Se întîlnesc detalii referitoare la diferite broșuri, date privind autorii sau difuzarea lor. De asemenea, interesante sînt informațiile ce le cuprind scrisorile din volum în privința publicațiilor periodice. Istoricul presei unioniste este substanțial îmbogățit; semnalăm în special datele privind „Steaua Dunării”, „Concordia” și „Timpul”.

Piese documentare ale *Correspondenței* pun în circulație date necunoscute privind pregătirile electorale, desfășurarea alegerilor, activitatea cluburilor, falsul electoral din Moldova, reîntoarcerea exilaților revoluționari etc. Deosebit de importante sînt documentele referitoare la activitatea Adunărilor ad-hoc, la grupările din sinul acestora și la luptele lor. De asemenea, o însemnătate identică, dacă nu mai mare, o au și scrisorile referitoare la îndoita alegere. În privința aceasta trebuie semnalate ca deosebit de semnificative documentele care relevă rolul

hotărîtor jucat de masele populare atît la 5 ianuarie, cît mai ales în zilele de 22—24 ianuarie (scrisorile lui D. A. Sturdza, A. G. Goleșcu, N. Opran, Gradowicz etc.). De reținut sînt și materialele privind intrarea lui Alexandru Ioan Cuza la București, cînd, potrivit autorului unei scrisori, acesta a fost primit cu „un uragan continuu de urale” (p. 530). În privința aspectului extern al evenimentelor ce se găseau în plină desfășurare, trebuie subliniată publicarea în partea finală a volumului a amplei corespondențe a delegaților celor două țări trimiși la Constantinopol pentru a obține învestitura Porții și îndeosebi a rapoartelor lui Costache Negri. Mai trebuie amintite informațiile interesante pe care le conțin unele scrisori ale lui I. Bălăceanu referitoare la atitudinea favorabilă față de Unire pe care înțelegea s-o aibă Cavour (p. 306—361, 369—370, 376, 383 etc.). Tot în această privință, sînt de semnalat datele pe care le cuprind documentele din volum în privința consulilor și a diplomaților străini trimiși cu misiuni în Principate, precum și cele referitoare la relațiile acestora cu diferite personalități muntene ori moldovene.

Deosebit de semnificativă este atmosfera generală de conlucrare dintre partida națională din Țara Românească și cea din Moldova, pe care o documentează materialele din volum. Între diferiții fruntași din cele două țări a existat o strînsă legătură epistolară (M. Kogălniceanu-I. Ghica, D. Rallet-I. Ghica, I. Bălăceanu-V. Alecsandri, Gr. Ioranu-M. Kogălniceanu, V. Alecsandri-I. I. Filipescu etc.). „Inundați-ne cu numerile «Steii Dunării», scria Balăceanu lui Alecsandri (p. 121). Vizitele reciproce ale conducătorilor mișcării unioniste din cele două țări, venirea delegaților moldoveni la București în 1857 pentru a protesta împotriva abuzurilor și falsului electoral din Moldova sînt de asemenea demne de a fi subliniate, fiind documentate în volum, care, în ansamblu, este fără îndoială o nouă și concludentă dovadă a legăturilor strînse dintre patrioții români ai vremii.

Volumul aduce unele informații noi sau completează pe cele cunoscute privind problema țărănească. Unele documente descriu propaganda „agrară” austriacă, altele relevă susținerea cauzei Unirii de către țărani, ori maltrătarile la care ei erau supuși din pricina atitudinii lor. „Subcîrmuitorii — scria Ioranu lui Kogălniceanu în vara anului 1856 — sunt porunciți să amenințe pe săteni cu bătaie la spete de vor zice că doresc Unirea” (p. 123). Sînt semnalate divergențele din sinul conducerii mișcării unioniste în problema agrară (p. 222), participarea țăranilor la activitatea cluburilor unioniste (p. 227), amînarea discutării problemei agrare în Adunarea ad-hoc a Moldovei pentru ultimele ei ședințe (p. 333). Unele documente cuprind date referitoare la diversele soluții ce se propuneau pentru rezolvarea problemei agrare. Moderatul Bălăceanu găsea suficientă o împroprietărire mărginită la locurile de casă și grădină, în timp ce liberalii radicali, după mărturia sa, intenționau la începutul anului 1858 să împartă pămînturile în două, între proprietari și țărani (p. 351); mai tîrziu, după îndoita alegere, A. G. Golescu, vechiul partizan al împroprietăririi țăranilor, renunțînd la convingerile sale, critica intențiile liberalilor radicali referitoare la împroprietărire (p. 616). Mai merită să fie amintită starea generală de nesupunere a țăranimii din primăvara anului 1858 (p. 378, 379, 381 etc.).

Informațiile noi și multilaterale cuprinse în volumul *Correspondență politică (1855—1859)* reprezintă în ansamblu o importantă contribuție la îmbogățirea bazei de cunoaștere a uneia dintre cele mai de seamă perioade a istoriei moderne a României. Modalitatea de prezentare și aparatul științific însoțitor este la înălțimea valorii de informație a documentelor din volum. Autoarea a știut ca, prin ampla sa introducere, prin rezumatele detaliate și prin indice să îlesnească utilizarea materialului documentar cules și pus la dispoziția cercetărilor istoriografice. Cu toate acestea, în mod firesc, dată fiind amploarea problematicii ce i-a stat în față,

s-au strecurat și cîteva lipsuri în munca de prezentare a sutelor de documente ce le cuprinde volumul. În ceea ce privește rezumatele, în general minuțios și deosebit de exact întocmite, semnalăm cîteva erori: în rezumatul doc. 88, Bălăceanu apare „nemulțumit” de patriotismul lui A. G. Golescu, or, din text reiese contrariul (este vorba, probabil, de o greșeală tipografică); în rezumatul doc. 159 se menționează impropriu „ordinul de anulare a alegerilor”, fiind vorba în realitate de o hotărîre a comisiei de formare, deoarece ordinul de anulare s-a produs cu o lună mai tîrziu; în sfîrșit, termenul *separatismul* lui Ștefan Catargiu, utilizat în rezumatul doc. 246, nu se potrivește cu contextul și nici cu realitatea; ar fi fost mai potrivit: *poziția reacționară* a lui Ștefan Catargiu.

În privința identificărilor, majoritatea acestora s-au făcut prin indice, fără note în subsol. În unele cazuri, notele ar fi fost însă necesare. De pildă, întîlnim la p. 17: Boutzkovianu; la p. 46: prințul S.; Aristide; la p. 73: beizade Costache; la p. 134: Marin; la p. 178: bătrînul Cuza; la p. 513: Mișa etc. Un cunoscător al epocii știe că aceștia sînt: Bițcoveanu, prințul Știrbei, Aristide Ghica, beizade Costache Gr. Ghica, Marin Serghiescu Naționalu, Gr. Cuza și Mișa Anastasievici, nume sub care ei au și fost identificați de autoare și sub care apar în indice, dar pentru cititorii mai puțin avizați ar fi fost necesară introducerea de note explicative în subsol. Tot în privința identificărilor persoanelor, la cele cîteva sute de identificări efectuate de autoare mai pot fi adăugate cîteva; astfel, Sebeni de la p. 160 și 191 este Ion Sebeni, unul dintre fruntașii liberali radicali din Giurgiu; cumnatul lui Mihai Sturza, menționat la p. 373, într-o scrisoare a lui D. Rallet, credem că nu este Petre Mavrogheni, cum se afirmă într-o notă explicativă, ci este însuși caimacamul Voghride, a cărui soră Smaranda era căsătorită cu fostul domnitor; Arghiropol, care este recomandat lui Gh. Magheru, este Grigore Arghiropol, fruntaș liberal radical, hotărît par-

tizan al împrăștiării țăranilor; lectura prescurtării pronumelui lui Zalomit trebuie corectată din S. în I.

Ar mai fi de făcut unele observații în privința indicelui. Este meritoriu că acesta este analitic, ca și faptul că se dau porecele diferitelor personaje între paranteze, ceea ce va fi de mare folos cercetătorilor; ar fi fost însă util ca toate aceste porecle să apară și în indice, alfabetizate, cu trimitere la numele real. Logofătul Petre Rosetti-Bălănescu apare în două locuri cu câteva indicații de pagină la fiecare (o dată la Bălănescu și altă dată la Rosetti). Baragnon, de la p. 458, este omis din indice. Dintr-o eroare, deputatul C. Ciochinescu apare în indice sub numele de C. Cioculescu. C. Costescu, despre care se scrie că a fost director al Departamentului de Interne, era de fapt un apropiat al lui Costache Ghica, după cum reiese și dintr-o lectură atentă a textului, căci director al departamentului era în acea vreme N. Picleanu. Funcția lui Gr. C. Cantacuzino nu era aceea de prefect al Bucureștilor, ci cea de vornic de poliție. Filișanu de la p. 556 este Dimitrie Filișanu. De asemenea, pictorul Alexandrescu este Petre Alexandrescu, iar Andonache Arion este Anton Arion, tânăr fruntaș liberal radical. Studentul Mirzescu este în mod cert Gh. Mirzescu, colonelul Fotea este Dim. Fotea, iar Fotiade este Ioan (Iancu) Fotiade. În general, la unele dintre persoanele cuprinse în indice

credem că s-ar mai fi putut completa pronumele, îndeosebi la persoanele străine (Benzi, Baligot de Beyne, Buol, Cialdini etc.). Probabil că ritmul grăbit al tipăririi lucrării în ultima ei fază a impus renunțarea la aceste completări. Mai menționăm o separare artificială: I. Florescu de la p. 358 și I. Florescu de la p. 259 sînt una și aceeași persoană cu Ioan Em. Florescu. Desigur că aceste precizări suplimentare n-au avut decît menirea de a întregi cu cîteva detalii munca substanțială depusă de autoare pentru realizarea indicelui. Mai trebuie semnalată ca deosebit de prețioasă identificarea ce s-a făcut de autoare, în temeiul scrisorii lui Duilie de la p. 346, între Gr. Serghie și Gr. Serurie.

Volumul *Correspondență politică (1855—1859)* este una din cele mai de seamă realizări în domeniul publicării de izvoare din ultima perioadă. El este un instrument de lucru indispensabil și autoarea a dat istoriografiei noastre o însemnată contribuție, nu numai prin detectarea și publicarea acestui prețios material documentar, ci îndeosebi prin competența cu care l-a prezentat, adăugînd știrilor din documente amplele sale cunoștințe referitoare la perioada formării statului național. Lucrarea Corneliiei C. Bodea merită cele mai călduroase aprecieri.

Dan Berindei

KEITH HITCHINS, *The Roumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860—1865*

(extras din „Balkan Studies”, V (1964), nr. 1, p. 89—108)

Autorul, actualmente „profesor asistent” la Universitatea Winston Salem (Carolina de Nord, S.U.A.), și-a pregătit la noi între 1960 și 1962, teza de doctorat asupra lormării națiunii române din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cunooscînd bine limbile română, maghiară și

germană și folosind textele originale, autorul a devenit un bun specialist în istoria Transilvaniei, cum o dovedește și articolul acesta. Întemeiat pe surse de mîna întîi, românești și austriece din „Haus-, Hof- und Staatsarchiv” din Viena, autorul prezintă lupta românilor ardeleni, în perioada de tre-

cere de la absolutismul lui Bach la compromisul din 1867, pentru autonomia Transilvaniei și pentru deplina egalitate în drepturi cu ungurii și cu sașii, adică pentru reprezentare proporțională în Dietă, administrație și justiție, ceea ce, dată fiind superioritatea lor numerică, remarcă autorul, le-ar fi asigurat preponderența politică¹.

Din punctul de vedere pe care se situează autorul, perioada 1860—1865 a fost „o experiență constituțională” care s-a soldat cu un eșec, din cauza intransigenței maghiare și a reacțiunii habsburgice. Deși românii luptau pentru aceleași drepturi ca și ungurii, intransigența acestora a făcut imposibilă lupta comună împotriva reacțiunii habsburgice. Nobilimea maghiară nu voia să recunoască românilor dreptul de a se dezvolta ca o națiune cu un statut juridic garantat de constituție și au căutat să-i mențină în condiția de cetățeni individuali în cadrul statului maghiar unitar, condiție în care românii au văzut preludiul unui intens proces de maghiarizare.

În aceste condiții, ca și în 1848—1849, ei au fost împinși să caute sprijin la Curtea de la Viena, care i-a utilizat însă ca o masă de manevră pentru a înfringe obstrucția nobilimii maghiare, iar când s-a împăcat cu ungurii i-a sacrificat.

Exponenții cei mai reprezentativi ai politicii românești în această perioadă au fost Andrei Șaguna și Gh. Barițiu. Hitchins a notat precis nuanțele între programele acestor doi protagoniști. Convocat la „Consiliul imperial întărit”, care avea să pregătească prin *Diploma din 20 octombrie 1860* statutul

noului regim, Șaguna a susținut dreptul poporului român la libertatea de a se dezvolta potrivit cu tradițiile sale naționale și autonomia Transilvaniei în cadrul monarhiei habsburgice. El era „centralist”. Ca exponent al grupului mai radical de la Brașov, Gh. Barițiu a cerut revizuirea completă a constituției Transilvaniei, garantarea libertății cuvântului, scrisului și întrunirii, sufragiu electoral pe baza unui cens redus și așezarea limbii române pe picior de egalitate cu limba maghiară. Barițiu era pentru un program de reforme burgheze mai înaintat și mult mai independent față de Curtea de la Viena.

Regimul instituit prin *Diploma din 20 octombrie 1860* se întemeia pe autonomia „țărilor istorice” — Ungaria, Boemia, Croația și Transilvania —, ale căror diete erau suverane în toate afacerile locale. Pentru afacerile imperiale s-a creat un Reichsrath central, cu sediul la Viena și compus din 100 de deputați, delegați de dietele provinciale. Dar nobilimea maghiară care înțelegea să se guverneze după legile din 1848 și considera Transilvania ca parte integrantă a Ungariei, a sabotat această constituție federalistă și, după patru luni de încercare dezamăgitoare, Franz Joseph a promulgat o nouă constituție sub forma *Patentei din 26 februarie 1861*.

Patenta restaura, sub o formă constituțională nouă, monarhia centralizată și reducea drepturile dietelor provinciale la facultatea de a trimite deputați în Reichsrath, care se transforma într-un parlament cu două camere. Dieta Transilvaniei, convocată pentru 4 noiembrie 1861, avea sarcina, după instrucțiunile imperiale, să dea prioritate proiectelor de legi menite să asigure egalitatea și prosperitatea românilor. Cancelarul și guvernatorul Transilvaniei, care au refuzat să execute aceste instrucțiuni, au fost înlocuiți. Funcționarii maghiari s-au solidarizat cu ei și și-au părăsit posturile. Obstrucția maghiară și retragerea cehilor și croaților din Reichsrath amenința întregul regim. La sugestia lui Schmerling, care voia să provoace o demonstrație în favoarea constituției.

¹ Pe baza *Notițelor* lui Ioan de Pușcariu, Hitchins repartizează populația principalelor naționalități din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea în felul următor: 500 000 de maghiari, 200 000 de sași și 1 400 000 de români. În afară de superioritatea lor numerică, Șaguna și Barițiu, ca și Inochentie Micu Klein, invocau în sprijinul revendicărilor românilor faptul că ei constituiau populația cea mai veche, suportau sarcinile cele mai grele și dădeau recruii cei mai numeroși.

Franz Joseph a permis românilor să țină, sub prezidenția celor doi capi ai bisericilor române, Șuluțiu și Șaguna, un congres național.

Congresul s-a întrunit la 19 aprilie 1863 la Sibiu. Șaguna a exprimat sentimentul tuturor românilor, cerind ca toate privilegiile trecutului să fie desființate și egalitatea tuturor naționalităților înscrisă în Constituție. „Altfel nu va fi loc pentru noi în propria noastră țară”. Barițiu a fost de acord cu această declarație, dar a cerut să se adauge propunerea ca drepturile cetățenești să fie clar definite în noua Constituție. Petiția, care a fost votată de congres și urma să fie prezentată împăratului, era o sinteză a celor două propuneri.

Campania electorală pentru dietă a fost foarte animată. Censul electoral de 8 fl., cel mai redus din istoria Transilvaniei, a permis unui mare număr de români să voteze. Rezultatul alegerilor: 46 de români, 42 de unguri și 32 de sași.

Dietă s-a întrunit la Sibiu la 15 iulie și a inaugurat o nouă eră, constituțională, în istoria Transilvaniei. Ungurii s-au abținut, fiindcă românii și sașii au respins propunerea lor de a se mărgini să trimită deputați la dieta de la Pesta, ceea ce implica recunoașterea unirii Transilvaniei cu Ungaria din 1848. Înțelegerea dintre sași și români a permis dietei să voteze două legi importante: prima sancționa egalitatea de drepturi dintre români, sași și unguri și asigura tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate și credință, acces liber la toate funcțiile. Cele trei limbi aveau să fie predată în toate școlile primare și secundare. A doua lege recunoștea naționalitatea și bisericile române ca egale cu celelalte naționalități și biserici din Transilvania. Aceste două legi consacrau, pentru moment, revendicările seculare ale românilor.

Prima sesiune a dietei în care românii, pentru prima oară, au avut un rol hotărâtor s-a terminat la 13 octombrie 1863. Ea a ales 24 de deputați pentru Parlamentul de la Viena. Deputații ardeleni au fost bine pri-

miți. La un banchet în onoarea delegaților pentru Reichsrath, Schmerling a felicitat pe români pentru actele lor de patriotism și devotament și i-a asigurat de tot sprijinul guvernului.

Dar aceste asigurări s-au dovedit deșarte. Pentru a rezista liberalilor germani, Franz Joseph s-a apropiat de unguri și a recunoscut unirea Transilvaniei cu Ungaria. Dieta a fost prorogată, iar Schmerling demis. În august 1865, Șaguna a fost chemat la Curte și informat de retragerea concesiunilor făcute românilor în 1864. „Românii au fost sacrificați ungurilor”, a declarat Șaguna părăsind palatul imperial.

Trădarea Curții a deconcertat pe români. Primul gând al fruntașilor a fost să convoace un congres de protestare „cu sau fără voia Curții”. Apoi, când Curtea a convocat o nouă dietă pentru anularea legilor din 1864, ei s-au abținut de la alegeri, împotriva opiniei lui Șaguna, care era pentru continuarea luptei politice cu scopul de a salva cât mai mult din cuceririle dietei de la Sibiu.

Politica de abstențiune a eșuat, fiindcă românii nu formau un corp politic și n-aveau în mână, ca ungurii, aparatul de stat și pozițiile economice cheie pentru a paraliza prin obstrucția lor toată viața politică a țării și a sili guvernul imperial la capitulare. Dar experiența acestor cinci ani n-a fost pierdută. Românii s-au convins mai întâi de necesitatea unui cadru de acțiune legal, pe care aveau să-l gasească în *Statutul organic* al lui Șaguna. În al doilea rând, lupta politică a dovedit urgența înlăturării disensiunilor întreținute de Habsburgi între cele două biserici române, ortodoxă și unită, și formării frontului unic al luptei naționale. Și aici rolul lui Șaguna a fost decisiv. El a făcut primele avansuri mitropolitului de la Blaj, Sterca Șuluțiu și a propus ca prima delegație trimisă la Viena, în decembrie 1860, să fie condusă de acesta. De atunci, capi celor două biserici române din Transilvania au mers mână în mână în lupta politică. Experiența constituțională a scos apoi în relief radicalismul grupului de la Brașov, care

exprima, prin Gh. Barițiu, „imensul progres pe care românii l-au făcut în ultimele trei sau patru decenii” (p. 102). Această constatare a profesorului Hitchins indică baza economică și socială a luptei românilor ardeleni pentru o viață liberă și pentru drepturi politice în raport cu importanța lor numerică.

Intr-un studiu relativ scurt, dar foarte

dens și sistematic, profesorul Hitchins a pus în lumină un episod important din lupta românilor ardeleni pentru autonomie și libertate. Așteptam cu viu interes continuarea acestui studiu asupra întregului secol al XIX-lea.

Acad. A. Oțetea

.. *Bibliographia historiae rerum rusticarum internationalis 1960—1961*,
Redegit Péter Gunst, Budapestini,

Edidit Museum Ferum Rusticarum Hungariae, MCMLXIV, 208 p.

Colectivul secției de bibliografie a Muzeului de agricultură din Ungaria publica în revista „Agrártörténeti Szemle” (Revistă de istorie agrară), în mod sistematic, încă de la începutul apariției sale de acum cîțiva ani, bibliografii curente asupra economiei rurale din diferite țări. Aceeași secție a întocmit lucrarea cuprinzînd bibliografia literaturii agrare maghiare, despre care s-a mai vorbit în coloanele revistei „Studii”¹. Aceste lucrări au primit în literatura de specialitate o apreciere pozitivă, alături de o serie de sugestii și observații critice. Ca o dovadă a interesului manifestat de specialiștii din diferite țări față de aceste instrumente de lucru care ușurează foarte mult munca de cercetare, colectivul de bibliografi din muzeul amintit a primit îndemnul de a-și lărgi activitatea. Astfel s-a format ideea publicării bibliografiei internaționale curente nu în anexa sau în rubrica de bibliografie a revistei „Agrártörténeti Szemle”, ci ca o publicație anuală separată. Asumîndu-și această sarcină de mare însemnatate, dar în același timp extrem de complicată, colectivul amintit a solicitat colaborarea specialiștilor străini. În jurul acestei preocupări se încheagă astfel o

colaborare foarte rodnică între specialiștii din diferite țări. La întocmirea publicației vor participa, după cum se anunță în prefața volumului pe care îl prezentăm, un mare număr de specialiști, atît din țările socialiste, cît și din cele capitaliste. Un mic colectiv al Institutului de istorie al Academiei R.P.R. va întocmi, sub îndrumarea acad. A. Oțetea, materialul bibliografic românesc care urmează să fie inclus în volumele următoare.

Volumul de față, care deschide publicația anuală de bibliografie agrară internațională, este întocmit în cea mai mare parte de colectivul de bibliografi de la Muzeul agrar din Ungaria, pe baza cataloagelor și bibliografiilor ce le-au fost accesibile. Volumul, după cum reiese și din titlul publicației, cuprinde literatura de specialitate din domeniul istoriei economiei rurale apărute în anii 1960—1961 în 90 de țări ale lumii. Cu imperfecțiunea inerentă unei lucrări de o asemenea amploare și în ciuda unor omisiuni, publicația poate fi apreciată ca reușită, fiind de un real folos.

Volumul este însoțit de o scurtă prefață (în limbile engleză, rusă și maghiară), semnată de Matolcsi János, directorul general al Muzeului agrar din Ungaria. În această prefață, după o scurtă schiță a istoricului întocmirii acestei bibliografii, se învârtă asupra actualității ei. Cercetătorul,

¹ Intr-o însemnare apărută în 1964, nr. 3, p. 680—681, a fost prezentat vol. VI din *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomiarum ruralium*.

arată Matolcsi János, are nevoie de o privire de ansamblu a tot ce se publică în știința mondială în domeniul care îl interesează. Acest scop însă nu poate fi realizat fără instrumentul bibliografic corespunzător. De altfel, după cum arată autorul, această bibliografie servește nu numai istoriei economiei rurale. Ea cuprinde și lucrările referitoare la diferitele aspecte ale producției agrare contemporane. Astfel, ea pune la dispoziția agronomilor, specialiștilor în agricultură în general, materialul bibliografic curent. Ei se pot documenta pornind de la această bibliografie în cele mai diferite domenii ale activității rurale sau ale metodelor moderne folosite în domeniul producției agrare. Pe lângă includerea lucrărilor și studiilor referitoare la unelele de muncă, la metodele de lucru folosite, bibliografia cuprinde și pe cele privitoare la relațiile agrare, precum și evoluția acestora în cursul diferitelor epoci. Un loc important îl ocupă deci în bibliografie studiile privind dreptul de proprietate și de folosință asupra pământului, situația socială și culturală a producătorilor, dreptul agrar, organizarea administrației rurale, munca de cercetare în domeniul producției agricole etc. Sunt cuprinse și studiile referitoare la valorificarea producției agrare.

În ce privește principiile care au stat la baza organizării materialului bibliografic, ele sînt expuse în introducerea semnată de Gunst Péter, șeful secției de bibliografie agraară internațională a muzeului amintit. Aceste principii au fost stabilite în urma dezbaterii proiectului publicat în revista „Agrártörténeti Szemle”, 1963, nr. 3. *Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis* tinde să devină exhaustivă în privința literaturii de specialitate fixată; fiind o bibliografie de titluri, nu dă adnotări. În privința inserării lucrărilor, ea conține următoarele date bibliografice: numele autorului sau redactorului, titlul lucrării, locul apariției, denumirea editurii, eventual a tipografiei (aceasta în cazul lucrărilor apărute în țări capitaliste), anul editării și volumul lucrării. Stu-

diile apărute în periodice cuprind aceleași date bibliografice, omițînd, acolo unde aceasta nu provoacă confuzii, localitatea și editura sau tipografia. În schimb, se indică denumirea, anul apariției și numărul revistei în care s-a publicat studiul. Volumul studiului este indicat prin paginile de început și de sfîrșit. Pentru a diferenția indicațiile bibliografice, numele autorilor sînt culese cu capităluțe, iar titlurile lucrărilor, ale culegerilor de studii și ale revistelor se dau cu litere cursive. Un aspect pozitiv al bibliografiei îl constituie faptul ca toate indicațiile bibliografice sînt date în limba originală a lucrării, urmate, în paranteze drepte, de traducerea în engleză. Excepție fac studiile apărute în limbile engleză, franceză, germană, italiană și spaniolă. Acele studii care au fost publicate cu alte caractere decît latine și chirilice s-au redat după sistemul de transcriere engleză sau chiar în traducere în limba engleză.

La baza sistemului de organizare a materiei a stat sistemul zecimal adaptat la necesitățile prezentei bibliografii, după un schimb de păreri, cu participarea specialiștilor străini. În felul acesta s-au stabilit următoarele grupe și secții:

- I. Bibliografii și cataloage de istorie agrară.
- II. Lucrări de metodologie a istoriei agrare și de istoriografie agrară.
- III. Lucrări generale și sinteze:
 - A) Sinteze de istorie agrară;
 - B) Istoria vieții agrare în general.
- Lucrări generale de istorie locală.
- IV. Producție agricolă, tehnică agricolă:
 - A) Condițiile naturale ale agriculturii (clima, starea timpului, calamități naturale, solul, relieful, apele);
 - B) Culesul, vînatul, pescuitul, piscicultura;
 - C) Silvicultura, cultura stufului;
 - D) Cultura plantelor în general (îmbunătățirea solului, gunoitul, canalizarea, irigația, cultura solului, plantele parazitare, dușmanii

plantelor și lupta împotriva lor, aclimatizarea plantelor nobile etc.) ;

L) Cultura plantelor pe ogoare (specii de cereale, specii de plante industriale, semănatul, îngrijirea și stringerea recoltelor) ;

I') Horticultura (grădini de zarzavat, de fructe și grădini decorative). Plantații (specii de plante nobile, sadirea și îngrijirea lor, stringerea recoltei) ;

G) Viticultura și vinicultura ;

H) Pășunile, îngrijirea și exploatarea pășunilor, îngrijirea finetelor și prepararea finului ;

J) Creșterea animalelor (situația veterinară, domesticirea, ereditatea, înobilarea. Animale producătoare : specii, înmulțirea, îngrijirea, valorificarea) ;

J) Folosirea producției agricole (în gospodăria casnică, în gospodăria și industria agrară) ;

K) Așezări, forme de așezări (casa și împrejurimile ei, organizarea hotarului) ;

VI. Economie agrară (complexul agricol, forme și sisteme de cultură a cerealelor și de creștere a animalelor, rolul factorilor de producție, condițiile de muncă, capital, credit, cultura intensivă. Gospodărie individuală și colectivă. Organizarea producției mari. Gospodăria naturală și producția de mărfuri, piața, prețurile, circulația mărfurilor. Rentabilitate).

VII. Societatea rurală (populația agricolă, demografia, dreptul de proprietate și de folosință. Clase și paturi rurale. Situația lor juridică și socială, modul lor de viață, corelația dintre ele, dinamica societății rurale. Reprezentanțe, comunități).

VIII. Politică agrară. Drept agrar. Administrație rurală.

VIII. Cultură agricolă (cultura și învățământul agricol, știința agricolă).

Este evident că tematica grupelor și secțiilor este mai variată decât sistematizarea de mai sus. ~

Fiecare titlu poartă un număr bibliografic, studiile fiind numerotate în continuare. În cazul în care lucrarea cuprinde și publicație de izvoare sau este o publicație de izvoare, acest lucru se indică printr-o stelășă așezată după numărul bibliografic. Anumite greutăți au provocat lucrările care prin tematica lor puteau fi cuprinse în mai multe grupe. În acest caz, pentru a evita repetări inutile, s-a procedat astfel : lucrarea a fost inclusă în grupul unde precumpănea tematica ei, făcându-se la sfârșitul grupelor celorlalte trimiteri și la numărul bibliografic pe care-l poartă. Aranjarea materiei în cadrul grupelor sau secțiilor se face după sistemul alfabetic englez al numelor autorilor.

Volumul este însoțit de un indice pe continente și țări și de un indice de autori. În introducere sînt expuse pe larg principiile după care acești indici au fost întocmiți. Ei ușurează foarte mult folosirea bibliografiei.

Cei care au întocmit acest prim volum de bibliografie internațională a economiei rurale sînt conștienți de faptul că prima lor încercare nu este ferită de lipsuri și de omisiuni, solicitînd chiar sprijinul specialiștilor. În ce ne privește, am vrea să arătăm că sistemul întocmirii bibliografiei după cataloage și bibliografii, așa cum se recunoaște acest lucru și în prefață, nu asigură lucrării un caracter unitar. El poate să ducă și a dus la unele omisiuni. Aceasta decurge atît din faptul că titlul lucrării nu oferă în toate cazurile un criteriu sigur de selectare cît și din aceea că bibliografiile și cataloagele folosite pot și ele să conțină omisiuni, să nu fie exhaustive. Poate acestea au fost și cauzele unor omisiuni regretabile în ce privește literatura de specialitate românească apărută în perioada amintită. De exemplu, vom aminti aici numai cîteva din lucrările și studiile românești mai importante referitoare la istoria economiei rurale și a relațiilor sociale, toate apărute în 1960 și 1961 : A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feuda-*

lism la capitalism în Moldova și Țara Românească, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 307—391. În acest studiu valoros sint abordate principalele aspecte ale evoluției relațiilor agrare din Principate în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, în strânsă legătură cu dezvoltarea economiei rurale la răsărit de Elba. În același volum, la p. 63—77 este publicat interesantul studiu al lui Șt. Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor „olahi” și „rumin” pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII*. Printre materialele omise din bibliografia pe care o recenzăm sint și patru studii publicate în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”. Printre acestea se află studiile semnate de D. Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII* (an. IV, 1961, p. 217—237); D. Prodan, *Domeniul cetății din Șiria la 1525* (an. III, 1960, p. 37—102); Șt. Pascu și T. Gherman, *Urbanul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea* (an. III, 1960, p. 171—254); C. Cîmpeanu, *Date cu privire la atacul iobagilor asupra nobilimii din Cioara, Vurpăr și Vințul de Jos în timpul răscoalei fărânești din anul 1784* (an. III, 1960, p. 255—280). Au fost omise de asemenea o serie de studii valoroase publicate în „Revista arhivelor”. Printre acestea se află: Fl. Constantiniu și Ș. Papacoste, *Aspecte ale ruminiei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea* (1960, nr. 2, p. 226—247); M. Alexandrescu, *Procesul ȧaranilor răsculați în anul 1907 din comunele Lacul lui Baban, Dealul Lung și Odobasca* (1960, nr. 2, p. 86—92); Gh. Platon, *Despre exploatarea ȧaranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului Organic* (1960, nr. 2, p. 177—192); L. Moldovan, *Documente privitoare la istoria cnejilor din districtul Beiușului în a doua jumătate a sec. al XVI-lea* (1960, nr. 2, p. 248—261); A. Cîrni, *Lupta ȧărănimii bunăfene pentru pămînt și libertate sub influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* (1960, nr. 2, p. 66—78); V. Tatomir,

Înfolosirea fondului arhivistic al Ministerului Agriculturii în lumina documentelor Plenarei C.C. al P.M.R. din 30 iunie—1 iulie 1961 (1961, nr. 2, p. 3—13); A. Stan, *Forme de lupta a ȧărănimii muntene sub Regulamentul Organic, pînă la revoluția din 1848* (1961, nr. 2, p. 92—111). Sint unele omisiuni și în ce privește studiile aparute în revista „Studii”. Printre ele se afla cel semnat de Anghel Alexandra, *Aspecte privind aplicarea Legii rurale din 1864 în județul Dolj* (1960, nr. 4, p. 201—221). Ar fi meritat sa fie menționate și darile de seama aparute în nr. 4 și 5 pe 1960 ale aceleiași reviste privitoare la răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan și cea despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu.

Nu intenționăm sa dam aici o lista completă de studii și materiale valoroase care, spre regretul nostru, au fost omise. Lista citata este suficient de convingătoare pentru a demonstra ca o bibliografie făcută dupa cataloage și alte bibliografii poate cuprinde riscuri inevitabile. Cei care au întocmit acest prim volum de bibliografie internaționala a istoriei economiei agrare au fost conștienți de aceste insuficiențe, dar, avînd în vedere necesitatea informării cît mai prompte, au considerat util sa apară volumul chiar cu eventuale omisiuni. S-a luat și o măsură de precauție. În numerele următoare se deschide posibilitatea completării bibliografiei prin anexa de completări și adaosuri. Credem însă că această problemă va fi soluționata o dată cu lărgirea colaborărilor internaționale, cînd colectivul va avea bibliografia aparuta într-o țara sau alta întocmita de inșiși specialiștii din aceste țări.

O altă problema pe care vrem s-o ridicăm este aceea a tematicii bibliografiei; ea ni se pare vastă, poate chiar prea vastă. Cu toate ca, dupa cum se arata în prefață, tematica a fost dezbătuta, trimisa colaboratorilor din alte țări, ea se preteaza la interpretări prea largi. Exista deci pericolul unor greșite înțelegeri (mai înguste sau mai largi) a secțiunilor și grupurilor amintite mai sus. Credem că în aceasta privința este nevoie în a

de precizări, poate chiar de noi exemplificări. Ideală ar fi organizarea unor schimburi de păreri directe, bilaterale sau multilaterale, pe diferitele probleme ale întocmirii acestei importante publicații.

Toate aceste sugestii și completări nu pot să știrbească valoarea primului volum al publicației; ele au izvorât din dorința de a sprijini și a duce înainte o inițiativă utilă și de mare însemnătate. Primul volum, care

cuprinde 3256 de indicații bibliografice de lucrări și studii scrise de circa 2900 de autori din 90 de țări, va fi consultat cu folos de către istorici, economiști, agronomi și de către toți cei care se interesează de această importantă ramură de activitate umană. El va aduce foloase reale și specialiștilor noștri.

L. Demény

... *L'art byzantin, art européen,*
Athènes, 1964, 593 p. + 145 fig.

Locul de majoră importanță ocupat de către fenomenul bizantin, prin multiplele sale aspecte, în cadrul general al istoriei universale și-a găsit o recentă și semnificativă subliniere în organizarea de către guvernul grec la Atena a celei de-a 9-a expoziții de artă bizantină.

Găzduind piese dintre cele mai reprezentative ale artei bizantine, de la sculpturi în fildeș și în lemn pînă la țesături, trimise din numeroase țări — printre care și România — colecții de stat, bisericești sau particulare, palatul Zappeion din capitala greacă a constituit între 1 aprilie și 15 iunie 1964 centrul atenției numeroșilor iubitori și cunoscători de artă aflați în Atena sau sosiți aici cu prilejul importantei manifestări.

În ceea ce privește prezența noastră între țările care au contribuit la reușita expoziției prin piese ce se înscriu în vasta arie artistică bizantină (broderii, sculpturi în lemn, manuscrise), aceasta constituie o dovadă a atenției acordate în cercetările științifice din țara noastră încadrării juste a acestora în contextul mai larg al celei europene.

Catalogul expoziției editat cu acest prilej, conținând descrierea succintă a celor peste 700 de piese, ca și reproduceri ale celor mai importante dintre acestea, cuprinde și câteva studii, reduse ca întindere, ale unor eminente specialiști, istorici ai evului mediu european, ai Bizanțului și ai culturii acestuia — André

Grabar (*Mesajul artei bizantine*), Steven Runciman (*Bizanțul și Occidentul*), Otto Demus (*Artă bizantină în cadrul artei europene*) —, ca și restrinse analize ale evoluției fiecăruia dintre genurile artistice reprezentate în expoziție, datorate unor binecunoscuți specialiști: A. Orlandos (arhitectură), Sergio Bettini (sculptură), Kurt Weitzmann (sculptură în fildeș, manuscrise), Ana Chadzini-colau (steatite), Manolis Chadzidakis (mozaicuri și fresce), A. Xingopoulos (icoane), Marvin C. Ross (prelucrarea aurului, bronzului și emailului), W. F. Volbach (prelucrarea argintului și țesăturile), D. Talbot Rice (ceramica).

Ideea fundamentală care a condus pe organizatorii expoziției, ca și pe cei ce au semnat studiile ce precedă catalogul propriu-zis și scurtele prezentări ale evoluției diferitelor genuri artistice, a fost aceea a evidențierii faptului că arta bizantină constituie un capitol al artei europene, un aspect al manifestării spirituale a continentului nostru în răstimpul dintre antichitate și Renaștere. Or, accentuarea unei asemenea idei nu se putea face altfel decât prin reliefarea, în primul rînd, a rolului pe care arta clasică greco-romană, a cărei pondere în crearea viziunii estetice europene este cunoscută, l-a jucat în vremea genezei artei bizantine și în tot cursul dezvoltării acesteia.

Privită ca „singura artă care între Orient și Occident a trăit valorile umanismului elenic, valori prin excelență europene”¹, artei bizantine i-a fost subliniată cu tărie componenta clasică. Dovedirii aportului antichității la crearea limbajului prin care bizantinii exprimau concepția lor despre frumos i s-au adus, în deceniile din urmă, noi argumente, devenite bunuri definitiv cîștigate în istoriografia de artă, și credem că nu greșim cînd afirmăm că ultima expoziție de artă bizantină organizată în cel mai prestigios centru al artei antice grecești a constituit un prilej însemnat de a marca și simboliza totodată o continuitate de nedesmințit. Demonstrarea acestei continuități este trăsătura care unește studiile cu caracter teoretic, încercări interesante de plasare a artei bizantine în cadrul culturii Europei medievale.

Menținerea figurativului, fie și în cadrele bidimensionalismului caracteristic artei bizantine, menit a-și lăsa amprenta și asupra artei feudale timpurii a zonelor de dincolo de granițele imperiului, preluarea diferitelor modalități de exprimare artistică proprii antichității (de la înțelegerea organică a limbajului artistic pînă la manierism și iluzionism), transformarea chiar a unor scene din iconografia mitologică antică în scene cu caracter creștin sînt cîteva dintre elementele ce constituie verigi ale procesului de continuitate și influență de care vorbeam mai sus. Interesant între toate este punctul de vedere al lui Otto Demus privind principalele momente de „renaștere” bizantină, începînd cu vremea lui Iustinian, continuînd cu aceea a dinastiilor heraclidă și macedoneană, pînă în epoca Comnenilor și Paleologilor, momente care se succed deci aproape fără întrerupere, desigur cu caracteristici diferite, asupra cărora autorul nu mai zăbovește. În fiecare dintre aceste perioade înflinim elemente, teme și procedee — în pictura murală, în miniaturi sau în sculptură — care ne duc

cu gîndul la arta elenistică și romană, ale căror vestigii erau cunoscute, într-o măsură mai mare sau mai mică, artiștilor din imperiu. Numai în acest sens se poate înțelege afirmația, din păcate prea puțin nuanțată, a lui Demus că „antichitatea era atît de aproape de bizantini, încît nu putea provoca nici un sentiment de diferență și în consecință, nici o «renaștere» în sens specific” (p. 90).

Evidențierea elementelor clasice antice din arta bizantină nu se poate lipsi de sublinierea, totodată, a aporturilor de altă origine, orientale de pildă, numai în acest fel putîndu-se înțelege conținutul ei calitativ nou. Or, aceste aporturi revin prea puțin în atenția majorității celor ce semnează cele cîteva studii și prezentări din catalogul expoziției de la Atena, ceea ce nu servește conturării precise a fenomenului artistic bizantin. Este un lucru bine cunoscut că în arta greco-romană pătrunseseră în etape succesive, de la sfîrșitul perioadei elenistice pînă în vremea romană tîrzie, o serie de motive și teme proprii artei Orientului mediteranean și Asiei anterioare, în așa fel încît este practic imposibilă eludarea componentei orientale din discutarea ansamblului artei bizantine.

Dacă asimilarea moștenirii antice constituie unul dintre elementele de continuitate și de unitate ale acestei arte, rolul Constantinopolului, din acest punct de vedere, este fără îndoială însemnat, fiind subliniat în special de către André Grabar și Otto Demus. Acest rol al metropolei de pe Bosfor, „singurul oraș al antichității tîrzii care, scutit de invazii și favorizat prin rolul său de capitală, avea să conserve fără întrerupere pînă în plin ev mediu tradițiile unei importante cetăți mediteraneene” (p. 51), nu este pentru prima oară scos în evidență². Credem totuși că unele afirmații ca aceea a lui Otto Demus, care nu vede în arta Bizanțului decît creația unui oraș, a capitalei imperiale (p. 89),

¹ Așa cum afirmă în introducerea catalogului Manolis Chadzidakis, director al Muzeului bizantin din Atena și secretar general al Comitetului de organizare al expoziției.

² John Beckwith, *The art of Constantinople, An introduction to byzantine art. 330—1453*, Phaidon Press, London, 1961.

sînt cu mult prea categorice, excludîndu-se în acest fel din largă arie a genezei și înfloririi artei bizantine unele zone ale imperiului în care tradiții și influențe felurite veneau să se adauge în mod creator moștenirii clasice greco-romane (Siria, Palestina, Asia Mică, Peninsula Balcanică, Italia).

Reliefînd principalele momente și direcții ale influenței imperiului în restul Europei medievale, începînd cu ecurile bizantine în îndepărtata Scandinavie a secolului al VII-lea pînă la acțiunea unui Chrysoloras, a unui Plethon sau a unui Bessarion, de răspîndire în cuprinsul Italiei a elementelor unei culturi în spiritul căreia se formaseră, contribuția lui Steven Runciman este mai curînd o trecere în revistă a principalelor luări de contact bizantino-occidentale. Bine-cunoscutul prestigiu al acelei veritabile *magistra Europae* medievale care a fost cultura bizantină, ca și urmarile pe care le-au avut relațiile dintre cele două lumi pentru evoluția spirituală a fiecăreia dintre ele sînt încă subiecte de discuție pentru istoricii culturii. Dacă în stadiul actual al cunoștințelor noastre teza mai veche care susținea caracterul „italienizant” al viziunii estetice bizantine în epoca paleologică este depășită, nu mai puțin greu pare de susținut convingerea lui Runciman că „a IV-a cruciadă și Franco-crația (!) au fost cauzele principale ale Renașterii italiene” (p. 77). Cunoașterea culturii umaniste, a artei bizantine, familiarezarea cruciaților în secolele al XII-lea și al XIII-lea cu modul de viață bizantin în Orientul latin și în Constantinopol au provocat desigur schimbări sensibile în chiar mentalitatea occidentală, schimbări care au pregătît climatul renașcentist, însă încheierea învățatului londonez, astfel exprimată, lasă la o parte cauzele profunde care au pregătît Renașterea, cauze izvorîte din însăși structura și evoluția feudalismului european.

În sfîrșit, prin parcurgerea principalelor contribuții la care ne-am referit se mai poate constata că, din ansamblul relațiilor culturale și artistice ale societății bizantine cu

restul lumii europene, sînt excluse acelea întreținute cu regiunile centrale și răsăritene ale continentului (Cehia, Ungaria, cnezatele rusești, țările române), îngustîndu-se astfel în mod artificial un însemnat capitol de istorie și subminîndu-se înseși bazele justei considerări a artei bizantine drept un capitol al artei Europei.

Scurtele prezentări ale diferitelor genuri de artă bizantină făcute în cele trei părți componente ale catalogului (sculptură, pictură și așa-numitele „arte minore”) nu aduc de fapt nimic nou, urmărind doar să facă istoricul și să scoată în evidență caracteristicile principale ale acestor genuri, în funcție mai ales de piesele pe care vizitatorii expoziției le puteau avea sub ochi. Faptul că fiecare dintre cei nouă autori subliniază tradițiile antice greco-romane ale genului la care se referă, cu o argumentație convingătoare de cele mai multe ori (de exemplu, K. Weitzmann pentru manuscrise, M. Chazidakis pentru mozaicuri și fresce, W. F. Volbach pentru prelucrarea argintului), dă o notă de consecvență meritorie prezentării din catalog, reliefînd ideea fundamentală care a prezidat la înșasi organizarea expoziției de la Atena.

Piesele de artă bizantină sau de tradiție bizantină din România care au fost prezentate în primăvara anului 1964 la această expoziție, aflate în posesiunea Muzeului de artă al R.P.R., Muzeului național de antichități, Bibliotecii Academiei R.P.R. și a unor muzee mănăstirești (Putna, Tismana), au reprezentat cu cînte patrimoniu artistic românesc într-o împrejurare dintre cele mai importante. Între ilustrațiile catalogului cuprinzînd acele obiecte considerate printre cele mai reprezentative ale expoziției, cititorul și specialistul român are plăcuta surpriză de a întîlni un detaliu al porților de lemn din 1453 de la mănăstirea Snagov (col. Muzeului de artă al R.P.R.), considerate de către cunoscuți istorici de artă drept exemplare remarcabile ale sculpturii în lemn din cu-

prinsul ariei artistice supuse influenței bizantine³.

Pentru specialiștii din întreaga lume expoziția de la Atena a constituit astfel un binevenit prilej de a cunoaște mai în-deaproape piesele de preț ale bogatului tezaur de broderii liturgice din țara noastră, de a avea sub ochi manuscrisul miniat dintr-a doua jumătate a secolului al XI-lea (B.A.R.P.R. gr. 1294)⁴ sau cunoscutul tetra-evanghel din 1473 cu portretul lui Ștefan cel Mare. Este însă regretabil faptul că, în judicios selectata bibliografie a volumului, pentru piesele românești — și ne referim la broderii mai ales (epitaful Eufemiei și Eupraxiei de la sfârșitul secolului al XIV-lea,

epitaful lui Siluan din 1437, epitaful Mariei de Mangop din 1477 etc.) — se fac trimiteri la lucrări alcătuite, unele dintre ele, acum câteva decenii⁵, deși aceste piese au revenit în atenția cercetătorilor noștri în anii din urmă⁶.

O asemenea deficiență este cu atât mai nedorită, cu cât tocmai evidențierea activității istoricilor, istoricilor de artă și arheologilor români în domeniul studierii culturii bizantine și a diferitelor sale raporturi în timp și spațiu se impune în chip necesar, în condițiile progresului neîntrerupt al bizantinologiei pe plan mondial.

Răzvan Theodorescu

³ John Beckwith, *Byzantine Art in Athens*, în „The Burlington Magazine”, vol. CVI, nr. 738 din septembrie 1964, p. 403.

⁴ Publicat recent de Ion Barnea, *Un manuscrit byzantin illustré du XIe siècle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, 1963, nr. 3—4, p. 319—330.

⁵ O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna*, 1925; G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947.

⁶ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1958; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959.

„Revista arhivelor“

organ al Direcției generale a Arhivelor statului, București, an. V (1962), nr. 1—2, 700 p.; an. VI (1963), nr. 1—2, 654 p.; an. VII (1964), nr. 1—2, 694 p.

Ca și în anii precedenți, în cele șase numere pe 1962—1964 ale „Revistei arhivelor“ sînt cuprinse numeroase materiale, cu o tematică variată și interesantă, privind atît istoria țării noastre, cît și diverse probleme actuale ale muncii arhivistice. Pentru o mai bună sistematizare a recenziilor, vom înfățișa pe scurt, în ordine cronologică, problematica articolelor de istorie, pentru a ne opri apoi asupra celorlalte materiale.

Un număr restrîns de articole se referă la evul mediu. Astfel, P. P. Olteanu analizează într-un studiu (nr. 2, 1964) cu minuțiozitate și competență particularitățile și conținutul a patru pagini cu text croatoglacolitic găsite în nordul Transilvaniei (se știe că în perioada feudală, deși au existat strînse legături culturale sirbo-române, în arhivele noastre se păstrează numai cîteva texte de acest fel), conchizînd că acestea fac parte dintr-un tratat moralo-ascetic, cunoscut dintr-o versiune tîrzie a secolului al XV-lea. În legătură cu răscoala din 1784, C. Muller, O. Rotaru și M. Știrban semnează un articol (nr. 1, 1963) elaborat pe baza unor documente inedite despre starea de spirit și participarea păturilor sărace române și săsești din suburbiile orașului Sebeș la această răscoală, iar I. Sabău (nr. 1/1962), aduce informații noi privitoare la ecoul evenimentelor

din 1784 asupra maselor din regiunea Maramureș. Olga constantinescu (nr. 1, 1963), analizînd o scrisoare inedită din deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea a lui N. Rosetti-Roznovanu, evidențiază pregătirea acestuia ca economist și faptul că el milita pentru dezvoltarea industriei, fără a scăpa din vedere necesitatea dezvoltării agriculturii. Date noi și interesante aduce Ilie Popescu-Teiușan (nr. 2, 1964), privind înființarea de școli sătești în Oltenia de către sătenii înșiși, înainte de 1838 (numai în jud. Gorj s-au înființat și au funcționat 26 de școli cu 327 de școlari).

Probleme ale istoriei moderne sînt tratate în cîteva materiale. Gh. Platon (nr. 1, 1963) analizează una dintre formele de luptă ale maselor țărănești împotriva exploatării feudale din Moldova în preajma și în timpul revoluției din 1848, fuga peste hotare, indicînd caracterul de continuitate al acestui proces, cauzele care l-au generat și consecințele lui (după date incomplete, între 1846 și 1848 au fugit peste hotare mai mult de 190 de locuitori). Revoluției din 1848 îi sînt consacrate două articole: A. Stan (nr. 1, 1962) aduce informații inedite în legătură cu lupta țărănimii din Țara Românească pentru aplicarea neîntîrziată a art. 13 din Proclamația de la Islaz, în timp ce Ileana

Petrescu (nr. 2, 1964), folosind documente din arhivele locale, se refera la sprijinul acordat revoluției de masele populare din Craiova, la acțiunile care s-au desfășurat în satele jud. Dolj în timpul și după înăbușirea revoluției. P. Cîncea semnează două articole: în primul (nr. 2, 1964) se ocupă de procesul emancipării orașelor și țărgurilor în perioada 1848—1865, în desfășurarea căruia autoarea distinge o fază pînă la 1859, cu un ritm lent, urmată de alta în timpul domniei lui Cuza, cînd se iau o serie de măsuri ce creează condiții favorabile dezvoltării într-un ritm viu a acestui proces; în al doilea articol (nr. 2, 1962) autoarea consideră că în martie 1888 a existat o încercare de dețronare a lui Carol I de către Opoziția unită, încercare ce a eșuat datorită acțiunii boierimii și burgheziei interesate în menținerea regimului burghezo-moșieresc. Tradițiile antimonarhice ale mișcării muncitorești din țara noastră, oglindite în presa și publicațiile socialiste pînă la 1900, sînt înfățișate într-un studiu documentat (nr. 2, 1962) de către Al. Porțeanu.

Un mare număr de studii, note și comunicări tratează probleme de istorie contemporană. Un succes al redacției revistei îl constituie publicarea numărului 1/1964, consacrat în întregime celei de-a XX-a aniversări a eliberării patriei de sub jugul fascist, în care sînt cuprinse materiale ce înfățișează aspecte din situația și lupta maselor muncitoare în anii dictaturii militare-fasciste, pregătirea și desfășurarea insurecției armate din august 1944, lupta pentru instaurarea puterii populare și refacerea economiei naționale.

Prezentînd și aceste articole în ordine cronologică, semnalăm mai întîi studiul cu caracter de sinteză semnat de N. Dinu (nr. 1, 1962) despre organizarea, desfășurarea și importanța istorică a eroicelor lupte ale muncitorilor celerști și petroliști din februarie 1933. O serie de aspecte din lupta P.C.R. împotriva regimului burghezo-moșieresc sînt expuse de O. Mătișescu (nr. 1, 1963), așa cum s-au oglindit în cele 124 de numere cu-

noscute ale organului central ilegal de presă al P.C.R. „Scînteia”, apărut între 15 august 1931 și 8 octombrie 1940. Folosind date statistice și cu caracter economic editate și informații de arhivă, I. Puia încearcă să stabilească (nr. 1, 1963) componența și evoluția clasei muncitoare în perioada 1934—1940, scoțînd în evidență numărul muncitorilor pe ramuri industriale, concentrarea lor în marf întreprinderi, centre și regiuni industriale etc. I. Saizu și L. Eșanu tratează (nr. 2, 1962) cîteva aspecte ale luptei maselor populare din Moldova, sub conducerea P.C.R., împotriva fascismului în anii 1934—1938, iar I. Toacă (nr. 2, 1963) se referă la oglindirea luptei petroliștilor în ziarul „Scînteia Prahovei”, organul comitetului regional Prahova al P.C.R., apărut între 1934 și 1936. Într-un studiu documentat, V. Arimia (nr. 1, 1963) prezintă modul în care P.C.R. a folosit breslele în lupta împotriva dictaturii regale, prin organizarea și conducerea de greve, demonstrații (de pildă aceea din 1 mai 1939), pe baza închegării în luptă a unității de acțiune a clasei muncitoare.

Articolele care abordează probleme ale dictaturii militare-fasciste au o tematică variată. Astfel, E. Cimponeriu, într-un material publicat în nr. 2 1964, insistă asupra începutului luptei de rezistență — concretizată în greve, adunări de protest, manifestații etc. — organizată și condusă de P.C.R. împotriva dictaturii militare-fasciste și a mășinii de război hitleriste. Date inedite interesante, cuprinse în articolul semnat de V. Arimia (nr. 1, 1964), ilustrează jefuirea bogățiilor țării, ca petrolul, produse agroalimentare etc., de către Germania hitleristă, imensele sume cheltuite de dictatura antonesciană pentru întreținerea trupelor hitleriste staționate în România, pagubele provocate de acestea în retragere etc. O serie de aspecte ale luptei clasei muncitoare împotriva dictaturii militare-fasciste — alegerea și trimiterea de delegații pentru a protesta în fața administrației întreprinderii împotriva condițiilor grele de trai și muncă, înaintarea de memorii colective, încetinirea

ritmului de lucru, sabotaje, greve etc. — sînt înfățișate de M. Covaci și Fl. Dragne (nr. 2, 1962). Acțiunile muncitorilor cefești împotriva exploataării, a dictaturii antonesciene și a războiului hitlerist, expuse de M. Covaci și Gh. Moldoveanu (nr. 1, 1964), au cunoscut diferite forme (pe lângă cele arătate în articolul precedent): proteste individuale și colective, manifestări antifasciste și antihitleriste, participarea în grupele de partizani, înrolarea în rîndul formațiunilor de luptă patriotice etc. Cercetarea unor noi documente de arhivă i-a permis lui P. Paliu (nr. 1, 1964) să pună în evidență numeroase și variate acțiuni de sabotaj ale maselor populare împotriva mașinii de război fasciste, puțin cunoscute pînă în prezent. Rolul presei ilegale conduse de P.C.R. împotriva dictaturii militare-fasciste, pentru scoaterea României din războiul hitlerist și alăturarea ei coaliției antihitleriste este prezentat de S. Cutișteanu (nr. 1, 1964), pe baza cercetării articolelor publicate în peste 20 de organe ilegale de presă, aparute între 1941 și 1944. De modul în care au fost organizate de P.C.R. și s-au desfășurat campaniile politice legate de sărbătorirea zilei de 1 Mai între 1941 și 1944, relevîndu-se totodată importanța și semnificația lor, s-a ocupat O. Matichescu (nr. 1, 1964). Date utile, extrase din arhive locale, se găsesc în articolele semnate de C. Tamaș și E. Răcilă privitoare la acțiunile maselor muncitoare din regiunea Argeș (nr. 1, 1964) și ale țărănimii din aceeași regiune (nr. 2, 1962) în 1941—1944, precum și în materialul lui Al. Matei (nr. 1, 1964), care prezintă situația social-economică și acțiuni ale maselor din jud. Alba, Hunedoara, Sibiu și Turda-Cluj în perioada pregătirii insurecției din august 1944.

În paginile „Revistei arhivelor” au fost publicate și materiale ce tratează probleme de după 23 August. C. Botez și D. Boțescu (nr. 1, 1964), după ce înfățișează situația economică dezastruoasă a Moldovei, insistă asupra luptei duse de masele muncitoare din această provincie pentru instaurarea autorităților locale democratice, constituirea co-

mitetelor țărănești, înfăptuirea reformei agrare, refacerea economică etc. Luptei maselor țărănești pentru înfăptuirea reformei agrare în jud. Ilfov — unde peste 40 000 de țărani au primit pămînt — îi este închinat articolul semnat de C. Tatomir și V. Tatomir (nr. 2, 1964). Cercetînd problema consolidării regimului democrat-popular, M. Fatu (nr. 2, 1962) evidențiază lupta dusă de masele populare conduse de P.C.R. pentru zdrobirea comploturilor reacțiunii din august și noiembrie 1945, iar C. Olteanu, în două studii (nr. 2, 1963 și nr. 1, 1964) se ocupa cu activitatea P.C.R. pentru etatizarea B.N.R., folosirea ei în opera de redresare economică a țării și, respectiv, cu lupta maselor populare pentru refacerea economiei naționale în perioada 1945—1947. Despre activitatea organizațiilor de partid pentru mobilizarea muncitorilor la susținerea și consolidarea naționalizării întreprinderilor din București — cînd au trecut în mîinile statului 626 de întreprinderi industriale — semnează un articol Gh. Drăgan și V. Avramescu (1963, nr. 1). În fine, merită a fi semnalate materialele de caracter monografic asupra modului în care s-au constituit și a rezultatelor obținute de cooperativele agricole de producție Pribești, reg. Iași (autori Gh. Ungureanu, D. Șandru, C. Botez, I. Saizu — nr. 2, 1962) și Comana, reg. Dobrogea (T. Mateescu — nr. 1, 1964).

După cum se poate constata din această sumară prezentare, în paginile „Revistei arhivelor” au fost publicate numeroase materiale cu o tematică interesantă, privitoare la importante momente din istoria patriei noastre. Ele au fost elaborate, în cea mai mare parte, pe bază de documente inedite sau mai puțin cunoscute, păstrate în arhivele noastre centrale și locale. Prin intermediul lor s-au introdus în circuitul științific noi și interesante informații, care lărgesc și adîncesc cunoștințele noastre într-o serie de probleme.

Interpretarea materialului faptic, mai ales în articolele apărute în ultimele numere, în majoritatea cazurilor este judicioasă, la un nivel științific și ideologic corespunzător, cu

idei și concluzii generalizatoare adecvate. Se constată însă la anumite studii, note, comunicări și unele idei depășite sau eronate chiar pentru momentul apariției, precum și formulări nefericite. Greșită din punctul de vedere al adevărului istoric și în neconcordanță cu rezultatele ultimelor cercetări este, pentru a da un singur exemplu¹, afirmația potrivit căreia „caricatura de reformă agrară din 1921 nu a îmbunătățit cu nimic repartizarea pământului între clasele sociale existente la sate” (nr. 1, 1963, p. 65). În articolele care tratează aspecte din istoria locală, în special cele privind perioada contemporană, din cauză că autorii nu încearcă întotdeauna să realizeze o integrare organică a fenomenelor locale în complexitatea procesului istoric ce se desfășoară pe plan național, ajung la exagerarea sau, dimpotrivă, la minimalizarea importanței și semnificației unor fapte (de pildă, în articolele semnate de I. Toacă, C. Tamaș și E. Răcilă etc.). Acest lucru se datorește și faptului că în multe articole autorii nu folosesc rezultate obținute de istoriografia noastră, ei având în vedere numai propriile lor cercetări de arhivă, ceea ce îngreuiază și înțelegerea contribuției aduse la clarificarea problemei respective. La unele materiale (este cazul articolelor semnate de S. Cutișteanu, O. Matichescu, M. Covaci și Fl. Dragne), o condensare ar fi fost necesară pentru eliminarea unor fapte și idei deja cunoscute.

Pentru a lichida aceste deficiențe este necesar ca redacția, împreună cu autorii, să acorde mai multă atenție definitivării articolelor, să dea dovadă de exigență sporită în vederea ridicării nivelului științific și teoretic al materialelor destinate publicării.

★

După cum este și firesc, „Revista arhivelor” a rezervat un spațiu larg publicării unor articole de o utilitate indiscutabilă în clari-

ficarea problemelor teoretice și practice de care se izbesc arhiviștii în activitatea lor zilnică. În afara articolelor ce înfățișează sarcinile concrete ale muncii arhivistice, a celor care dau îndrumări și conțin prețioase schimburi de experiență, în revistă au mai apărut materiale privitoare la probleme de terminologie a documentelor create pe teritoriul Transilvaniei (I. Mărcuș, nr. 2/1963), prelucrarea tehnică-științifică a materialelor documentare (M. Soveja și M. Lăzărescu, nr. 2, 1962), ordonarea și inventarierea documentelor feudale din Țara Românească și Moldova (M. Regleanu, nr. 2, 1962), cu privire la unele falsificări de materii de documentare din trecut în Moldova (V. Apostolescu, nr. 1, 1963), evoluția sistemului de registratură cu evidențele create în arhivele comitatelor din Transilvania și folosirea acestora ca instrumente de informare științifică (R. Texe, nr. 2, 1964) etc. Aceste materiale sînt necesare și istoricilor, deoarece le dau posibilitatea să cunoască mai bine documentele cu care lucrează.

Revista a publicat mai multe articole despre importanța materialelor de arhivă pentru cercetările de științe sociale, utile atât prin informațiile pe care le conțin, cât și prin sugestiile formulate. Astfel sînt articole care tratează despre sprijinul acordat de arhive cercetărilor istorice (autori P. P. Panaitescu și I. Donat, nr. 1, 1963), economice (N. N. Constantinescu, nr. 2, 1962), etnografice (A. Moga, nr. 2, 1964), de istorie a artei (C. Szasz, nr. 1, 1962), precum și alte două privitoare la cercetarea monografică a Moldovei (Gh. Stanciu și C. Botez, nr. 1, 1963) și Olteniei (Al. Bălintescu și I. L. Petrescu, nr. 2, 1963).

Pe linia valorificării tradițiilor arhivistice românești, a reconsiderării critice a activității unor arhiviști din trecut, se înscriu articolele semnate de Gh. Ungureanu despre Gheorghe Asachi (nr. 2, 1963) și M. Regleanu despre B. P. Hasdeu (nr. 2, 1963), articole care, prin informațiile ce le conțin, completează cunoștințele noastre asupra celor doi cărturari.

¹ Alte exemple, în recenzia lui C. Mocanu asupra „Revistei arhivelor” pe anii 1958-1963 în „Analele Institutului de istorie a partidului”, 1964, nr. 2, p. 135-1938.

Una din sarcinile principale ale revistei este aceea de a publica documente, rămase pînă în prezent inedite sau mai puțin cunoscute, contribuind prin aceasta la îmbogățirea informației științifice. Din păcate, spre deosebire de anii trecuți, în numerele pe 1962—1964 au apărut puține documente: în nr. 1/1962 D. Berindei a publicat șapte liste de participanți din diferite județe la revoluția din 1848 din Țara Românească; în nr. 2/1963 U. Gheorghe prezintă știri despre cursul de inginerie ținut de Gh. Asachi la Școala Domnească din Iași, iar Al. Teodorescu, scriori inedite ale lui C. Conachi către P. D. Kisselev. La Arhivele statului se păstrează bogate fonduri de documente de mare însemnătate în elucidarea unor probleme cardinale ale istoriei țării noastre, care pînă vor fi editate în volume trebuie să apară — evident, este necesar să fie selecționate cele mai semnificative — în paginile revistei.

În cadrul unei rubrici permanente au apărut numeroase prezentări de fonduri arhivistice din toate epocile istorice, folosite ca informații pentru cercetătorii istoriei. Astfel, în nr. 1/1962 au fost prezentate: arhivele comitatului din Cluj, a insulei Ada-Kaleh, fondul Banca Românească S. A. 1910—1951; în nr. 1/1963: date privind proveniența, păstrarea, descrierea și conținutul documentelor din colecțiile „peceți” și „sulari” din depozitele Arhivelor statului București, documente statistice din anii 1820—1859 aflate în păstrarea Arhivelor statului din Iași, fondul Uniunea generală a industriașilor din România; în nr. 2/1963: fondul Președinției Consiliului de Miniștri, informații arheologice din materialele documentare de la Arhivele statului din Iași; nr. 1/1964: fondurile Frontului renașterii naționale și ale Primăriei municipiului Brăila 1831—1944; în nr. 2/1964: fondurile uzinelor de vagoane din Arad în anii puterii populare, primăriei municipiului Constanța. Ne permitem să sugerăm redacției să analizeze posibilitatea condensării părții introductive a acestor prezentări (care de obicei

cuprinde 4—5 pagini). Iar spațiul cîștigat astfel să fie afectat informațiilor documentare.

Tot pe linia prezentării unor fonduri de documente, semnalăm apariția în nr. 1/1964 a informării semnate de Gh. Ungureanu: documente privitoare la istoria României păstrate în Arhivele statului din Moscova și Leningrad. Credem că ar fi deosebit de util dacă Direcția generală a Arhivelor statului ar putea să procure și să publice în revistă articole informative asupra materialelor documentare ce se păstrează în diverse arhive și biblioteci din alte țări. Cîteva materiale de acest fel au apărut pînă în prezent, dar o cercetare sistematică — fie prin lucrători ai arhivelor, fie în colaborare cu cercetători ai institutelor de istorie — a principalelor arhive străine și, implicit, o informare promptă a specialiștilor ar aduce mari servicii științei istorice românești.

În paginile revistei se publică dări de seamă cu caracter de viață științifică asupra unor evenimente, manifestări științifice (congrese și reuniuni internaționale de arhivistică), precum și recenzii, note bibliografice. Este necesar însă să apară mai multe recenzii asupra unor cărți de arhivistică editate în străinătate, pentru a informa astfel cititorii asupra problemelor și rezolvărilor care se preconizează în știința arhivistică pe plan mondial. Aceluiași scop trebuie să-i servească și prezentarea principalelor reviste arhivistice străine, acțiune începută în 1960—1961, dar care nu și-a mai găsit continuarea.

Apreciate în ansamblu, cele șase numere pe anii 1962—1964 ale „Revistei arhivelor” conțin materiale de istorie și arhivistică cu o problematică interesantă și actuală, elaborate pe bază de valoroase informații noi, la un nivel științific și teoretic corespunzător, care contribuie la progresul științei istorice în patria noastră.

Gr. Chiriță

„Československý časopis historický“

(Revista cehoslovacă de istorie), Československé nakladatelství Akademie věd, an, XII, 1964, nr. 1—6, 928 p.

În cele șase numere din 1964, revista cehoslovacă de istorie a publicat studii și materiale privind toate epocile istorice, pe care le vom prezenta în ordine cronologică.

Mai întâi, semnalăm studiul *Organizarea slujitorimii domnești din țările cehe în perioada timpurie a evului mediu* (nr. 5), semnat de Barbara Krzemieńská și Dušan Třeštík. Autorii pornesc de la constatarea că, atît în actele de cancelarie din această perioadă, cît și în toponimie, se întîlnesc denumiri care dovedesc existența la acea dată a unor categorii de meșteșugari și slujitori de Curte. Pentru o mai ușoară înțelegere a serviciilor și muncilor pe care le prestau în folosul Curții, ei au fost împărțiți în cinci grupe mari: 1) slujitorimea de la Curtea principelui; 2) slujitori de vinătoare; 3) îngrijitorii vitelor de la Curte; 4) slujitori care aveau în grija lor vinurile, șlipbeele cu albine și heleșteele cu pești; 5) meșteșugarii. În continuare, în studiu se analizează concret atribuțiile și drepturile slujitorilor. Confruntînd mărturiile documentare cu numele topice de pe harta țărilor cehe, autorii ajung la constatarea că cele mai multe așezări, purtînd denumiri după diferitele ocupații ale slujitorimii de la Curte, se află și azi grupate în jurul vechilor castele medievale.

De *Problemele fundamentale ale studiilor de istorie bizantină* se ocupă V. Hrochová (nr. 2). Trecînd în revistă cele mai importante probleme, care formează obiectul cercetărilor actuale de bizantinologie, autoarea constată că există o tendință generală de a se încadra Istoria Bizanțului în istoria universală. Dintre problemele mari, la a căror soluționare pot colabora cu succes și bizantinologii, autoarea enumeră cîteva, care formează tocmai deosebirea de structură între evoluția social-economică a Bizanțului și restul Europei, de pildă, orînduirea sclavagistă, procesul feudalizării, renta și econo-

mia monetară în perioada timpurie a statului bizantin etc.

Un studiu de filozofia istoriei semnează Jaroslav Marek, despre *Tradiția iluminismului și istoriografia modernă* (nr. 4). Este vorba de rolul și funcția pe care tradiția iluministă europeană le-au avut în lupta dintre gîndirea raționalistă și iraționalistă în cursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea.

Cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la fundarea Internaționalei I (28 septembrie 1864), Jaroslav Purš publică un articol despre *Primele ecouri din activitatea Asociației internaționale a muncitorilor în țările cehe* (nr. 1). Pe baza unui material de arhivă inedit și cu informații din presa cotidiană, autorul caută să lămurească ecourile și influența pe care această primă asociație internațională a muncitorilor a avut-o, în primii ani de după înființare, asupra evoluției mișcării muncitorești din Austria și țările cehe. Perioada cercetată de autor se întinde pînă la începutul anului 1868. În acest răstimp au avut loc trei congrese ale Internaționalei I care, rînd pe rînd, au antrenat și activizat mișcarea muncitorească din țările cehe. Autorul nu precizează numai problemele dezbătute la aceste congrese internaționale, ci urmărește și frămîntările care au avut loc în sinul muncitorimii cehe din această perioadă. Astfel, din articolele de presă și din adunările muncitorilor, în care se discutau probleme politice și economice, reiese că, din punctul de vedere al orientării politice, muncitorimea pragheză era, la începutul anului 1867, împărțită în două curente, izvorîte din situația politică generală și din structura socială a muncitorilor. Spre finele anului se desemnează deja trei tendințe politice, care aveau să determine orientarea ulterioară a mișcării muncitorești din țările cehe. O concepție politică, foarte probabil sub influența știrilor despre Internaționala I, revendica

democratizarea societății și egalitate pentru muncitori în materie economică; o altă apără poziția democrației micii burghezii, care în unele puncte avea un program comun cu cea de-a treia concepție, conservatorismul lui Chleborad.

În legătură cu acest eveniment, publica și Zd. Šolle un articol, intitulat *Internaționala I și formarea partidului socialist-democrat la congresul de la Neudorf, în 1874* (nr. 5). Autorul afirmă că, spre deosebire de țările occidentale, ideile socialiste în cadrul monarhiei austro-ungare au avut rolul de a unifica mișcări muncitorești născute în diferite condiții sociale, economice, culturale și politice. Mișcarea socialista din Austro-Ungaria a urmat în evoluția ei fazele principale prin care a trecut Asociația internațională a muncitorilor. În prima fază, care se întinde până la marile demonstrații ale lucrătorilor vizezi din decembrie 1869, centrul principal din care se răspîndesc ideile Internaționalei I în Europa — deci și în țările din monarhia austro-ungară — este Biroul secției germane de la Geneva, avînd în frunte pe J. Ph. Becker. Însă mișcarea socialistă din țările cehe din această vreme urmează și ea, într-o mare măsură, evoluția clasei muncitoare din Austria. Istoria lor nu poate fi separată. De aceea autorul urmărește paralel frământările și transformările survenite în procesul formării social-democrației austriece, mai ales că participarea acestora la Congresul de la Eisenach (1869) a însemnat un mare avînt pentru mișcarea muncitorească din Austria. În continuare, autorul se ocupa de diferitele curente și poziții din sinul mișcării muncitorești din Austria pînă la congresul de la Neudorf, din 5 aprilie 1874. Importanța acestui congres constă în aceea că a constituit Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Austria. Noul partid a unificat sub o conducere unică mișcărilor socialiste, aparținînd tuturor popoarelor din vechea Austrie. În sfîrșit, programul partidului, acceptat la Neudorf, conține idei înaintate ca, de pildă, tendința către o alianță cu mișcarea muncitorească internațională, principiul

înlăturării modului de producție capitalist ș.a.

Un articol în legătura cu istoria mișcărilor progresiste din țările cehe, mai precis despre *Moștenirea politică a „Omladinei” și mișcarea progresistă de după 1897*, publică Jan Galandauer (nr. 6). Autorul pornește în studiul său de la constatarea că, în perioada capitalistă, problema națională prezintă pentru clasa muncitoare un dublu aspect: pe de o parte, burghezia utiliza lozinci naționaliste pentru a abate proletariatul de la calea internaționalistă, iar pe de altă parte, lupta de eliberare națională a popoarelor asuprite a dus la dezmembrarea statului austro-ungar. De altfel, întreaga expunere se caracterizează printr-o minuțioasă analiză a mișcării progresiste și a cursului pe care l-au urmat ideile naționaliste din ultima decadă a secolului trecut. Evenimentele anului 1893, care au culminat cu procesul de la Praga, au însemnat, atît pentru „Omladina”, — gruparea politică a tinerilor cehi, al cărei program era însoțit de idei înaintate, cit și pentru mișcarea progresistă din țările cehe, o adevărată înfrîngere. Urmează apoi un proces de destrămare a mișcării, care de altfel n-a prezentat niciodată un caracter politic unitar. Perioada de la începutul anului 1896 pînă în martie 1897 se caracterizează prin lipsa de unitate ideologică și chiar contradicții în jurul noțiunilor „naționalitate”, „fără naționalitate”, și „internaționalitate”. Constatările și concluziile autorului merg pe linia evidențierii ideii ca cercurile „radical progresiste” de după 1897 au renunțat la democratism, la reforme sociale și la atitudinea amicală față de democrația socială, ducînd o politică demagogică și dușmanoasă față de organizațiile muncitorești.

Cu articolul Alenei Gajnová despre *Politica Marii Britanii în bazinul dunărean după primul război mondial* (nr. 6) intrăm în probleme de istorie contemporană. Autoarea schițează, la început, situația politică și perspectivele de viitor ale Austriei și Ungariei după destrămarea fostului imperiu habsburgic și arată interesul deosebit pe care

cercurile financiare din Anglia îl manifestau față de piața vieneză. În acea vreme se elaborase și un plan pentru transformarea Vienei într-un mare centru comercial și financiar în centrul Europei. Investițiile capitalului englez în Austria deschideau la acea dată mari perspective pentru politica Angliei în Europa centrală. Pe această cale, ea avea să-și întărească influența politică în Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia. În iunie 1919, un financiar englez, Francis Oppenheimer, pleca la Viena pentru a studia situația și a face propuneri concrete în vederea redresării economice a Austriei. Însă realizarea propunerilor lui Oppenheimer avea să întâmpine dificultăți izvorâte îndeosebi din situația nesigură economică și politică în care se găseau Austria și Ungaria imediat după război. Faptul acesta oferă prilej autoarei să facă o amplă analiză a situației politice din Austria, Ungaria și Cehoslovacia. O atenție deosebită se acordă în articol relațiilor cehoslovaco-austriace, evenimentelor din Ungaria, problemei restaurării habsburgilor, misiunii lui Clark la Budapesta, revendicărilor teritoriale maghiare ș.a. Autoarea conchide că, în această parte a Europei, Anglia s-a angajat politicește mai mult în Ungaria, unde a jucat un mare rol în formarea dictaturii horthyste. În anii următori, legăturile au continuat cu cercurile guvernamentale din Ungaria, care au găsit totdeauna ajutor la anumite grupuri financiare engleze în revendicările lor economice și politice.

Nu este lipsită de interes contribuția lui Eberhard Wolfram despre *începuturile mișcării henteiniste* (nr. 1). Pentru o cunoaștere cât mai profundă a condițiilor în care s-a format mișcarea nazistă din Cehoslovacia — arată autorul — e nevoie să se elucideze toate problemele care ar putea aduce o cîț de mică lumină în această privință. De aceea, el își propune să lămurească activitatea propagandistică desfășurată pe teritoriul Cehoslovaciei de către organizațiile naționaliste ale minorității germane. Începînd de după primul război mondial și pînă la dictatul de la München din 1938, numeroase organizații

de tineret și paramilitare au importat din Germania, cu care au stat în permanentă legătură, spiritul de revanșă și ideologia hitle-ristă. În propaganda și agitația șovină a acestor oficine naziste rezidă începuturile partidului *Heimatsfront*, condus de Konrad Henlein.

Despre *Activitatea partidului populist polonez în anii 1945—1947* scrie Jan Borkowski (nr. 3), articol în care ne informează despre prefacerile intervenite în structura partidelor politice din Polonia, începînd din august 1945 — dată la care are loc fuziunea a două partide populiste existente (*Polskie stronnictwo ludowe*) și pînă în toamna anului 1947, cînd Mikolajcik, fiind îndepărtat de la conducere, s-a trecut la reorganizarea partidului.

În sfîrșit, seria articolelor și studiilor se încheie cu expunerea lui K. Kaplan despre *Începuturile primului plan cincinal* (nr. 2), în care autorul tratează cele mai importante probleme economice din perioada 1949—1953. Hotărîrile conducerii partidului comunist, ca și lucrările pregătitoare, concepțiile, calculele și analizele economiștilor confirmă faptul că și în sectorul politicii economice s-a realizat linia generală în ceea ce privește aplicarea principiilor marxist-leniniste în condițiile create după februarie 1948. Primul cincinal a determinat în mod just orientarea politicii economice a partidului comunist în primii ani ai perioadei de trecere de la capitalism la socialism.

★

Ca și în anii trecuți, revista cehoslovacă de istorie acordă o deosebită însemnătate discuțiilor pe teme destul de variate. Astfel, Radoslav Večerka ridică în intervenția sa, *Cultul chirilo-metodian în tradiția cehă medievală* (nr. 1), o serie de obiecții față de constatările și concluziile la care a ajuns Fr. Graus în articolul său intitulat *Imperiul Marii Moravii în tradiția cehă din evul mediu* („Československý časopis historický”, 1963, nr. 3). Graus pretinde că în statul ceh

de sub domnia Přemyslizilor n-a existat un cult al lui Chiril și Metodi și nici ideea politică statală a Marii Moravii. Cultul celor doi apostoli slavi a apărut ceva mai târziu, în secolul al XIV-lea, și într-un mod artificial. Apelînd la izvoare literare și de limbă, Večerka combate afirmațiile lui Graus și situează cultul lui Chiril și Metodi în perioada Přemyslizilor, secolele al X-lea și al XI-lea.

Ondrej R. Halaga se ocupă de *Problema geografiei istorice în Ungaria arpadiană* (nr. 2). Autorul critică, aducînd corectările necesare, concepția, metoda și interpretarea uneori inexactă a fenomenelor istorice, lingvistice și geografice de către Gy. Györfy în lucrarea sa privitoare la vechile comitate maghiare¹. Cum unele date istorice se referă la hotare și localități slovace, autorul condamnă afirmațiile tendențioase și conchide: „regretăm sincer că știința istorică a poporului prieten maghiar lasă să-i scape un prilej unic: ar fi putut contribui prin această lucrare la apropierea cercetătorilor din Ungaria și a celor din țările vecine prin publicarea unui manual de neînlocuit de lungă durată” (p. 198).

O discuție cu caracter polemic a stîrnit lucrarea *Ani hotărîtori*, publicată de Marta Vartíková (Bratislava, 1962). Este vorba de o prezentare de sinteză a evenimentelor politice din Cehoslovacia, începînd cu 1945 și pînă în februarie 1948. Felul în care autoarea pune problemele politice și interpretează faptele este scos în evidență de Milan Hübl,

care ridică o serie de obiecții de metoda și etică științifică². Însă, punctul de vedere al recenzentului, într-o problemă de istorie contemporană, a atras intervenția lui V. Prečan³. Analizînd aspectul etic al situației în care se află istoricul, Prečan susține ca obirșia multor deficiențe ale istoriografiei marxiste din Cehoslovacia de după 1950 se găsește în deformarea de către unii a misiunii pe care știința istorică o are în societate. Răspunzînd la obiecțiile preopinentalului său, Milan Hübl stăruie îndeosebi asupra *responsabilității sociale, metodei științifice și eticii* în care își desfășoară istoricul activitatea științifică (nr. 2).

Despre unele probleme ale mișcării revoluționare din Cehoslovacia între 1918 și 1938 (nr. 2) scrie Ján Mlynárik, care discută unele aspecte legate de consecințele dogmatismului și cultului personalității asupra cercetării istoriei mișcării muncitorești din Cehoslovacia. Poziția lui Mlynárik în problemele de mai sus a atras o replică din partea lui Vladimír Dubský și Ladislav Miklíček, care în *Note la articolul lui Mlynárik* (nr. 5) dezbate și adîncesc sfera problemelor aduse în discuție. Autorii conchid că istoriografia mișcării muncitorești din Cehoslovacia trebuie să fie în concordanță cu sensul complex și multilateral al faptelor istorice.

Caracteristica crizei feudalismului în secolele XVI—XVII este pusă din nou în discuție de către Miroslav Hroch și Josef Peťráň (nr. 3). Pe bună dreptate, afirmă autorii, dacă cineva ar încerca să sintetizeze tot ce s-a scris în această problemă în ultimii 15 ani ar ieși o lucrare foarte voluminoasă, mai ales că discuția în jurul crizei feudalismului a antrenat specialiști din cîteva țări europene: în afară de Cehoslovacia, din Polonia (I. Topolski, A. Mączak, M. Małowski ș.a.), U.R.S.S. (M. A. Barg, M. V. Nečikina), Franța (Simiand, Labrousse, Meuvret, Chabert ș.a.) și Anglia (revista

¹ Cf. *Az Árpád-kori Magyarországnak történeli földrajza* (Geografia istorică a Ungariei arpadiene), Budapesta, 1963, 907 p.+32 h. în text și 15 h. în afara textului. Lucrarea e concepută în 5 volume și urmează să cuprindă toate datele istorice privind așezările omenești, atît cele existente, cit și cele dispărute (castele, orașe, sate, cătune). Materialul e prezentat alfabetic, în cadrul orașelor de reședință. Ultimul volum, al cincilea, urmează să fie însoțit de un indice comun de nume și locuri. Primul volum epuizează datele toponimice în legătură cu vechile comitate maghiare, ale căror denumiri încep cu literele A—B—Cs.

² Vezi „Československý časopis historický”, Praga, 1963, nr. 4, p. 473—476.

³ Ibidem, 1964 nr. 1, p. 44—49.

„Past and Present“, E. Hobsbown, H. R. Trevor-Poper ș.a.). De aceea autorii își propun sa informeze pe cei interesați de rezultatele la care au ajuns ultimele discuții și să atragă atenția asupra unor probleme rămase încă nelămurite. Expunerea are caracterul unui studiu bine informat.

Tot la capitolul discuțiilor, Milan Otáhal semnează un studiu comparat în legătură cu *Cauzele și rezultatele reformei agrare din Germania de răsărit în 1945* (nr. 3). Comparăția constă în faptul că deși situația politică a fost diferită, iar condițiile de dezvoltare a agriculturii din R.D.G. și din Cehoslovacia n-au fost întotdeauna aceleași, totuși autorul le studiază paralel, ajungând la concluzia ca între cele două reforme agrare exista unele trăsături comune.

Cu o problema de importanță oarecum locală, avînd totuși implicații mai largi în ceea ce privește istoria orașelor din Europa centrală, se ocupă Josef Janáček, în contribuția sa intitulată *Cu privire la luptele sociale în orașele din prima jumătate a secolului al XVI-lea* (nr. 4). Autorul face unele precizări pe marginea a două studii despre cîteva orașe din Moravia publicate de Jar. Dřímal⁴.

Orientată destul de bine în problemele politice din perioada imediat următoare primului război mondial, Věra Olivová se ocupă de *Sistemul de la Versailles și caracterul crizei acestuia în anul 1920* (nr. 4). După ce face o largă analiză a celor mai importante evenimente politice din cursul anului 1920, autoarea constată ca echilibrul claselor sociale din centrul și răsăritul Europei a fost atît de profund tulburat, încît rezultatele acestui fenomen social-politic n-au putut fi

lichidate nici mai tîrziu pe calea dictaturii fasciste.

Nouă și interesantă este contribuția lui Jindřich Tomáš despre *Posibilitatea utilizării metodei statistico-matematice în istoriografie* (nr. 4). Pornind de la expunerea lui J. Purš, privitoare la folosirea statisticii în studierea fenomenelor mișcării greviste, autorul precizează că în articolul său nu e vorba de justetea metodei numerice aplicate de Purš, ci mai curînd de chestiunea alegerii tipului de fenomene cercetate, de folosirea metodei și de analiza rezultatelor.

Rubrica *Materialelor* publicate este tot atît de importantă ca și restul contribuțiilor care formează conținutul revistei. Le indicăm, pentru o cît mai bună informare a celor interesați, mai ales că unele dintre ele se referă la probleme a căror actualitate e indiscutabilă. Astfel, Helena Pobreichová publică date foarte interesante despre *Structura de clasă a populației de culoare din S.U.A. (1910—1960)* (nr. 1). De asemenea, Václav Veber pune în circulație o serie de materiale privitoare la *Evoluția structurii de clasă, a populației din țările cehe în prima jumătate a secolului al XX-lea* (nr. 2). iar Vlastimil Klima ne informează despre *Grupul deputaților de opoziție din partidele de guvernămînt în perioada crizei mîuncheneze din 1938* (nr. 2). În legătură cu problema dacă China a trecut sau nu, în evoluția ei istorică, prin orînduirea sclavagistă, Jan Prečírka face o prezentare largă a discuțiilor purtate în jurul acestei probleme sub titlul *Orientul îndepărtat, antichitatea și orînduirea sclavagistă* (nr. 3). Autorul arată că e foarte greu de a încadra vechea societate orientala în sfera unei orînduiri oarecare. Nu se pot da răspunsuri imediate la toate problemele aflate în discuție și, ca atare, o astfel de sarcină poate fi rezolvată numai prin colaborarea mai multor discipline științifice. Materiale interesante din punct de vedere statistic publică și Jan Novák. Ele se referă la *Alcătuirea statisticii electorale în republica premîuncheneză* (nr. 3). De luat în seamă, mai ales pentru istoria economică a Transilvaniei dintr-un

⁴ Cf. *Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století* (Luptele sociale la Brno în anii 20 din secolul al XVI-lea), în „Brno v minulosti a dnes“, I, 1959, p. 221—286, și *Sociální boje v moravských královských městech ve 20. letech 16. století* (Luptele sociale în orașele regale din Moravia în anii 20 din secolul al XVI-lea), în „Brno v minulosti a dnes“, V, 1963, p. 114—167.

anumit punct de vedere —, sînt și materialele publicate de Ștefan Kazimir, sub titlul *Contribuție la problema așa-zisei revoluții a preșurilor din Slovacia în secolul al XVI-lea* (nr. 4). O importanță locală prezintă expunerea lui Manfred Kobuch despre *Păstrarea documentelor de la mănăstirea St. Marien-thal* (nr. 5). *Direcțiile de bază în evoluția industriei cehoslovace în anii 1913—1936 și unele probleme de politică socială* se intitulează un articol semnat de Anatol Dobry (nr. 5), în care sînt prezentate transformările intervenite în industria cehoslovacă din-

tre cele două războaie mondiale. În sfîrșit, J. Polišenský și Estela Roldan Román publică *Izvoare și probleme ale istoriei relațiilor cehoslovaco-mexicane* (nr. 6).

Revista cehoslovacă de istorie cuprinde de asemenea numeroase recenzii și însemnări bibliografice, necesare unei cit mai bune în formări a specialiștilor. Reținem spațiul neobișnuit de mare acordat în cursul acestui an *discuțiilor și materialelor* istorice puse în circulație.

Tr. Ionescu-Nișcov

“The English Historical Review”

vol. LXXIX, nr. 310—313, Londra, Edit Longmans, 1964, 896 p.

Din sumarul pe 1964 al revistei engleze de istorie desprindem în primul rînd o serie de articole — cele mai multe, de altfel — consacrate istoriei instituțiilor engleze, apoi două studii privind dezvoltarea capitalismului în secolul al XVIII-lea în Franța și în Anglia, cîteva articole evocînd momente din viața unor personalități engleze din evul mediu și, în sfîrșit, unele preocupări de istoria relațiilor internaționale.

Dintre articolele consacrate istoriei instituțiilor engleze menționăm în primul rînd pe cel semnat de A. L. Brown, *The Commons and the Council in the reign of Henry IV*, în nr. 310. Spre deosebire de cunoscutul specialist al istoriei constituționale a Angliei, W. Stubbs, care considera că domnia lui Henric al IV-lea oferă exemplul cel mai evident de guvernare constituțională, A. L. Brown este de părere că nu poate fi vorba de un așa-zis „constituționalism lancasterian”, cu toată atitudinea conciliantă pe care regele o adopta uneori față de luările de poziție mai critice ale Camerii Comunelor. Această atitudine conciliantă față de Camera Comunelor s-a produs îndeosebi în primii ani ai domniei lui Henric al IV-lea. În acești ani Henric al IV-lea era obligat să

ducă o politică prudentă, din cauza pozițiilor sale precare față de o parte considerabilă a nobilimii, care îl acuza de uzurpare.

Un studiu plin de interes este și cel al lui J. W. Sherborne, *Indentured Retinues and English Expeditions to France, 1369—1380*, nr. 313, care se ocupă de istoricul armatei de mercenari în Anglia. Autorul arată că sistemul angajării de soldați cu plată a început să ia extindere în timpul războiului de 100 de ani, în ultimii ani de domnie ai lui Eduard al III-lea și în primii ani ai domniei lui Richard al II-lea. Apariția tot mai numeroasă a trupelor de mercenari este pusă în legătura cu reluarea războiului în 1369. J. W. Sherborne analizează în mod amanunțit noua instituție militară, arătînd modul în care se făcea angajarea mercenarilor, organizarea și compoziția detașamentelor, sumele alocate pentru plata lor. În ce privește efectivele detașamentelor, autorul ne spune că acestea aveau mărimi variabile de la 10 pînă la 3—4 000 de oameni, devenind în acest din urmă caz adevărate armate. Credem că autorul ar fi trebuit să arate că existența sistemului trupelor de mercenari a constituit unul din principalii factori care au favorizat luptele de mai tîrziu dintre grupurile nobi-

liare rivale, lupte cunoscute sub numele de razboiul celor două roze.

Unele elemente asupra istoriei fiscalității engleze în feudalism ne dă B. P. Wolfe în articolul *Henry VII's Land Revenues and Chamber Finance*, nr. 311. Componentele de bază ale veniturilor regale permanente la sfârșitul domniei primului rege din dinastia Tudorilor erau aceleași ca în timpul dinastiei York: veniturile domeniului regal și vămile. Autorul dă date comparative dintre cele două categorii de venituri, din care rezultă că veniturile provenind de pe domeniul regal erau mai mari. Administrarea veniturilor coroanei se făcea în mod foarte riguros, cu aceiași personal fiscal și cu aceleași metode ca sub dinastia York. Ceea ce a adus nou Henric al VII-lea a fost doar o simplificare a metodelor de administrație financiară, practicate cu prea multe complicații de vechea instituție a eșcherului, metode care întârziuau intrarea banilor în vistieria regală. Aici era de precizat că această politică de simplificare a fiscalității corespundea noilor probleme puse de organizarea statului centralizat și autoritar, care urmărea perceperea cât mai rapidă a veniturilor sale, necesare întreținerii unui numeros aparat administrativ și militar.

O problemă ridicată de cercetarea instituției monarhice în evul mediu este analizată în articolul *The Thomasian Tradition and The Theory of Absolute Monarchy*, semnat de W. H. Greenleaf, nr. 313. Autorul susține că Thomas d'Aquino — una din principiile autorități în materie de gândire politică din evul mediu — era pentru o autoritate monarhică limitată, susținând că în anumite împrejurări se putea recurge și la dreptul de rezistență împotriva regelui. W. H. Greenleaf nu ne spune însă cine anume putea să exercite acest drept de rezistență. Desigur că nu poate fi vorba decât de biserică și de nobilime, și nicidecum de masele populare. Din acest punct de vedere, întemeietorul gândirii scolastice apare ca exponentul marii feudalități, care nu se împăca cu ideea unei monarhii puternice și centralizate. Autorul mai

subliniază apoi că Thomas d'Aquino susținea principiul supremației bisericii catolice și al papii asupra puterii laice reprezentată de monarhia feudală. În lumina acestor concepții politice enunțate de Thomas d'Aquino, nu ni se par tocmai potrivite considerațiile cu care W. H. Greenleaf își încheie articolul, și anume că filozoful medieval trebuie privit ca precursorul principiului politic modern al monarhiei limitate, principiu care pleacă de la cu totul alte premise.

Un alt studiu de istorie constituțională este cel al lui Lyndsay Boynton, *Martial Law and the Petition of Right*, nr. 311. Autorul arată că celebrul document *Petiția drepturilor*, elaborat la începutul domniei lui Carol I Stuart, a fost în general bine studiat. Mai puțin însă au fost cercetate prevederile *Petiției* în ce privește aplicarea legii marțiale. De aceea, L. Boynton își propune să examineze în mod mai amănunțit aplicarea acestei legi, îndeosebi în anii 1624—1628. Autorul subliniază că între *Petiția drepturilor* și legea marțială a existat o strînsă legătură. Multe din criticile aduse sistemului de guvernământ în vestitul act se refereau în mod direct sau indirect și la legea marțială pe care Carol I Stuart și ministrul său Buckingham voiau s-o aplice pentru a întări disciplina trupelor care luptau în Irlanda sau sprijineau pe hughenotii francezi ce rezistau în orașul La Rochelle. Autorul enumeră delictele care intrau în competența legii marțiale, arătând că nesupunerea și răscoala constituiau crime capitale și erau pedepsite ca atare. Era de remarcat în această privință puternicul conținut social al legii marțiale, care, în afară de întărirea disciplinei, urmărea îndeosebi prevenirea unor mișcări în armată, care, o dată izbucnite, se puteau întinde și în masa populației, foarte agitate în acei ani premergători revoluției declanșate în 1640. În ultima parte a studiului, autorul arată că legea marțială a fost aplicată și de către regimul lui Cromwell, fiind îndreptată de astă dată împotriva unor delictes de altă natură ca: stabilirea de legături cu regele, cu regina sau cu ofițerii regali; sprijinirea

elementelor regaliste; răscoala împotriva parlamentului; dezertarea din armata revoluționară.

Legat de urmările revoluției din 1640—1648 este articolul lui C. F. Trevallyn Jones, *The Composition and Leadership of the Presbyterian Party in the Convention*, nr. 311. Articolul se ocupă de activitatea parlamentului care a restaurat monarhia în 1660 și a cărui istorie este mai puțin cunoscută. Autorul trece în revistă problemele care stăteau în fața partidului presbiterian ca: restaurarea episcopatului, reconfirmarea titlurilor de proprietate deținute de cei care au achiziționat bunurile coroanei și ale bisericii, admiterea în parlament a unora din foștii deputați din timpul lui Carol I Stuart.

Două studii privind dezvoltarea capitalismului în secolul al XVIII-lea sînt semnate de George V. Taylor și de cunoscutul istoric britanic al economiei Sidney Pollard.

Studiul lui George V. Taylor, *Types of Capitalism in Eighteenth Century France*, nr. 312, este consacrat cercetării unora dintre formele economiei capitaliste din Franța prerevoluționară și se bazează pe documente provenind din fonduri ale vechilor bănci și întreprinderi, precum și din arhive de familie ce au aparținut citorva din întreprinzătorii capitaliști. După G. W. Taylor, capitalismul a acționat în Franța prerevoluționară în următoarele sectoare: 1) sectorul capitalului comercial (comerț, bancă, manufactură la domiciliu); 2) sectorul arendării impozitelor și al creditării statului; 3) sectorul unuia capitalism industrial încă embrionar, reprezentat nu atît prin fabrici propriu-zise, care erau foarte puține, ci prin exploatarea miniere și metalurgie primitive, aparținînd în mare parte nobililor; 4) în sfîrșit, un sector cuprinzînd pe acei proprietari și rentieri care și exploatau proprietățile lor rurale și urbane investind o parte din beneficii în împrumuturi cu dobîndă și în efecte publice pe termen lung. Pentru fiecare sector de activitate capitalistă autorul dă numeroase exemple de întreprinderi și persoane, precum și cifre pri-

vitoare la sumele investite și la beneficiile realizate. Referitor la întreprinderi, reținem o interesantă statistică a atelierelor de forjat, alcătuită pe baza investigațiilor funcționarilor regali din anii 1771—1788. Rezultă că cele 601 ateliere de forjat existente în anii imediat anteriori revoluției erau repartizate în felul următor: 55 aparțineau membrilor clerului, 305 nobililor și numai 241 membrilor stării a treia. Pe baza acestor date G. V. Taylor constată că numeroși reprezentanți ai nobilimii franceze începuseră, în secolul al XVIII-lea, să fie interesați în dezvoltarea capitalismului. Reținem din studiul lui C. V. Taylor un element deosebit de interesant, asupra căruia, de altfel, autorul nu atrage atenția nicăieri, și anume că economia Franței prerevoluționare ne oferă exemple cît se poate de caracteristice a ceea ce Marx a denumit acumularea primitivă a capitalismului.

Al doilea studiu asupra dezvoltării capitalismului în secolul al XVIII-lea, *The Factory Village in the Industrial Revolution*, nr. 312, semnat de Sidney Pollard, se ocupă de cercetarea unora dintre aspectele mai caracteristice ale orașelor și satelor afectate de revoluția industrială. Autorul subliniază de la început că multe dintre aceste localități, și îndeosebi satele, se găseau sub totalul control economic, social și chiar politic al patronilor capitaliști, proprietari ai fabricilor construite pe teritoriul lor. S. Pollard arată că întreprinzătorul capitalist din acele vremuri era cu totul lipsit de vastul aparat administrativ și birocratic pe care-l are la dispoziția sa capitalistul din zilele noastre. Capitalistul secolului al XVIII-lea trebuia să se ocupe personal de ținerea la zi a corespondenței de afaceri, de vizitarea clienților, de cumpărarea materiilor prime, de producerea și desfacerea mărfurilor, de supravegherea muncitorilor. El mai trebuia să asigure căile și mijloacele de transport pentru produsele sale, să organizeze mari ferme pe lîngă fabrici pentru hrana muncitorilor, să-și formeze propriile sale detașamente înarmate pentru paza înărfurilor transportate

spre locurile de desfacere. De asemenea, capitalistul din perioada revoluției industriale mai trebuia să se ocupe de cazarea muncitorilor, făcând în acest sens investiții pentru construirea locuințelor individuale sau pentru construirea acelor mari clădiri — *work-houses* — care adăposteau zeci de familii. Tot în sarcina capitalistului intra și asigurarea instrucției școlare a muncitorilor și a copiilor lor. Despre un oarecare H. Ashworth, considerat ca un fel de patron filantrop, autorul spune că a silit pe copiii muncitorilor săi să-și plătească propria educație. În sfârșit, capitalistul trebuia să se îngrijească de aprovizionarea muncitorilor cu articole de larg consum în prăvăliile făcute de el lângă fabrică, prăvălii despre care autorul spune că, prin prețurile de jaf cerute, provocau mari nemulțumiri, transformate uneori în adevărate rascoale. S. Pollard încearcă, enumerând toate aceste multiple probleme care preocupau pe marele întreprinzător capitalist din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să arate că acesta avea prea puțin timp să se ocupe de „filozofia socială”. Astfel, asprimea exploatareii este explicată nu prin goana după plusvaloare cât mai multă, ci prin ceea ce autorul numește „*managerial necessity*” (necesitate de conducere), în care sînt incluse toate activitățile capitalistului.

În legătura cu evocarea figurii unora dintre personalitățile trecutului englez, cităm articolele lui Fred A. Cazel Jr., *The Last Years of Stephen Langton*, în nr. 313, și al lui J. Duncan M. Derrett, *The Trial of Sir Thomas More*, în nr. 312. În articolul lui Fred A. Cazel se arată că Stephen Langton, arhiepiscop de Canterbury, șef al opoziției baroniale împotriva lui Ioan fără Țară și unul din cei mai importanți oameni de stat ai Angliei la începutul secolului al XIII-lea, a nălțat în ultimii ani ai vieții sale pentru o politică de pace cu Franța. În felul acesta Langton se alătură eforturilor papalității care voia să organizeze o mare alianță între principalele state feudale apuse în vederea continuării cruciadelor. Conformându-se acestei politici, Langton a căutat să

obțină de la Henric al III-lea o împacare cu Franța, concretizată prin renunțarea la recucerirea vechilor posesiuni ale coroanei engleze de pe continent. Retragerea sa din viața politică a deschis însă calea altor sfătuitori care erau împotriva unei politici de pace cu Franța. În această privință autorul trebuia să arate că urmașii lui Langton în anturajul regal reprezentau acele grupuri ale nobilimii engleze care voiau să-și redobîndească fief-urile pierdute din Franța.

Articolul lui J. Duncan M. Derrett cercetează după documente încă inedite procesul lui Thomas Morus. Principalele capete de acuzare împotriva lui Morus erau: refuzul de a recunoaște *Actul de supremație* (legea care stabilea în persoana monarhului pe șeful bisericii engleze); atitudinea de rezistență activă împotriva acestei legi; legăturile cu arhiepiscopul Fischer, alt adversar al politicii religioase duse de Henric al VIII-lea. Aceste delictे l-au făcut pe Thomas Morus vinovat de înaltă trădare și deci pasibil de pedeapsa capitală, fapt care de altfel s-a și petrecut la începutul lunii iulie 1535. În afară de prezentarea materialului documentar și a faptelor, J. Duncan M. Derrett caută să motiveze atitudinea instanței judecătorești în cazul lui Morus. Declarîndu-și cu multă consecvență fidelitatea față de biserica catolică și față de papalitate, Thomas Morus a intrat într-un acut conflict cu puterea de stat, care l-a dat în judecată pentru că se opunea desființării catolicismului ca religie oficială și înlocuirii lui cu anglicanismul. În această privință erau de subliniat puternicele contradicții existente în viața și în activitatea lui Thomas Morus. Pe de o parte, năzuințele sale pentru o societate mai bună și mai dreaptă exprimată în opera sa binecunoscută *Utopia*, iar pe de altă parte fidelitatea pînă la moarte față de biserica catolică, instituție care era reprezentanta cea mai autorizată a sistemului politico-social criticat cu atîta vehementă în *Utopia*.

Un important episod al războiului dintre Anglia și coloniile sale din America de Nord este analizat în articolul semnat de W. H.

Moomaw, *The Denouement of General Howe's campaign of 1777*, în nr. 312. Autorul adoptă o poziție diferită față de aceea a unora dintre istoricii care încearcă să absolve pe generalul englez Howe de orice vină în legătură cu înfrângerea suferită de trupele sale din partea insurgenților americani în 1777. W. H. Moomaw, întemeindu-se pe documentele încă inedite, rămase de la unul din subalternii lui Howe, căpitanul Andrew Snape Hamond, susține că înfrângerea din 1777 a fost cauzată de unele grave erori strategice săvârșite de generalul englez. Astfel, Howe a dispus dislocarea unui număr considerabil de unități, destinate inițial să facă joncțiunea cu trupele generalului Burgoyne, care înaintau de-a lungul coastei, cu scopul de a tăia răsculașilor orice posibilitate de a primi ajutor din partea cealaltă a Atlanticului. La aceasta s-a mai adăugat și lipsa de colaborare a lui Howe cu comandamentul flotei, care trebuia să asigure blocada porturilor americane. După opinia lui W. H. Moomaw, erorile strategice indicate mai sus au răpit armatei engleze imposibilitatea de a înfrânge coloniile americane în campania anului 1777, campanie care de altfel s-a dovedit decisivă pentru mersul ulterior al războiului.

Lupta pentru zone de influență dintre marile puteri înaintea primului război mondial formează obiectul articolului mai întins semnat de Arthur Marsden, *Britain and the „Tunis Base”, 1894—1899*, în nr. 310. Autorul începe prin a arăta problemele ridicate în relațiile dintre statele interesate în dominarea Mediteranei. În 1881, când Franța a ocupat Tunisia, tratatele existente între această din urmă țară și unele din marile puteri europene au fost reconfirmate. Tratatelor în chestiune conțineau însă clauza națiunii celei mai favorizate, clauză care împiedica Franța să dobândească drepturi

speciale pentru cetățenii ei și pentru comerț. Cele mai importante dintre aceste tratate erau tratatul cu Italia, care expira în 1896, și cel cu Anglia, care era un tratat așa-zis de „perpetuitate”. Din 1894 până în 1897 Franța a dus o activitate diplomatică susținută pentru înlăturarea clauzelor care priveau pe cetățenii ei de pozițiile privilegiate, decurgând din situația Tunisiei ca teritoriu aflat sub administrație franceză. A. Marsden subliniază că negocierile duse de Quai d'Orsay cu Foreign-Office pe această temă au fost foarte lungi și dificile, la un prim acord ajungându-se abia în 1897. Dar ocuparea Tunisiei de către Franța a complicat și din alt punct de vedere raporturile dintre marile puteri în problema mediteraneană. Stabilindu-se în Tunisia, Franța a încercat să pătrundă și în Tripolitania, teritoriu care însă era considerat de Italia ca zona ei de expansiune. Autorul atrage atenția că prin presiunea exercitată asupra Tripolitaniei dinspre Tunisia, Franța încerca să determine Italia să renunțe la unele dintre pozițiile pe care le reclama în Maroc. În această acțiune Franța nu a fost singură, ci s-a bucurat de sprijinul diplomatic al Angliei, cu care pregătea încheierea alianței cunoscută sub numele de „Antanta cordială”. În concluzie, A. Marsden arată că urmarea acestei acțiuni diplomatice conjugate franco-engleze a fost o evidentă răceală a Italiei față de Anglia, fapt care a întârziat desprinderea Italiei de Tripla alianță.

În afară de studii și articole, revista mai cuprinde note, scurte comunicări și documente privind îndeosebi evul mediu englez. La acestea se adaugă o bogată rubrică de recenzii și însemnări bibliografice, care, ca și în alți ani, este consacrată aproape în exclusivitate lucrărilor istoriografiei apusene.

S. Columbeanu

ISTORIA ROMÂNIEI

DAN BERINDEI, *Orașul București reședință și capitală a Țării Românești 1459—1862*, București, 1963, 300 p. (Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.)

După mai bine de un veac de existență, istoriografia bucureșteană cuprinde un patrimoniu bogat, alcătuit din valoroase lucrări de sinteză, publicații de documente, materiale de arheologie, studii în care sînt analizate variate aspecte ale evoluției orașului capitală sau a teritoriului său, din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre¹.

Valorificînd roadele unei îndelungi strădanii și sintetizînd succesele istoriografiei bucureștene contemporane, Dan Berindei a publicat în 1963 una din remarcabilele lucrări scrise în ultimii ani, în acest domeniu. Concepută inițial ca o tratare analitică a principalelor aspecte ale dezvoltării Bucureștiului în decursul a patru secole, lucrarea a primit pe parcursul elaborării un puternic caracter de sinteză.

Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești cuprinde două mari părți: prima, tratînd istoria orașului pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, a doua ocupîndu-se de capitala Țării Românești în perioada 1659—1862.

¹ „Studii“, an. XVI (1963), 5, p. 1137—1150.

În cap. I, după o succintă incursiune asupra mărturiilor locuirii străvechi și vechi a teritoriului Bucureștilor, a originii unor orașe medievale de pe teritoriul patriei, autorul analizează începutul Bucureștiului, subliniind că acesta este rezultatul firesc al dezvoltării economice a așezărilor din bazinul mijlociu al Argeșului, al intensificării comerțului de tranzit, al rolului militar și politic care revine Țării Românești în condițiile luptei antiotomane și apoi a dominației turcești. Autorul tratează în acest prim capitol probleme de o deosebită importanță ca: existența și funcționalitatea Cetății București, a Curții domnești, stabilirea nucleului Țirgului, numele orașului ș.a.

În cap. II și III, intitulate „Bucureștii veacului al XVI-lea“ și, respectiv, „Orașul București în anii 1601—1659“ este tratată dezvoltarea economică, social-politică și edilitar-urbanistică a orașului într-o etapă de definitivare a caracterului urban și de continuă dezvoltare a rolului său politic. Dacă pentru primul capitol penuria izvoarelor istorice îngreuiază aprofundarea cunoașterii meșteșugurilor și în bună parte a comerțului, pentru secolul al XVII-lea aceste probleme sînt mai pe larg redată. Paragrafe de o intensă trăire istorică sînt consacrate evenimentelor bucureștene legate de războiul antiotoman de sub conducerea lui Mihai Vi

teazul, precum și de rascoala seimenilor și dorobanților. Date interesante, judicios selectate, îndeosebi din însemnările călătorilor străini, ilustrează unele aspecte demografice, creșterea teritorială a orașului, înfașșurarea lui ș.a.

Partea a II-a a lucrării este mai extinsă și dezvăluie viața tot mai complexă a Bucureștiului începând cu domnia lui Gheorghe Ghica, în timpul caruia orașul devine capitala Țării Românești.

În cap. IV, autorul scoate în evidență, folosind o bogată informație istorică, în buna măsură inedită, dezvoltarea meșteșugurilor bucureștene, sistemul lor de organizare, rolul negustorilor în procesul de schimb intern și extern, precum și contradicțiile sociale tot mai adâncite, pe măsura înaintării spre perioada de descompunere a relațiilor feudale.

Capitolul următor redă istoria Bucureștiului până la 1820, cuprinzând astfel o perioadă în care economia de mărfuri se dezvoltă neconținut. În București lupta între nou și vechi se manifestă acum năvalnic în toate domeniile. Se înființează noi manufacturi, se extind relațiile de producție capitaliste, are loc o modernizare a vieții de toate zilele. Sunt luate unele măsuri edilitare, îndeosebi în domeniul podirii străzilor, al alimentării cu apă, al pazei contra incendiilor ș.a. Construcții noi civile și religioase împodobesc orașul aflat într-un neîncetat proces de dezvoltare.

Ultimul capitol, intitulat „Bucureștii în perioada rascoalei populare din 1821, a revoluției din 1848 și a formării statului național (1821-1862)“, ocupă o treime din întreaga economie a lucrării. Abordând probleme de o importanță deosebită nu numai pentru istoria Bucureștiului, ci și a patriei, în această parte autorul urmărește transformările intervenite în toate compartimentele vieții economice, sociale, politice, culturale, edilitare etc. Sunt evocate pe larg evenimentele anilor 1821, 1848 și 1859, subliniindu-se în mod firesc rolul maselor populare bucureștene.

Aceasta sinteză reprezintă, prin bogăția datelor și judicioasa lor interpretare, o lucrare de valoare despre București. Cititorul găsește în paginile ei tratate problemele cele mai importante și variate ale istoriei Bucureștiului.

Reprezentând o primă lucrare marxist-leninistă în domeniul istoriei Bucureștiului de o asemenea proporție, volumul cuprinde și unele scaderi, izvorite din stadiul cercetărilor actuale sau din modul de tratare folosit de autor. Astfel, deși în primul capitol problema genezei orașului este științific abordată, datele arheologice folosite sînt în buna parte depășite, încă din 1961-1962. De aceea unele probleme privind nucleul Bucureștiului, Cetatea, Curtea domnească ș. a. nu au putut primi rezolvările așteptate.

Discutabilă ni se pare, de asemenea, periodizarea urmată de autor, unele din datele folosite în delimitarea capitolelor sau chiar a celor două părți fiind, după părerea noastră, relative. Anul 1659, considerat ca moment de trecere de la funcția de reședință la aceea de capitală a Țării Românești în urma dărimării întăriturilor de la Tîrgoviște, evenimente tratate de însuși autorul într-un mod sumar (p. 76), are pentru București o semnificație mult mai palidă decît mijlocul veacului al XVIII-lea, cînd îndeosebi aici procesul de descompunere a vechilor relații feudale înregistrează un deznodămînt mereu accentuat, demarcînd distinct două etape istorice.

Analizînd alcătuirea fiecărui capitol în parte, constatăm că s-a ținut seama de tematica menționată în introducere, dîndu-se lucrării o structură științifică, clară. Totuși integrarea într-un singur capitol a perioadei cuprinse între 1821 și 1862, atît de bogată în evenimente, n-a mai permis urmărirea aceluiași procedeu folosit anterior, autorul fiind nevoit să recurgă uneori la o tratare cronologică a fenomenelor care îngreuiază înțelegerea marilor evenimente sociale și politice din acea vreme. S-ar putea pune un semn de întrebare și asupra prezentării răscoalei din 1821 după analiza transformărilor economice

și sociale ce au avut loc pînă la 1862, și nu în cadrul cap. V, unde era locul firesc al acesteia.

Lucrarea cuprinde în partea finală o bogată bibliografie, care ar fi putut suplini cu succes multe dintre trimiterile aparatului critic, pe alocuri prea abundent față de solicitările textului. Util este indicele de nume și localități.

Rod al strădaniilor cercetătorului Dan Berindei, lucrarea de față, prin bogăția informațiilor, a interpretării lor, a stilului clar în care a fost redactată, atrage atenția asupra multiplelor aspecte ale istoriei Bucureștiului, evidențiind necesitatea și posibilitatea întocmirii unei largi lucrări monografice asupra istoriei orașului București.

P. I. P.

* * * *Studii și articole de istorie*, vol. V. București, 1963, 533 p. (Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.)

În acest volum, cuprinzînd 18 studii și articole, ca și cîteva contribuții grupate în rubrica „Miscelaneea”, precum și unele probleme ale predării istoriei în școală, partea privind descompunerea feudalismului și epoca modernă a istoriei României este, în general, cea mai bine reprezentată, cantitativ și calitativ.

După un articol comemorativ semnat de acad. P. Constantinescu-Iași, consacrat primei citaliști bulgare din București, înființată în 1861 din inițiativa lui Gh. S. Rakovski, F. Mirșu face o succintă prezentare a așezării geto-dacice de la Cetățeni-Stoenești, pe Dîmbovița superioară. Autorul datează așezarea (secolele III î.e.n. — I e.n.), arată importanța ei pentru cunoașterea culturii geto-dacilor, apreciind-o ca un „mare centru economic”, cu un „oarecare caracter cvasiurban” (p. 15).

În legătură cu orașul moldovenesc în veacul al XV-lea, Al. I. Gonța, după ce, rec-

tificînd, în parte, unele păreri, precizează că acesta era proprietate domnească și că nu se poate vorbi de orașeni privilegiați, stăruind asupra obligațiilor acestora.

Pe baza unor fonduri de arhivă locală, precum și a altor surse, C. Göllner, amplificînd informația istorică privind lupta țărănimii române și secuiești împotriva înființării graniței militare (1762—1765), aduce o utilă contribuție la studiul stăpînirii habsburgice în Transilvania și repune în discuție, pe baza unei bogate informații istorice, o problemă mult discutată cîndva.

Reluînd o temă care a mai fost tratată¹, M. Kandel, studiînd noi documente, înfațișează unele aspecte social-economice din fosta raia a Giurgiului la 1829, în momentul reunirii ei cu Țara Românească.

Un studiu interesant, bazat în primul rînd pe materiale de arhivă inedite, semnează Liuba Iancovici, privitor la geneza și aplicarea statutului lucrătorilor de la ocele de sare din Țara Românească din 1832. Stăruind asupra situației lucrătorilor, ca și asupra luptei acestora pentru condiții de viață mai bune, autoarea apreciază statutul ca o cucerire prin luptă a lucrătorilor.

Ocupîndu-se de achiziția produselor agricole pentru export în Țara Românească (1831—1848), după desființarea monopolului turcesc (1829), cînd cererea de asemenea produse pentru export a crescut foarte mult, I. Corfus urmărește exploatarea clăcașilor de către capitalul comercial și cămătăresc, cercetînd meticolos situația pe sate, plăși și județe, iar în final concludă asupra pătrunderii relațiilor capitaliste în mediul rural pe această cale, precum și asupra consecințelor avute de acest fenomen.

Un studiu interesant prin documentarea sa despre situația țărănimii putnene sub regimul așezămîntului agrar din 1851 semnează Gh. Untaru. Bazat în special pe arhivă locală, autorul analizează situația clăcașilor

¹ Vezi *Studii și articole de istorie*, vol. III, p. 159—168.

sub toate aspectele, arată ca obligațiile lor au crescut fața de regimul regulamentar — cu toate aparentele ușurări ale așezămîntului —, evidențiază accentuarea pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultura ținutului Putna, stăruie asupra luptei țărănimii.

O amplă documentare și o analiză profundă, cu concluzii adecvate, constatăm în studiul lui Gh. Platon privitor la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la 1864. Privind fenomenul ca parte integrantă a procesului de descompunere a feudalismului, autorul îi fixează etapele evoluției și le analizează în parte, vazînd în legiuirile agrare tot atîtea momente pe linia transformării dreptului feudal în drept burghez de proprietate, fiecare din ele consacînd o situație de fapt și deschizînd perspective unei noi evoluții.

Bazat mai ales pe arhivă locală, Al. Bărbat analizează lupta românilor pentru înființarea unei tipografii la Brașov în 1850—1851, luptă care se încadrează în ansamblul acțiunilor burgheziei române în Transilvania după revoluția din 1848—1849.

Cercetînd corespondențele trimise din Principate la „*Temesvarer Zeitung*” în 1859, prezentate cronologic și corectate, A. Țintă ne dezvăluie o dată mai mult atitudinea ostilă a Imperiului habsburgic față de Unirea Principatelor. Reținem ca interesantă corespondența din Iași cu 10 zile înaintea alegerii lui Cuza în Țara Românească, pe marginea căreia autorul conchide că „alegerea din Țara Românească nu a fost un act de circumstanță..., ci o idee care circula în rîndul forțelor înaintate ale vremii” (p. 252).

Referindu-se la rolul și activitatea agenției Principatelor Unite la Constantinopol (1859—1866), G. G. Florescu, într-un studiu care putea să fie mai cuprinzător, stăruie asupra aspectelor diplomatice, economice, juridicționale și administrative ale acestei activități, relevînd rolul agentului român C. Negri.

O trecere în revistă a luptei pentru emanciparea femeii în secolul al XIX-lea în România face P. Cîncea, care demonstrează

că primii propagandiști consecvenți în acest sens au fost socialiștii din secolul al XIX-lea, iar nu elementele burgheze din secolele XIX—XX.

O serie de lucruri cunoscute se găsesc în unele materiale de istorie contemporană din acest volum. N. Petrovici, N. G. Munteanu și L. Fodor amplifică informația istorică privind acțiunile muncitorilor ceferiști din Iași, Cluj și Galați în ianuarie-februarie 1933. Mișcările greviste din Banat, premergătoare grevei generale din octombrie 1920, care au culminat cu greva generală politică de la 23—26 august, sînt cercetate în articolul lui W. Marin. Un articol care cuprinde multe lucruri cunoscute, în raport cu ce aduce nou, semnează Eug. și El. Onu în legătură cu lupta clasei muncitoare din Sibiu și împrejurimi în anii 1917—1924.

Apreciem ca util articolul lui M. Vașea și C. Enea (bazat pe materiale de arhivă locală) despre lupta muncitorimii hunedorene conduse de P.C.R. în anii stabilizării relative a capitalismului, luptă care a culminat cu greva din 3 mai—1 iunie 1928, cea mai mare grevă din bazinul carbonifer Valea Jiului în acești ani. Aceeași apreciere despre articolul lui Gh. I. Oancea privitor la lupta țărănimii muncitoare din Banat, condusă de P.C.R., pentru înfăptuirea reformei agrare din 1945.

La rubrica „Miscelaneea”, I. Nania, pe baza unor cercetări proprii, localizează bătaia de la Rovine (1394), ipotetic, lîngă comuna Tuțulești, raionul Costești; N. Popescu-Optași discută originea cuvîntului *obrecari*, punînd-o în legătură cu o veche categorie de dregători fiscali sau, mai degrabă, cu vameșii de la Slatina; Sava Iancovici, pornind de la un document confuz, publicat în *Documente din istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, 1959, datat 26 iulie 1819, pe care îl reproduce integral, în traducere, precizează că acesta nu se referă la evenimentele din 1821, ci la revolta unor arnăuți domnești din iunie-iulie 1819 (nemulțumiți pentru neplata lefurilor), conduși de sîrbul Milco Petrovici. Interesante sînt relațiile lui I. Ciută în legătură cu staționarea

trupelor austriece în oraşul Bacău în 1854—1857. N. Mocioiu face o trecere cuprinzătoare în revistă a dezvoltării oraşului şi judeţului Brăila după 1829, mai ales în anii Unirii Principatelor, iar I. Dirdală, vorbind despre războaiele sîrbeşti din 1875—1876, critică atitudinea guvernelor României faţă de acestea, menţionînd însă ajutorul dat pe alte căi. În sfîrşit, Maria Turzai prezintă revista antifascistă „Alte zări”, apărută (doar două numere în noiembrie-decembrie 1933) la Cluj sub redacţia prof. Tudor Bugnariu, arestat şi dat în judecată după interzicerea revistei, fapt care a stîrnit o întreagă cam-

panie a forţelor progresiste pentru apărarea sa.

Materialele cu conţinut *didactic* se referă la educaţia ideologică-politică în şcoală (I. Dragomirescu) şi la prezentarea luptei pentru pace şi prietenie între popoare la orele de istorie (T. Antonescu-Ciocîrlie).

Reluînd recomandarea de a se comprima unele materiale (vezi „Studii”, XVII, 1964, nr. 2, p. 417), evitîndu-se lucrurile cunoscute, apreciem materialele publicate în acest volum.

G. I.

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Об особенностях империализма в России*, Москва, Изд. Академии Наук СССР, 1933, 433 p.

Culegerea de faţă este alcătuită din studii şi comunicări prezentate în septembrie 1961 la Leningrad, în cadrul sesiunii Consiliului ştiinţific pentru studierea premiselor istorice ale Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie.

Tematic, materialele incluse în acest volum se ocupă de caracteristicile principale ale imperialismului rus, abordînd probleme esenţiale: caracterul capitalismului monopolist rus, formarea capitalismului monopolist de stat şi esenţa raporturilor dintre statul ţarist şi monopolurile capitaliste, rolul capitalului străin în dezvoltarea economică şi social-politică a ţării, diferite probleme legate de istoria capitalismului monopolist în Rusia.

Primei probleme îi sînt consacrate studiile elaborate de A. L. Sidorov, *V. I. Lenin despre imperialismul militar feudal-rus*, I. M. Brover, *Caracteristicile principale ale imperialismului rus* şi P. V. Volobuev, *Cu privire la esenţa imperialismului militar-feudal în Rusia*.

A. L. Sidorov şi-a propus să stabilească conţinutul noţiunii de imperialism militar-feudal. În prima parte el face o analiză critică a istoriografiei problemei, ceea ce-i permite să scoată în evidenţă diversitatea opiniilor existente privind conţinutul concret al termenului leninist. Printre aceste interpretări, de multe ori contradictorii, în literatura de specialitate a prevalat părerea potrivit căreia V. I. Lenin a întrebuiţat noţiunea imperialismului militar-feudal pentru a reliefa caracteristicile principale ale imperialismului rus. O asemenea interpretare, după părerea lui A. L. Sidorov, ducea însă la absolutizarea specificului imperialismului rus, la negarea existenţei în Rusia a unui imperialism capitalist de tipul cel mai nou, la afişarea înapoierii şi dependenţei capitalismului monopolist rus faţă de capitalul străin şi guvernul ţarist. Rezultatele cercetărilor concrete în domeniul istoriei şi economiei imperialismului rus întreprinse în ultimii ani au venit în contradicţie cu această interpretare larg răspîdită pînă nu de mult şi au determinat revizuirea ei. În a doua parte a lucrării, autorul face o cercetare aprofundată a tuturor textelor leniniste privind această problemă. A. L. Sidorov pre-

cizează că V. I. Lenin, în scrierile sale, a întrebuițat noțiunea imperialism, referindu-se la două fenomene diferite: pe de o parte, V. I. Lenin a definit stadiul cel mai înalt al capitalismului — capitalismul monopolist (sau imperialismului capitalist de tipul cel mai nou), iar pe de altă parte V. I. Lenin a folosit acest termen în sens mai restrâns, caracterizând prin el politica de jefuire și cîtăpire a altor popoare și țări. După părerea lui A. L. Sidorov, prin formula imperialism militar-feudal V. I. Lenin a caracterizat politica internă, externă și colonială a țarismului. Definind astfel esența și caracteristicile principale ale suprastructurii Rusiei țariste, Lenin a scos în evidență contradicția între aceasta și dezvoltarea capitalistă a țării.

I. Brover împărtășește această concluzie a lui A. Sidorov, iar P. Volobuev este de părere că noțiunea leninistă privind imperialismul militar-feudal rus se referă exclusiv la politica militară și colonială a guvernului țarist.

Studiile și comunicările lui I. F. Ghindin, K. N. Tarnovski și A. P. Pogrebinski abordează probleme privind formarea capitalismului monopolist de stat în Rusia. În studiul *Politica statului țarist față de monopolurile industriale*, I. F. Ghindin arată că țarismul era interesat, din motive militare, politice și economice, în dezvoltarea rapidă a economiei țării. Începînd din deceniul al 7-lea al secolului al XIX-lea, guvernul țarist a trecut la încurajarea și chiar la dezvoltarea forțată a capitalismului, păstrînd și conservînd totodată rămășițele feudale în agricultură. În aceasta constă contradicția principală a politicii economice țariste, care trebuia să țină seama de interesele dezvoltării capitaliste a țării, subordonîndu-le intereselor economice ale moșierimii. În continuare, I. Ghindin analizează esența de clasă a acestei politici, scoțînd în relief, ca o caracteristică a economiei capitaliste ruse, existența marii proprietăți statale și intervenția activă a statului în viața economică a țării. Îmbinarea intereselor economice ale statului cu cele ale

monopolurilor capitaliste a favorizat apariția și închegarea capitalismului monopolist de stat în Rusia.

K.N. Tarnovski, în comunicarea sa, scoate în lumină trei laturi principale ale concepției leniniste privind capitalismul monopolist de stat. Prima este folosirea de către monopoluri a aparatului de stat în scopul obținerii unei plusvalori sporite. O altă latură esențială constă în intervenția nemijlocită a statului în viața economică a societății, pentru a micșora efectele distrugătoare ale zgudurilor economice, proprii modului de producție capitalist, în scopul de a întări și sprijini această orînduire. În anumite condiții și pentru un timp limitat, intervenția statului capătă forma unei reglementări a economiei pe întreaga țară, efectuate prin intermediul unui sistem de instituții cu caracter statal și capitalist monopolist de stat. Autorul arată că încercările de a înfăptui o asemenea reglementare dovedesc nivelul ridicat al concentrării producției și existența unor legături strînse între diferite ramuri ale economiei, într-un cuvînt caracterul social al producției. Constatarea acestui proces a permis lui Lenin să caracterizeze capitalismul monopolist de stat ca o pregătire materială deplină a socialismului și să dovedească necesitatea folosirii după înfăptuirea revoluției proletare a aparatului organizatoric al capitalismului monopolist de stat pentru organizarea economiei socialiste. În aceasta constă a treia latură caracteristică a capitalismului monopolist de stat. În continuare, K. N. Tarnovski încearcă să clarifice raportul existent între stat și monopoluri în condițiile capitalismului monopolist de stat.

Articolul lui V. I. Bovikin, *Studierea unor probleme ale capitalului străin în Rusia*, ocupă locul central dintr-o serie de articole inserate în volum, consacrate acestei teme. Autorul combate teza dependenței semi-coloniale a Rusiei țariste față de puterile occidentale, atribuită în mod greșit lui V. I. Lenin. Analizînd concepția lui V. I. Lenin cu privire la locul pe care îl deținea Rusia în sistemul mondial capitalist, autorul

arată că Lenin întotdeauna a privit Rusia țaristă ca un stat independent din punct de vedere politic, scoțind în evidență doar o anumită dependență economică, care a început să se manifeste la începutul secolului al XX-lea.

O serie de alte articole semnate de T. Krupina, N. Ivanova, K. Șațillo, L. Kološov, N. Lebedic sînt consacrate studiilor unor aspecte variate ale istoriei imperialismului rus. Culegerea prezentată face bilanțul unor cercetări rodnice în problema imperialismului rus și arată direcțiile principale de studiu spre care se orientează istoriografia sovietică.

E. U.

MICHAL BRON, *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936—1939)* (Polonezii în războiul spaniol), Warszawa, Wojskowy Instytut Historyczny, Wydawnictwo MON, 1963, 278 p.

Acest volum înmănușează referatele ținute la sesiunea organizată la 13 aprilie 1962 la Varșovia de către participanții la războiul din Spania, precum și dezbaterile purtate pe marginea referatelor. În volum găsim adunate de asemenea documente privind activitatea brigăzii Dabrowski, precum și un indice de nume ale voluntarilor polonezi care au participat la războiul din Spania.

Deși nu epuizează problemele legate de participarea voluntarilor polonezi la războiul dus de poporul spaniol, lucrarea constituie un stimulent pentru adîncirea în viitor a studiilor pe această temă. Meritul lucrării constă în faptul că în paginile ei temele sînt tratate multilateral, atît de participanții la război, cît și de istorici. Lucrarea analizează, pe de o parte, lupta voluntarilor polonezi în Spania pe fondul războiului dus de poporul spaniol pentru apărarea republicii, iar pe de altă parte acțiunile de solidarizare cu Republica Spaniolă organizate în Polonia burgheză de către Partidul Comunist Polonez.

Lucrarea începe cu referatul colonelului Michal Bron, care prezintă o schiță generală a istoriei războiului spaniol și a participării la acesta a voluntarilor din brigada Dabrowski. Subliniind importanța internațională a luptei poporului spaniol și a participării brigăzilor internaționale, autorul arată că această luptă a dat naștere la o mișcare de solidaritate care s-a transformat în toate țările într-o bătălie a maselor muncitoare împotriva fascismului, într-o luptă internațională a forțelor antifasciste împotriva reacțiunii mondiale. Războiul din Spania, subliniază Michal Bron, încă de la început a încetat de a fi un război civil, el s-a transformat într-un război împotriva intervenției armate italo-germane, pentru apărarea independenței naționale. Aceasta teză este ilustrată de datele prezentate de istoricul Eugeniusz Kozłowski, potrivit cărora, la începutul anului 1937, 65% din forțele fasciste erau formate din armatele de intervenție. În timpul celor trei ani ai războiului, numărul celor care făceau parte din armata de intervenție s-a ridicat la peste 300 000 de oameni.

În comparație cu efectivul armatelor de intervenție, cel al brigăzilor internaționale a fost relativ mic. În timpul întregii perioade a războiului, în rândurile brigăzilor au fost înscrși 35 000 de combatanți. În 1938, efectivul brigăzilor constituia de-abia 4% din efectivul total al armatelor republicane. Cu toate acestea, rolul brigăzilor internaționale în război a fost important. După cum se arată în referatul lui Michal Strzelczyk-Barwinski, brigăzile internaționale au jucat un important rol militar, constituind un model de disciplină și de abnegație pentru armata republicană în curs de formare. În afară de aceasta, în rândurile brigăzilor internaționale au fost pregătite numeroase cadre militare spaniole. În ultima perioadă a războiului, voluntarii spanioli constituiau circa 50% din efectivele brigăzilor. Participarea brigăzilor internaționale la războiul spaniol a avut de asemenea o mare importanță moral-politică. Faptul că alături de soldații spanioli luptau

reprezentanți ai multor popoare a ridicat spiritul de luptă al maselor populare din Spania. În același timp, voluntarii internaționali, prin contactele ce le aveau cu țările lor, contribuiau la intensificarea acțiunilor de solidaritate cu Republica Spaniolă.

Date și fapte interesante din istoria mișcării de solidarizare a maselor din Polonia cu poporul spaniol sînt prezentate în referatul lui Tadeusz Cwik. Astfel, Partidul Comunist din Polonia a legat din ce în ce mai puternic și mai direct acțiunea de solidaritate cu lupta împotriva pericolului războiului mondial care amenința independența Poloniei. Autorul citează, printre altele, hotărîrea plenarei a V-a a C.C. din februarie 1937, în care P.C.P. s-a adresat conducerilor partidelor socialiste, uniunilor sindicale și Partidului Țărănesc (popular) cu propunerea organizării unor acțiuni comune pentru a veni în ajutorul poporului spaniol. În această hotărîre, C.C. al P.C.P. a avertizat că „victoria fascismului în Spania va ridica valul barbarismului care va cuprinde întreaga lume și va aprinde focul războiului, în ale cărui flăcări s-ar mistui independența multor popoare, între care și a poporului polonez”. Autorul redă de asemenea o serie de fapte care atestă ajutorul direct și indirect pe care guvernul polonez și reacțiunea poloneza l-au acordat rebelilor fasciști din Spania.

În volum sînt expuse episoade din luptele la care au participat voluntarii polonezi în cadrul brigăzilor internaționale. Din cei circa 5 000 de voluntari polonezi participanți, arată M. Bron, 3 000 au căzut în luptele din Spania.

Rolul comisarilor politici în cadrul Armatei populare republicane și al brigăzilor internaționale este înfălișat de Maciej Techinczek. Despre presa publicată în limba polonă de către Comisariatul brigăzilor internaționale și despre activitatea diferitelor unități poloneze scrie Zofia Szleyen, în timp ce Zygfryd Beer abordează tema organizării serviciului sanitar în cadrul brigăzilor internaționale, subliniind aportul medicilor și surorilor medicale poloneze. Mulți dintre autorii acestui volum urmăresc în continuare

soarta și lupta voluntarilor polonezi din brigada Dabrowski în perioada celui de-al doilea război mondial, atît în cadrul mișcării de rezistență din Franța, cît și al celei din Polonia. În încheierea lucrării, Aleksander Szurek prezintă un tablou al legăturilor care au existat între membrii diviziei internaționale poloneze și populația civilă spaniolă.

Lucrarea *Polonezii în războiul spaniol* cuprinde multe ilustrații din timpul războiului din Spania, precum și fotografii ale luptătorilor polonezi din brigăzile internaționale. Prin temele abordate și analiza multilaterală a unor date interesante, în parte inedite sau mai puțin cunoscute, volumul contribuie la cunoașterea mai profundă a spiritului de luptă și a simțului de solidaritate de care au dat dovadă voluntarii brigăzilor internaționale în lupta pentru apărarea Republicii Spaniole.

M. M.

OTOKAR MRAZEK, *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku, od manufaktury do roku 1918* (Evoluția industriei în țările cehe și Slovacia, de la manufactură pînă la 1918), Praha, Politické nakladatelství, 1964, 481 p.

Autorul prezintă nu numai rezultatele la care au ajuns pînă acum cercetările istoriografiei cehoslovace marxiste (A. Klima, F. Mainuš, A. Spiez, Z. Solle, L. Karníková) asupra apariției și dezvoltării industriei manufacturiere din Cehia și Slovacia, dar și aprofundează unele probleme legate, mai ales, de transformările structurale ale industriei (concentrarea producției, răspîndirea teritorială a industriei și evoluția tehnicii). Ținîndu-se strîns de criteriile periodizării adoptate în tratatul de istorie a Cehoslovaciei, autorul și-a împărțit expunerea în trei mari capitole: I. „Începuturile capitalismului industrial” (p. 11—148); II. „Evoluția industriei în perioada dezvoltării capitalismului industrial, 1848—1900” (p. 149—388) și III. „Industria în perioada apariției impe-

rialismului și în timpul primului război mondial, 1900—1918" (p. 389—481).

În prima parte, autorul se ocupă de apariția relațiilor capitaliste în industrie, născute în sînul societății feudale, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pînă în 1848. Producția manufacturieră sporește și se dezvoltă pînă în ultima decadă a secolului al XVIII-lea, după care intră, în continuă creștere, într-o perioadă culminantă pînă la sfîrșitul celei de-a doua decade a secolului al XIX-lea. După aceea, paralel cu procesul de destrămare feudală, se desfășoară revoluția industrială, care a adus cu sine profunde transformări, atît în sfera forțelor de producție, cît și în relațiile de producție. Dar nu numai atît, în cursul revoluției industriale a continuat procesul transformărilor în structura de clasă a societății, proces început o dată cu apariția și dezvoltarea manufacturii. Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste a grăbit producția de mașini, a sporit exploatarea lucrătorilor salariați și a întărit burghezia industrială ca număr și poziție socială. Însă fenomenul social cel mai interesant din această etapă este, pe de o parte, consolidarea burgheziei, iar pe de alta formarea proletariatului industrial.

Partea a doua tratează perioada dezvoltării capitalismului industrial, adică de la revoluția burghezo-democratică din 1848 și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Într-o primă fază (1848—1867), revoluția industrială a cunoscut o mare înflorire, iar puterea economică a început să treacă treptat în mîinile burgheziei. Desființarea iobăgiei (1848), care a grăbit evoluția relațiilor capitaliste, adîncirea diferențierii păturilor sociale la sate, apariția relațiilor capitaliste în mediul rural sînt numai cîteva din cauzele care au dus la proletarianizarea micilor posesori de pămînt și la trecerea lor spre orașe — deci spre producția industrială — într-un număr tot mai mare. Un factor important, care a exercitat o puternică influență asupra dezvoltării tuturor ramurilor industriale din cadrul monarhiei austriece, a fost construcția căilor ferate. Apariția de noi centre industriale, ca

și transformarea manufacturilor manuale în fabrici dotate cu mașini, au necesitat, încă din această perioadă, investiții din ce în ce mai mari.

În perioada următoare (1867—1879) se desăvîrșește revoluția industrială și relațiile capitaliste ating înainte de criza dintre 1870 și 1873 o dezvoltare nemaîntîlnită pînă atunci. Apare însă o situație politică nouă. Dualismul austro-ungar din 1867 a avut ca urmare participarea burgheziei la treburile politice ale statului și, ca o consecință directă a acestui fapt, se înregistrează un nou impuls în dezvoltarea forțelor de producție.

Pe de altă parte, clasele dominante din Austria și Ungaria își consolidează poziția și se înăsprește opresiunea economică. Însă, cu tot progresul și dezvoltarea industriei, începînd de la finele anului 1850, apar periodic fenomene de criză de supraproducție. Criza de la finele anului 1850, ca și crizele parțiale din a doua jumătate a anului 1866, dar mai cu seamă cea din 1873 — care a cuprins întreaga economie capitalistă — evidențiază contradicția dintre caracterul forțelor de producție și al relațiilor de producție. Abia scăpată de criza din 1873, economia Austro-Ungariei a fost din nou atinsă de criză în prima jumătate a anului 1880, cu consecințe profund resimțite pînă la finele acestui an. Între 1880 și 1900, se află o perioadă de trecere de la capitalismul industrial la imperialism, înăuntrul căruia apar trăsăturile caracteristice stadiului imperialist al capitalismului. O serie de fenomene petrecute în acest timp — dezvoltarea economică a țărilor cehe, dezvoltarea capitalismului la sate, diferențierea structurii sociale în păturile rurale —, ca și participarea tot mai crescîndă a burgheziei cehe la dezvoltarea industriei, fac ca aceasta din urmă să formuleze mai energic revendicări politice. În acești ani, începe lupta cu burghezia germană în jurul dominației politice și economice a țărilor cehe. Însă, fiind mai slabă din punct de vedere economic, burghezia cehă n-a putut lupta pentru dominarea unei piețe unice înăuntrul imperiului și de aceea și-a îndreptat revendi-

carile în vederea realizării unei piețe naționale. Până la sfârșitul secolului, lupta a fost dusa nemijlocit pentru deschiderea de noi piețe interne, unde burghezia industrială și bancară sa-și desfășure produsele. Ultima decadă a secolului al XIX-lea se caracterizează printr-o profundă criză agricolă, care a dus la înglodarea în datorii a țăranilor.

În sfârșit, ultima parte a lucrării se ocupă cu dezvoltarea industriei de la 1900 la 1918. Apar acum în industria și economia Austro-Ungariei fenomene caracteristice stadiului imperialist. Urmărind evoluția industriei în țările cehe, autorul arată că, de la finele secolului trecut, se înregistrează o creștere rapidă a concentrării producției în monopoli. Apar cele dintâi carteli și se ajunge la o patrundere masivă a capitalului bancar în întreprinderile industriale. Un alt fenomen interesant, care continuă să se manifeste până la primul război mondial, este concentrarea capitalului și a forțelor de producție. În același timp, monopolizarea și cartelarea producției au loc mai cu seamă în sectorul industriei grele. De asemenea, crește rapid capitalul bancar și industrial, investit într-o întinsă rețea de întreprinderi industriale. În felul acesta, se ajunge la formarea capitalului financiar și, în consecință, la adâncirea contradicțiilor în sinul economiei capitaliste.

În cadrul fiecărui capitol, autorul prezintă sumar și situația clasei muncitoare a cărei soartă a fost strâns legată de condițiile de dezvoltare a industriei. Numărul lucrătorilor crește sau scade în raport cu situația economică generală a imperiului. În 1846, se aflau în Cehia 539 700 de lucrători, în 1869 numărul lor a crescut la 718 918, iar în prima decadă a secolului al XX-lea numărul lor a sporit cu încă un sfert de milion. O dată cu aceasta cresc rîndurile mării burghezii și se adâncește exploatarea maselor muncitoare. De altfel, problemele în legătură cu structura, evoluția și revendicările clasei muncitoare cehe și slovace formează obiectul altor monografii, închinată istoriei mișcărilor muncitorești. De aceea și autorul acestei lucrări a atins mai mult în treacăt aceste probleme.

Lucrarea lui Mrázek, îmbogățită cu diagrame și statistici, este interesantă și utilă pentru toți acei care se ocupă de istoria industriei din țările cehe și Slovacia și de istoria economică a monarhiei austro-ungare.

Tr. I.-N.

STANOJEVIC, GLIGOR, *Црна Гора пред стварање државе (1773—1796)* (Munte-negrul în perioada premergătoare constituirii statului), Beograd, Posebna izdanija, 1962, 354 p.

Perioada dintre 1773 și 1796 în istoria Muntenegrului a fost tratată în trecut în cadrul domniei diverșilor ocîrmuitori. Abandonînd acest criteriu învechit, Gligor Stanojević prezintă, în monografia cu titlul de mai sus, acest interval ca o perioadă deosebită în dezvoltarea istorică a Muntenegrului, deoarece ea a dus la constituirea statului modern. Este cel mai cuprinzător studiu de până acum despre această perioadă, bazat pe materialele publicate, documentația de bază inedită fiind scoasă din arhivele Veneției.

Perioada tratată se caracterizează la început prin anarhie în interior, prin revenirea la practicile dinainte de ocîrmuirea lui Ștefan cel Mic, cînd se realizase o unitate vremelnică. Se fac acum încercări de restabilire a relațiilor politice cu Austria. Tratatările sînt purtate în numele Muntenegrului de supușii venețieni Boža Kamenorović și Nikola Debeljak-Marković, prin intermediul emigratului raguzan Francesco Dolci. Printre altele, se pune problema ca un număr de muntenegreni să fie colonizați în Banat și în Bucovina (p. 33).

Conflictul lui Mahmud pașa Bușatli cu Poarta este socotit ca cel mai important factor de politică externă pentru Muntenegru în această perioadă. Ținînd la descendența lor din familia islamizată a Crnojević-ilor, Bușatlii aveau pretenții asupra Muntenegrului, unde această familie a domnit înainte de cucerirea otomană.

Delegația militară austriacă, în frunte cu Filip Vukasović, venită în Muntenegru după începerea războiului ruso-austro-turc în 1787, voise să stabilească relații cu Mahmud pașa Bușatli pentru a-l atrage de partea Austriei. Misiunea delegației austriece a eșuat însă nu numai din pricina atitudinii ostile a poporului față de planul includerii Muntenegrului în sfera intereselor austriece, dar și din cauza nemulțumirii generale stîrnite de comportarea arogantă a delegaților austrieци. Mai mult succes a avut delegația rusă, în frunte cu colonelul Marco Ivelić, care a adus în Muntenegru manifestul Ecaterinei a II-a din 17 februarie 1788.

Relațiile dintre Muntenegru, pe de o parte, și Austria și Rusia, pe de altă parte, pînă la terminarea războiului, precum și în perioada tratatelor și a încheierii păcii de la Sviștov (1791), sînt analizate de autor în două capitole întinse. După cum se știe, prin tratatul de pace fusese acordată amnistie „mai ales locuitorilor din toate cele trei stări din Muntenegru, Serbia, Țara Românească și Moldova“ (p. 226).

Cu deosebită atenție studiază autorul poziția lui Mahmud pașa de Scutari față de Muntenegru, în funcție de relațiile acestuia cu Poarta, cînd ostile, cînd caracterizate prin aplanarea provizorie a conflictului. Amnistia acordată lui Bușatli de către Poartă avea drept urmare creșterea primejdiei pentru Muntenegru, deoarece pașa de Scutari, fiind liber față de Poartă, de obicei devenea mai agresiv față de Muntenegru.

Relațiile ostile cu Mahmud pașa își capătă în cele din urmă deznodămîntul în luptele de la Martiniče și Krusi (1796), cînd muntenegrenii înving hotărît și definitiv oștile pașei, înlăturînd prin aceasta pentru totdeauna primejdia invaziei otomane. Drept urmare, a fost lichidat despotismul și separatismul pașei de Scodra, iar prestigiul internațional al Muntenegrului a crescut. Victorii de la Martiniče și Krusi au unit pe muntenegreni, au înlăturat particularismul căpeteniilor locale și au creat premisele pentru organizarea statului. Declarația pentru

noua orînduire de stat, precum și Zakonik-ul, promulgate după 2—3 ani, au constituit baza juridică a noului stat muntenegrean.

Cartea reușește să ne dea o imagine clară a acestei epoci de cotitură în istoria Muntenegrului.

Cele 19 documente extrase din arhivele Veneției date în anexa (p. 305—322) ilustrează partea inedită a informației. Ar rămîne pentru viitor să se completeze informațiile cu materiale din arhivele rusești. Deocamdată, această lipsă poate fi în parte suplinită de rapoarte rusești privind această perioadă, publicate în *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (seria nouă) 1770—1796, I (București, 1962) care, printre altele, cuprind știri despre acțiunile lui Mahmud pașa Bușatli (p. 394, 406, 455, 475—478, 701 etc.).

S. I.

ROBERT S. LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, (Paris), Armand Colin, 1962, 488 p. + 22 pl. (Collection Destins du Monde, 6)

Autorul cărții pe care o prezentăm, Robert S. Lopez, a fost înaintea celui de-al doilea război mondial profesor de istorie economică și de literatură în Italia, care este și țara sa de origine. Din 1939, el s-a stabilit în Statele Unite, unde preda istoria evului mediu la cunoscuta Universitate din Yale. *Naissance de l'Europe* face parte din colecția „Destins du Monde“, întemeiată de ilustrul istoric francez Lucien Febvre și condusa după moartea sa de Fernand Braudel, profesor la Collège de France. Inserarea cărții lui R. Lopez în colecția amintită atestă o dată mai mult adeziunea autorului la școala de istorie economică inițiată în al 3-lea deceniu al secolului nostru de L. Febvre și Marc Bloch în jurul cunoscutei reviste „Annales“.

Naissance de l'Europe, așa cum o marturisește autorul în prefață, este „un eseu, în

sensul etimologic al termenului", eseu rezultat însă din cercetările speciale întreprinse de R. Lopez în legătură cu o serie de probleme majore ale istoriei medievale: comerțul mediteranean în evul mediu, raporturile lumii occidentale cu Bizanțul și cu Islamul, expansiunea Europei spre Orient, istoria orașului medieval, raporturile dintre economie și cultură în evul mediu și în timpul Renașterii.

Din punct de vedere cronologic, cartea lui R. Lopez acoperă mileniul cuprins între secolul al IV-lea și secolul al XIV-lea, mileniu considerat de autor ca o perioadă de tranziție între agonia civilizației mediteraneene clasice și apariția civilizației europene moderne. După R. Lopez, evoluția economiei medievale posedă o unitate internă a sa. Ea cuprinde o dublă mișcare de contracție și de expansiune: contracție din secolul al III-lea pînă în secolul al IX-lea, expansiune din secolul al X-lea pînă la începutul secolului al XIV-lea.

Primele două capitole ale cărții sînt consacrate perioadei de decădere traversată de Imperiul roman tîrziu, subliniindu-se aspectele de criză ale acestei perioade: fiscalitatea excesivă, productivitatea scăzută a agriculturii, decăderea comerțului și meșteșugurilor, valoarea redusă a monedei. În timpul perioadei menționate se produce marea fragmentare a societății — de altfel foarte eterogene — din imperiu; Orientul se îndepărtează tot mai mult de Occident. Apare statul bizantin, rezultat al adaptării societății răsăritene la noile condiții economice, sociale și politice. Se produce invazia arabă cu mari consecințe pentru dezvoltarea ulterioară a Europei. R. Lopez afirmă că, fără aceasta invazie, Imperiul bizantin eliberat de presiunea persană ar fi putut relua planurile de recucerire ale lui Justinian spre apus. Aceasta acțiune poate ar fi reușit, chiar și fără o reunificare politică eficientă, să restabilească comunitatea economică din timpul Imperiului roman. Ipoteză hazardată, deoarece însuși autorul relevă mai departe puternicele deosebiri existente între Apus și Răsărit în ceea ce privește evoluția condițiilor social-

economice și politice. În acest context, R. Lopez consideră în mod judicios Imperiul carolingian ca pe o formație politică extrem de fragilă. Totuși, perioada carolingiană nu a rămas fără urme. Instituțiile feudale au căpătat, deplina lor cristalizare sub carolingieni, după cum tot sub carolingieni a început o nouă etapă în istoria Europei occidentale, aceea a „reconstrucției de jos în sus”. Factorul principal al acestei „reconstrucții” a fost țărănimea, care a continuat să lucreze pe vechile „villae” romane transformate în domenii feudale și care a pornit la defrișarea imenselor spații ce au scăpat dominației romane. Referindu-se la feudali, care au cucerit uneori vaste întinderi cu o repeziune fulgerătoare, R. Lopez subliniază că ei n-ar fi putut valorifica niciodată domeniile lor fără ajutorul „umilelor căruțe” ale țăranilor care urmau caii iuți ai detașamentelor de cavaleri.

Secolele X—XII sînt caracterizate ca secole de „reconstrucție”: pe plan demografic se înregistrează reînceperea procesului de creștere a populației, împiedicat de ultimele invazii; pe plan economic avem de-a face cu organizarea exploatării senioriale pe baza muncii șerbilor, cu orientarea domeniului feudal spre economia de schimb și cu ceea ce R. Lopez numește „începutul revoluției comerciale” din orașele italiene angrenate în traficul maritim. Pe plan social, în secolele X—XII se precizează în mod și mai accentuat împărțirea societății în trei ordine: nobilimea feudală, clerul și starea a treia (masele populare rurale și urbane). Această împărțire își va lăsa puternicele ei amprente asupra filozofiei și asupra concepțiilor juridice. În sfîrșit, secolele X—XII vor vedea o serie de experiențe și căutări de organizare politică: perioada de grandoare — doar la suprafață — și de decădere a Imperiului germanic; încercările papalității italiene de a concentra în mîinile sale și puterea temporală și lupta ei cu împărații germani; apariția unor mari formațiuni politice în Franța, în mijlocul cărora se dezvoltă treptat domeniul capețienilor, viitorul centru de raliere al

tuturor teritoriilor locuite de cei care mai târziu vor forma națiunea franceză; în sfârșit, prima experiență reușită de monarhie națională și centralizată în Anglia.

Ultima parte a cărții, intitulată *Apogeele Europei medievale din secolul al XIII-lea*, se ocupă cu analizarea principalelor direcții de dezvoltare a societății europene inițiate în secolele precedente. Autorul subliniază apariția și dezvoltarea industriei țesăturilor în orașele italiene și flamande. De asemenea sînt menționate apariția exploatarea muncitorilor urbani, începutul luptelor sociale și organizarea instituțiilor orașului medieval. Dezvoltarea comerțului are afectate două paragrafe: unul privitor la comerțul internațional al orașelor italiene și al Hansei și altul privitor la comerțul local ce se desfășoară cu tot mai mare intensitate în interiorul diferitelor formațiuni politice feudale. În sfârșit, un al doilea capitol al ultimei părți tratează formarea diferitelor instituții ale statului și condiția diferitelor clase ale societății, iar al treilea capitol este dedicat culturii și științei în evul mediu.

Încercare de sinteză, cu pretenția de a îmbrățișa aspecte cît mai multiple ale milenului cunoscut sub numele de ev-mediu, cartea lui R. Lopez are și importante omisiuni. Astfel, titlul *Naissance de l'Europe* ne sugerează înainte de a întoarce prima filă că autorul are în vedere întreaga Europă. Or, în optica lui R. Lopez nu a intrat decît Europa apuseană și centrală, Europa de răsărit și de sud-est nefiind menționată decît numai în măsura în care aceste vaste regiuni se aflau într-o legătură de dependență oarecare — politică sau economică — cu restul continentului. De aceea considerăm că lucrarea ar fi avut de cîștigat — cel puțin din punct de vedere al concepției de ansamblu — dacă autorul s-ar fi ocupat de întreaga Europă, subliniind, bineînțeles, diferitele particularități ale dezvoltării răsăritului continentului.

S. C.

. * . *Atti del Convegna internazionale sul tema: Il Risorgimento e l'Europa* (Roma, 21—31 ottobre 1961), Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, 1964, 256 p.

În nr. 3 din 1964 al revistei noastre (p. 672—673) s-au prezentat actele Congresului al XL-lea de istorie al „risorgimentului” italian ținut la Torino, cu prilejul sărbătoririi centenarului unificării Italiei, în zilele de 26—30 octombrie 1961. În același timp, dată fiind amploarea și importanța europeană a acestei mișcări care stă la baza unității italiene, s-a ținut și la Roma — sub președinția profesorului Gino Cassinis, președintele Academiei — un congres pentru a se studia „il risorgimento e l'Europa”, la care au participat, pe lângă istoricii italieni, și unii eminenți istorici din Anglia, Franța, Germania și România. Importantele comunicări prezentate la acest congres, precum și precizările dezbaterilor ce le-au urmat, au apărut în 1964, într-un substanțial volum editat de Academia Națională din Roma, înfățișînd o vastă informație istoriografică economică, diplomatică, politică și socială.

Lucrările congresului au fost axate pe următoarele teme: *La formazione dell'unità italiana nella storia europea* (F. Valsecchi), *Il moto risorgimentale e i moti nazionali negli Imperi Austro-Ungarico e Turco* (H. F. Schmid), *Il Risorgimento e l'unione dei Principati danubiani* (A. Oțetea), *Roma e la questione Romana nella europea del secole XIX* (L. Salvatorelli), *Le second empire et l'unit italiane* (L. Girard), *England and the unification of Italy* (J. P. T. Bury), *La formazione dello Stato unitario italiano nelle sue relazioni con l'economia europea* (G. Luzzatto) și *Il Risorgimento e la „questione sociale”* (D. Demarco).

În comunicarea sa, prof. F. Valsecchi a urmărit problema unității Italiei în istoria europeană începînd din secolul al XV-lea, insistînd îndeosebi asupra consecințelor politice ale rivalității dintre Franța și Imperiul Habsburgic, pentru a sublinia, în lupta pentru această unitate, marea impor-

tanța a revoluției din 1848, urmată de politica lui Napoleon al III-lea, „noul Octavian”, datorită căruia Europa dinastiilor, restaurată de Congresul de la Viena din 1815, a fost înlocuită de „Europa popoarelor și a naționalităților”. Un loc important în comunicarea profesorului italian l-au ocupat relațiile dintre Cavour și Napoleon al III-lea, războiul împotriva Austriei din 1859 și încercările acesteia din 1860 de a forma, cu ajutorul Rusiei și al Prusiei, o nouă Sfântă Alianță. Politica monarhică a lui Cavour ca și teama de a nu consolida în Italia, cu exclusivitate, prestigiul lui Napoleon al III-lea, au determinat însă pe cele două puteri să abandoneze cauza Austriei și să recunoască în iulie 1862 noul stat italian, confirmând astfel cuceririle revoluției naționalităților.

La congres a fost prezentată și lucrarea regretatului profesor austriac H. F. Schmid despre mișcarea risorgimentală italiană și legăturile ei cu mișcările naționale din Austro-Ungaria și Turcia.

Istoricul român acad. Andrei Oțetea a prezentat, într-o succintă paralelă, lupta pentru unire a popoarelor român și italian, subliniind ajutorul pe care diplomația italiană l-a acordat — pe plan european — uniștilor români, precum și considerația de care Camillio Cavour, susținător consecvent al Unirii, s-a bucurat în România. D-sa a subliniat colaborarea dintre revoluționarii români de la 1848 emigrați la Paris și comitetul central democratic european organizat de Mazzini la Londra, precum și activitatea prounionistă desfășurată în Principate de cavalerul Raffaele Benzi, comisarul regatului Sardiniei, de istoricul și juristul Marco Antonio Canini, autorul lucrării *Studi storici sull'origine della nazione romana* și de alți italieni. Românii, la rîndul lor, prin grupul de ofițeri refugiați în Italia în urma revoluției din 1848 au contribuit și ei la lupta pentru unitatea și independența Italiei, unul din cei mai remarcabili luptători din campaniile Italiei dintre 1859 și 1870, și îndeosebi în luptele de la Apicena (1862), fiind românul Pavel Papp, originar din Bihor, care și-a

încheiat glorioasa carieră militară cu gradul de general. Un alt grup de ofițeri români, elevi ai Academiei Militare din Torino, s-au remarcat la asediul Gaetei (1860). „Popoarele român și italian — a arătat în încheierea comunicării sale acad. Andrei Oțetea — s-au sprijinit unul pe altul în lupta lor pentru unitate și și-au făcut servicii reciproce. Dacă Unirea Principatelor a creat un precedent pentru unitatea Italiei, înfrîngerea Austriei în Italia în 1859 și succesele poporului italian din 1860—1861 au obligat Austria a ceda și în chestiunea Unirii Principatelor, contribuind în acest fel la crearea României”.

Problema Romei, ca stat papal, și a chestiunii romane în politica europeană din secolul al XIX-lea, care a fost una dintre cele mai dificile probleme ale unificării Italiei, formează obiectul unui vast studiu semnat de profesorul Luigi Salvatorelli. Autorul insistă îndeosebi asupra lucrărilor Congresului de la Paris din 1856, a convorbirilor de la Plombières din 1859 dintre Napoleon al III-lea și Cavour, a urmărilor războiului împotriva Austriei, a acțiunilor lui Garibaldi și a proclamării unității Italiei în urma căreia statul papal a rămas numai ca o „enclavă” care, ca o consecință a războiului franco-german, avea să fie lichidată în 1870 pentru a deveni la 1 iulie 1871 capitala Italiei.

Alte două studii importante ale volumului le reprezintă expunerile istoricilor L. Girard și J. P. T. Bury, care au cercetat atitudinile Franței și ale Angliei față de procesul formării unității Italiei. Studiul istoricului englez e însoțit și de o bogată bibliografie, care oferă cititorilor o largă informație documentară asupra acestui subiect.

Ultimele studii ale volumului sînt consacrate comunicărilor profesorilor G. Luzzatto și Domenico Demarco, care au urmărit formarea statului unitar italian pe baza dezvoltării relațiilor economice europene, precum și a atitudinii mișcării risorgimentului față de problemele sociale italiene.

Ca și actele Congresului de istorie de la Torino, volumul de studii istorice editat de

Academia Nazionale dei Lincei aduce o amplă contribuție la cunoașterea luptei pentru unitatea Italiei și a relațiilor economice, politice și diplomatice ale Europei secolului al XIX-lea.

V. N.

MARTINES LAURO, *The social World of the Florentine humanists 1390—1460*, Princeton-New Jersey, University Press, 1963, 419 p.

Lucrarea, inițial prezentată ca teză de disertație la Universitatea Harvard în toamna anului 1959, însumează în general rezultatele cercetării de arhivă efectuate cu ani în urma la Florența. Din contactul cu documentele de arhivă a rezultat monografia de față, una dintre cele mai interesante lucrări publicate recent asupra umanismului florentin și asupra unor aspecte referitoare la structura socială în sensul larg al cuvântului, în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Materialul lucrării este grupat în următoarele principale capitole: „Viața socială la Florența” (aspecte economice, viața publică, familia, căsătoria etc.); „Umaniștii florentini” (Coluccio Salutati, Roberto de Rossi, Cino Rinuccini, Niccolò Niccoli și alții); „Funcțiile publice, căsătoriile în cercul umaniștilor” (studiu asupra unor principale familii florentine: Castellani, Buondelmonti, Tebalducci, Corsini, Serragli); „Aftitudinea florentinilor față de umanism”; „Legătura dintre umanism și societatea florentină” etc. Volumul mai cuprinde trei capitole auxiliare, necesare cercetării și analizei datelor incluse în lucrare: lista principalilor contribuabili din Florența și a capitalurilor pe care aceștia le dețin (*tables on Wealth*), un capitol bibliografic dezvoltat privitor la tema cercetată și, în sfârșit, un indice alfabetic al materialului cuprins în lucrare.

Monografia, precedată de o prefață explicativă, în care autorul indică liniile mari ale problemelor și datelor cuprinse în studiu, se

înscrie în seria celor mai importante lucrări publicate recent privitoare la epoca renașterii.

Autorul, neabordînd însă problemele incluse în volum pe baza unei concepții metodologice unitare și științifice, a făcut posibil ca materialul deseori foarte prețios și interesant în concluziile sale să se risipească în indicații adiacente și uneori nesemnificative. Analiza social-economică a Florenței la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, concepută fragmentar și nedusă pînă la ultimele ei consecințe, n-a surprins decît parțial esența datelor și problemelor incluse în studiu. Din acest punct de vedere, autorul nu remarcă, de exemplu, faptul că în ultimă perspectivă Renașterea economică, apariția noilor relații de producție — capitaliste — a determinat toate celelalte condiții materiale și morale ale activității politice, științifice și literar-artistice. Capitalismul, care se dezvoltă în aceasta perioadă, prin centralizarea mijloacelor de producție și prin concentrarea populației în noile orașe înfloritoare, a creat în mod direct condiții indispensabile întregii dezvoltări a societății. Formarea marilor avuții de tip burghez a determinat, în primul rînd în orașele Italiei, repunerea în discuție pe planuri diferite a întregii ierarhii politice și morale acceptate în secolele anterioare. Umanismul Renașterii este consecința logică, firească a progreselor materiale ale societății, ale noilor relații de producție stabilite, al noului spirit naționalist, pozitiv și laic imprimat de însăși baza reală a societății. Toate aceste concluzii răzbesc dincolo de intențiile autorului, care a reușit să strîngă importante și interesante date de arhivă privitoare la istoria unuia dintre cele mai reprezentative orașe înfloritoare ale Italiei și Europei în general — Florența — din secolul al XV-lea.

Semnificative sînt de asemenea datele cuprinse în volum referitoare la viața și activitatea unor umaniști florentini ca Leonardo Bruni, Poggio Bracciolini și alții. În opera sa *Historia florentina*, Bruni imprimă cu autoritate științifică un punct de vedere strict laic în înțelegerea istoriei, lucrarea sa avînd

din aceasta perspectivă o importanță capitală pentru dezvoltarea istoriografiei moderne. Bruni, se poate spune, a fost primul istoric modern care a făcut opera istorică critică, cercetînd pentru prima oară cu mult interes documentele originale ale epocii și incluzînd în lucrarea sa o explicație rațională a evenimentelor.

Poggio Bracciolini, colecționar și descoperitor vestit de manuscrise vechi, a imprimat mai ales în opera sa epistolară o nouă formă literar-stilistică, de un caracter nou, realist și viguros, forma expresivă a timpurilor înnoitoare. Autorul, cercetînd arhivele epocii, a reușit să evidențieze unele aspecte mai puțin cunoscute din viața și activitatea personalităților marcante ale vremii, subliniind în genere cu multă putere de evocare contextul social în care aceștia s-au dezvoltat și au conceput opera lor, cristalizare a noii conștiințe umaniste.

Monografia, conturînd într-un cadru bogat de informații principalele probleme ale societății florentine din prima jumătate a secolului al XV-lea, reprezintă una dintre cele mai expresive și interesante lucrări cu caracter documentar privitoare la epoca umanismului italian.

P. S.

Z. S. BELOUSOVA, *Французская дипломатия накануне Мюнхена*, Москва, Изд. „Наука“, 1964, 299 p.

Monografia cercetătoarei sovietice Z. S. Belousova *Diplomația franceză în ajunul Mîinchenului*, elaborată în cadrul Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. și publicată sub redacția cunoscutului specialist în istoria Franței A. Z. Manfred, tratează problemele politicii externe a Franței în cel de-al 4-lea deceniu al secolului nostru, în special anii 1934—1938.

Monografia este bazată pe un bogat material documentar și bibliografic în limbile rusă, franceză și engleză. Este de menționat

faptul că autoarea, în afară de publicațiile de documente diplomatice și literatura memorialistică aparute în U.R.S.S., Franța, Anglia și S.U.A., a folosit larg dezbaterile parlamentare franceze, documentele proceselor diferiților oameni politici din Franța, ceea ce i-a dat posibilitatea să prezinte noi materiale interesante referitoare la lupta dintre diferitele grupări ale burgheziei franceze în problema cailor și metodelor politicii externe a Franței. Autoarea a folosit de asemenea unele fonduri din Arhiva de politică externă a U.R.S.S.

Din cele cinci capitole ale lucrării, primele două sînt consacrate relațiilor franco-sovietice. Autoarea analizează rolul și însemnătatea alianței Franței cu U.R.S.S., arată cauzele care au determinat cercurile guvernante franceze să semneze Pactul de asistență mutuală franco-sovietic din 1935. În această ordine de idei, Belousova analizează și tratativele cu privire la Pactul regional oriental, așa-numitul „Locarno oriental“, evidențiază cauzele eșecului acestora, aducînd unele date noi în ceea ce privește pozițiile potrivnice ale Germaniei, Poloniei, Italiei și Angliei. Nouă este teza autoarei că ideea Pactului oriental a fost emisă de către partea sovietică în cursul tratativelor franco-sovietice din 1933 (p. 18).

Un loc însemnat în capitolul al II-lea îl ocupă analiza luptei din Franța în jurul ratificării pactului franco-sovietic și al elucidării cauzelor care au împiedicat semnarea convenției militare dintre Franța și U.R.S.S. Autoarea expune rolul acelor cercuri ale burgheziei franceze care au fost strîns legate de firmele și concernele germane — fabricanții de armament, grupările monopoliste puterice ale lui Schneider, Kühlmann ș.a — în promovarea politicii antisovietice și progromane. Arătînd că încă în 1935 o parte influentă a burgheziei franceze era gata să se înțeleagă cu hitlerişti chiar cu prețul renunțării la pactul cu U.R.S.S., autoarea explică de ce apropierea franco-germană n-a putut fi înfăptuită pînă la Mîinchen și declarația franco-germană din 6 decembrie 1938. Prin-

tre factorii principali ea menționează lupta maselor populare și opunerea unei bune părți a burgheziei franceze.

În capitolul al III-lea Belousova se ocupa de remilitarizarea zonei renane de către Germania și de poziția guvernului francez față de această problemă. În lucrare se analizează politica de încurajare a agresiunii dusă de cercurile guvernante franceze, cauzele și urmările acestei politici. Autoarea ajunge la concluzia că Hitler s-a grăbit să trimită trupele germane în zona renană înaintea începerii dezbaterilor în senatul francez în legătură cu ratificarea pactului cu U.R.S.S. Hitleriștii nefiind convinși că senatul va ratifica pactul s-au grăbit să nu piardă pretextul pentru remilitarizarea zonei renane (p. 147—148).

Belousova aduce numeroase și variate argumente pentru a dovedi că situația militară a Franței în martie 1936 era mai bună decât cea a Germaniei, că Franța nu avea atunci nevoie de ajutorul Angliei etc. Ea consideră de asemenea că chiar numai aplicarea sancțiunilor economice împotriva Germaniei ar fi putut determina pe hitleriști să renunțe la planurile lor (p. 159).

Referindu-se la justificările oamenilor politici francezi în ceea ce privește pasivitatea lor din martie 1936, autoarea conchide că una din principalele cauze ale acestei pasivități a fost teama față de formarea Frontului popular.

Înfățișând lupta internă în Franța împotriva pericolului fascist, pentru o politică externă de securitate colectivă, Belousova se ocupă, în capitolul al 4-lea, de formarea Frontului popular și de victoria lui în alegerile din 1936, caracterizează politica guvernului Blum, demască politica „neamestecului” în războiul civil din Spania.

Numai capitolul al 5-lea (p. 219—282) este consacrat de fapt politicii franceze în ajunul Munchenului (de la începutul anului 1937 până la declarația franco-germană din 6 decembrie 1938). Din numeroasele probleme ale acestei perioade, autoarea analizează în special relațiile franco-germane și

franco-engleze. În lucrare se aduc unele date noi în legătura cu tratativele secrete franco-germane din toamna anului 1937 (vizita lui Papen la Paris în noiembrie și vizita lui Flandin la Berlin în decembrie 1937). Dacă până acum în literatura istorică sovietică cu privire la *anschluss* autorii se limitau numai la afirmația generală că poziția Franței a fost determinată de cea a Angliei, Belousova, pe baza documentelor studiate, prezintă mai detaliat poziția cercurilor guvernante franceze și influența ei asupra desfășurării evenimentelor.

Oglindind evenimentele legate de criza din mai 1938, de München și de declarația franco-germană din decembrie 1938, autoarea conchide că spre toamna anului 1938 a câștigat victoria acea grupare din cadrul cercurilor guvernante franceze care în decursul câtorva ani a dus lupta împotriva apropierei de U.R.S.S. și pentru alianța cu Germania. Această politică a pregătit catastrofa națională și tragedia celor patru ani de ocupație germană.

Valoarea științifică a lucrării ar fi sporit dacă autoarea analiza mai pe larg problemele relațiilor Franței cu țările aliate din Europa centrală și de sud-est, cauzele destrămării acestor alianțe, influența acestui fapt atât asupra politicii țărilor aliate, cât și asupra însăși poziției Franței.

A. L.

JAMES A. WILLIAMSON, *The Tudor Ages*, (London), Longmans, (1963), XXIII + 468 p.

Cartea lui J. A. Williamson tratează istoria Angliei în timpul dinastiei Tudor, 1485—1603. Autorul și-a concentrat atenția asupra unor probleme ca dezvoltarea economică a Angliei în secolul al XVI-lea, întărirea administrației centralizate de stat, reforma bisericii engleze, lupta pentru supremația maritimă.

În legatura cu avîntul economic atît de caracteristic acestei perioade, J. A. Williamson subliniază o serie de factori, ca politica mercantilista a lui Henric al VII-lea, elaborarea primului act de navigație din 1486 menit să favorizeze transportul mărfurilor cu nave engleze, expansiunea comercială în toate direcțiile, concretizată prin înființarea a numeroase companii: *The Merchants Adventurers, The Muscovy Company, The Turkey Company, The East India Company*. Autorul subliniază apoi că în strînsă legatură cu dezvoltarea economică sînt și primele acțiuni coloniale ale Angliei de la sfîrșitul secolului al XV-lea: expedițiile lui John și Sebastian Cabot în America, continuate în secolul următor cu expedițiile lui Raleigh, Drake și Grenville, în cadrul cărora comerțul se amesteca cu pirateria. Războiul comercial cu Hansa din ultima decadă a secolului al XV-lea și războiul cu Spania din 1588—1589 atestă începutul eforturilor Angliei pentru a dobîndi controlul principalelor cai maritime.

Considerabila creștere a comerțului englez a fost determinată de schimbările structurale din economie: apariția și dezvoltarea industriei manufacturiere, bazată îndeosebi pe producția țesăturilor de lînă. Necesitatea de a se asigura cantitățile corespunzătoare de lînă a contribuit la extinderea sistemului *enclosures*. Autorul relevă consecințele sociale ale sistemului, precum și încercările unora dintre miniștri, ca Wolsey și Cecil, de a-l îngradi, pentru ca liniștea regatului să nu fie tulburată de răscoale ca aceea a lui Robert Kett din 1549. În această privință, Williamson arată că autoritatea supremă de stat, Consiliul regal, a văzut în răscoala lui Kett o amenințare directă a ordinii sociale și a drepturilor de proprietate, deși conducătorul ei căuta să o prezinte doar ca o demonstrație în favoarea legii pentru îngrădirea sistemului *enclosures*.

Ocupîndu-se pe larg de patrunderea reformei în Anglia, J. Williamson remarcă mobilurile foarte laice care au determinat schimbările religioase din timpul domniei lui

Henric al VIII-lea: întărirea autorității monarhului, care devenea și supremul șef religios al regatului, și transferul de proprietate în ce privește bunurile bisericii. Noua clasă socială interesată în dezvoltarea industriei țesăturilor de lînă voia să acapareze întinsele domenii ecleziastice, unde existau întinse suprafețe susceptibile de a fi transformate în pășuni, pe care apoi se puteau crea noi *enclosures*. În legatura cu instaurarea bisericii anglicane, J. Williamson prezintă unele dintre evenimentele mai interesante legate de acest act: opoziția lui Thomas Morus față de politica religioasă a lui Henric al VIII-lea, largă acțiune de inventariere a bunurilor bisericești inițiată de Thomas Cromwell în 1535—1536; răscoala din Lincolnshire. Analizînd această răscoală, autorul atrage atenția că alături de revendicări ca restaurarea mănăstirilor, abolirea ereziei, lichidarea lui Cromwell și a reformatorilor, aparținînd îndeosebi gentry-lor și nobililor participanți la răscoală, se întîlnesc și revendicări social-economice privind desființarea sistemului *enclosures*, masuri împotriva abuzurilor landlorzilor și a creșterii prețurilor, care oglindeau adîncile nemulțumiri ale maselor populare.

Un larg spațiu al cărții lui J. Williamson este consacrat politicii principalilor reprezentanți ai dinastiei Tudorilor — Henric al VII-lea, Henric al VIII-lea și Elisabeta I — de întărire a instituției monarhice. Se poate spune astfel că Anglia anilor 1485—1603 a cunoscut perioada de maximă expansiune a puterii regale, perioada în care suveranul guverna, iar miniștrii erau doar simpli executanți ai ordinelor sale. Autorul tratează în mod amanunțit domnia Elisabetei, relațiile sale cu parlamentul, conflictul ei cu Maria Stuart, măsurile luate împotriva unora dintre miniștrii care voiau să uzurpe o parte din autoritatea regala, cum a fost cazul lui Essex.

De asemenea, multe pagini sînt consacrate politicii externe a Tudorilor, îndeosebi relațiilor cu Franța, cu Carol Quintul și cu Spania, aratîndu-se că în această perioadă

au fost puse premisele supremației maritime și diplomatice engleze din secolele următoare.

În general, cartea lui James Williamson se citește cu interes, dat fiind marea bogăție de informații și de fapte prezentate în paginile ei. Am fi dorit însă ca autorul să fi acordat o atenție mai mare problemelor izvorite din condițiile de viață ale țăranimii engleze și ale maselor populare de la orașe. Epoca de adânci transformări traversată de Anglia în secolul al XVI-lea impunea o asemenea tratare, mai ales că în unele dintre paginile cărții sale autorul face o serie de considerații interesante și judicioase privind îndeosebi situația țăranimii și apariția unei noi categorii sociale în lumea satului englez, aceea a *yeoman*-ilor. Regretăm de asemenea ca în carte se vorbește foarte puțin de Renașterea engleza, care a dat culturii universale figuri așa de impunătoare ca Shakespeare, Marlow sau Francis Bacon.

S. C.

A. S. KAN, *Новейшая история Швеции*, Москва, Изд. международных отношений, 1964, 304 p.

Suedia este una din marile țări nordice care, datorită politicii sale de neutralitate de aproape 150 de ani, a reușit să obțină succese însemnate în dezvoltarea ei economică, socială și politică. Monografia istoricului A. S. Kan, bazată pe izvoare de primă mână și pe principalele lucrări suedeze și sovietice, reușește să prezinte succint o frescă a istoriei contemporane a Suediei. Lucrarea cuprinde opt capitole: 1) Suedia la începutul secolului al XX-lea; 2) Suedia în anii primului război mondial. Avântul revoluționar din 1917—1919 și reformele democratice; 3) Consolidarea capitalului monopolist în anii 1920—1930. „Minoritatea parlamentară” și era pacifistă; 4) Criza economică mondială. Începutul guvernării social-democrate în Suedia; 5) Suedia neutră în anii celui de-al doilea război mondial; 6) Suedia după război. Reîntoarcerea social-democrațiilor la putere. De la reformele progresiste la înțele-

gerea cu partidele capitalului financiar; 7) Suedia în anii 1950—1960. Avântul economic, creșterea forțelor stângii, noile reforme sociale, neutralitatea activă; 8) Principalele probleme ale Suediei contemporane.

În lucrare se arată ca în anii 1920—1925 social-democrații au format guvernul în trei rânduri, de fiecare dată sub președinția lui Branting, dar ei nu au dispus de majoritate absolută în parlament și cabinetele lor au fost „guverne ale minorității”. Aceasta situație a dat posibilitate, afirma autorul, liderilor social-democrați să se justifice în fața muncitorilor că nu pot introduce transformări sociale deoarece majoritatea burgheza parlamentară ar fi votat împotriva proiectelor guvernului social-democrat.

Anii 1924—1929, anii de avânt economic, au constituit o perioadă de instabilitate guvernamentală, de criză politică. Partidul Comunist Suedez, înființat în martie 1921, a crescut numeric (18 000 de membri în 1927), sporindu-și influența (150 000 de voturi la alegerile din 1928), dar în 1929 luptele fracționiste din interiorul partidului au slăbit foarte mult capacitatea sa de luptă. În urma crizei economice din 1929—1933, care a lovit puternic și Suedia, în alegerile din 1932 social-democrații au obținut 104 mandate (din 230) și au format guvernul. Cele două cabinete Hanssen au introdus o serie de reforme sociale: mărirea pensiilor de bătrânețe, construcții de locuințe comunale pentru pensionari, ajutoare de naștere și pentru copii, ajutoare de șomaj, reforma școlară, legea sindicatelor etc. Firește, toate aceste măsuri erau incipiente, cu serioase ingradiri și se extindeau numai asupra anumitor pături ale populației. În 1938—1939, ca urmare a dezvoltării social-economice, natalitatea a sporit și, pentru prima oară de la începutul secolului al XX-lea, în loc ca muncitorii să emigreze din Suedia au început să vină emigranți din alte țări.

În anii celui de-al doilea război mondial, politica externă a Suediei a cunoscut două perioade: a) din aprilie 1940 și pînă spre sfârșitul anului 1942, cînd neutralitatea Sue-

diei s-a aflat, practic, sub controlul Germaniei hitleriste; b) anii 1943—1945, cînd Suedia a revenit la politica de strictă neutralitate şi apoi de colaborare cu coaliţia anti-hitlerista. Situaţia de război a impus intensificarea controlului de stat asupra producţiei industriale şi agrare, precum şi asupra comerţului intern şi extern. Reglementarea economiei de către stat, sistemul de măsuri ce asigură unirea dintre capitalul monopolist şi stat, a rămas în vigoare şi după război, cu modificări neînsemnate.

În 1950—1960, economia Suediei a cunoscut o perioadă de avînt, nivelul de viaţă al maselor largi a crescut. Durata vieţii în medie, după datele din 1952, a atins, la femei 72 de ani, la bărbaţi 69 de ani. Electrificarea satelor s-a încheiat şi peste 60% din locuinţele sateşti dispun de încălzire centrală.

A. S. Kan arată că sindicatele cuprind circa 95% din muncitorii industriali şi, după proporţia apartenenţei oamenilor muncii în sindicate, Suedia ocupă primul loc în lumea capitalistă. Luptele greviste, puternica mişcare sindicală, creşterea influenţei forţelor de stînga (partidul comunist a obţinut în alegerile din 1956 un număr de 6 mandate în parlament) au determinat ca în 1957 să se

adopte introducerea săptămîinii de lucru de 45 de ore. În acelaşi an, la 13 octombrie 1957, a avut loc un referendum consultativ (conform cu prevederile constituţiei suedeze) cu privire la o nouă lege a pensiilor. Social-democraţii şi comuniştii au mers împreună, susţinînd acelaşi proiect de lege, obţinînd o victorie răsunătoare. După îndelungate debateri parlamentare şi noi alegeri, în mai 1959, noua lege a pensiilor a fost adoptată. Îmbunătăţirea relaţiilor dintre comunişti şi social-democraţi în Suedia, precum şi conjunctura economică favorabilă au influenţat pozitiv lupta maselor muncitoare. În 1960—1961 şi 1962—1963, mişcarea sindicală a reînnoit contractele colective, obţinînd o sporire a salarizării mai ales pentru categoriile cu salarii mici, obligativitatea pentru patronat de a plăti asigurarea de viaţă a muncitorilor începînd de la vîrsta de 21 de ani şi altele.

Lucrarea, din păcate, nu se ocupă şi de dezvoltarea culturii în perioada tratată.

Bogatul material faptic, datele ilustrative şi analiza lor, precum şi bibliografia (p. 296—301), fac ca monografia lui A. S. Kan să reprezinte o contribuţie la cunoaşterea istoriei contemporane a Suediei.

A. V.

BIZANTINOLOGIE

JOHANNES IRMSCHER, *Zur Weltanschauung des Agathias* (extras din volumul *Tagung für allgemeine Religionsgeschichte*, Sonderheft der Wissenschaftlichen Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena, 1963, p. 47—53); *Die Auseinandersetzung mit dem antiken Erbe im modernen Griechenland* (extras din „Eos“ LIII/2, 1963, p. 321—334); *Deutschland und die griechische Erhebung* (extras din „Bulletin de l'Institut d'Histoire de l'Académie Bulgare des Sciences“, t. 14—15, 1964, p. 137—150)

În aceste trei lucrări, Johannes Irmscher, profesor la universitatea W. Humboldt din Berlin şi director al Institutului pentru cer-

cetarea antichităţii greco-romane de pe lîngă Academia germană de Ştiinţe din Berlin, studiază cîteva probleme interesante de bizantinistică şi neoeclenistică, mai ales în lumina unor controverse contemporane.

În primul studiu, în care reliefează viziunea despre lume a istoricului bizantin timpuriu Agathias, cel care a încercat să-l continue pe marele Procopius din Caesarea, dar la un nivel inferior de concepţie şi metodă istorică, autorul discută în primul rînd cele două opinii divergente, pe de o parte cea a istoricului sovietic M. V. Levcenko („Vizantiiskii vremennik“ 1950, nr. 3, p. 62 şi urm.), care subliniază elementele epicureice ale viziunii lui Agathias, relevînd prin aceasta o po-

sibilă poziție anticreștină a acestuia și, pe de altă parte, opinia istoricului italian Salvatore Costanza („Helikon” 1962, nr. 2, p. 90 și urm.), care vede în Agatias mai ales un adept al creștinismului ortodox. Analizând ideile fundamentale din lucrările lui Agatias, mai ales cea privitoare la domnia lui Iustinian, Johannes Irmscher pune în lumină influența evidentă asupra lui Agatias în special, dar asupra întregii istoriografii bizantine timpurii în general, a unei anumite lirici antice, de caracter istoric sau nu, ceea ce se vede mai ales în opera poetică a acestuia, care nu poate fi însă despărțită ca fond ideologic și de mentalitate de opera sa poetică. În acest fel se ajunge la concluzia că Agatias aparține nu numai din punct de vedere al modului de a scrie istoria, ci și al celui de a gândi și simți și, ca atare, de a exprima ideile și sentimentele, unei perioade de trecere marcată de încheierea definitivă a vremii lui Iustinian, al cărei apologet pasionat este istoricul, și de începuturile unei alte vremi, ale cărei contururi sînt încă foarte puțin precizate în ce privește reflectarea lor în scrierile istorice și poetice ale lui Agatias.

În al doilea studiu se discută o problemă fundamentală de istorie a culturii grecești postbizantine și moderne, anume confruntarea care are loc cu antichitatea grecească în decursul procesului de formare a grecității moderne, ca națiune și conștiința națională. În condițiile speciale ale rolului deosebit jucat de patriarhia ecumenică în vremea dominației otomane, înainte de cîștigarea independenței și apoi după, în condițiile dezvoltării filolenismului european, care vedea în Grecia modernă o continuare a Greciei antice, problema confruntării cu antichitatea clasică grecească — fie prin susținerea unei continuități liniare și perfecte, fie prin susținerea unei continuități întrerupte de dramele istorice ale Greciei, fie prin susținerea unei rupturi complete — a jucat un rol hotărîtor în caracteristicile cîștigate în decursul veacului al XIX-lea de ceea ce a fost și este civilizația greacă modernă și

contemporană. Poate, în aceasta privința, o delimitare categorică între partizanii și adversarii antichității clasice ca situați în mod indiscutabil pe poziții reacționare și progresiste nu corespunde întocmai fondului și formeii procesului istoric. Autorul are meritul de a arăta, prin sublinierea unor momente importante, în ce masura astfel de idei și simțăminte au stat în miezul unor evenimente de seamă din istoria modernă și contemporană a poporului grec și cum, mai ales, au însușețit ceea ce se numește îndeobște „marea idee” cu consecințele ei pozitive în veacul al XIX-lea și catastrofale în veacul al XX-lea.

În al treilea studiu se trec în revistă principalele aspecte ale dezvoltării și răsîndirii ideilor și starilor de spirit filolenice la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea în țările germanice, mai ales în Saxonia, Bavaria și Austria. După ce arată pe scurt, în chip concret, cum a avut loc desfășurarea acestui proces, autorul reia, de asemenea pe scurt, discutarea unei probleme dezbătute în istoriografia mai veche, dar de data aceasta de pe pozițiile materialismului istoric, ținînd seama de caracterul structurilor sociale și al instituțiilor politice din țările germane, de popularitatea de care s-a bucurat filolenismul în acestea. Răspunsul pe care îl dă autorul este firesc dacă ținem seama, comparativ, de similitudinile de probleme pe care le întîlnim în sud-estul Europei, și anume că răsîndirea filolenismului trebuie legată de răsîndirea ideilor iluministe și că toate acestea oglîndesc intensitatea și caracterul luptei pentru libertate socială, politică și spirituală în condițiile unor regimuri despotice și obscurantiste și că aceasta era una dintre puținele posibilități de manifestare a unei astfel de lupte. Problema e deosebit de importantă prin contribuția adusă de autor pentru că în acest fel se explică originile unor preocupări științifice, care în țările germane, în ce pri-

vește istoria și filologia clasică, au ocupat un loc considerabil.

Dupa cum se vede, cele trei studii prezentate ale savantului berlinez se încadrează în preocupările sale de mult cunoscute, care, în cercetări de bizantinistică și neolinistică, tind să sublinieze originile mai depărtate ale unui proces istoric, al cărui rezultat fundamental este, în esență, fizionomia spirituală și culturală, pe toate registrele acesteia, a Greciei contemporane.

E. St.

H. EVERT-KAPPESOWA, *Studia nad historią wsi bizantyjskiej w VII—IX wieku* (Studii despre istoria satului bizantin în secolele VII și IX), Lodz, 1963, 120 p.

Relațiile agrare în Bizanț în secolele VII—IX au format obiectul a numeroase cercetări, cele mai multe legate de codul rural. H. Evert-Kappesowa încearcă în lucrarea de față să urmărească problema ținând seama de specificul fiecărei regiuni din Imperiul bizantin. De aceea, în partea introductivă autoarea face o sumară caracterizare a situației economice din principalele teritorii ale imperiului, mai întâi din cele orientale și apoi din provinciile europene. În continuare sînt semnalate, însoțite de unele observații critice, sursele folosite în lucrare: relatări ale istoricilor bizantini, acte de cancelarie, culegeri juridice, informații hagiografice și unele izvoare literare și religioase.

Prima regiune cercetată de autoare sub raportul relațiilor agrare este Egiptul pînă în momentul cuceririi lui de arabi. Crearea de mari latifundii cu tot felul de ramificații productive este consecința, după părerea autoarei, a fertilității solului, a prețului scăzut al mîinii de lucru și a posibilităților de transport pe Nil și apoi pe mare prin portul Alexandria. În același timp, există în Egipt și o patură de mici proprietari de pămînt și de arendași. Pe baza unor izvoare papiro-

logice se cercetează condițiile de arendare. Loturile de pămînt arendate sînt foarte mici, circa un sfert de hectar. Acestea nu permiteau întreținerea unei familii, de aceea autoarea crede că ele erau date cu arendă muncitorilor agricoli ca parte din salariu sau meseriașilor pentru a-și completa veniturile. H. Evert-Kappesowa aduce o serie de marturii din papirusuri despre starea de miserie a maselor țărănești și despre opresiunile marilor proprietari, care dețineau și cele mai importante funcții în Egipt. Astfel, sînt menționate cazuri cînd, pentru a scăpa de datorii, țărani își închiriau copiii și frații. Salariul unui muncitor calificat era pînă la 17 follis, iar al unui necalificat doar circa 13 follis, sumă total insuficientă pentru întreținerea unei familii.

În capitolul următor autoarea examinează raporturile agrare în Peninsula Balcanică și, legată de aceasta, problema rolului slavilor în colonizarea Peninsulei Balcanice, ca și acela avut în determinarea unei noi structuri de relații agrare în Bizanț. Contribuția slavilor ar fi fost numai în modificarea structurii demografice a Peninsulei Balcanice și, prin aceasta, la întărirea pături de țărani liberi, fără a determina și noi relații agrare. Codul rural, considerat de autoare ca o legislație pur bizantină, nu poate constitui o dovadă certă de existență a unor comunități agrare; unele texte sînt susceptibile de variate interpretări. Pămîntul necultivat pentru care exista o răspundere colectivă era susceptibil de împărțire în loturi între consateni: această măsură era de ordin fiscal; pămîntul împărțit era puțin productiv și de aceea măsura nu era bine văzută de așa-zișii beneficiari, care căutau prin contestații și tot felul de posibilități legale să anuleze atribuirea pămîntului.

În capitolul al III-lea autoarea se ocupă de marea proprietate funciară din secolul al VIII-lea și pentru aceasta analizează datele hagiografice ale vieții lui Filaret Milostivul. Credem că este greu ca să admitem existența unei mari proprietăți funciare laice în Bizanț bazați numai pe un caz izolat, și

acela furnizat de un izvor hagiografic, de o valoare deci destul de îndoielnică.

La fel pentru secolul al IX-lea, autoarea recurge la cele câteva informații date de Theophanes Continuatus despre arhontissa Danielis din Peloponez. Interesul acesteia pentru organizarea unei producții artisanale pe proprietățile ei ar fi mai degrabă o indicație că aristocrația bizantină nu ajunsese încă la posesiunea unor mari întinderi de pământ.

Pentru a dovedi creșterea proprietății mănăstirești, autoarea are la dispoziție un material mult mai bogat, fiindcă aceasta începuse să se refacă curind după criza iconoclastă. Totuși, activitatea intens manufacturieră de la unele mănăstiri mari ca Stoudion, cu o producție destinată pieței (Theodori Studitae, *Opera Omnia*, P. G., vol. XCIX, col. 1734 și urm.) ar fi o indicație ca acestea în secolul al IX-lea se resimțeau încă de pe urma politicii duse de împărații iconoclaști, a invaziilor arabe și colonizării slave.

În continuare, autoarea se ocupă de căile de formare a marilor domenii bisericești prin donații, iar cele laice prin punerea în exploatare a pământurilor părăsite, prin arendarea domeniilor statului, prin cumpărări sau prin acte abuzive ale funcționarilor superiori. În ce privește categoriile de cultivatori, autoarea le reduce la două: oameni liberi și sclavi. După părerea sa, colonii dispăruseră în acea vreme, iar parecii încă nu aparuseră — afirmație prea categorică și în contradicție cu unele surse care semnaleză existența parecilor (Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Moravcsik, p. 230; Theophanes, ed. de Boor, I, p. 486—487).

În ultima parte a lucrării sale, autoarea, pe baza unor izvoare contemporane, prezintă situația grea a maselor muncitoare din Bizanț, atât a celor din mediul rural, cât și a celor din mediul urban.

Se prezintă astfel în lucrarea de față o sinteză destul de completa cu folosirea principalelor surse cunoscute ale problemei agrare într-una din cele mai discutate peri-

ode din istoria Bizanțului. Ar fi fost bine, de mare autoarea își duce cercetarea sa pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea, sa se ocupe și de condițiile în care proprietatea țărăneasca și țăranii încep sa fie tot mai mult aserviți de elementele feudale în formație.

E. Gr.

SP. VRYONIS, *An attic hoard of Byzantine gold coins (668—741) from the Thomas Whittemore collection and the numismatic evidence for the urban history of Byzantium*, în *Зборник радова Византолошког института*, кн. VIII, Београд, 1963, p. 291—300

Prin studiul de față, Sp. Vryonis intervine în dezbaterile privind situația economică a orașelor bizantine din a doua jumătate a secolului al VII-lea și pînă la mijlocul secolului al IX-lea.

A. P. Kajdan a susținut ca în această vreme orașele bizantine au cunoscut un declin economic (A. P. Kajdan, *Византийские города в VII-XI вв.*, în „Советская археология”, XXI (1954), 164—188), bazîndu-se și pe numărul scăzut de monede bizantine găsite din veacurile respective.

G. Ostrogorsky a combatut parerea lui A. P. Kajdan și a stabilit din cercetarea colecțiilor numismatice și a cataloagelor monetare ca numărul monedelor de aur a fost mult mai mare în aceste secole față de cele din veacurile anterioare și posterioare (G. Ostrogorsky, *Byzantine Cities in the Early Middle Ages*, în „Dumbarton Oaks Papers”, XIII (1959), p. 47—66; cf. „Studii”, an. XIV (1961), nr. 1, p. 244).

Sp. Vryonis este de parere că din numărul de monede găsite dintr-o anumită perioadă nu se poate trage vreo concluzie valabilă despre starea economică, fiindcă descoperirile monetare sînt rezultatul întîmplării. Descoperirea unui nou tezaur monetar poate schimba radical situația, ca, de exemplu, colecția lui Thomas Whittemore. O astfel de

evidența numismatică este supusă unei varietăți de factori și autorul arată cum unii colecționari, pentru a păstra raritatea unui tip de monedă, topesc pe cele de același gen gasite ulterior.

Autorul amintește câteva fapte destul de cunoscute, povestite de Theophanes, din care rezultă că în secolul al VIII-lea au existat în Bizanț negustori, armatori și meseriași și că moneda a continuat să fie folosită în schimburile comerciale, la plata amenzilor, a unor împrumuturi, a salariilor și a soldelor militare. Marile cheltuieli militare au determinat Bizanțul să pună în circulație o importantă cantitate de monedă de aur. Cum armata bizantină se găsea în acele vremuri în conti-

nua mișcare, ea a difuzat moneda în toate provinciile prin care trecea.

Constatări bazate exclusiv pe evidența numismatică nu pot satisface, dar A. P. Kajdan folosește și rezultatele săpăturilor arheologice care concordă cu datele numismatice.

Faptul că dispozițiile legislative prevăd amenzi în bani nu ni se pare un argument temeinic; puternica tradiție juridică din Bizanț a făcut ca mai toate textele legislative să reproducă, să rezume sau să dezvolte dispozițiile din dreptul codificat de Iustinian, adică dintr-o altă epocă cu o economie monetară dezvoltată.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

Dr. LJUBOMIR DURKOVIC-JAKŠIĆ, *История сръбских библиотек (1801—1850)* (Istoria bibliotecilor sârbești), Beograd, 1963, 211 p.

Destinată în primul rând bibliotecarilor, precum și tuturor acelor care se ocupă mai pe larg de istoria culturii iugoslave, cartea dr. Lj. Durković-Jakšić constituie o primă apariție de acest fel în literatura de specialitate iugoslavă.

Din numeroasele și variatele probleme ale istoriei bibliotecilor pe teritoriul Iugoslaviei, autorul s-a oprit asupra istoriei bibliotecilor sârbești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Studiul se împarte în trei capitole, tratând despre cartea sârbă în general, bibliotecile sârbești și biblioteconomia la sârbi. Problemele sînt tratate într-un mod bine organizat, pe baza unei vaste bibliografii și a unor investigații de arhive.

În cadrul capitolului I sînt analizate în primul rând probleme privind apariția și difuzarea cărții pe calea tiparului, litografierii, copierii de mîna etc. Încă din primele pagini se întîlnesc mențiuni interesînd relațiile

româno-sîrbe, destul de frecvente și în restul cărții. Astfel, este menționată o tipografie sîrbească la Timișoara în 1827—1829. O încercare de înființare a unei tipografii în același oraș face Dimitrie Tirol, la 1848 (p. 12).

Prima tipografie de stat se aduce din Rusia, în 1831, prin Țara Românească (p. 10 și 134)¹. Dintr-un tabel statistic (p. 14) se constată creșterea numărului de cărți sârbești tipărite la Odesa, Veneția, Viena, Timișoara ș.a.: 104 cărți tipărite între 1801 și 1805 și 342 de cărți tipărite între 1846 și 1850.

Difuzarea cărții se făcea prin prenumerați, distribuitori de gazete, negustori, librari, trăistari etc. Găsim destui prenumerați din Timișoara și Arad, la *Fizica* lui Atan. Stojković (1802), la *Novine Serbske*

¹ Ceea ce nu menționează autorul, dar știm dintr-un fond de acte inedite de la Negotin, este că în aprilie 1831 tipografia a fost transportată de la București la Cernet, iar de acolo, prin cămărașul Hristodor și apoi prin Nikola Ilić de la Fetislam, a fost dusă la Poreci și în continuare pe Dunare pînă la Belgrad, pe la mijlocul lunii mai.

(1813), *Dicționarul* lui Vuk Karadžić (1816) ș.a. (p. 17, 22, 26, 27 și 30). *Lažni Šćepan Mali* al lui P. P. Njegoš (1850—1851) are prenumerații la Brăila și la Galați. În 1807, la Arad e cunoscut ca negustor de cărți Petar Stojanović, iar la Timișoara librarul Iovan Marković (1826) și prenumărantul Roža Mihajlović.

Capitolul al II-lea, cel mai întins, este consacrat bibliotecilor. Dintre bibliotecile mănăstirești și bisericești erau mai cunoscute: cea de la Hilandar (700 de cărți sîrbești, 100 de manuscrise grecești și 100 de hrisoave), cea de la mitropolia din Sremski Karlovci (înființată de Mojshe Petrović) etc.

Interesante sînt datele despre bibliotecile laice particulare. Una dintre cele mai de seamă biblioteci de acest fel a aparținut mitropolitului Stevan Stratimirović din Sremski Karlovci, avînd 3 602 opere și numeroase hărți (p. 85—86). De asemenea, biblioteca lui Lukian Mušicki, primul care a desfășurat la sîrbi o muncă sistematică în domeniul bibliografiei (p. 87). Sava Tekelija din Arad a avut la 1825 o bibliotecă mare cu cărți sîrbești și străine, fără îndoială și românești. Din biblioteca ocîrmuitorului și poetului muntenegrean P. P. Njegoš, cu donații importante din partea Curții din Petersburg, 469 de volume există și astăzi la Cetinje.

Printre puținii posesori de biblioteci la începutul secolului trecut, în Serbia propriu-zisă se găsește Petar Novaković-Cardaklija, unul dintre primii emisari ai răsculaților sîrbi (1806) în Principate. Prințul Miloš Obrenović, în vremea șederii sale la București, după 1839, a avut aici o bibliotecă proprie. Fratele său Jevrem, proprietar al moșiei Manasia, a fost la rîndul său un cunoscut iubitor de cărți. O bibliotecă considerabilă, alcătuită din cărți sîrbești și nemțești, a avut în București Mihail Gherman, agentul lui Miloš. În 1845, Consiliul de Miniștri al Serbiei a cumpărat biblioteca lui M. Gherman de la București, cu 200 de galbeni chesarcăiești. Un alt sîrb, cunoscut prin activitatea sa economică desfășurată în țara noas-

tra, Miša Anastasijević, este președintele primei sali de lectură publice din Belgrad înființată în decembrie 1845 (p. 116).

Capitolul al II-lea se încheie cu referiri la bibliotecile școlare, cele de specialitate și științifice, ale asociațiilor de elevi (la Pesta, Bratislava, Timișoara etc.), bibliotecilor de împrumut și ale fundațiilor (cum era „Teke-lianum” la Pesta, în 1838), ale cazinourilor (cazinoul din Belgrad al lui Zisi, grec sau aromân din Blața).

În ultimul și cel mai scurt capitol este vorba de legislația sîrba în materie de biblioteci, cu începere din 1831.

Majoritatea referirilor la legăturile româno-sîrbe pe linia cărții sînt facute pe baza de material inedit, fapt care, pe lîngă tema în sine, atrage atenția specialiștilor noștri.

S. I.

• • • *Dictionnaire de Paris*, Paris, Librairie Larousse, 1964, 591 p.

Volumul, repertoriu analitic al principalelor monumente istorice și de artă, precum și al diferitelor instituții administrative sau culturale din Paris, grupează, în ordinea descrierii lor, multiple și interesante aspecte privind atît datele de ordin strict descriptiv, cît și cele de ordin istoric propriu-zis. Lucrarea în genere depășește cu mult, prin materialul inclus și analizat, cadrul restrîns al unui simplu ghid istoric.

Volumul, bogat ilustrat, publicat în condiții tipografice ireproșabile, are un pronunțat caracter bibliografic, analitic și reprezentativ, ținîndu-se de prima importanță documentară privind istoria acestei mari metropole.

Datele cuprinse în cadrul volumului sînt grupate pe teme dispuse în ordine alfabetică și majoritatea subiectelor tratate sînt însoțite de material iconografic adecvat (desene, picturi, litografii, fotografii, schițe și hărți). Autorii volumului, în acord cu o tradiție literară deja remarcată, au ținut ca precizia

informației științifice să fie uneori înlocuită de pitorescul și anecdota cu semnificație mai adâncă, elemente care fac lectura nu numai interesantă și pasionantă, dar și agreabilă.

Într-o scurtă prefată, autorii au ținut să remarce importanța unei astfel de lucrări, care surprinde tematic istoria monumentelor și instituțiilor din Paris, mai ales pentru faptul că ea constituie în același timp un excelent prilej de prezentare a multiplelor evenimente social-politice și militare la care a participat direct sau indirect Franța și capitala ei.

Un oraș a cărui istorie frământată se ridică în timp la aproximativ 2000 de ani și care a constituit unul din principalele centre ale vieții politice și culturale ale Europei, a reușit să grupeze, ca o oglindire a timpului scurs, stiluri diferite, activități și funcții variate, forme extrem de expresive ale geniului francez. Fără îndoială, putem avea rezerve asupra materialului selectat, al modului de prezentare sau asupra unor ilustrații care nu întotdeauna reușesc să exprime elementele cele mai semnificative ale textului încadrat. Autorii, de pilda, au dat o importanță uneori prea mare unor elemente mai puțin semnificative, dar suficient de pitorești pentru a interesa mai ales latura anecdotică și literară a textului. De asemenea, formula obiectivistă în tratarea diferitelor teme cuprinse în volum face posibilă

neevidențierea factorilor principali în explicarea unor evenimente importante din istoria Franței. Remarcăm, de asemenea, că uneori materialul rezervat istoriei moderne și contemporane este cu mult redus în raport cu importanța principalelor date din această perioadă. Sînt puțin remarcate, de exemplu, aspectele de luptă ale maselor populare în cadrul evenimentelor legate de Comuna din Paris, precum și de evenimentele legate de rezistența din perioada celui de-al doilea război mondial. Datele referitoare la aceste două importante momente ale istoriei Franței și istoriei Parisului sînt risipite de cele mai multe ori în suita unor articole cu teme secundare.

Volumul, încheiat cu un indice de locuri, străzi, monumente etc., omite o indexare tematică care ar fi regrupat, în parte cel puțin, informațiile atât de bogate și semnificative risipite de altfel în texte disparate. Credem că o orientare în text pe criteriul unui indice tematic ar fi servit mult consultarea volumului. Toate aceste elemente de ordin negativ nu anulează însă importanța și utilitatea lucrării publicate. Depășind cu mult cadrul unui simplu ghid, volumul poate fi considerat, fără îndoială, un excelent material auxiliar documentar în studiul istoriei Parisului și, implicit, a Franței.

P. S.

Rubrica „Insemnări” a fost întocmită de: P. I. Panait, G. Iscriu, E. Uribeș, M. Moldoveanu, Tr. Ionescu-Nișcov, S. Iancovici, S. Columbeanu, V. Netea, P. Simionescu, A. Lazea, Al. Vianu, E. Stănescu, E. Frances.

„Studii“, revistă de istorie, publică în prima parte studii și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Insemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CATRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, bd. Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

- * * * Istoria României, vol. I, 1960, 831 p., cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.
- N. BALCESCU, Opere, IV, Corespondență. Ediție critică de Gh. Zane, 1964, 659 p., 36 lei.
- K. MARX, Însemnări despre români (manuscrise inedite) publicate de A. Oțetea și S. Schwann, 186 p. + 4 pl., 16 lei.
- * * * Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta, sub red. acad. C. Daicoviciu și prof. M. Constantinescu, 1964, 263 p., 9,25 lei.
- C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ȘTEFAN, La formation du peuple roumain et de sa langue, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).
- ION POPESCU-PUTURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N. N. CONSTANTINESCU, N. COPOIU, La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 2, 1964, 143 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).
- EMIL CONDURACHI, L'archéologie roumaine au XXe siècle, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în l. engleză).
- A. PETRIC, GH. TUTUI, L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 4, 1964, 139 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).
- VASILE MACIU, ST. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, P. P. PANAITESCU, Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 5, 1964, 99 p., 3,75 lei (a apărut și în limba engleză).
- GH. ZANE, Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 6, 1964, 107 p., 4 lei.
- ȘTEFAN PASCU, La révolte populaire de Transylvanie des années 1437—1438, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 7, 1964, 111 p., 4,50 lei (a apărut și în limba germană).
- CONSTANTIN C. GIURESCU, Istoria pescuitului și a pisciculturii în România, vol. I. Din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii pescuitului (1896), 1964, 391 p. + 1 pl., 31 lei.
- P. P. PANAITESCU, Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală, 1964, 284 p., 12,50 lei.
- * * * Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii îngrijite de M. Berza, 1964, 684 p., 62 lei.
- * * * Izvoare privind istoria României, vol. I, red. responsabil Gh. Ștefan, XXIV+792 p., 27 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie contemporană, vol. II, 1962, 508 p., 21,90 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie modernă, vol. III, 1963, 543 p., 23,50 lei.
- * * * Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții, 1963, 508 p., 28 lei.
- CRITOBUL DIN IMBROS, Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451—1467, ediție de Vasile Grecu, 1963, 379 p., 19,60 lei.
- PROCOPIUS DIN CAESAREA, Războiul cu goții, traducere și introducere de H. Mihaescu, 1963, 307 p. + 2 pl., 20,40 lei.
- * * * Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul, introducere și ediție critică întocmite de Constantin Greceanu, 1963, 340 p., 31 lei.
- * * * Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României, întocmite de I. Crăciun și A. Ilies, 1963, 504 p., 27 lei.
- * * * Documente privind Unirea Principatelor, vol. I, Documente interne (1854—1857), 1961, 783 p., 8 pl., 38,30 lei; vol. II, Rapoartele Consulatului Austriei din Iași (1856—1859), 1959, 552 p., 32,30 lei; vol. III, Corespondența politică (1855—1859), XLVIII + 703 p., 34 lei.